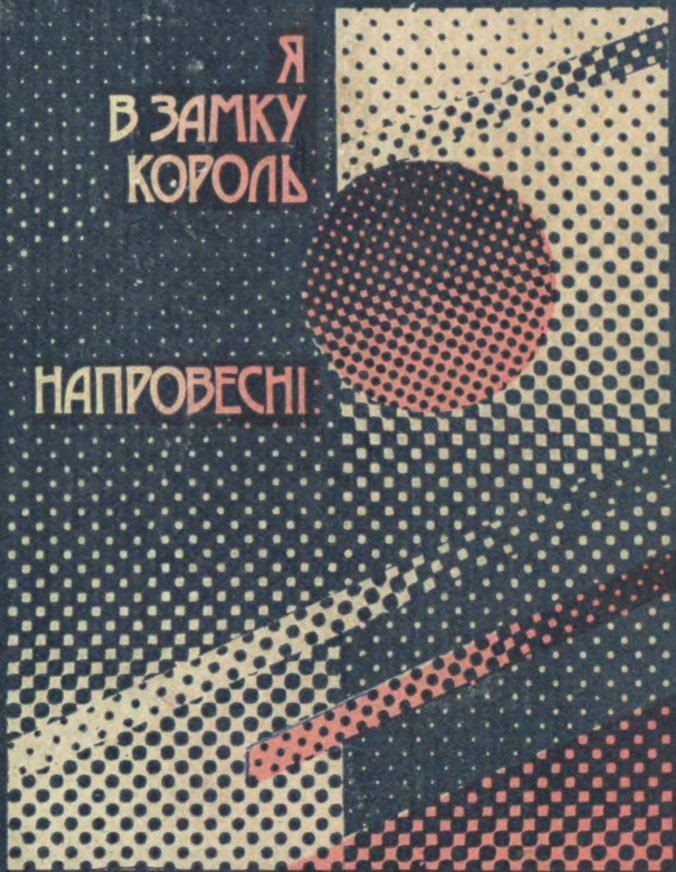

СЮЗЕН ХИЛ • Я В ЗАМКУ КОРОЛЯ • НАПРОВЕСИ
• Я В ЗАМКУ КОРОЛЯ • НАПРОВЕСИ
• Я В ЗАМКУ КОРОЛЯ • НАПРОВЕСИ

СЮЗЕН ХИЛ

Я
В ЗАМКУ
КОРОЛЯ

НАПРОВЕСИ

СЬЮВЕНН ХІТІ

РОМАНИ

Переклали з англійської
Євген КРИЖЕВИЧ
та Оксана ТАРАНЕНКО

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1985

И(Англ)
Х45

SUSAN HILL
I'M THE KING OF THE CASTLE
1970
IN THE SPRINGTIME OF THE YEAR
1974

В центре внимания известной
английской писательницы Сьюзен Хилл —
человеческие горе и страдания,
трагедия одиночества среди холодных,
жестоких, равнодушных людей.
Быть полезным людям — вот то,
что по мнению писательницы наполняет жизнь
глубоким смыслом.

Післямова *Наталі ЖЛУКТЕНКО*

Х 470300000—197 197.85
M205(04)—85

© Susan Hill, 1970, 1974
С: Украинський переклад, післямова,
художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1985 р.

I

Три місяці тому помер його дід, і вони переїхали до цього будинку.

— Тільки тоді я там житиму, коли він стане моїм,— казав батько. Хоч старий лежав нагорі після другого удару і тихо вмирав, нікого не турбуючи.

Хлопця повели подивитися на нього.

— Ти не бійся,— нервово сказав батько.— Він просто дуже старий, дуже хворий.

— Та я не боюся,— і то була правда, хоч батько, мабуть, не повірив.

Виглядатиме дуже зворушливо, вирішив тоді Джозеф Хупер, три покоління разом, один лежить при смерті, старший син старшого сина старшого сина. Бо аж тепер, у зрілому віці, він перейнявся почуттям сімейної гордості.

Проте все виглядало не дуже зворушливо. Старий сопів, пускав слину, не прокидався. В кімнаті тхнуло кислятиною.

— Ну що ж...— сказав містер Хупер і кахикнув.— Він дуже хворий, розумієш. Але я радий, що ти його побачив.

— Чому?

— Тому, що ти його єдиний онук. Його спадкоємець. Так ведеться.

Хлопець глянув на ліжку. «Шкіра в нього вже мертва,— подумав він.— Стара й висохла». Але він бачив, як випинаються, світяться під нею кістки очниць, носа, щелеп. Усе — від щетини на обличчі до підібганого

краєчка простирадла — було якесь безбарвне, сірувато-біле.

— Знаєш, на кого він схожий? — сказав Едмунд Хупер. — На здохлого метелика з його ж колекції.

— Хіба можна казати отаке! Май хоч трохи поваги.

Батько вивів Едмунда з кімнати. «Але ж я сам, — думав він, — виявляю до нього повагу, поводжуся як належить лише тому, що старий помирає, його вже ніби й нема».

Едмунд Хупер, спускаючись широкими сходами в обшитий деревом хол, не думав про діда. Але згодом пригадував білясту, як крильця в метелика, старезну шкіру.

Потім вони переїхали, Джозеф Хупер став господарем у домі.

Він сказав:

— Я часто їздитиму в Лондон. Я не можу жити тут постійно, навіть коли в тебе канікули.

— Ніби ти сказав щось нове.

Джозеф Хупер роздратовано відвів погляд від синових очей. «Я стараюсь, як можу, — подумав він, — а це не так легко, коли поруч немає жінки».

— Ну, та вже щось придумаємо, — мовив він. — Спробую знайти тобі приятеля і попрошу когось, щоб приглядав за нами. Скоро все владнається,

«Не хочу, щоб владналося, — думав Едмунд Хупер, гуляючи під тисами у дальньому кінці саду, — нікого тут мені не треба».

— До Червоної кімнати без дозволу не ходити. Ключ я триматиму тут.

— Я ж не зроблю ніякої шкоди, то чому не можна?

— Розумієш, там багато цінних речей. От і все. — Джозеф Хупер зітхнув. Він сидів за письмовим столом у кімнаті, що виходила вікнами на довгий газон. — І взагалі я не розумію, чого тебе туди так тягне.

Все в домі мусить залишатись, як було, поки він сам не вирішить, що з меблів викинути, а що із своїх речей привезти сюди.

Він роздратовано перебирав папери на столі, пригнічений, не знаючи, з чого почати, хоч і звик до такої роботи. У батькових справах панувало страшенне безладдя, і йому незручно було порпатися в тому, що належало смерті.

- Ну хоч зараз дай ключа.
- Слід казати «будь ласка».
- Ага.
- Ключа від Червоної кімнати?
- Так.
- Гм-м...

Джозеф Хупер потягнувся був рукою до маленької шухлядки зліва, під тією, де завжди тримали сургуч. Але потім сказав:

— Ні. Ні, краще, Едмунде, пограй у крикет на сонечку абощо. Ти ж усе бачив у Червоній кімнаті.

— А з ким мені грати в крикет?

— Скоро я щось придумаю, ти матимеш товариша.

— І взагалі я не люблю крикету.

— Едмунде, прошу тебе, облиш свої примхи, в мене хтозна-скільки справ і зовсім нема часу на дурні суперечки.

Хупер вийшов. Краще б він нічого не казав! Нічого не треба придумувати, ніхто йому тут не потрібен.

Але тепер він знав, де взяти ключ.

Удався в матір, думав Джозеф Хупер. Та сама манера уникати розмов, та сама скритність, той самий жорсткий, холодний погляд. Елен Хупер померла шість років тому. Шлюб не був щасливий. Коли син, такий схожий на матір, від'їздив до школи, Джозеф Хупер іноді ніяк не міг пригадати її обличчя.

Джозеф Хупер знову взявся писати відповідь на листа, яким відгукнулися на його оголошення.

Цей дім, що називався Уерінгс, побудував Едмундів прадід, отож не дуже давно. За тих часів тут було велике селище, і перший Джозеф Хупер мав чималий шмат землі. Тепер селище поменшало, люди подалися до міст, а нових жителів було мало, і будували небагато. Дерні нагадувало старий порт, від якого відступило море. Всю свою землю Хупери потроху поспродували. Залишився тільки Уерінгс — він стояв за околицею, на схилі пагорба.

Перший Джозеф Хупер був банкір, справи його йшли добре, і в тридцять років він побудував цей дім. «Бути власником такого будинку не соромно», — казав він друзям у Сіті. І справді, він витрачав на будинок більше, ніж міг собі дозволити. Банкір сподівався дорости до нього, як дитяча нога до завеликих черевиків. Він був честолюбний. Одружився з молодшою дочкою молодшого

баронета, привіз її в Уерінгс і почав створювати сім'ю, зміцнювати становище, щоб утримувати новий дім. Однак йому не поталанило, і прилеглі землі довелося продати.

— Отака історія Уерінгсу,— казав теперішній Джозеф Хупер синові Едмунду, врочисто показуючи йому дім.— Ти повинен ним пишатися.

Він не розумів чому. Звичайнісінький дім, потворний дім, нема чим хвалитися. Проте йому було приємно, що в нього власний дім, що їхня сім'я має історію.

Батько сказав:

— Виростеш, тоді зрозумієш, що значить — бути Хупером.

А сам подумав: «А що ж це значить? Та нічогісінько». І знітився від синового погляду, від його проникливості. Викапана мати.

Уерінгс таки був потворний. Напрочуд незграбний — досить високий, але весь якийсь кутастий, з темно-червоної цегли. Перед домом і обабіч нього газон, він спускався до посипаної жорствою під'їзної алеї й далі, до путівця; жодне деревце, жодний квітник не пожвавлювали зеленої одноманітності. Вздовж алеї і за домом купами росли порозкидані між тисів великі куці рододендронів.

Тиси стояли тут ще до Уерінгсу. А дім побудували біля них тому, що першого Джозефа Хупера захопили надійність і ряснота тисів, а також те, що ростуть вони дуже повільно й живуть значно довше за інші дерева. Рододендрони ж він посадив зовсім не заради короткої, пишної краси травневого й червневого цвітіння, а через темно-зелене жорстке листя і міцний стовбур, що навівали почуття надійності. Приємно дивитися на їхні щільні купи, які видно аж з найдальшого кінця алеї.

В самому домі, як тоді велося, були високі стелі, вікна з важкими рамами, дубом обшиті стіни, дубові двері, дубові сходи, масивні меблі. Тут майже нічого не змінилося від самого початку.

Джозеф Хупер провів у цьому домі всі дошкільні роки і всі канікули; він не любив його, в пам'яті збереглися невеселі згадки про Уерінгс. Однак тепер, коли йому минув п'ятдесят перший рік, він визнав себе Хупером, сином свого батька,— отже, й похмура солідність дому почала йому подобатися. «Показний будинок»,— думав він.

Він розумів, що в житті йому не повелося, що йому бракує сили й таланту, і хоч ставляться до нього приязно й прихильно, проте цінують не дуже високо; він провалився, але провалився не привертаючи уваги, не так, як ті, що падають з височини. Він — нецікава, пересічна людина. «Я знаю себе, — думав Джозеф Хупер, — і те, що знаю, пригнічує мене». Але тепер, після смерті батька, дім належав йому, надавав йому ваги і впевненості, він міг сказати: «У мене в маєтку, в Уерінгсі...» — а це справляло враження.

Вузька стежина між тисами збігала вниз, до невеличкого гаю. Гай і поле за ним — ото і все, що залишилося від володінь Хуперів.

Едмундова кімната містилася на горішньому поверсі в задній частині будинку й виходила у гай. Хлопець вибрав її сам.

Батько казав:

— Є ж інші кімнати, подивись, вони куди просторіші й світліші. Хоча б колишня дитяча кімната. Чому не взяти її? Жив би собі там!

Але хлопець уподобав саме цю, вузьку, з високим вікном. Над нею було тільки горище.

Коли він прокинувся, місяць уповні сяяв так ясно, аж Едмунд був подумав, що вже світає і з його задумів цього разу нічого не вийде. Він підвівся з ліжка. Легенький вітерець ненастанно шелестів у верховітті тисів, в'язів та дубів у гаю, колихав високу траву на полі. Крізь просвіт між двома деревами на струмок падало місячне проміння, і вода поблискувала раз у раз, як тільки затріпочуть гілки. Едмунд Хупер виглянув надвір. Ніч була тепла.

За дверима, на сходовій площадці, місяць не світив, і хлопець пробирався навпомацки — спочатку по вкритих килимом сходах, а потім два останні марші по голому полірованому дубі. Він ступав неквапно, впевнено, анітрохи не боячись. З батькової спальні не долиняло ні звуку. Місіс Боуленд ніколи не лишалася на ніч. Їй не подобався Уерінгс. Надто темний, казала вона, й пахне пусткю, старими речами, як ото в музеї. Вона знай ходила по дому, намагаючись впустити туди якнайбільше світла й свіжого повітря. Але садиба лежала в низині, та й повітря цього літа було густе, застоєне.

Хупер перетнув широкий хол — сюди також не проникало місячне сяйво, як і в усю чільну частину будинку.

За спиною в хлопця затихли потривожені його ходою дерев'яні східці.

Спочатку він вагався, якого йому взяти ключа. У лівій шухлядці лежало їх аж три. Один був довший, з червоною міткою. Червона фарба — Червона кімната.

Вона була в задній частині будинку, вікнами до гаю, і, коли він розчинив двері, в кімнаті від місячного світла було майже так само видно, як удень при лампах, яких не вимикали, бо над вікнами низько нависало тисове гілля.

Хупер ступив досередини.

Перший Джозеф Хупер призначив кімнату для бібліотеки; попід стінами й досі стояли високі, аж до стелі, шафи, напхані книжками. Проте тут ніхто ніколи не читав. Навіть перший Джозеф Хупер.

Едмунд Хупер розгледів назви деяких книжок того дня, коли його привезли подивитись на вмирущого діда. Нічого цікавого: оправлені в палітурки випуски «Вісника банкіра» й «Біржових відомостей» та зібрання старосвітських романістів, яких ніхто ніколи не читав.

Першим почав користуватися Червоною кімнатою недавно померлий Едмундів дід. Він цікавився комахами й позаставляв кімнату вітринами з нічними й денними метеликами, і вона нагадувала музейний зал: килима не було, на полірованій дубовій підлозі двома довгими рядами стояли від стіни до стіни засклені скриньки. А в стінних нішах були висувні лотки з різними комахами.

— Твій дід був один з найвидатніших колекціонерів свого часу, — казав Джозеф Хупер, показуючи синові господу. — Його знали й поважали в усьому світі. Ця колекція коштує дуже дорого.

«А проте яка з неї користь? — думав він. — Чому її не продати?» Він люто ненавидів колекцію. В дитинстві під час літніх канікул його приводили сюди день у день, тягали по всій кімнаті від скриньки до скриньки, і напучували, і повчали, і примушували дивитись, як тих комах дістають пінцетом із баночок з отрутою, розправляють і пришпилюють застигли тільця до карток.

«Все це належатиме тобі, — казав батько. — Ти мусиш усвідомити вартість того, що колись успадкуєш».

Він не насмілювався одмагатись, отож щоразу під час канікул знову приходив до Червоної кімнати, удавав із себе зацікавленого, набирався вченості, приховував

страх, аж поки нарешті подорослішав і під різними приводами став відпочивати якнайдалі від дому.

«Легко тобі дивитися на все це спогорда й знизувати плечима,— казав ображено батько.— Тобі байдуже, чого досягла людина. Я — світовий авторитет, а для тебе це ніщо. Почекай, побачимо, чи ти здобудеш собі бодай хоч яке ім'я».

Джозеф Хупер знав, що не здобуде собі ніякого імені.

Він пробував заспокоїти свою совість, напучуючи сина.

— Дід твій зажив світової слави, і цим не можна не захоплюватися! — казав він.— Протягом усього життя він кожну вільну хвилину — бо то ж, зважай, не був його фах, а тільки хобі, він ще мав і роботу,— всі свої сили віддавав на те, щоб зібрати цю колекцію.

Таж мусить хлопець пишатися своєю родиною!

Едмунд Хупер походжав Червоною кімнатою, пильно роздивлявся, нічого не кажучи.

— Я бачив, ти ловив метеликів у банки з-під варення,— сказав Джозеф Хупер.— Отже, це тебе цікавить, може, хоч ти, коли не я, підеш його слідом.

— Торік усі схибнулися на тих метеликах. Ми й лялечок збирали — дивились, як вилуплюються з них метелики. А тепер набридли.

Хлопець підійшов до вікна і глянув на гай, вимитий першою літньою зливою. Він не відповів, чи цікавлять його мертві метелики в зашкленних скриньках.

— А чому ти мене досі не привозив сюди?

— Ти був тут... тебе привозили, ще маленьким.

— Коли то було!

— Гм...

— Ви що, не ладнали тоді з дідом?

Джозеф Хупер зітхнув.

— Не кажи так. Не треба про це тепер.

Дивлячись на сина, він почасти зрозумів, що колись відчував його батько, і йому захотілося якось виправдатися перед самим собою. «Я не такий уже й черствий,— думав він,— і мені син завдає куди більше клопоту, ніж я батькові». Він розумів, що з самого початку не знайшов дороги до синового серця.

Маленький ключик од скляних скриньок лежав у Біблії, на нижній полиці.

Спершу Хупер тихенько обійшов кімнату, роздивився метеликів, пришпилених до білих карток, написи під ними. Йому сподобалися назви: бражник, лишайниця,

совка. Він бурмотів їх про себе. На скло лилося холодне місячне світло.

Над дерев'яними панелями в Червоній кімнаті були тварини: оленьча голова розкинула гіллясті роги над дверима, скриньки з сірими рибами на тлі мальованих водоростей і води, опудала ласички, горностая, лисиці — зі скляними очима, в неприродних позах. Старий довго хворів, економка про них забула, з них давно ніхто не змітав пороху. Джозеф Хупер сказав, що опудала треба продати, то не сімейні реліквії — їх оптом купив перший Джозеф Хупер, який хотів обставити бібліотеку в мисливському стилі.

Хупер зупинився перед скринькою у дальньому кутку кімнати біля вікна з відхиленими завісами. Він поглянув на пласких, тендітних комах. Вони зачаровували його, хвилювали. Він повернув ключика і підняв засклену кришку. Вона була важка й туго подавалася, бо її давно не відчиняли. В обличчя війнуло важким, затхлим духом.

Посередині був найбільший метелик — *Acheroptia atropos*, напис він ледве зміг розібрати, бо чорнило вилиняло на сонці й стало блідо-коричневим. «Бражник Мертва голова».

Він простяг руку, підчепив нігтем головку шпильки й витяг шпильку з товстого смугастого тільця. Відразу ж метелик, мертвий вже хтозна-скільки років, розсипався й перетворився на купку м'якого темного пилу.

II

— Сьогодні до нас хтось приїздить, — сказав Джозеф Хупер. — Тепер матимеш товариша.

На нього справили дуже приємне враження листи місіс Хеліни Кіншо, їхній щирий і невимушений тон, а згодом і її голос по телефону. Вона вдова, тридцяти семи літ, і погоджується стати, як він висловився, «неофіційною економкою». А прибирати й куховарити буде, як і раніше, місіс Боуланд.

«Може, ви поки що перебудете в нас літо, — писав він їй, — і побачимо, як ви з сином тут улаштуєтесь і як ми всі будемо ладнати».

«Я певна, — відповіла місіс Хеліна Кіншо, — що Уерінгс чудове місце».

Джозеф Хупер розхвилювався. Того вечора він пильно

розглядав перед високим дзеркалом свою худу постать.

— Я дуже самотній, — сказав він, і йому було нітрохи не соромно признатися в цьому.

— Його звать Чарлз Кіншо, він твій одноліток, йому скоро одинадцять. Постарайся буди гостинним і подружитися з ним.

Едмунд Хупер повільно долав чотири марші до своєї кімнати. Знову лив дощ, над гаєм темними синцями залягли хмари. Він намірявся сьогодні погуляти в гаю, але трава була мокра.

А ще отой хлопчак приїздить, разом із матір'ю, будуть мозолити йому очі. Вона примушуватиме їх розважатися різними іграми, виганятиме на прогулянки, як, бувало, матері його однокласників.

Недавно йому спало на думку: дивно, що він не тужить за матір'ю, йому не бракує того, що може дати тільки мати. Однак що саме, він так і не міг собі уявити. Він нічого не пам'ятав про неї.

Батько казав:

— Я знаю, тобі живеться невесело, нам обом живеться невесело, але треба кріпитися. Ти мені про все розповідай, не бійся, кажи, коли щось не так.

— Усе гаразд. Що може бути не так? — Він терпіти не міг, коли батько починав отак розводитись, аж хотілося заткнути вуха. — Все нормально. — І він казав правду. Але Джозеф Хупер докопувався до того, що ховалося під удаваною байдужістю, бо його попереджали: хлопець дуже переживатиме.

Хупер розминав шматок пластиліну для нового шару до геологічного макета, що стояв на полиці біля вікна. Він думав про того хлопчача Кіншо, який має приїхати.

«Дім мій, — думав він, — наш власний. І ніхто мені тут не потрібен».

Але він своїм не поступиться. Того хлопчача можна не помічати, уникати чи настрахати. Залежно від того, який він. Завжди можна щось придумати.

Він поклав пласку смужку темно-червоного пластиліну так, як було позначено на карті. Макет випинався, як вершечки пагорків. Коли макет буде готовий, він його розріже, як торт, і буде видно всі верстви. Тоді знову візьметься до карти «Битва під Ватерлоо». Справ вистачало, й він усе хотів робити сам, ніякий Кіншо йому не потрібний. Коли вони пополудні приїхали на машині, він замкнувся у себе в кімнаті. Проте він їх бачив:

наставив люстерко, і видно було під'їзну алею, а вони його не помічали. Приїжджі ніяково тупцяли біля машини. Кіншо був рудий.

— Едмунде! — кричав батько на весь дім.— Едмунде! Ось тобі й товариш. Де ти там заховався? Це дуже неввічливо. Будь ласка, виходь до нас, Едмунде!

Джозеф Хупер метушився, його раптом злякав приїзд цієї жінки, лякало те, до чого це може призвести. Вони оселяться тут, житимуть усі під одним дахом, почнуться всілякі прикרוці, і доведеться розплутувати наслідки своєї необачності.

Який він нерішучий, думала місіс Хеліна Кіншо. В останні роки вона теж була дуже самотня.

— Едмунде, зараз же спускайся вниз!

Едмунд Хупер узяв зі стола клаптик паперу, щось написав на ньому і старанно прикріпив записку до грудки сірого пластиліну. Тоді знову глянув у вікно. Той хлопчак, Чарлз Кіншо, дивився вгору й помітив зблиск люстерка. Хупер кинув пластилін, що каменем упав на землю. Хупер позадував од вікна, Кіншо нахилився.

— Ходімо, Чарлзе, допоможеш мені нести валізи, не можна ж усе полишати на містера Хупера.

Місіс Хеліна Кіншо була в ясно-зеленому костюмі й непокоїлася, чи не занадто чепуристо виглядає.

— Ой, що ти там знайшов? — Йй хотілося, щоб синові тут сподобалося, щоб він швидше призвичаївся.

«Я не хотів сюди їхати, не хотів,— думав Кіншо,—це ще один чужий дім, ми знову не вдома». Але він кинув грудку пластиліну.

— Та нічого. Просто камінець.

Йдучи за матір'ю темним холлом, він крадькома розгорнув папірець і прочитав:

«Я не хотів, щоб ти приїздив».

— Дозвольте мені показати вам ваші кімнати,— мовив містер Джозеф Хупер.

Кіншо швиденько сховав записку в кишеню штанів.

Хупер гукнув через усю кімнату, дивлячись йому просто в обличчя:

— Чого ви сюди приїхали?

Кіншо почервонів. Однак стримався і промовчав. Їх розділяв круглий столик. Дві валізи — велика й мала — стояли на підлозі.

— Чого вам довелося переїжджати на нове місце?

Мовчанка. «Тепер ясно, чому краще, коли є Уерінгс,— думав Хупер,— тепер ясно, чому батько-всюди тягає з собою в'язку ключів. Ми тут живемо, тут усе наше, ми вдома. А в Кіншо дому нема».

Він обійшов столик і попрямував до вікна. Кіншо відступив, пропускаючи його.

— Що, злякався?

— Ні.

— Коли мій батько помре,— мовив Хупер,— цей дім буде мій, я буду хазяїн. Усе тут буде моє.

— Овва! Велике діло — якийсь старий дім!

Хупер з жалем згадав про землю, яку дідові довелося продати. Він спокійно сказав:

— Унизу є щось дуже цінне. Такого ти зроду не бачив.

— А що?

Хупер посміхнувся, глянув у вікно — не хотів відповідати. Він не був певний, чи колекція метеликів такий уже великий скарб.

— Дід помер у цій кімнаті. Зовсім недавно. Він лежав ось на цьому ліжку. На ньому й помер. А тепер тут спатимеш ти.— То була неправда.

Кіншо підійшов до валізи, присів навпочіпки.

— А де ви досі жили?

— В квартирі.

— Де?

— У Лондоні.

— У своїй квартирі?

— Так... ні. Ну, в чиємусь домі.

— Ага, то ви її наймали!

— Так.

— Чому ж твій батько не купив вам пристойного дому?

Кіншо підвівся.

— Мій батько вмер.

Він не образився, а розсердився. Хотів був як слід затопити Хуперові, але не наважився.

Хупер звів брови. Він перейняв цю звичку в одного шкільного вчителя. Погляд, як йому здавалося, виходив дуже поважним.

— У моєї мами нема грошей на будинок, зрозумів? От і все.

— Чого ж твій батько не залишив вам грошей? А в нього був дім?

- Був, але довелося продати.
 — Чому?
 — Не знаю.
 — Щоб сплатити його борги.
 — Ні, ні.
 — Ти пам'ятаєш батька?
 — Авжеж. Ну... трохи. Він раніше був льотчиком. Бився за Англію. У мене...— Кіншо став навколішки й почав гарячково порпатись у картатій валізі.— В мене є його фотокартка.
 — Це коли він бився за Англію?
 — Ні. Аде...
 — Не вірю, ти брешеш, битва за Англію була під час війни.
 — Знаю, всі це знають.
 — Війна була давним-давно, багато років тому. Це історія. Він не міг брати в ній участі.
 — Брав, брав!
 — Коли ж він помер?
 — Ось фото. Подивись — це мій батько.
 — Коли ж він помер, я питаю! — Хупер грізно підступив до нього.
 — Кілька років тому. Мені було п'ять. А може, шість.
 — Значить, він був зовсім старий. Скільки йому було?
 — Не знаю. Мабуть, багато. Подивись-но, ось фото.— Кіншо подав маленький коричневий футляр. Йому страшенно хотілося, щоб Хупер побачив фотокартку, повірив, він прагнув справити враження, якимось утвердитися. Повагавшись, Хупер нахилився і взяв фотокартку. Він сподівався побачити зовсім інше обличчя — мужнє, цікаве. А на нього дивився лисий виснажений чоловік з родимкою на підборідді.
 — Старий,— сказав Хупер.
 — Я ж тобі казав. Коли він бився за Англію, йому було двадцять. Під час війни.
 Хупер промочав. Він кинув фотокартку у валізу і відійшов до вікна. Кіншо знав, що переміг, але переможцем себе не відчував. Хупер не здавався.
 — Ти в якій школі вчишся?
 — В Уельсі.
 Хупер звів брови.
 — Отакої! А я думав, там шкіл ціла сотня. Навіть більше.

— У школі святого Вінсента.

— Вона хоч приватна?

Кіншо не відповів. Він усе ще стояв біля валізи. Зібрався був розпаковуватись, але передумав, адже вийшло б, що все вирішено, він скорився, залишається, і мова йде про майбутнє. Хупер навчив його обережності.

Кіншо сказав:

— Не думай, я не хотів сюди їхати.

Хупер це розумів. Він пам'ятав, як його повідомили про дідову смерть. Він тоді сказав: «Я не хочу жити в тому будинку».

Він одчинив вікно. Дощ перестав. Небо кольором нагадувало брудні шестипенсовики. Рододендрони обабіч алеї ще блищали від вологи.

— Ану зачини вікно,— сказав Кіншо.— Воно тепер моє.

Хупер обернувся, почувши в його голосі нові нотки. Він зрозумів, що це значить, але завважив і те, що голос тремтить. Він стиснув кулаки й кинувся на Кіншо.

Бійка була коротка, мовчазна, люта. Все скінчилося дуже швидко. Кіншо витер ніс і побачив на хусточці кров. Серце в нього шалено калатало. Ні з ким він ще так не бився. Що ж тепер буде?

Внизу, в коридорі, почувся материн голос. Вона щось весело відповідала містерові Хуперу, потім грюкнули двері. «Все через неї,— подумав Кіншо,— вона винна, що ми сюди приїхали».

Хупер знову став біля вікна. Він його так і не зачинив. Якийсь час тривала мовчанка. Кіншо хотілося, щоб він пішов.

Хупер сказав:

— Я не хочу, щоб ти ходив за мною, як пришитий. У мене й без тебе багато справ.

— Це ж твій батько сказав, щоб ми були разом.

— Роби, що кажу я.

— Ти дурень.

— Зараз знову дістанеш, дивись мені!

Кіншо відступився. Він сказав:

— Я не хотів сюди приїздити, щоб ти знав; подумаєш, велике щастя.

Хоч спочатку він сподівався, що приживеться тут. Звідки йому було знати, що Хупер такий. Він почав збирати речі, які повипадали з картатої валізи.

— Ти вчишся в приватному пансіоні?

— Так.

— А як же твоя мати платить за пансіон, коли вам навіть дім довелося продати?

— Здається... Не знаю. Здається, моя школа безплатна.

— Безплатних нема.

— Ні, є.

— Тільки для бідняків. А пансіони всі платні.

— А в нас... Не знаю. Здається, коли я поступив туди, батько відразу заплатив багато грошей. Авжеж, він заплатив повністю, й тепер платити не треба. Так, так, ну звичайно, заплатив.

Хупер холодно поглянув на нього. Він переміг, і Кіншо це знав. Отож Хупер міг дозволити собі відвернутися й припинити розмову.

Кіншо мав надію, що тепер настане перемир'я, що він завоював собі право залишитися тут. Ідучи сюди, він сподівався поладнати з Хупером, він ладнав майже з усіма, бо так спокійніше. Він усе брав надто близько до серця, й ворогувати з кимось було тяжко для нього.

Але Хупер, видно, знову щось затівав. Кіншо ніколи ще не бачив такої злостивості. Вона його збивала з пантелику, а ще й це Хуперове самовладання, — він не знав, що діяти, й від того йому було соромно. Як тоді, коли він уперше пішов до школи, й теж не знав, як поводитися, і підглядав, що роблять інші.

Йому хотілося сказати: «Я приїхав сюди, але мені тут не подобається, я не хочу тут залишатися, хочу бути сам, у своєму домі, не в чужому, ми весь час живемо в чужих. Та що я можу вдіяти, треба залишитися тут, то чом би нам не дійти згоди?» Він ладен був скоритися, навіть хотів сказати Хуперові, що слухатиметься його, визнає його права хазяїна дому. Але він не міг цього вимовити, навіть подумки, то були тільки якісь невиразні почуття, вони набігали хвилями, вирували у нього в голові. Він заплутався.

Хупер дивився на нього через стіл. Його ліва вилиця, куди влучив кулак Кіншо, посиніла й розпухла. Хупер, хоч і нижчий за Кіншо, виглядав старшим. Щось таке було в його ході, в погляді.

Він трохи заждав, потім повільно пішов з кімнати. Але на порозі обернувся.

— Не думай, що на тебе тут дуже чекали. Дім не твій.

Хупер пішов, а Кіншо ще довго стояв на місці. «У мене нікого немає», — думав він. А попереду було ціле літо. І він заплакав, тихо, безгучно, захлинаючись сльозами,

і ніяк не міг стриматися. Сказати він нічого не міг, та й нікому було казати.

Нарешті він перестав плакати. Треба ж розпакувати решту речей, все порозкладати. Мати привезла його сюди, вона дуже хвилювалася, казала, що бог почув її молитви. Йому було соромно, що вона так говорить.

Кіншо повільно підійшов до вікна.

— Тепер це моє вікно,— сказав він і щільно причинив стулку.

Глянувши на кімнату, він згадав, що Хупер казав про свого діда: він помер тут, у цій кімнаті, на цьому ліжку. Кіншо й на гадці не мав сумніватися, чи це правда. Він намагався не думати про майбутні страхи.

— Едмунде, ну чого ти замкнувся? Відчини, будь ласка.

Хупер стояв тихо-тихо, крутив собі олівець у машинці, дивився, як розправляється стружка, наче метелик вилуплюється з лялечки.

— Я знаю, ти тут, не прикидайся.

Ні звуку.

— Едмунде!

Врешті йому довелося відчинити двері.

— Чому ти замкнувся? Що ти тут робиш? Мені твоя поведінка здається дуже дивною. Пішов би надвір, подихав би свіжим повітрям, показав би селище Чарлзу Кіншо!

До стіни був пришпилений великий, помережаний химерними лініями аркуш білого паперу, на якому були розкидані купки кольорових крапок. У куточку написано:

Зелені — піхота Наполеона.

Сині — кіннота Наполеона.

Червоні —

Джозеф Хупер подивився на аркуш і відчув — він тут зайвий; син стояв, перекладаючи машинку для підстругування олівців з руки в руку, чекав.

— Але ж це зовсім не схоже на поле бою, це ж...— Він махнув рукою. Треба було щось казати, аби не відчувати себе непроханим гостем у кімнаті рідного сина. «Ми ж близькі люди,— думав він,— нас тільки двоє, чого ж я ніяковію, розмовляючи з ним?» Але над усе його драгувала охайна синова карта, йому кортіло сказати, що цей акуратний, чистенький дбайливий план —

дурниця, нісенітниця; він прагнув сказати, як воно буває насправді, щоб перед сином постали люди, коні, кров, гарматний гуркіт і порохований сморід, болісні зойки — весь цей жахливий хаос. Але він не знаходив слів. Едмунд Хупер похмуро стояв і чекав.

— Де Чарлз Кіншо?

— Хто його знає. Він мені не казав.

— Але ж, Едмунде, ти повинен бути з ним разом! Мені не дуже подобається твоя поведінка. Чому ти не з ним?

— Бо не знаю, де він.

— Не грубіянь, будь ласка.

Хупер зітхнув.

«Якби він був старший, — подумав Джозеф Хупер, — я б дав йому раду, якби він був старший і трохи інакший, все можна було б зрозуміти, пояснити перехідним віком. Принаймні так пишуть у книжках. Але ж він ще дитина, йому ще й одинадцяти немає».

— Ти б краще пошукав його, поводив по дому, по селищу... Постарайся, щоб він... ну, щоб він почував себе як дома. Бо він таки справді вдома.

— Он воно що. Значить, вони залишаються?

— Авжеж, на літо залишаються. І я певен... — Він казав це вже в дверях. І затнувся. Бо ж не міг він отак просто сказати синові, як йому хочеться, щоб місіс Хеліні Кіншо все тут сподобалося.

«Який батько старий, — подумав Едмунд Хупер. — І обличчя кощаве».

— Я хотів би, щоб ти подружився з Чарлзом і місіс Кіншо. Мені інколи доведеться затримуватися в Лондоні допізна, а може, й ночувати. І ти...

— Що?

— Ну, тепер тут місіс Кіншо і Чарлз, і все буде гаразд. У тебе буде компанія.

Хупер відвернувся.

— Едмунде, ти дуже нечемний із гостем.

— Ти ж сам казав, що він тут удома. А коли так, то який же він гість?

«Мабуть, слід було б дати йому ляпаса, — подумав Джозеф Хупер, — щоб не огризався, мабуть, не можна попускати йому, дозволяти отаке грубіянство. Не подобається мені його зарозумілість. Я мушу домогтися поваги». Однак він знав, що це марна справа. Вже надто пізно, тепер уже нічого не вдієш. «Я намагався не

повторити помилок свого батька, — думав він, — а нато-мість наробив безліч власних».

Дружина знала, як підійти до сина, але померла й не навчила його. Вона в усьому винна.

Він вийшов з кімнати.

Хупер старанно домалював ще два кружальця до три-кутного скупчення в правому кутку карти. Він зафарбо-вував їх дуже повільно, висунувши кінчик язика і відсапуєчись, як, бува, малюють малі діти. Потім пішов униз.

— Ходімо зі мною.

— Куди?

— Побачиш.

Він знайшов Кіншо в теплиці, той штрикав паличкою в горщики з калачиками. Було дуже жарко.

— Ходімо.

— А коли я не хочу?

— Ходімо — і край, так батько велів. А от заскочать тебе, як ти збиваєш калачики, тоді матимеш.

— Та не збивав я.

— А от і збивав, дивись, пелюстки на підлозі.

— Вони самі облітають. Самі.

Сонце крізь шибки било в обличчя Кіншо. Шкіра на шиї вже почервоніла. Однак йому подобалося в теплиці. Тут пахло старим сухим листям і фарбою, що від сонця бралася пухирями на поламаній зеленій лавці. Всюди звисало павутиння. До теплиці, мабуть, ніхто не заходив.

Хупер чекав біля відчинених дверей. Він був певен — Кіншо послухається його.

— Значить, удвох вирушаєте оглядати масток! — мо-вила місіс Хеліна Кіншо, з'явившись у дверях. Її обличчя випромінювало радість та надію, як і тоді, коли вони приїхали в Уерінгс: усе чудово, тут уже я свого не пропущу. Тобто всі ми будемо дуже щасливі.

Отож довелось їм іти, й вони мовчки попленталися з теплиці по стежці, один за одним, а місіс Кіншо дивилась їм услід.

— Думаєш, мені охота повсюди тебе тягати? Я побіжу додому, а ти наздоганяй.

— А чому додому? Я ж там усе бачив.

— Батько велів усе тобі показати, а я ж слухняний синок. — Хупер глузливо скривився й побіг — крізь

парадні двері, через хол, дубовими сходами, з кімнати до кімнати, гупаючи дверима. Він кидав на бігу:

— Це батькова кімната, ця — для гостей, отут стоять скрині, це вітальня твоєї матері, а там — чорний хід, ванна, комірчина, ще одна ванна... — туп-туп-туп, гуп-гуп-гуп.

Незабаром Кіншо відстав. Сів на нижню приступку чорного ходу. Тут було дуже темно й холодно.

«Втекти б од Хупера, — думав він, — знайти б струмок або ліс. Тільки б утекти». Але він не наважувався вийти сам за ворота.

У коридорі нагорі Хупер гримав дверима. Раптом він знову з'явився на кам'яних східцях над головою в Кіншо.

— Сказано було, доганяй!

— Ну то й що? Чого ти розкомандувався?

— Я тобі показую будинок! — урочисто промовив Хупер.

— Ти просто дурень, та й годі.

Хупер почав дуже повільно спускатись, обережно переставляв ноги, раз у раз спинявся. Кіншо чув його подих. Він не обертався. Ноги Хупера в синіх джинсах порівнялися з його потилицею. Зупинилися. Кіншо досить було тільки рукою ворухнути — і він штурхнув би його під коліна, а той не встояв би на ногах і сторчка гепнувся б зі сходів. Він сам жажнувся цієї думки. І завмер.

Хупер спускався далі, дуже обережно проминаючи його, щоб навіть одягу не зачепити. Десь по підлозі під двері шаснула миша.

Хупер проминув його, спустився ще на один марш і подався коридором до жилої частини будинку. За хвилину Кіншо почув, як відчинилися й грюкнули двері. Звідкілясь, мабуть, із кухні, з радіоприймача долинала музика.

А він там сидів іще довго.

III

Стежина вела через пустир за будинком на розлогі поля, що спускалися й підіймалися пагорбами, подібними до купи подушок. Милі за дві починалася Крута діброва, яка виповзала аж на гребінь гори. Попід нею смужка чагарів стрімко спадала донизу, переходячи в справжній ліс.

Це на захід. На схід од Уерінгсу було тільки селище Дерні, а далі розкинулися рівнісінькі лани аж до самого шосе.

Перед тим як приїхати сюди, Кіншо дбайливо, дюйм за дюймом, усе вивчив по карті. Досі він не бачив нічого, тільки пройшовся вздовж газону до кінця алеї і постояв біля воріт.

Сьогодні він піде гуляти. Вони прожили тут більше як тиждень, йому набридло вештатися по дому на очах у того нишпорки Хупера. Він проминув тиси, а перед гаєм трохи повагався. Великі чорні тіні заступали вхід, а за кілька кроків і зовсім нічого не видно. Сухе бадилля й жалка кропива сягали аж до грудей, заступали стежку.

Він повернув назад, обігнув гай і опинився на краю поля. Тоді рушив далі.

Поле спочатку бралось вгору. Була страшенна спека, трактор провів у землі величезні борозни, вони висохли й затверділи, і він раз у раз спотикався. Пробиував був ступати по дернистих грудках між борознами, але йти було незручно. В траву понабивалися осот і будяки, що кололи ноги крізь сандалі.

Кіншо не озирався. Схиливши голову, він ішов поволі, розміреною ходою — раз-два, раз-два. Йому було бай-дуже, куди йти, тільки б далі від того дому й Хупера. Тільки б пересвідчитися, що тут можна побути на самоті. Він переліз через огорожу. Далі колосилася буйна, майже достигла пшениця.

Він пошукав якоїсь стежини, але її не було, навіть понад край поля. Згодом угледів вузький слід, що навскіс перетинав поле. Хлопець пішов цим слідом. Пшениця сягала до пояса. На півдорозі він зрозумів, що тут хтось уже проходив чи пробігала якась тварина. Кіншо зупинився. Ану як хто побачить — ма-буть, не можна толочити пшениці. Краще повернутися.

Поле було на узгір'ї. Кіншо стояв серед поля, під сліпучим сонячним промінням. Він відчував, як по спині аж до крижів стікає піт. Обличчя горіло. Він сів, хоч остюки кололи крізь джинси, й оглянув темний ряд дерев на краю Крутої діброви. Здавалося, вони зовсім близько — виразно видніла кожна гілочка. Довкола панувала тиша.

Спершу він не звернув уваги на цю ворону — тут була тьма-тьмуца ворон. А ця на своїх великих чорних крилах плавно спустилася на пшеницю. Він помітив її,

коли вона раптом шугнула вгору, покружляла високо в небі, потім пірнула вниз і сіла зовсім близько. Кіншо бачив на голові у неї пір'я — воно блищало серед жовтого, наче масло, колосся. Ворона знову злетіла, покружляла й опустилась, але на цей раз не сіла, а почала лопотіти крилами в нього над головою — звук був такий, ніби один об одного билися два шматки шкіри. Таких здоровенних ворон він ніколи не бачив. Коли вона спустилась утретє й каркнула, він розгледів її дзьоба. Всередині дзьоб був червоний, очиці у ворони блищали.

Кіншо схопився й замахав руками. Ворона метнулась убік і злетіла в небо. Дивлячись просто перед себе, він швидко пішов назад протолоченим у пшениці слідом. Нема чого боятись якогось нікчемного птаха, нічого він йому не зробить. Але хлопець тут, на високому полі, гостро відчував цілковиту самотність.

Спочатку він чув лише глухий тупіт власних ніг і шовкове шелестіння колосся, що розступалося перед ним. Потім його обвіяло вітром — величезна ворона, ляскаючи крилами, опустилась нижче й закружляла в нього над головою. Дзьоб роззявився, і з червоної пащі вихопилося протягле хрипке «кар-р-р».

Кіншо кинувся бігти, він уже не боявся толочити пшеницю, тільки б швидше дістатися до сусіднього поля. Може, пшеничне поле для ворон щось на зразок комори, і вони вважають його за грабіжника. Може, це прилетіла тільки перша ворона, а ген їх ціла зграя, і зараз усі вони накинуться на нього. На траву, на траву! Там безпечно, ворона туди не полетить. Певне, вона вважає його за якогось звіра, що чатує на неї в пшениці. Він посувався повільно: рясне колосся стояло щільною стіною, доводилося розхилати його руками. Аж ось він добрався до перелазу й перескочив через нього на траву потойбіч. Піт стікав по чолу, заливав очі. Він глянув угору. Ворона не відставала. Він побіг далі.

Однак і цим полем бігти було важко — заважали борозни. Він одчайдушно стрибав з борозни на борозну, широко; як тільки міг, розставляючи ноги, і спочатку, здавалося, біг швидше. Ворона знов упала вниз, а коли шугнула вгору, вдарила Кіншо чорним крилом просто в обличчя. Він коротко, сухо схлипнув. Тут ліва нога попала в борозну, й він упав навznak.

Кіншо лежав, уткнувшись обличчям у колючу траву, відсапувався, схлипував; у вухах стугоніла кров. Сонце

пекло в потилицю, він підвернув ногу. Проте міг устати. Він підвів голову й витер обличчя. Там, де подряпався будяком, виступила кров. Він важко зіп'явся на ноги, глибоко, розпачливо вдихаючи задушливе повітря. Ворони не було видно.

Коли хлопець рушив далі, вона знову вилетіла з трави зовсім близько, і закружляла, і падала на нього. Кіншо кинувся навтіки їй, плачучи, розмазував по обличчю сльози та піт. На нозі, де намулило ремінцем од сандалі, набіг пухир. Ворона не відставала, шугала над головою. Він перестрибнув третій перелаз і опинився на полі, що межувало з Уерінгсом. Кіншо вже бачив будинок і побіг ще швидше.

Він знов упав і лежав, хапаючи ротом повітря. Крізь струмочки поту й злиплі пасма волосся побачив, що хтось дивиться на нього з горішнього вікна будинку.

Раптом — хрипкий крик, жахливе лопотіння крил, і ворона шугнула донизу, просто йому на спину.

Мабуть, її сподохав його зойк, бо він навіть не насмілився поворухнутись. Він лежав з заплющеними очима, відчуваючи, як воронячі пазурі вп'ялися йому в шкіру крізь тоненьку сорочку. І він закричав. Крик був якийсь дивний, здушений. За мить ворона злетіла. Він боявся, що вона почне його клювати, бо наслухався різних жахливих оповідок про стерв'ятників, які видзьобують очі живим людям. Він уже не вірив у порятунок.

Кіншо помалу підвівся й побіг, а птах не дуже високо ширяв над ним, не відстаючи, але більше на нього не нападав. Ноги в Кіншо підломлювалися, коли він переліз через останню загорожу й опинився на узліссі — там, звідки вирушив на прогулянку. Він боязко озирнувся. Ворона ще покружляла, а потім пірнула в густе березове листя.

Кіншо знову витер обличчя тильним боком долоні. Йому хотілося до мами. Він увесь тремтів. Досі хлопець ніколи не бігав до неї, сам давав собі раду, і тепер не побіжить через ту паскудну птицю. Потім щось заманячіло в нього перед очима. Він глянув угору. Хупер стояв біля вікна в його кімнаті й дивився на нього.

Тоді Кіншо відвів очі, повільно повернувся, пройшов між тисів і ввійшов у дім з чорного ходу.

— А, злякався! Накивав п'ятами!
— Це моя кімната, тобі, Хупере, нема чого тут швен-
дяти!

— Тоді замикай двері!

— Нема ключа.

— Злякався птаха!

— Нітрохи.

— Навіть розрюмсався!

— Стули рота!

— Це ж звичайна ворона. Ти що, ворон не бачив?
Що б вона тобі зробила?

— Вона...

— Ну? Що вона зробила? — Хупер скривився. — У-у, капосне воронисько, настрашило мамусиною мазун-
чика!

Кіншо крутнувся. Хупер замовк: раптом пригадав, як Кіншо затопив йому в вилицю. Він знизав плечима.

— І чого ти взагалі попхався з дому? Куди тебе по-
несло?

— Не твоє діло. Що я, повинен давати тобі звіт?

— Знаєш що, Кіншо? — Хупер зненацька підійшов
уприду, притис його до стіни, дихнув в обличчя. — Ти
стаєш дуже невічливий. Чогось ти дуже знахабнів, га?
Ой дивись мені!

Кіншо боляче вдарив його по руці. Хупер пустив його,
відступив на крок чи два, але погляду не відвів.

— Зараз я щось тобі скажу, немовля! Ти нізащо не
насмілишся піти до гаю.

Кіншо не відповів.

— Ти пішов, поглянув — і назад, бо там темно, а ти
боягуз.

— Я просто передумав.

Хупер сів верхи на стілець біля ліжка.

— Гаразд, — мовив він лагідно, але з погрозою. —
Нехай. А я кажу: ти нізащо не підеш у гай. От піди, а я
подивлюся. Чи, краще, в великий ліс. Нізащо не підеш.
От піди, і все буде добре.

— Що саме?

— Та все.

— Я не боюсь тебе, Хупере.

— Брехня.

— Коли схочу, тоді й піду в ліс.

— Брехня.

— Мені начхати, віриш ти чи ні.

— А от і не начхати. Брешеш, брешеш, брешеш!

Запала тиша. Кіншо нахилився, почав вовтузитися з ремінцем сандалі. Ніхто ще до нього так настирливо не чіплявся.

— Тобі нізащо не піти у гай.

— Ану тебе!

Хупер підніс руку до скроні і крутнув пальцем. Він не міг дати собі ради з Кіншо. Не знав, як йому пробитися крізь цей глухий, мов кам'яна стіна, впертий погляд. Залишалося тільки дратувати Кіншо кепкуванням, чекати, що з цього вийде, вигадувати нові підступи. Він зневажав Кіншо і водночас відчував до нього цікавість. Він помітив, як Кіншо змінився за минулий тиждень. Став потайніший, підозріливіший. Хуперові кортіло дізнатися, що він думає. Він знову сів на стілець і втупився в Кіншо.

— Ти перший змигнеш, — сказав холодно.

Кіншо хотілося, щоб він пішов. Але не знав, чим тоді зайнятися. Важко було щось придумати. Можна б змайструвати якусь модель або почитати. Якщо почати майструвати модель галéона, роботи вистачить надовго. То не просте діло. А там видно буде.

Гай і ліс не давали йому спокою. Доведеться туди піти. Скажи йому: «не насмілишся» — і він готовий на все. Страх навіть подумати.

Коли Кіншо було років п'ять, батько повів його до відкритого басейну. Там був один хлопчик, Тервілл. Той Тервілл здогадався, що він боїться води, — і не тому, що не вміє плавати, а хтозна-чому, навіть не пояснити. Мабуть, тому, що вода якась скляна, неприродно синя, а людські тіла в ній видаються величезними, блідими, роздутими. Але чим страшніше йому було, тим певніше він знав: стрибне в воду. Кіншо нудило. І коли він стрибав, і коли він уже стрибнув, йому не покращало, навпаки, погіршало, бо це було ще жахливіше, ніж він собі уявляв.

Тервілл примушував його стрибати знову й знову, аж поки йому набридло, а батько Тервілла й батько Кіншо дивилися, сміялися, відвертались і нічого не бачили, нічого не розуміли. А Кіншо пірнав, пірнав і все боявся, він пірнав через свій страх і соромився того страху.

А тепер йому доведеться йти в гай чи ще далі, в ліс. Він зітхнув і глянув у вікно на одноманітний газон.

«Хоч би той Хупер пішов собі,— думав він,— хоч би пішов».

І раптом Хупер вийшов, грюкнув дверима, не сказавши й слова. Кіншо довго дивився в вікно. «Переїздимо з місця на місце,— думав він,— і всюди погано, всюди ми не вдома. Хочу назад, до школи».

Але нічого не вдієш!

Хупер подався на горище. Він страшенно зрадив, коли йому стрельнула до голови ця думка, хоч і був трохи вражений, бо такого ще ніколи не робив. Він раніше навіть не уявляв собі, яка то втіха — мати Кіншо поруч і чинити йому всілякі каверзи.

Горища тяглися одне за одним під низькими, вузькими склепіннями, як катакомби. Купами лежала всяка всячина, припорошена грубим шаром пилу. Колись, ще до приїзду Кіншо, він пробув тут цілий день і знайшов скриню, наповнену камінцями різного кольору і форми. Лежало тут і дідове майно: ліхтарики, банки, сачки — все, потрібне для ловлі метеликів. Сачки зотліли. Від них якось дивно тхнуло.

Річ, по яку він прийшов зараз, була на останньому горищі, на підлозі. Він бачив її вчора, коли шукав альбом із марками. Сонце світило крізь високі вікна, примушувало порошок танцювати, малювало на підлозі химерні візерунки. Тхнуло сухим, нагрітим старим мотлохом. Хупер відсунув убік картонну коробку. Вискочив величезний павук з гулястою сіро-зеленою спиною і метнувся по газетних стосах. Хупер хотів був його впіймати. Але ловити павуків — марудне діло, та й вони завжди дохнуть. Може, він і взяв би павука пострахати Кіншо, якби не затіяв чогось іншого.

Коли відіпхнув коробку далі, знялася хмара пилуки, і він чхнув. Потім нахилився й обережно підняв річ, яку шукав. Він боявся, щоб вона не розсипалась, як той метелик у Червоній кімнаті. Однак вона тільки припала порошком. Він обтрусив його. Річ була дуже велика. І, мабуть, стара. Хупер завагався на якусь хвилю: йому раптом самому стало страшно. Він боязко тримав її на витягнутих руках. Потім відшукав ящика зі старими, подертими сорочками, взяв одну і дбайливо загорнув у неї ту річ. Тканина теж якось дивно тхнула. Він пішов із горища.

Кіншо прокинувся. У кімнаті було зовсім тихо. Значить, йому все наснилося.

Він лежав горілиць, міцно заплющивши очі, й думав, чого це Хупер запропастився на весь вечір. Усе чекав — ось-ось з'явиться і скаже: «Йди у гай, а я подивлюся з вікна, йди просто в гай, а як не підеш, то...» Але Хупера й близько не було.

Кіншо подумав, що Хупер не такий вже забіяка. Просто хоче перед ним похизуватися. Куди йому до шкільних забіяк! Але з тими Кіншо справлявся, їх можна зразу розкусити. Принаймні, до нього вже не чіплялися. Він знав, як дати їм відкоша. А от Хупер... Ніколи не знаєш, що він утне. Кмітливий, спритний.

На сходах почувся якийсь шерех, ніби човгання. Але Уерінгс такий уже дім: весь час тут щось погрюкує, поскрипує, двері й вікна поперекошувались.

Кіншо повернув голову, а потім розплющив очі, щоб глянути на годинника. Взагалі він не любив уночі розплющувати очей у цій кімнаті, бо завжди згадував про Хуперового діда, який лежав тут мертвий.

Але побачив він не годинника. Тоненький місячний промінь падав у кімнату; на ліжку, ближче до ніг, щось лежало. Він ніяк не міг добрати, що воно таке. Прислухався. Хтось заходив до кімнати, однак зараз із-за дверей не долидало жодного звуку.

«Треба ввімкнути світло,— подумав він,— нема чого боятися, треба ввімкнути світло й подивитись». Але він не наслідуювався простягти руку, заціпенів з широко розплющеними очима. Жодного поруху. І він принишк.

Треба ж усе-таки подивитися, треба взнати, що воно таке. Ввімкнути б світло, ввімкнути б...

Він рвучко сьгнув лівою рукою до вимикача, намацав кнопку і, поки не передумав, натис. Подивився.

Він одразу збагнув, що ворона несправжня, просто опудало, нежива. Однак від того вона була ще страшніша. Пазурі вп'ялися в простирадло. Вона була величезна.

Кіншо лежав непорушно, навіть не скрикнув, не ойкнув. У роті пересохло від страху, але мозок гарячково працював: він знав, хто її приніс, знав, що Хупер досі стоїть у коридорі й, певне, побачив світло. Хупер хотів, щоб він налякався, загорлав, заплакав, кликав маму. Та цього не буде. Тут нічим, нічим не зарадиш. Він хотів був хвицнути ногою, скинути жахливого птаха на підлогу, щоб не бачити його, щоб він не сидів тут, не торкався до

його стегна. Але якщо поворухнутися, то ворона може впасти не туди, а вперед, ще ближче до нього. А він нізачо в світі не доторкнувся б до неї рукою.

Треба вимкнути світло. Хупер усе чекав, прислухався. Нарешті Кіншо погасив лампу, однак не наважувався відсмикнути руку від вимикача. Він лежав, міцно заплющивши очі; страшенно різало в сечовому міхурі. Кіншо боявся, що намочить у постіль. Краще вмерти, краще б Хупер помер. Та нічого, нічого не можна вдіяти. Згодом, над ранок, від задрімав.

Коли прокинувся знову, було по шостій. Ворона здавалася менше справжньою, але набагато більшою. Він лежав і чекав: ось роззявиться дзьоб, і стане видно червону пельку, і птах злетить, і кинеться на нього, ціляючи в очі. «Дурниці, дурниці,— думав він,— це тільки безглузда, гидка ворона». Він глибоко зітхнув, потім заплющив очі й скотився на підлогу. Тоді побіг. І довго сидів у туалеті. В домі панувала тиша.

Він не знав, що робити з вороною, як її позбавитися, Тепер, за дня, він зовсім не зміг би доторкнутись до неї, а звертатися по допомогу не хотілось. Хай залишається, хай ніч у ніч лежить на підлозі край ліжка, поки місіс Боуленд прийде прибирати й винесе її.

Але коли він повернувся, ворона щезла.

Хупер відніс птаха назад на горище. Він знав, що Кіншо вночі прокинувся, ввімкнув світло — і все: з кімнати не долинали ні звуку. Потім світло знову погасло. Як і доти, нічого не було чути. Врешті Хупер зовсім задубів і тишенько подався до своєї кімнати.

За сніданком він поглядав на Кіншо, намагався перехопити його погляд. Кіншо на нього не дивився і мовчав.

На дні пакета з кукурудзяними пластівцями була пластмасова модель підводного човна. Якщо занурити її в ванну з водою, модель потім повільно спливає на струмені бульбашок. Кіншо перший добрався до дна пакета. Він витяг целофановий мішечок, а потім запустив руку по човен. Хупер чекав.

Кіншо уважно розглядав модель. Прочитавши прикріплену гумкою інструкцію, поклав модель на стіл, відсунув від себе і знов, не підводячи очей, узявся їсти кукурудзяні пластівці.

— Нічого,— сказав Хупер,— можеш узяти її собі, коли хочеш.— І солодко всміхнувся.

Кіншо повільно підвів голову й довго з ненавистю дивився на Хупера. Потім знову почав їсти. Пластмасовий підводний човен лежав між ними на столі. Ніхто до нього більше не доторкнувся.

— Як любо дивитися на них, правда? Ніби вже звичаїлися,— сказав містер Джозеф Хупер до місіс Хеліні Кіншо трохи згодом, коли хлопці вийшли з кімнати.— Гадаю, вони заприятелюють.

Хупер побачив його, коли ішов до дому під'їзною алеєю. Він зразу ж ступив з жорстви на газон, прокрався за ріг будинку і незабаром опинився за кілька кроків од нього.

Кіншо, наставивши дашком долоні, заглядав крізь шибку до Червоної кімнати. Хупер остерігався підходити ближче, щоб не відбитись у склі. Кіншо трохи посунувся навшпиньки.

— Чого підглядаєш?

Кіншо рвучко обернувся. Хупер підійшов.

— Туди не можна. Це Червона кімната, входити до неї заборонено. Ключ у батька.

— Чому? Адже там тільки старі книжки та мертві риби.

— Це ти так думаєш.

— Що ж іще?

— Цінні речі, я ж казав тобі. Ти таких зроду не бачив.

Кіншо було цікаво, він не міг навіть уявити собі, що там лежить, у скляних скриньках. Проте йому не подобалася Червона кімната, він не був певний, чи захоче туди входити. І ступив від вікна.

— Хочеш, покажу?

Кіншо знизав плечима. «Хуперові не дізнатися, про що я насправді думаю, ніколи, нізащо»,— міркував він. Йому не хотілося йти в Червону кімнату.

— Після вечері й підемо,— сказав Хупер.

Кіншо чекав у холі. Хупера не видно. От і добре, може, він забув чи передумав, може, й зовсім не прийде. Кіншо рушив з холу.

— Дістав ключа,— озвався позад нього Хупер.

У Червоній кімнаті було дуже темно. Надворі, за вікнами, сіріло сталеве небо, лопотів дощ. Тисове гілля схилилося до вікон.

Кіншо, ввійшовши до кімнати, майже відразу спинився. Він так і знав, що йому тут не сподобається. Так і є.

Тут стояв мертвотний дух, черевики порипували на полірованій підлозі. Хупер застиг біля дверей з ключем у руці.

— Ну, йди,— тихо промовив він,— дивися. Скажи спасибі, що тебе сюди привели. Йди.

Кіншо весь напружився і рушив до першої скляної скриньки. Він судорожно ковтнув повітря.

— Метелики.

— Еге ж, усі, які тільки є.

— А хто... звідки вони взялися?

— Це мій дід. Не чув про нього? Ну й дурний! Мій дід найзнаменитіший колекціонер у всьому світі. Він написав купу книжок про метеликів.

Кіншо не знав, котрі метелики небезпечніші,— живі, що тріпочуть крильцями, чи ці, сплюснуті, пришпилені, мертві. Банькати очиці витріщені, на крильцях видно прожилки. В нього аж мурашки по шкірі забігали. Змалечку він страшенно боявся метеликів. Коли вони ще жили у власному домі, батько не велів йому зачиняти на ніч вікно, й метелики влітали до спальні, а він лежав у пільмі, дослухався, як шарудять крильця, торкаючись стін і меблів, потім усе стихало, а він чекав, боявся — ось-ось вони підлетять до нього й сядуть на обличчя. Метелики.

Хупер підійшов ззаду.

— Хочеш відкрити скриньку? — запитав він. — Я дозволяю. — І простягнув маленького ключика.

— Ні.

— Чому?

— Я... Я й так їх бачу.

— А помацати ж не можеш! Ти доторкнися!

— Ні.

— Чому? Ех ти, страхопуде, метелика злякався!

Кіншо мовчав. Хупер ступив уперед, встромив ключик і підняв важку кришку.

— Ну, бери.

Кіншо відсахнувся. Нізащо він не доторкнеться до метелика і не дивитиметься, як це робить Хупер.

— Що таке, немовлятко?

— Нічого. Просто не хочю мацати, і все.

— Вони з'їдять тебе?

— Ні.

— Вони ж мертві! Хтозна-коли здохли.

— Авжеж.

— То чого ж злякався? Боїшся всього мертвого?

— Ні.

Кіншо все ще задкував. Хоч би швидше вийти з кімнати! Якщо Хупер схопить його за руку й присилує торкнутися до метелика, він битиметься — хай там що, а битиметься.

— Йди сюди, Кіншо, подивись.

— Не хочу.

— А я не боюся торкнутися до метелика. Дивися, зараз візьму в руку. Я нічого не боюсь.

— Ні, не треба.

— Чому? — Хупер зацікавлено зазирнув йому в лице. — Чому?

— Ти можеш його зіпсувати. Якщо вони дорого коштують, тобі нагорить, зрозумів?

Він уявив собі, як Хупер торкається пучками до волохатого тільця. Йому було соромно, що так боїться, але нічого не міг вдіяти з собою, йому хотілося тільки одного — забратися звідси, не бачити тих жахливих метеликів. Хупер спостерігав за ним.

Якусь хвилю обидва вони стояли мовчки, вичікували. Раптом Хупер крутнувся й, нічого не кажучи, проскочив повз Кіншо, вислизнув за двері, швидко повернув ключ у замку. За мить у холі пролунала його хода. Десь грюкнули двері.

Кіншо відразу пішов до вікна, намагаючись не дивитися на метеликів. Дощ припустив, шмагав по газону, по тисах, тарабанив у шибки. Була дев'ята година, а вже посутєніло — насунули важкі хмари.

Вікна були на засувах. Кіншо довго вовтузився з тугим шпінгалетом і зламав собі нігтя на великому пальці. Підвіконня були брудні. Він не наслідювався озирнутись, глянути в кімнату, на заляклих звірів і мертвих риб, на ряди метеликів, розпластаних під склом. Він смикав, штовхав стулки обох високих вікон, мало рук не покалічив, у нього заболіло в грудях, але зрушити їх з місця не міг. Вікон не відчиняли роками. Навіть збагнувши, що нічого не вийде, він не відступався, бо поки б'єшся з вікнами, можна не обертатися, не дивитися в безмовну кімнату. Але врешті здався і безпорадно заплакав.

Перегородом він подумав: зараз десь по восьмій, ще ніхто не ліг спати, треба погукати, тоді по мене прийдуть. Але Кіншо знав — він не закричить, нізащо не спасує

перед Хупером. От коли мама йтиме спати, він постукає у двері, й хто-небудь прийде. Треба потерпіти, та й тільки.

Він сів на підвіконня. Якби зараз з'явився Хупер, то він би йому... але він і сам до пуття не знав, що б він зробив. Ота бійка з Хупером першого дня приголомшила його, хоч йому не дуже перепало. Дощ сипонув бризками по шибках.

Дивлячись на газон, він бачив, як метлялися від вітру тіні тисів. Раптом він подумав: ану, як там ховаються люди, спостерігають, чигають. Обабіч довгої під'їзної алеї зловісно юрмилися рододендрони. Дивитися було страшно, він повернувся до саду спиною і відступив у глибину кімнати.

«Треба ввімкнути торшер і пошукати в шафах якусь книжку,— подумав він,— я ж не маленький. А коли хтось проходитиме, я гукну, от і все». Про Хупера він нікому не скаже.

Він знав, що торшер освітлюватиме тільки цей маленький закуточок, біля книжкових полиць, а решта кімнати залишиться у півтмі. Йому навіть сподобалася ця думка — посидіти біля книжок, у світляному колі...

Найголовніше — не піддатися Хуперові, та й самому знати, що вистояв. Це найнайголовніше.

Кіншо простяг руку до торшера. Спалахнуло світло, з абажура вилетів метелик, черкнув його крильцем по руці й почав битися об лампу.

Нарешті вони таки прийшли, вони йшли через хол до сходів, і обоє сміялися. Він закричав. Вони відімкнули двері.

Він сказав здавленим голосом:

— Я не міг вийти.

Його мати нахмурилася, подивилась на містера Хупера, ніби питала, що робити. Містер Хупер підійшов до Кіншо.

— Все гаразд,— сказав Кіншо.— Нормально. Я просто не міг відчинити дверей. На добраніч,— і кинувся до сходів, поки його не почали розпитувати. В убиральні його жахливо занудило.

Наступного ранку Хупер сказав:

— Дурний. Чого ж він не кричав? Я й не знав, що він там, я ніколи не знаю, що Кіншо робить.

Кіншо думав тільки про одне: не триватиме ж це вічно. Бо зрештою мине якийсь час, і не буде вже цього жахливого будинку, не буде Хупера. Треба тільки потерпіти,

чимось зайнятися. А про наступні канікули зараз не варто думати. На той час усе може змінитися, вони можуть куди-небудь переїхати. Відтоді, як помер батько, раз у раз відбувалися зміни. Вони жили навіть у готелі. Ну й погано ж там було!

Вночі він усе повторював: «Господи, зроби так, щоб ми не сподобалися містерові Хуперу, зроби, щоб ми йому тут заважали, хай він нас прожене. Хоч на новому місці, може, буде й гірше, ще невідомо».

Кіншо думав про школу. Там він був свій, його там знали, він став таким, яким вони хотіли його бачити. Там було безпечно. В день приїзду до школи, коли машина зупинилася біля головного корпусу, він уже знав — усе буде гаразд, це те, чого він хотів. Інші боялися, трималися матерів. А він не плакав. Йому хотілося ввійти досередини, все роздивитись, помацати стіни, двері, ковдру на своєму ліжку, вдихнути незнайомі запахи. Він аж напружився від збудження, ноги тупцяли на хрусткій жорсткості, йому кортіло сказати мамі: йди, йди, хай швидше все почнеться.

— Який хоробрий! — сказала чиясь мама.

— Ой, хіба ж знаєш, що в них на думці! Все криються... Йому ж тільки сім, зовсім маленький.

Місіс Хеліна Кіншо сказала:

— Чарлз — дуже розсудливий хлопчик. Хоч... ох, я й сама не певна, чи добре ми робимо, чи не замалий він...

«Добре, добре», — думав Кіншо і м'яв пальцями опуклу емблемку на новенькій курточці. Все добре, просто чудово. Хоч і не так, як він собі уявляв.

На третій тиждень навчання він захворів. Його поклали в ізолятор, але всім дозволяли коли завгодно навідувати його: йому давали книжки, печиво й різні напої — тільки попроси. Оце життя, думав він, отут і треба жити. А коли одужав, то ходив до директорського дому, дивився телевизор і їв фрукти.

Він написав додому: «Мені тут дуже подобається, школа хоч куди».

— Мій хоробрий синочок, — сказала місіс Хеліна Кіншо, читаючи листа, і аж сплакнула.

А в школі святого Вінсента Кіншо попросив:

— Дозвольте мені залишитися тут назавсім, назавжди.

Через тиждень Кіншо знайшов ту кімнату. Хупер поїхав з батьком на один день до Лондона.

Кімната була нагорі, у східному крилі будинку. Там ніхто не жив. Йому сподобалося те, що вона маленька й, очевидно, не мала певного призначення. Єдине вікно виходило на суміжні з селищем поля. В кімнаті стояло низьке крісло, м'яке, але без поручнів, оббите виляною квітчастою тканиною, біля вікна — прямокутний стіл. У столі — шухлядка, перед ним — синій плетений стілець. Навпроти, біля стіни — зашклена шафка, а в ній ляльки, десятки малесеньких ляльок — усі в жіночому вбранні — з покритих вовною дротинок, схожих на чистилки для люльок; обличчя в них були вишиті. Сукні, криноліни й вуалі на ляльках поблякли, стали жовтаві, блідо-коричневі, личка майже стерлися.

Кіншо відчинив шафку, виймав ляльок одну по одній, розглядав. Він задирав їм подоли — знизу були спіднички й штанці, вишиті, як і личка. Лялечки йому сподобалися, йому приємно було потримати їх у руках. Він розіклав лялечок на столі й задивився на них.

Може, це була колись дитяча кімната, а втім, навряд. Схоже, що сюди просто позносили з інших покоїв усі меблі, які відслужили своє. Тут, очевидно, ніхто не бував, отож він вирішив, що може її зайняти. Кімнати, яку йому приділили, він не любив, ходив туди лише спати. Він приніс сюди набір деталей для іспанського галеона і робив тут модель. У дверях був замок. Хупер замикається, то чого і йому не можна? Тепер до нього так легко не підступишся.

Йому подобалася самота, він звик до неї — самому спокійніше. Від інших можна сподіватися чого завгодно. Він ніколи не скучав за батьком. Тут досхочу вільного часу, і, коли він закінчить модель, треба буде придумати щось інше. Цього ранку він одержав листівку з Норфолка, від Девре:

«Ми щодня катаємося на човнах. Тут сонце. Багато людей, і є страшенно потужні моторки. Незабаром я все про них знатиму. Бувай».

Ех, якби він поїхав з Девре! Його кликали, місіс Девре навіть написала листа, й інші теж запрошували, він міг би поїхати з Бротен-Смітами в Італію. Але вони з мамою вже збиралися в Уерінгс. Мама казала, що їй не подо-

баються оті катання на човнах, і за кордон вона його теж не відпустить, нікуди не пустить, бо й так мало його бачить. «Тільки ти в мене й залишився»,— казала. Він відвернувся, зникнув — терпіти не міг, коли вона отак говорила.

Він знав: Хупер винюхує, куди він тепер ходить. Але він удавався до всяких хитрощів, щоб Хупер його не вистежив. Чекав, поки Хупер піде до вбиральні, або казав, що його кличе місис Боуленд чи батько. А то й просто втікав у протилежний бік, збиваючи Хупера зі сліду, петляв по коридорах, ховався по кімнатах. Навіть дивно, як йому щастило. Але довго це не триватиме.

Він уже впевнився, що ненавидить Хупера. Раніше не було, щоб когось ненавидів, тому, відчуваючи присмак ненависті у роті, дивувався, яка вона гірка. Їх учили: ненавидіти — дуже погано, але він пропускав це повз вуха, вважав, що це його не стосується. Йому подобалися майже всі. Хоч Крапа, наприклад, не любив, але це зовсім інше: не любити — не значить ненавидіти, та й з Крапом вони згодом порозумілися. Але з Хупером... Він уже з перших днів відчував ненависть до нього. Це почуття жахало його, він хотів позбавитися його — і знав, воно не мине, принаймні поки він тут, у цьому домі, з Хупером.

І тоді він подумав: «Може, я з ним і не залишусь». І замислено припасував до моделі пластмасового трикутника.

Коли вони верталися поїздом з Лондона, Джозеф Хупер спитав:

— Ну, ти подружився з Чарлзом Кіншо? Щось я не дуже часто бачу вас разом.

Хупер відірвав погляд від «Жахливої болотяної почвари».

— А що я можу вдіяти, коли він увесь час замикається?

— У себе?

— В якійсь кімнаті. Звідки мені знати, де саме?

— Дуже дивна поведінка. Чому він так робить?

Хупер низав плечима.

«Повільно, невблаганно насувалася на величезних лапах незграбна почвара. Від неї віяло болотяним смородом, а багнюка в'їлася в її лускату шкіру ще в далеку давнину. Почвара жадала крові, жадала вбивства, і..»

— Мабуть, слід побалакати з його матір'ю.

Поїзд ми́нав якісь населені пункти.

— А втім, я думаю, він просто трохи сором'язливий. Ти повинен зрозуміти, Едмунде, що в такій дружбі потрібні взаємні поступки. Сподіваюся, ти сам це скоро збагнеш. Не забувай, в нього нема батька.

Хупер, звівши брови, кинув на нього короткий погляд.

Містер Хупер кахикнув, відвернувся, засовався на сидінні. Не слід було б так казати, він, зрештою, може ще пам'ятати матір. Хто знає, що в дитини на душі? Його дратувало, що він такий нетямущий. Батько намагався здогадатись по обличчю сина, про що той думає, але не зміг там нічого прочитати. Він зовсім не пам'ятав себе в такому віці, тільки знав, що не міг терпіти батька.

«Але ж я зумів це перебороти, — подумав він, — і став, сподіваюся, цілком нормальною людиною, зі мною все гаразд. Я не повинен картатися. Едмунд — звичайний здоровий хлопець. Мені нема в чому обвинувачувати себе».

Він дивився за вікно, на сповитий сутінками сільський краєвид; потім, відновивши душевну рівновагу, знов узявся за журнал. Він не відчував докорів сумління.

Едмунд Хупер розглядав свого пальця на коміксі: поперечні складочки, ламкий нерівний краєчок нігтя. А що, коли б не було пальців — просто плеската, суцільна кукса? Пальці якісь чудернацькі. Дивно — без них він нічого б не міг зробити. Під його рукою були страхітливі малюнки Болотяної почвари.

Він думав: «Завтра я дізнаюся, де ховається Кіншо, перечекаю, а тоді потихеньку обійду всі кімнати в домі, одну по одній». Його дратувало, що той хлопець вислизнув у нього з рук, робить, що йому заманеться. А він же тут уже майже три тижні.

Хай від кого іншого, а від Кіншо він такого не сподівався. Хупер чудово розумів: Кіншо не звик, щоб його мучили, не любили, проганяли — це було для нього щось нове. Спочатку він з несподіванки розгубився, відступив, пробував якось поладнати з Хупером. Але швидко збагнув, як постояти за себе.

Після випадку з воронячим опудалом Хупер навіть відчув щось схоже на повагу до Кіншо, хоч уже наступного ранку це почуття зникло, — він розізлився, що Кіншо почав козиритися перед ним. А тепер він став ховатися

десь у домі, якась невідома кімната стала для Кіншо фортецею.

Джозеф Хупер сказав:

— Пішли б ви удвох погуляти, поки гарна погода. Коли я був такий, як ви, то, пригадую, під час літніх канікул завжди знаходив собі якесь діло.

Але він добре пам'ятав: йому рідко коли дозволяли виходити за ворота. Казали, стануть чіплятися дівчата, а то й що-небудь скоїться. Однак річ була не в тому. Батько годинами тримав його у Червоній кімнаті, і він мусив розглядати метеликів у слоїках з отрутою, вдихати запах старих книжок і кунячих опудал, дивитися на залитий сонцем сад за високими вікнами.

Раптом, підвівши очі, він зрозумів, чим син такий схожий на нього самого. Він дуже блідий. Сільські хлопчачки в Дерні ціле літо ганяли напівголі, тіла в них були смуглі, як в індіанців, а Джозеф Хупер гуляв рідко, і йому ніколи не дозволяли скидати сорочки, тож він був дуже блідий. І тепер його син блідий.

— Треба дихати свіжим повітрям і загоряти, а не сидіти цілими днями в кімнаті. Це дуже шкідливо. Тепер, тільки-но поснідаєте, я виганятиму вас у сад.

Хупер затулив обличчя коміксом. Йому кортіло крикнути: «Не хочу ніяких прогулянок, нічого не хочу робити разом з Кіншо, нікуди не хочу з ним ходити». Але він нічого не сказав, подумав, що сам Кіншо навряд чи погодиться з ним гуляти. Мабуть, він таки нагнав йому страху.

Поїзд увійшов у тунель і став набирати швидкість. А в Уерінгсі Кіншо рано ліг спати, лежав у пільмі, міркував. «Усе вийде на добре,— сказав він сам до себе,— я знаю, що мені робити, не може ж отак тривати вічно».

Він складав план довго, майже тиждень. Здавалося, все продумано, залишається тільки призначити час. Треба вибрати слушний день. Проте виявилось, що не так легко зібрати необхідні речі. Він намагався нічого не забути, але все передбачити було неможливо.

Нічого подібного Кіншо досі не робив, ніхто й не сподівався, що він здатен на таке; він знав — до цього поставляться суворо. Та, зрештою, він затіяв усе тільки ради себе, тож хіба йому не однаково, що подумують інші! Він не боявся, що діло зірветься, хоч звичайно йому не таланило. Навіть коли нічого й не вийде, то вони

все одно задумуються над його-вчинком. Те, що він затівав, не здавалось йому дивним, безглуздим чи, тим паче, смішним. Так треба — і край! І не тому, що він аж такий сміливий чи легковажний.

Діставши необхідні речі, він приніс їх до кімнати з ляльками і, виходячи, щоразу замикав двері, а ключ тримав при собі. Хоч, безперечно, Хупер його вже вистежив. Рано чи пізно це мусило статися.

Одного дня, коли невпинно йшов дощ, містер Хупер перейняв його на парадних сходах.

— Ось і ти, а я тебе шукаю!

Кіншо зупинився. Мама казала: «Ти мусиш бути дуже ввічливим з містером Хупером. Він так добре до нас ставиться. І піклується про тебе, Чарлзе: він уже балакав зі мною про твоє навчання, його цікавить твоє майбутнє». Очі в неї блищали, по руці вгору й донизу ковзала браслетка. Не зламай моїх планів, хотілось їй сказати, не позбавляй мене такої нагоди. Кіншо не подобались жвавість і надія, що з'явилися в неї після приїзду в Уерінгс.

Вона дуже змінилася.

«Ти мусиш бути дуже ввічливим з містером Хупером». А він не міг придумати, що відповісти.

— Де Едмунд?

— Він, мабуть... Не знаю, я його не бачив.

Містер Хупер трохи сутулювся, носив темно-синій костюм, мав звичку пригладжувати рукою поріділе волосся. Рот у нього був маленький, губи завжди міцно стулені.

— Знаєш, я сьогодні знайшов для вас дві речі — шашки й настільний більярд. Шашки незвичайні, дуже дорогі, вони... а втім, тобі, певне, такі подробиці нецікаві, пошукай-но краще Едмунда, а я вам принесу оті ігри. У великій вітальні є стіл, йдіть туди.

Кіншо повільно піднімався сходами. «Містер Хупер може наказувати нам що завгодно, — думав він, — бо мама служить у нього, він їй платить і дім цей не наш. Я мушу йти до вітальні й грати з Хупером у шашки».

— Ах, який ви турботливий! Яка чудова думка! — радісно всміхаючись, казала місіс Хеліна Кіншо в ідальні. — Що може бути краще під таку негоду! Останніми днями вони якісь мляві, я вже не знаю, що й думати... а тепер гратимуться разом, це зміцнить їхню дружбу. Чудова думка!

Джозеф Хупер пригладив рукою поріділе волосся — він сьогодні був особливо задоволений з місіс Хеліні Кіншо.

— Не думай, що я збираюсь отут із тобою стирчати. От зажди, хай тільки батько поїде. Він нічого не знатиме.

— То мама тут буде. Вона знатиме. І тобі доведеться залишитися.

Хупер зневажливо гмукнув.

— А що, як він зовсім не поїде в Лондон і цілий день пробуде вдома?

Хупер не відповів.

«Може, все ще владнається,— раптом подумав Кіншо.— Гратимемо собі в шашки та інші ігри, і він зміниться, ми подружимося. А потім я повернуся до своєї школи, і все буде гаразд».

Але, подивившись на Хуперову спину, він одразу зрозумів: нічого не вийде. І не можна почати все знову, вернути той день, коли він не хотів сюди їхати, хоча й сподівався, що подружиться з Хупером. Нічого не зміниться, та й план уже визрів.

Тепер він наважився, і в нього наче камінь із серця спав. Він стільки разів марно сподівався, тепер — край. Хоч ніч у ніч він прокидався в цілковитому розпачі від того, що надумав. Та вже, як би не склалися у них взаємини з Хупером, він зробить по-своєму.

— Глянь на більярд,— промовив Хупер,— старовинна річ. Дуже коштовна, щоб ти знав.

Кіншо глянув на більярд.

— Давай зіграємо.

Запала тиша. На тонкій шиї Хупера над комірцем теніски випиналися хребці. Кіншо застиг, він і досі пам'ятав вороняче опудало на своєму ліжку й тепер гадав, що може втнути Хупер іще.

— А чого ж,— байдуже проказав Хупер.— Можна й зіграти.

Він підійшов до стола й підняв більярд.

— Відсунь-но шашки,— звелів.

Кіншо повагався. Потім підкорився. Яка різниця, нащо дарма зчиняти гвалт? Адже він уже все вирішив, знає, що буде, а коли так, то можна й дозволити собі побути з Хупером, пограти на більярді, трохи розважитись.

Вони майже не розмовляли. Хупер рахував очки,

й вони, обидва дуже зосереджені, били по черзі. Маленькі срібні кульки цокали об цвяшки. Надворі небо потемнішало, припустив дощ. Джозеф Хупер так і не поїхав до Лондона.

Об одинадцятій годині місіс Хеліна Кіншо принесла їм по склянці молока й сказала:

— Ой, як ви гарно бавитеся, ну що може бути кращого в такий дощ! — Голос у неї був дуже веселий.

Вони випили молоко, подякували, та й по всьому.

Йому треба було віднести ще дві речі до кімнати з ляльками. Він зробить це по обіді. І ще слід обміркувати, куди все поскладати.

Кіншо пильно озирнувся на площадці й на першому марші. Нікого. Та якщо Хуперові й удалося вивідати про кімнату, це вже не має значення.

Всі двері нагорі були пофарбовані в коричневе, килим після першого маршу закінчувався. «Ненавиджу цей дім,— подумав Кіншо,— ненавиджу, в такому поганьчому ми ніколи не жили». Він зненавидів його відразу ж, як тільки визирнув з автомобільного віконця. І чого Хупер ним пишається!

Він пройшов темним коридорчиком, звернув у другий, ширший. І тут побачив Хупера. Той сидів на підлозі, спиною прихилився до дверей кімнати, а ноги випростав. Кіншо прикипів до місця.

— Кудись поспішаєш?

— Я заблукав, Хупере.

— Де ключ? Послухай, це не твій дім, зрозумів? Хто ти такий, щоб замикати двері?

— Та відчепись.

— Більше сюди не прийдеши, поки я не дозволю.

Кіншо втомлено поставив на підлогу коробку, яку ніс до кімнати. Ну чисто дитина цей Хупер.

— І не думай, я не піду звідси. Просиджу тут цілий день. А схочу, то й цілу ніч. Можу й вічно тут сидіти. Це мій дім.

— Ти що, маленький?

— Я хочу знати, що там.

— Нічого.

— Значить, щось є. Краще скажи.

— Ану тебе.

— Я хочу знати, чого ти сюди вчашаєш. Не думай, я знаю, куди ти ходиш, давно знаю, весь час знав.

Кіншо мовчав. Він стояв трохи віддалік від Хупера, обличчя його було затінене. Дощ поросав по даху. Що ж, можна й впустити Хупера. Він однаково вдереться, почне битися або стирчатиме тут без кінця. Супроти Хупера йому не встояти. Та й супроти когось іншого. Він не боягуз. Просто дивиться на все тверезо, без особливих сподівань. Він не здавався, але завжди, з самого початку, знав: його чекає поразка. Зате потім не доведеться дивуватись і розчаровуватися.

Отож можна й впустити Хупера зараз у кімнату, й ділу кінець. Коли вже він хоче про все дізнатися, то краще зробити так, ніби він, Кіншо, сам погодився. Тоді він буде ніби господарем становища, а це вже щось важить. Хупер і так завжди перемагає.

Кіншо неквапом засунув руку до задньої кишені джинсів і витяг ключ.

— Тут же ж нічого нема — самий старий мотлох. І чого ти сюди швендяєш?

Мовчанка.

— А галеон тут був?

— Ні.

— Це ти його зробив?

— Я.

Хупер підійшов до моделі, уважно оглянув.

— Погано склеїв. Видно всі стики.

— Ну то й що?

— Одразу розвалиться.

— Не лапай, не твоє.

— А це що за речі, Кіншо?

— Просто речі.

— Диви, який потайний!

— Я тобі не зобов'язаний про все доповідати.

— Ану, подивимося, що там у мішку.

— Ні. Відійди, Хупере.— Він хотів вирвати мішок, але не зміг: Хупер високо підняв руки.

— Треба туди зазирнути, зараз зазирну... уже зазираю... Ого!

— Ану, віддай! Не лізь, куди не просять! Це мої речі.

— А навіщо тобі сірники?

Кіншо відвернувся, засунув руки в кишені, подивився у вікно. Ну і хай, подумав він, раз так. За спиною в нього Хупер копирсався в паперовому мішку, розірвав його. І почав викладати речі на стіл.

— Ти все поцупив. Злодій, злодій, злодій!
— Нічого я не цупив.
— Скажеш, купив?
— Так, купив, купив.
— Брехун.
— Ну... сірників не купував.
— А звідки ж вони?
— Вони...
— Що? — Хупер погрозово підступив до нього, обличчям до обличчя.— Ну, що?

— Вони просто лежали. Мабуть, мама купила.
— Мабуть, вона їх не купувала, ти, кишеньковий злодійчук! В цьому домі нічого вашого нема, все наше, і коли ти щось береш, значить, крадеш. Ти злодюга.

Коли Кіншо замахнувся, Хупер відскочив, і кулак влучив у повітря. Хупер не відривав погляду від розкладених на столі речей, гарячково міркував. Раптом він прояснів, очі його розширилися, від збудження він аж зашарівся: він здогадався.

— Ти збираєшся...— Хупер затнувся й втупився в Кіншо.

Потім протягло свиснув.

— Ну й хитрун же ти!

— Ти не знаєш. Ти нічого не знаєш. Думаєш, я скажу?

На Хуперовому обличчі відбилася якась дивна радість.

— Байдуже, я знаю, чому ти це надумав. Через мене. Ти мене боїшся, Кіншо, ти, мазунчик мамусин, боягуз! Ти не знаєш навіть, що я можу тобі зробити, я можу все. Отак.

— Дурень!

Але Хупер засміявся, він знав, що розгадав його наміри. Принаймні частково, бо, крім страху перед ним, тут крилося ще щось, багато чого ще гіршого.

— А я все їм розкажу.

— Що ти розкажеш? Я ж нічого не казав, ти нічого не знаєш.

Запала тиша. Кіншо бачив, що Хупер метикує, чим тут можна пожитися. Бо, зрештою, Кіншо мав рацію. Він йому нічого не казав, і, якщо Хупер розкаже про те батькові чи місіс Кіншо, вони тільки посміються з нього.

Він розіклав усі речі двома рівненькими рядами, наче експонати в музеї, брав їх по черзі в руки й зачудовано розглядав. «Нічого він мені не зробить,— думав Кіншо.—

Яке мені діло до того, чи знає він щось, чи не знає? Все буде гаразд, я тут не залишусь нізащо».

Хупер скося, з-під вій глянув на Кіншо й промовив:
— І я з тобою.

Кіншо знав: Хупер від нього не відчепиться. Протягом усього тижня він тільки й думав про це, згадував голос Хупера, дивну посмішку. Він збирався втекти, щоб здихатися Хупера,— то був єдиний вихід. Далі буде ще гірше, Хупер здатен на все, і Кіншо довелося б також щось вигадувати, аби постояти за себе. Хтозна, чим це може закінчитися. Хупер не хоче, щоб він тут жив. Гаразд, він не залишиться.

Він давно зрозумів, що про мир між ними не може бути й мови. Вони уникали один одного, замикались кожен у себе. Але ж це тільки початок, так довго не триватиме, це до першої слушної нагоди. В школі було б легше, там між ними стояли б інші. Але тут...

Він боронився скільки міг. Він знав: йому не здолати Хупера, не встояти проти нього, той завжди братиме гору..Хупер підступний. Він ненавидів Хупера.

Але було й інше: мама. Вона стала така весела, така підслеслива, ніби в неї немає й крихти гордості. Він не міг дивитися на неї. Сам він був гордий. А тут іще цей дім, цей Уерінгс, темний, старий, просякнутий дивним запахом! Він тут весь час чогось боїться.

Далі так тривати не може. Він утече. Це неважко. Він усе обміркував, роздивився карту. Все готово. І раптом цей Хупер пронюхав і причепився до нього. Тепер буде підстерігати, підглядати, підслухати — від нього не вислизнеш, шкода й гадки. А тікати разом із Хупером, щоб той дражнився, заїдався, надокучав — та гіршого й уявити не можна. Це куди гірше, ніж тікати самому.

Джозеф Хупер наче народився заново. Він надумав покликати декораторів, переробити горище й навіть улаштувати в неділю званий сніданок з коктейлями — відсвяткувати початок свого хазяйнування в Уерінгсі. Приїдуть друзі з Лондона, а ще треба запросити сусідів, зміцнити своє становище в окрузі.

— В мене наче гора з плечей звалилася, відколи ви приїхали,— сказав він місіс Хеліні Кіншо.— Ви додали мені сили. Я вже не почуваюся таким самотнім.

Він сам дивувався своїм словам, бо ж людина він стримана, ба навіть суха.

Вони були задоволені одне одним і новим домашнім життям, тому й казали не задумуючись:

— Як добре наші хлопчики поладнали! Як приємно дивитися на них, коли вони бавляться! Як чудово, що вони разом! — Вони балакали отак про своїх дітей, навіть не підозрюючи, як воно було насправді.

Місіс Хеліна Кіншо ревно взялася готуватись до званого недільного сніданку, адже запрошено стількох впливових осіб. «У моєму житті відбуваються зміни,— думала вона.— Як усе добре складається! Ох, як добре я зробила, що приїхала сюди!»

V

Мама сказала:

— Ми з містером Хупером ідемо на день у Лондон.

Серце Кіншо відчайдушно закалатало. Треба скористатися з нагоди, іншої такої не випаде.

— Ми хочемо встигнути на перший поїзд, отож з дому вирушимо дуже рано.— Місіс Хеліна Кіншо хвилювалася, наче дівчина. Треба закупити всякої всячини для званого сніданку, а ще вона хотіла підшукати собі елегантну сукню. Взагалі поїздка обіцяла бути дуже приємною. Джозеф Хупер тримався трохи скуто, коли запрошував їхати разом, ніяковів, але її готовність, мабуть, потішила його, він навіть ледь-ледь усміхнувся.

— Ой, а як же наші хлопчики? Як ми їх покинемо на цілий день?

Бо вона тепер намагалась піклуватися про обох однаково, не віддавати переваги своєму синові.

— А місіс Боуланд? Вона їх догляне, та й, гадаю, хлопці вже розсудливі, не якісь там малята. Це ж для них розвага, вони радітимуть свободі!

Місіс Кіншо дивилась у вікно своєї вітальні й думала: «Я йому подобаюся, він бере мене з собою в Лондон». Хоч, сказати правду, вони тільки їхатимуть разом, туди й назад, а цілий день він проведе у своїй конторі в Сіті.

Йй було трохи соромно, що не хочеться брати з собою Чарлза. Він сказав:

— Я б усе одно не поїхав. Мені тут краще.

Але їй не вірилося, бо у глибині душі вона сумнівалася, чи добра з неї мати, чи завжди каже й поводитьсь так, як треба.

«Ну,— подумала вона,— тепер пора і про себе згадати». Відчинила дверцята шафи й почала вибирати, що надягти в дорогу.

Він вийде рано-вранці, ще раніше за них, він вийде на світанні. Їм і на думку не спаде заходити до його кімнати. Попереду цілий день, шукати його почнуть, певне, лише пізно ввечері. Місіс Боуленд думатиме, що він десь гуляє, місіс Боуленд ніколи нічого не помічає.

От мама, коли повернеться з Лондона, може зайти до його кімнати. Нічого не поробиш, доведеться ризикнути. Правда, можна спорудити щось на ліжку. Але ні, не вийде: вона завжди нахиляється над ним, торкається щогою до його щоки, вона, якщо тільки зайде в кімнату, відразу здогадається про все. Коли ж не зайде, то в нього буде час аж до завтрашнього сніданку. Цілий день, ніч і ще трохи.

Грошей в нього вистачить. Він не клав їх до банку, як інші хлопці, а тримав у темно-синій полотняній торбинці, яка лежала в коробці з-під кубиків. Йому дарували гроші на різдво чи на день народження — хто фунт, хто десять шилінгів,— дарували чимало, бо він зростав без батька. Отож грошей він мав доволі. А витрачав мало. В нього назбиралося майже сім фунтів.

Якщо йти дорогою до станції Клерфорд, його обов'язково побачать. Отож він піде навпростець, полями, а почне з Крутої діброви. Хочеш не хочеш доведеться проходити крізь неї. До того ж там і сховатися можна, нікому й на думку не спаде шукати його там.

— Я привезу тобі подарунок,— сказала ввечері місіс Хеліна Кіншо.— Що-небудь дуже цікаве, не думай, я про тебе не забуду.

Браслетка ковзала туди й сюди по руці. Кіншо терпіти не міг тієї браслетки, йому несила було дивитись, як мама крутить рукою, виставляючи її напоказ. Не треба, не треба було сюди приїздити!

Він узяв з її рук чашку з овальтином.

— На добраніч.

Зійшовши на другий марш сходів, він побачив Хупера, який стояв у дверях своєї кімнати й дивився на нього. Хупер був у темно-зеленій піжамі й від того здавався

ще блідшим. Кіншо удав, ніби не помічає його, але був певен: Хупер винюхує, доскіпується, може, навіть читає його думки. Хупер здатний на все.

Кіншо подумав: «Завтра мене тут не буде, завтра усе це не матиме значення».

— Я розпалив камін у вітальні,— мовив Джозеф Хупер, пригладжуючи рукою поріділе волосся. Він м'явся у дверях кухні.— Може, ви трохи посидите зі мною — як то кажуть, підтримаєте мені компанію? Просто так, для розваги.

Місіс Хеліна Кіншо зашарілася й ствердно кивнула, здивована й зраділа.

Він поставив будильник на половину шостої, тоді подумав і перевів на п'яту годину. На той час уже розвидниться, а йому хотілося вийти якнайраніше. Все, що збирався взяти з собою, вже переніс до своєї кімнати пізно ввечері, коли Хупер дивився по телевізору «Закон сили». І поклав під ліжку.

Обнишпоривши весь дім, він в одній з кімнат випадково знайшов у комоді старий шкільний ранець. Правда, без лямок, але він примудрився прикріпити дві мотузки так, що можна було почепити його на плечі.

Найважче було дістати Іжу. Він узяв її на кухні, коли мати вийшла на хвильку, а потім мучився, чи це не крадіжка. В школі їм казали, що нема нічого гіршого за злодійство, він це затямив з першого ж тижня. Але врешті вирішив: ніяка це не крадіжка і узяв лише те, що з'їв би, коли б залишився; це частка маминої платні за роботу. Та й узяв він зовсім мало. Печиво, дві коробочки джему кубиками, трохи підсмажених картопляних пластівців і півпачки плавленого сиру. В селищі він купив шоколадку і тюбик м'ятних льодяників. Поки що вистачить. А відійде далі від Дерні — купить іще, гроші є.

Гірша справа з водою. Нема посудини. Скляна пляшка важка та й розбитися може, до того ж йому не трапилося жодної порожньої. Нарешті він вирішив — нап'ється досхочу перед дорогою, а потім знайде якийсь струмок чи крамничку, де продають лимонад. Він ще ніколи не мандрував полями й лісами, але знав, що там мають бути струмки.

Окрім харчів, він поклав у ранець ліхтарика, свій складаний ніжик, трохи липкого пластиру, пару шкар-

песток і клубок мотузки. Карти не вдалося дістати, в домі була тільки одна — в кабінеті містера Хупера, він її розглядав, а взяти не насмівся. Більше він нічого не міг придумати. Та й ранець був повнісінький, хоч і не здавався важким, коли він його підняв. Він стояв у кімнаті, тримав ранець у руках і думав: я йду, я йду геть. Від цієї думки аж у грудях лоскотало.

Кіншо прокинувся десь по четвертій. Ще не розвиднілось. Виходити зарано. Він лежав горілиць, непорушно, з заплющеними очима.

Йому було страшно. Знав усе наперед. Він не пригодшукає. Хоч так, певне, сказав би містер Хупер. Може, хто інший і зробив би таке просто для жарту, як ото Певерелл і Блейкі, коли торік зимою втекли в гори, щоб усі переполошилися. «Авжеж, пригоди — то добра штука», — казав потім директор.

Але він на таке не здатен. Готуючись до втечі, весь час почувався якось дивно, ніби не вірив, що це справді станеться. Думав, може, Хупер умре, чи в нього за кордоном знайдеться тітка й запросить його до себе, чи містер Хупер посвариться з нами й прожене з Уерінгсу. Адже ж вони прожили цілий місяць у чиемусь домі в Лондоні, а потім раптом поїхали, бо мамі щось не сподобалося, були якісь неприємності. Саме було різдво — вони тоді оселилися в готелі.

Звичайно, він знав — сподіватися нема чого, Хупер залишиться тут, а він піде, та й по всьому. Такий він уже вдався: щастя його обминало, а невдачі так і сипалися. Поганого — скільки завгодно, а доброго — ні крихти, хоч би що він думав, відчував чи робив.

Йому було не просто страшно. Його пригнічувала, паралізувала думка, що вороття нема, він мусить це зробити, ранок уже настав. Йому ввижались всілякі страхіття — і він постарався відігнати їх від себе.

Він знав, що слід би подумати про маму. Адже ж вона переживатиме; мабуть, він якийсь не такий, раз його це не турбує. Вона його сюди привезла, а тепер ось їде з містером Хупером у Лондон, вона дивилася на нього, але нічого не розуміла. «Чарлз уже зовсім призвичаївся», — сказала вона, й Кіншо жажнувся, хоч і не дуже здивувався. Вона про нього ніколи нічого не знала, та він і не хотів, щоб знала. Волів усе тримати в собі. На інших мала надія, отож він і звик сам собі давати раду.

Він лежав, поки в кімнаті посіріло. За двадцять п'ята. Він ще не піде, боязно йти в п'їтьмі. Але йому вже не лежалося. Він підвівся, вдягся, вмовстився біля вікна й, чекаючи, поки задзеленчить будильник, примусив себе рахувати свої вдихи й видихи.

Надворі було якось дивно. Він ще ніколи не вставав так рано. Вийшовши чорним ходом, він подався стежкою попід тисами. Діставшись до огорожі, за якою лежало перше поле, відразу ж за гаєм, озирнувся. Будинок звідси здавався напрочуд великим, наглухо зачинені віконниці нагадували заплющені очі. «Ненавиджу, ненавиджу, ненавиджу», — подумав Кіншо.

Він відвернувся.

Було набагато холодніше, ніж гадав. Він надяг джинси, светр на теніску й куртку з каптуром. Але цього, мабуть, не досить. Усе вкривав легкий сірий туман, що проникав крізь одяг.

Він переліз через огорожу — і сторопів: поля майже не було видно, такий густий заліг туман. Але дорога, принаймні перша миля, була йому знайома ще з того разу, коли його переслідувала ворона. Він поправив мотузяні лямки й рушив купинястою лукою. Трава була мокра. Щавель, шмагав по ногах, джинси вмить промокли. І було дуже слизько, доводилося зважувати кожен крок. В траві сяяли кульбабки, наче золоті дублони.

Він підійшов до глибокої борозни й пригадав: отут він впав, тут на нього сіла ворона. Він немовби знову відчув її тверді пазурі, що вп'ялися йому в тіло, її вагу на своїй спині, немовби знову почув її каркання. Він аж здригнувся. Потім ще раз глянув назад. Будинку вже не було видно, його зовсім огорнув туман.

Він і не знав, що буває така тиша. Вона здавалася густою, може, через туман, а може, від того, що не було ані найменшого вітерцю, повітря застигло, тільки холодило обличчя. Він навіть пташок не чув посеред поля. Чув лише слабкий, уривчастий шум десь глибоко в вухах. Та ще шерех і рипіння мокрої трави під ногами.

Він добрався до іншої огорожі. Туман, як і перше, сповивав усе попереду, але сіре небо трохи посвітлішало. Кущі глоду запинало павутиння з крапельками роси. Кіншо тицьнув у нього пальцем — до пальця причепилися павутинки, тонкі, холодні, липкі. Чорний павук вибіг йому

на ніготь — і зразу ж утік назад, у розірване павутиння.

Він пішов далі. Сам, зовсім сам! Здавалося, на світі більш нема нікого. Він брів крізь туман і думав: от я йду, можу об щось спіткнутись і впасти в озеро чи глибоку яму. Але він уже не боявся, зосереджено пробирався вперед. Мокрі джинси ляпали по ногах.

Коли досяг пшеничного поля, туман дуже порідшав, і він міг уже розгледіти вдалині темну смугу Крутої діброви. Пшениця у світанковій імлі набрала дивного, брудно-жовтого кольору; вона стояла непорушно. На краю поля бовванів трактор. Він раптом виринув з туману. Здавалося, він тут укоренився, виріс із цього ґрунту, не вірилося, що хтось на ньому сюди приїхав,— було таке враження, ніби він стояв тут вічно, забутий, покинутий, як на місяці.

Кіншо підійшов до трактора. Він також був увесь у павутинні, що геть заснувало кермо, звисало з металевих маточин. Кіншо повагався, потім поставив ногу на приступку й, підтягнувшись, виліз на сидіння. Воно було тверде й холодне. Він нахилився вперед, узявся за слизьке, вологе кермо. До передніх скатів налипли болото, гній, солом'яна потерть. Від трактора тхнуло застиглим мастилом. Кіншо охопило почуття власної вищості й сили — він немовби сів на величезного звіра. Він відчував його під собою, уявляв, як він схоплюється з місця, стає дибки, тремтить і мчить уперед, перескакуючи вибоїни, усе далі й далі, по темних джунглях. Всі розбігаються хто куди, і Кіншо відчуває себе переможцем.

Раптом легкий вітерець пробіг полем. Кіншо почав обережно злазити з трактора, але ось його ранець зачепився за ручку коробки передач, і Кіншо застряг. Він страшенно злякався: ану, як він потягне якийсь важіль, і трактор зрушить із місця, покотиться назад, униз, і скине його, розчавить величезними колесами. Він аж упрів, вигинаючись і так і сяк, мацав позад себе лівою рукою, намагаючись відчепити мотузку. Нарешті звільнився й повалився на мокру землю. Він не забився, тільки мотузяна лямка порвалася. Вона вже встигла намуляти йому плече, врізалася в тіло. Морока з нею. Але ж і без неї не обійтись. Він зв'язав мотузку, розправив вузол, потім завдав ранець на плечі.

Кіншо проліз під колючим дротом, вийшов на пшеничне поле й знов озирнувся. Тепер було видно набагато далі,

туман помалу розвіювався. Трактор здавався більшим і водночас звичайнішим. Просто купа металу.

Попереду манячіла темна, голубувато-зелена смуга дубів; між ними зяяли чорні прогалини. Він рушив пшеничним полем.

Крута діброва не така вже й велика, подумав хлопець. У кінці вона спадисто йде донизу. Він пройде нею і спуститься до чагарів. За чагарями починається Барнардів ліс, що простерся темною звіриною шкурою миль на сім, аж до іншої округи. Однак тудою Кіншо не піде. Він пройде Круту діброву, потім чагарі, а тоді полями рушить на захід і перевалить через перший пагорб. Миль через десять має бути дорога. Він, правда, не знав добре, чи десять миль багато, але гадав, що це йому до снаги. Після Крутої діброви все буде за іграшку.

Про те, щоб відступитися, не могло бути й мови. Він це знав з самого початку, знав завжди, хоч і сушив собі голову, як би відкараскатися від того, що не давало йому спокою. Воно сиділо десь усередині, він його боявся, воно весь час спонукало його до різних вчинків. Крута діброва. Хупер казав про неї. Тепер він прийшов сюди і сам побачив, як бачив її того дня, коли на нього напала ворона. Вона заповонила його уяву. Крута діброва.

А все через те, що Хупер почав під'юджувати його піти сюди чи до гаю за будинком.

Зате тут його принаймні не стане ніхто шукати. Навіть коли вони не поїхали в Лондон, навіть коли місис Боуленд і Хупер помітять, що він утік, вони перш за все підуть у селище. Тим паче, що Хупер знає, як Кіншо боїться лісу. Бо Хупер, звичайно, відразу догадається, все зрозуміє тієї ж миті, коли побачить, що Кіншо не прийшов снідати. Але мама з містером Хупером на той час уже вирушать на вокзал.

Кіншо наддав ходи, пробираючись через поле. Він почувався так, ніби його виставили напоказ. Туман уже розвіявся, і тут, на пагорку, його можуть побачити з великої відстані. Поле видно з дому, а він тепер над усе боявся, щоб його не знайшов Хупер.

Коли він досяг узлісся, зійшло сонце і вже пробивалося крізь туман. Проте, як і досі, було дуже холодно. Кіншо помітив, що пшениця з цього боку, попід деревами, була поскубана й потолочена півколами. Йому було

невтямки, хто це міг зробити. І раптом пригадав ворон.

Легко сказати — ввійти в Круту діброву. Насправді це було не так просто. Перед дібровою була канава, геть заросла густою травою та будяччям. Над нею — щільний, неприступний живопліт і колючий дріт. Кіншо обережно спустив ногу в канаву. Нога по коліно занурилась у зелень. Вона була дуже мокра. Протилежний схил канави впирався в живопліт, там не пройти. Крізь просвіти між передніми деревами ліс проглядався на кілька кроків углиб. Ліс був темний, і навіть звідси Кіншо відчував його запах — холодний, прілий.

Він виліз із канави і подався краєм поля. Туман дедалі рідшав і рідшав, тепер було виразно видно трактор і колючий дріт на другому кінці поля. Сонце почало пригрівати. Коли йдеш пішки, то завжди виходить багато довше, ніж розраховуєш.

У домі вже попрокидалися, вже вдягаються. Якщо вони помітять його втечу до від'їзду, то відразу кинуться шукати, може, й за півгодини. Він глянув через поле, ніби чекав: зараз удалині покажуться їхні постаті — мама в шикарному зеленому костюмі й містер Хупер, високий, худий і чорний, як ворона.

Кіншо тепер трохи повеселішав — навкруги чулися різні звуки, пташині голоси. Кілька разів між деревами промайнула якась тінь. Шелестіло листя.

Ліс вигинався дугою, хлопець ішов узліссям, і незабаром зникли з очей і огорожа, і трактор. Тут пшениця була куди буйніша, вона збігала схилом і тяглася далі й далі, скільки сягало око; по краях була витолочена якимись дивними півколами. Щось тут було, щось було. Але він не хотів морочити собі голову.

Небо стало бліде, перлисто-сіре, а туман великими клубками стелився край поля, густішаючи до обрію. Однак сонце світило дуже яскраво. Він зупинився, скинув ранець, стягнув куртку. Вона ніяк не лізла в ранець, довелося витягти ножа й клубок мотузки, відрізати шмат і прив'язати куртку до ранця.

Кіншо навіть трохи пишався собою. Так добре все обміркував, а тепер здійснює свій задум. Він розпалився, ладен був іти світ за очі, долати всілякі перепони — здавалося, може все.

Він ніколи не відзначався особливими успіхами. Не те щоб нездара, ні. Не такий безпросвітний, безнадійний нетяма, як ото Лік, з якого завжди усі кепкували. Лікові

все минало саме через його неймовірну тупість. Ліка брали на глузи, але й пишалися ним — він був своєрідним дивом, другого такого бовдура навряд чи знайдеш. Коли заходила про нього мова, у всіх на обличчях розпливалася поблажлива, самовдоволенна усмішка. Йому потурали.

Інша річ Кіншо. Він був ні те ні се. Всі вічно забували, як його звать. Побачивши його в коридорі, клацали пальцями, щоб послати куди-небудь. Він завжди був на побігеньках. У класі до нього зверталися: «Гей, ти...»

А тепер, коли він добрався до Крутої діброви, коли все йшло як слід, він пишався собою, і своїм планом, і своїм дбайливо спакованим ранцем, і своїми припасами.

Отож усе гаразд.

Але коли він знову зав'язував ранець, то помітив бородавку на середньому пальці. Раніше її не було. Йому аж у животі зсудомило від жаху. Таки догрався! А його ж попереджали, що так воно й буде.

У Бротен-Сміта коліна були всіяні бородавками, такими страшними, що йому навіть веліли піти до лікаря.

Кейсі сказав:

— Тебе колотимуть.

— У кожну встромлять розпечену голку, то вже напевно.

— Буде страшенно боляче!

Бідолаха Бротен-Сміт утупився в свої бородавчати коліна. Це він проплакав цілу ніч, коли йому видерли зуба. Фенвік сміявся з нього. Врешті Гоф подався до свого брата.

Гофів брат якимось перед вечором завів Бротен-Сміта на другий поверх, до лабораторії п'ятого класу. Решта чекали на сходах, у п'ятмі. Всі мовчали, ніхто навіть не наважився підглядати крізь засклені двері. Кіншо пам'ятав їхній запах. Усі вони стояли, щільно збившись до купи. Він боявся. Все може статися.

Нарешті, таємничо всміхаючись, появився Бротен-Сміт.

— Що він робив?

— Розкажуй!

— Він чаклував?

— Займатися чорною магією не можна, це страшний гріх.

— Ти тепер помреш.

— Еге ж, він наслав на тебе ману, вночі ти помреш, от побачиш.

— Ану подивимось!

Але Бротен-Сміт вислизнув з гурту в пітьму й кам'яними сходами побіг донизу. Задзеленчав дзвінок — треба йти готувати уроки.

Наступного ранку всі бородавки побуріли. Бротен-Сміт раз у раз висував ногу з-під парти: кортіло подивитися. Вигляд у нього був переляканий. Через два дні бородавки зійшли. Він усім показував ногу, витягував її на ліжку в спальні, дозволяв охочим помилуватися зморщеним, без бородавок, коліном. Коли погасло світло, завели розмову про бородавки.

Кларк тоді сказав:

— Вони переходять на когось іншого. Інакше з чаклування нічого не вийде. Хочеш здихатися бородавок — загадай, на кого їм перекинутися.

— А на кого?

— Однаково на кого?

— Ні, кого ти не любиш.

Кіншо тоді лежав і думав: вони перекинуться на мене. Нікуди не дінешся. Бротен-Сміт ніколи не любив його. Він казав собі — не вір отим байкам, але доводилося вірити, бо в Бротен-Сміта бородавки посходили, а ранком він усе дивився й дивився на Кіншо. Тут нічого не вдієш.

І тепер він довго розглядав свою бородавку. Цікаво, чи можна, щоб вона почорніла й перекинулася на когось іншого? На Хупера. Може, спробувати? Але йому було страшно, несила дивитися на ту бородавку.

Коли він аж ген у кінці лісу знайшов прохід у живоплоті, сонце вже припікало, небо було ясне. Тут росли якісь інші дерева, вони стояли окремою купою. Певне, модрини, подумав Кіншо. Сонце пронизувало їх наскрізь, і все попереду було видно. Під деревами росла папороть, земля була притрушена скрученим листям, а сонячне світло, що просочувалося крізь крони, було якесь зеленаве, ніби на морському дні. Тут добре, подумав він. Безпечно.

На краю канави він трохи завагався; сонце гріло спину, а в обличчя віяло прохолодою. Все було зарошене — джинси геть промокли.

Потім він перестрибнув канаву і, примружившись, швидко пройшов кроків десять. Коли розплющив очі, то був уже в Крутій діброві.

Кіншо затамував дух. Ліс без угаву шепотів; просто над головою, ніби шовк, шелестіло листя. Воно було ніжно-зелене, майже прозоре на сонці, йому було видно кожну прожилку. Під ногами, обплетене повзучими рослинами, лежало опале листя, зверху іржаве, а зі споду вологе, перепріле.

Просто себе він побачив повалене дерево. Сів на нього. Сіро-зелений мох укривав кору. На дотик він був неначе оксамит. У розколинах і в розсосі химерними плямами гніздилася деревна губка.

Йому тут подобалося. Він ще ніколи не бував у такому місці, він навіть не уявляв собі, що таке може бути. В діброві приємно пахло. А яка чудова схованка! Навкруги нічого підозрілого, попереду, скільки сягало око, теж усе спокійно. Під сонцем навіть тернина й кущі глodu виглядали зовсім не страшними.

Щебетали різні птахи, щоправда, не дуже близько, він жодного не бачив, тільки іноді в гіллі промайне якась темна тінь. У глибині лісу туркотіли горлиці. Кіншо побачив кролика. Він вискочив з підліска, зовсім поруч, кумедно, ніби на щось наштовхнувшись, підстрибнув, а потім сів на сонечку й почав умиватись, як кішка. Кіншо аж дух забило.

В школі тримали кроликів у клітках, вони були вгодовані, білі, з рожевими пустими очима. А цей зовсім не такий, жвавий, тремтить безперестану, сіпається. Кіншо дивився на нього цілу вічність. Але щойно ворухнувся — розв'язати ранець і вийняти їжу,— кролик пострибав геть.

Перед дорогою він зайшов до кухні, відкрояв грубу скибку хліба, намастив маслом, а тепер з'їв разом з трикутним плавленим сирком. Йому відразу ж захотілося пити. Дурень, не міг знайти якоїсь порожньої пляшки. Ну що ж, нема води, то краще й не думати про неї. Отож він підвівся й перетнув галявину. Побачив вузьку стежку, але вона вся заросла. Над стежкою низько звисало гілля, обабіч густо розрослися кущі, йому доводилося то пролазити під ними, то переступати, відхиляючи шипшину й ожину. Траплявся і терен. Він уколів колючкою великого пальця. Висмоктав краплину крові і відчув солодкуватий, металевий присмак. Потім шипшиною подряпав обличчя. Йому доводилося нахилятися дедалі

нижче. Аж ось показалася ще одна галявина. Нарешті він зміг випростатись.

Тут було темніше, мабуть, він забився у глиб лісу. Над головою щільніше зімкнулося гілля, сонце крізь нього вже не пробивалось. Попереду знялися сполохані птахи. Він витер рукою носа.

Потім він почув той звук і відразу згадав, що вже чув його кілька секунд тому, але тоді не звернув уваги, думав, це від його ходи. А тепер звук почувся знову. Десь позаду, на узліссі. Він чув свій подих. І все. Але птаство принишкло. Він почекав. Тихо. Зовсім нічого. І раптом легеньке шарудіння в заростях папороті.

Край стежки ріс густий терновий куц. Кіншо низько пригнувся й почав підкрадатися до нього. Він ступав навшипиньки, однак листя шелестіло під ногами. Він і сам не розумів, від кого ховається. Може, то якийсь звір. Він не знав, що тут водиться, крім кроликів. Кролика він бачив. Але ж колосся пшениці щось пообскубувало. Він не думав, що це з дому прийшли по нього. Вони б кричали, кричали б ще з поля, і в лісі зчинили б галас. А ці звуки скрадливі. Може, то мисливці, а може, лісник. Він боявся, чи не забрів у чиїсь володіння.

Він присів, сховавшись за кущем. По нозі пробігла руда мурашка. З темної глибини куца віяло гіркуватим запахом. Десь у хащі озвався птах, помовчав, потім знову крикнув. Ніби сміявся божевільний. Потім знов ані звуку, навіть галузка не трісне.

Він уже хотів був випростатись і вийти із-за куца, коли це розхилилися гілки, і він побачив Хупера.

Хупер ступав дуже тихо, мовчки, не гукав його. Ніби знав напевно, куди йти, знав із самого початку.

Тоскне почуття неминучості охопило Кіншо. Він і не дуже злякався, і навіть не розізлився. Кінець успіхам, а може, їх і не було. Дарма він радів, що так легко вислизнув із дому й так далеко забився. Хупер крадькома стежив за ним.

Кіншо не знав, що робити далі.

Хупер спинився. Його руки й ноги здавалися дивовижно білими в зеленавому світлі лісу. Він прислухався, приглядався, але голови не повертав. На якусь мить у Кіншо спалахнула надія. «Може, він не по мене прийшов,— подумав Кіншо,— а гуляє собі, може, я тут посиджу, а він не помітить і піде собі: мусить же він колись повернутися додому».

Хупер спокійно промовив:

— Виходь, Кіншо.

Кіншо завмер. Мовчав. З глибини лісу знов почувся гортанний туркіт горлиць.

— Ти он за тим кущем, я бачу, твої ноги видно, тож не придурюйся.

Дуже повільно Кіншо підвівся, трохи погаявся і ступив уперед. Хлопців розділяла стежка. Вони втупились один в одного.

— Я ж казав, що піду з тобою. Казав, що ти від мене нікуди не дінешся.

— Як ти мене вистежив?

— Як, як! Є в мене вікно чи нема?

— Є, але ж я...

• Хупер зітхнув.

— Дурний ти все-таки. Кожному зрозуміло — коли ж іще втікати, як не сьогодні?

Кіншо не відповів. «Я таки дурень, несосвітений дурень», — думав він. Якщо він вибрав цей день, то й Хупер, звісно, здогадався — адже вдруге така нагода не скоро трапиться. Той Хупер завжди про все здогадувався, тут нічого не вдієш.

— Однаково ти зі мною не підеш.

— Що хочу, те й зроблю.

— Тебе шукатимуть.

— А тебе ні?

Кіншо помітив у нього за плечима невелику полотняну торбину. Отже, він не жартує, виходить, і справді зібрався тікати.

— Ти сам не можеш нічого придумати, — сказав він якимсь дитячим голосом, — от і мавпуєш.

Хупер глузливо посміхнувся.

— Тебе не обходить, Хупере, куди я йду. Тебе там не ждуть.

— Куди ж це ти йдеш?

— Не твоє діло.

— А тебе там ждуть?

— Ждуть.

— Звідки ти знаєш?

— А тобі що?

— Слухай, Кіншо, не заїдайся, не на такого натрапив. Ти ж ніхто, ми дали вам притулок, і ти повинен робити те, що я накажу: адже твоя мати служить у нас.

— Брехня! Заткни пельку, Хупере!

— Вона всього-на-всього служниця, їй платять, і вона мусить робити, що їй велить мій батько, а ти повинен робити все, що накажу я.

— Хто це сказав?

— Мій батько.

Може, й правда, подумав Кіншо. Бо де б вони не мешкали, він завжди мусив до всіх підлашуватися, мама казала: «Ти маєш бути ввічливим, слухняним, це їхній дім, не наш».

— От хочу з тобою піти — й піду.

Кіншо запитав розпачливо:

— Але навіщо? Ніяк не збагну. Хіба тобі треба тікати чи, може, так уже хочеться кудись зі мною? Ти ж не любиш мене.

— Не люблю.

— То чого ж ти?

Хупер мовчав, знай усміхався. Кіншо закортіло вдарити його, бити, бити; він аж сам злякався, що Хупер йому так допік, довів до такої нестями. У голові гупало, а Хупер стояв собі й мовчав, і Кіншо зовсім розгубився, мовчав щось не до ладу, не міг зупинитись і тільки белькотів якимсь дурнуватим голосом. А потім йому захотілося повеличатись, і він бовкнув:

— Ага, я таки прийшов сюди! Ти казав, що я й ногою не ступлю в гай, проте я — аж он куди, а цей ліс багато більший. Ти думав, мені не вистачить духу, хіба ні?

Хупер тільки знизав плечима.

— Подумаєш, яке диво!

Він нахилився, понишпорив у кущах і витяг короткого дрючка. На пробу кілька разів махнув дрючком, що зі свистом розітнув повітря.

— Для чого він тобі?

— Згодиться. В лісі завжди з дрючком ходять.

Він говорив холодно, з притиском. Постояли ще трохи. Потім Кіншо не втримався й спитав:

— Ти щось пити взяв, Хупере?

— А ти?

— Ні.

— А хочеш пити?

— Трохи.

— Ну ж і дурень!

— Нічого, перебіюсь. Я просто запитав.

— Я тобі нічого не дам, і не сподівайся, треба самому думати, коли ти такий розумний.

Кіншо повернувся й швидко подався галявиною до чагарів, що видніли попереду. Він знав, що Хупер піде слідом за ним. Так воно і вийшло — за хвилину почув його ходу. Але йшов він мовчки.

Йому вже не було привільно й радісно в лісі, стало нецікаво придивлятися й прислухатись. Думав лиш про одне: він сам-на-сам із Хупером, а від нього можна сподіватися чого завгодно. Хоч тут, мабуть, він не такий небезпечний, як удома. Там його територія, там він господар. А тут вони майже рівні.

Незабаром Кіншо помітив, що стежка зовсім зникла. Під ногами — товстий листяний килим, іржаво-зелений, прутики, галуззя й вузлувате коріння, що, повилазивши з землі, розтяглося по ній мотуззям. Куди не глянеш, усюди те саме. Він пішов навпростець. Хочеш вийти, то йди прямо. Але чи далеко ще йти, не знав. Сподівався, що от-от побачить просвіт, а його все не було.

Сонце то тут, то там проблискувало крізь мереживо листя й ряхтіло по стовбурах, наче вода. Проте листяне склепіння майже не пропускало сонячних променів. Тут, у глибині лісу, було дуже парко, і стало важко дихати гарячим, якимсь тягучим повітрям. Теніска прилипала до тіла. Треба зупинитися й скинути светра.

Йти було нелегко. Він продирався крізь підлісок, густі кущі — видно було не далі як на крок — і раптом вийшов на нову галявину. Отак без кінця — то зарості, то прогалини. Хупер не відставав, позаду весь час чулась його хода. Але обидва вже призвичаїлися до лісу і ступали тепер майже безшумно.

Кіншо почув той звук, коли вони забралися в непролазну гущавину шипшини й зупинилися поодчіплювати одяг від колючок. Звук був трубний і хрипкий, чи то роккання, чи то іржання, і все-таки щось інше. Він прикипів до місця. Хупер, ідучи позаду, ступив ще кілька кроків і зовсім поряд завмер також. Кіншо відчував його дихання. Знову долинув отой звук, а потім хруснула галузка.

— Що це?

Кіншо трохи повернув голову, красчком ока побачив Хуперове обличчя: великі, щербаті зуби, між двома передніми — щілина. На верхній губі — крапельки поту. А він такий, як і всі, з крові й плоті, подумав Кіншо. Він ніби заспокоївся від того, що Хупер поруч, що

від нього пахне, як від усіх. Зрештою, що він йому може заподіяти?

— Чуєш? Там хтось є.

— Хто?

— А я звідки знаю?

— Це не людина, люди так не роблять.

— Авжеж.

— Тепер тихо.

— Мабуть, пішов.

Знову долинув хрускіт, а потім вони почули за кущами приглушений, важкий тупіт по прілому листю.

— Підди подивись.

— Може, це...

— Що?

— Не знаю.

— *Піди подивись.*

Запала мовчанка.

— Злякався?

— А ти ні?

— Ото дурний.

— А чого ж тоді сам боїшся піти?

— Я перший сказав, значить, тобі йти. Ну!

Вони перемовлялися пошепки. Повагавшись, Кіншо ступив уперед, обережно відхилив гілля, сам не знаючи, що зараз побачить. Йому ввижались зачасні постаті, блискучі очі, націлені списи. Ліс немовби весь напружився — там затаїлася якась небезпека. Кіншо пригадалося, що він читав про вепрів: вони бродять у лісових нетрях, а мисливці їх підстерігають, потім кидаються на них, устромляють ножі в горлянку, в серце, в очі звірів. Бувають ще дикі кабани, брудні, вивалені в смердючому багні. Знову пролунав трубний звук. Кіншо дуже обережно просунувся ще на крок.

Він побачив невелику прогалину, на неї падало пасмо сонячного світла, а навпроти, між двома великими деревами, стояв олень. Він був пісочної масті, весь тремтів, величезні очі блищали. Кіншо зрозумів: олень страшенно перелякався, ще більше за нього. Він шаснув назад, у кущі.

— Це олень.

— Який олень?

— Не знаю... олень як олень. З розкидистими рогами.

— Гіллястими, йолопе.

— Авжеж.

- Я ніколи не бачив оленя.
- А в зоопарку?
- Я зроду не був у зоопарку.

Кіншо здивовано свиснув. Він і гадки не мав, що зможе в чомусь перевершити Хупера.

- Що ж нам робити?
- А що? Він нас не займе.
- Все-таки краще піти звідси,— сказав Хупер.

Кіншо відступив убік. Він згадав, що Хупер зовсім йому не потрібен. Хупер протиснувся вперед. Гілки відразу зімкнулися і майже затулили його. На мить Кіншо здалося, що він лишився сам. Потім олень знову засурмив.

- Чого це він? — прошепотів Хупер з-за кущів.
- Мабуть, боїться. А може, інших попереджує.
- Он що. Думаєш, їх тут багато?
- Не знаю. Це ж ти все знаєш.
- Мовчи!
- Вони поодинці не живуть, це ж усім відомо, хіба не так?

— Еге. Слухай, Кіншо, ходімо за ним, може, ми їх тут тисячі побачимо. Може, ще й не таке побачимо!

Кіншо почув, як Хупер необережно ступив уперед, а потім долинув хрускіт папороті під ногами сполоханого оленя. Кіншо вийшов на прогалину. В цю мить попереду, між деревами, майнула лисиця.

— Ходімо,— сказав Хупер.

Кіншо пішов за ним. Вони проминули дуби, де стояв олень, і заглибилися в ліс.

Трохи перегода Хупер мовив:

— Тихше не можеш? Треба нечутно підкрадатись, як мисливці.

— Ми ж не мисливці.

— Ні, мисливці. Ти ж хочеш його вистежити, так? А зчинятимеш шум, то нічого й не побачиш.

Кіншо промовчав. Його дратувало, що Хупер знову верховодить над ним, наказує. Ніби це він усе придумав. Зате, здається, його по-справжньому захопило стеження за оленем, і йому розхотілося мучити Кіншо. Адже для нього це просто прогулянка, пригода, забава. Незабаром Кіншо запалився й сам. Хупер перебіг через галявину, Кіншо — за ним, хоч вони нарobili стільки шуму, що олень напевне втік хтозна-куди. Хупер то якось по-чудернацькому кидався вперед, то стрибав, то біг, низько

пригнувшись. Потім упав навкарачки й поповз попід деревами.

— Ми — мисливці,— сказав він.— Тепер — анічирк. Тут водяться вепри. І ведмеді.

— Тільки не в тому самому лісі, так не буває.

— Рачкуй, тобі кажуть!

Кіншо послухався. Бадилля й колючки сухих тернових гілок впивалися в коліна. Знизу ліс виглядав інакшим, листя подаленіло, піднеслося вгору, а дерева якимось химерно понахилялися. Кіншо аж у голові запаморочилося, коли він глянув на них збоку. Коли він повз, солодкуватий гнилий дух опалого листя ішов з-під колін і долонь. Він бачив безліч мурашок, павуків, жуків з блискучими членистими тільцями, вони метушилися туди й сюди поміж хмизу. На гілочках був мох, іноді якийсь рожевуватий, кучерявий, наче водорості, а на дотик слизький.

Раптом Хупер припав до землі й застиг, мало не впираючись ступнями в обличчя Кіншо. Він щось роздивлявся крізь куці.

— Ось він!

Кіншо поплазував до нього. Олень стояв трохи віддалік, щомить готовий зірватися з місця. Здавалося, шия в нього от-от зламається від напруги.

— Їх тут, мабуть, багато,— сказав Хупер.— Певне, йдуть на водопій.

— На водопій?

— Еге. Тут же напевно є струмок. А може, навіть річка.

— Не знаю.

— Звісно, є, в лісі завжди буває вода.

— А-а.

Хупер знову став навкарачки й поповз до оленя. Тут починався дуже положистий схил, прогалин було більше, а трава — густіша, кропива і в'юнкий плющ місцями сягали колін. Земля була волога. Коли Кіншо одривав од неї ногу, чулося тихеньке чвакання. Парило. Нічим було дихати. Кіншо витер з обличчя піт.

— Давай зупинимося. В светрі страшенно жарко!

І відразу ж здивувався: навіщо треба було це казати? Він тут сам по собі, а Хупер — сам по собі, він просто до нього причепився й затіяв оце полювання, то з якої речі Кіншо мусить йому доповідати? І тут до нього дійшло: він змирився з присутністю Хупера, навіть радів,

що той поруч, бо вони надто далеко зайшли в ліс. Але він злився на себе за те, що дозволив Хуперові командувати. Він почав міркувати, як дати йому відсіч.

Стягуючи светр, Кіншо глянув на годинника. Уже по восьмій, вони в лісі більше двох годин. Його охопив страх.

Хупер стояв за кілька кроків, розгрібав ногою злежане листя.

— Ну, Кіншо, гайда.

— Я більше не хочу гратися в цю гру.

Хупер зневажливо скривився.

— В яку там гру? Ми висліджуємо оленя, ясно? Принаймні я. А ти як хочеш.

— Я йду звідси. Мені вже час.

— Куди?

— Ну, звідси. Я піду полями, що за лісом, а потім...

— Куди ж потім?

— А тобі що до того? Нікуди. А ти йди додому.

Хупер заперечливо похитав головою.

— Я роблю, що хочу.

Кіншо запахав светр у ранець. Позаду був чагарник, з якого вони щойно вибралися, він пішов навпростець.

— Куди ти?

— Сказав же, мені треба йти.

— Додому?

— Не твоє діло. Ні, не додому.

— Значить, на той бік лісу.

— Так.

— Тоді це не сюди.

— Сюди.

— Ні, ми там були. Ми зробили коло.

Кіншо завагався. Навкрути — нескінченні чагарі. Він спробував зорієнтуватись. Якщо податися до галявини ліворуч, то він рухатиметься до виходу з лісу. Він, мабуть, уже на самому краю. І він пішов ліворуч. Трохи згодом почув: Хупер іде слідом за ним.

Галявина повужчала, зате не було ніяких кущів, не треба пригинатись. Високо над головою щільно переплелися гілки. Тут було темно. Кіншо зупинився. Попереду, скільки сягало око, залягав морок. Якби ліс кінчався, то вже б світлішало.

Він повільно повернувся. Те саме. Всюди те саме.

— Ну, що там таке?

І тут Кіншо почув страх у Хуперовому голосі й подумав: «Тепер командир знову я».

— Чого ти зупинився?

Повільно, розміреними рухами, Кіншо просунув вказівні пальці під мотуз'яні лямки і стягнув зі спини ранець. Відв'язав куртку, розстелив її на землі й сів. Хупер стояв над ним, нервово поводячи очима; його обличчя в сутінках було таке ж біле, як руки й ноги.

Кіншо сказав:

— Заблудились. Зупинимось тут, поміркуємо, що робити далі.

Хупер зовсім розкис. Він опустився навколішки неподалік від Кіншо й, похнюпившись, узявся ворухити листя.

— Це ти винен! — мовив він. — Усе ти, клятий бовдуре! Було б робити, що тобі сказано.

— Та цить ти!

Раптом почувся скрекіт і лопотіння крил — здавалося, заторохтіла тріскачка. Кіншо глянув угору: через ліс летіли дві сойки. Промайнули — й відразу знов запала тиша; неначе потемнішало ще дужче. Згодом, сколихнувши повітря, лісом потягнув вітерець. І знову все стихло. Потім стривожено заспівав дрізд. Хупер злякано підвів голову. Звіддала долинуло гуркотіння грому.

VII

— То був грім, — сказав Хупер. До цього вони кілька хвилин мовчали.

— Так. Якщо збирається на грозу, треба кудись заховатися. Буде дощ.

Кіншо помітив, що Хупер дивиться на нього скоса, і лице в нього якесь дивне, застигле. Коли він заговорив, його рот скривився, наче він смоктав щось дуже кисле.

— Мене під час грози завжди нудить, — сказав він здушеним голосом. — Ненавиджу грозу. Навіть з дому не виходжу.

Його темні зіниці звузилися. Кіншо подумав: «Злякався, до смерті злякався. Досі я ніколи не бачив, щоб він лякався, а зараз йому таки страшно».

Якби він був мстивий, то міг би тепер поквитатися з Хупером. Але він не був мстивий. Йому байдуже до Хупера, аби лиш той не присікувався.

— По-моєму, тут безпечно.
— Ми під деревами. А під деревами в грозу не можна, тут найнебезпечніше.

— Це коли дерево стоїть окремо, саме, в полі чи десь інде. А тут нічого не станеться, тут усе інакше.

— Чому?

— Не знаю. Може, тому, що дерева стоять одне біля одного. А це зовсім інша річ.

Знову загуркотіло, на цей раз ближче.

— Мені погано, я зараз блюватиму.

— Ну то й що? Подумаєш!

— Кіншо, біжімо, га? Може, встигнемо додому, поки вдарить по-справжньому?

— Та не встигнемо, ми ж далеко зайшли! Та й не знаємо, як звідси вийти. Як же бігти додому, дурило?

— Давай спробуємо. Повернемося тією ж дорогою, що прийшли.

— Таж ми навіть не знаємо, де ми. В усякому разі, я не збираюся повертатись. Ти як знаєш, про мене — можеш іти.

— Я не можу бути сам під час грози.

Хупер від страху заговорив тоненьким голоском. Він до решти втратив почуття власної гідності, йому стало байдуже, чи помітить Кіншо, як він перелякався, — сказати правду, він навіть хотів, щоб Кіншо знав, хотів, щоб його захистили.

А Кіншо анітрохи не було його шкода. Йому було байдуже до нього. Але й покинути Хупера не міг, доведеться морочитись із ним.

Небо потемнішало, ліс принишк. У повітрі виразно чувся найлегший помах пташиних крил, навіть далекий. Кіншо стало душно. Швидше б ударила гроза, швидше б дощ і прохолода. Чекання ставало гнітючим, усе довкіл ніби ледь стримувало в собі шалену силу. Але він зовсім не боявся. Не відчував нічого. Голова ясна, він знав, що робити далі. Йому пригадалася мама. Вони, певне, зараз у Лондоні. Він уявив, як вона в своєму шикарному зеленому костюмі вицокує високими підборами поруч з містером Хупером. Але тепер йому байдуже, хай собі роблять що хочуть, він утік — і всьому кінець.

У лісі все здавалося таким далеким і не лише далеким, а й давно минулим. Тут він почував себе відокремленим від усіх інших людей, від малих і великих міст, від школи, від дому. Ліс уже змінив його, він став такий проник-

ливий, що, здавалось, от-от відкриє таємницю, про яку в тому, іншому світі ніхто й гадки не має.

Просто над головою страшенно гримнуло й так затрікотіло, наче небо роздерли надвоє. Хупер схопився на ноги і став з жахом озиратись.

— Ходімо,— твердо сказав Кіншо.— Треба спорудити сховище.

Він розстібнув куртку й поніс її до одного з кущів. Хупер стояв і дивився на нього, тремтячи всім тілом, він ніби вріс у землю. Блиснула, розщепившись, блискавка й вибілила стовбури дерев.

Кіншо старанно розправив куртку на кущі, розтягнув на всю ширину. Кущі були дуже густі. Він заповз усередину.

— Йди сюди,— сказав він.— Тут добре. Нас не промочить.

Хупер повагався, а потім навкарачки вліз у кущі. Він одразу забився у дальній куток, де було темніше, весь зіщулювся й затулив обличчя руками. В лісі знову загуркотіло, і він заткнув вуха пальцями й пригнувся ще нижче.

— Не бійся,— сказав Кіншо,— це ж тільки гуркоче.

Блискавка відбилася в очах пташки, що вместились у гідлі над ними, і очі її на мить сяйнули жовто-зеленими вогниками, наче два ліхтарики. Після блискавки зразу ж загуркотіло.

— О господи, господи!

Хупер зовсім розклеївся, опанований страхом, забув геть усе, крім грози й свого жаху. Кіншо пригадав, як йому було того дня, коли за ним гналася ворона. Мабуть, схоже. Тоді йому хотілося бігти світ за очі, стрімголов — так настрахався.

— Не бійся, це ж ненадовго, скоро все мине,— мовив він збентежено; його раптом охопила жалість до Хупера.

Але Хупер нічого не чув, він, уткнувшись обличчям у коліна, весь скоцюрбився, зіщулювся.

Почався дощ — спочатку великі краплини то тут, то там ляпали по листю. А потім зненацька так уперіщив, що кущ ураз промок. Куртка майже не прикривала. Кіншо визирнув і побачив: дощ запнув усе широчезною срібною пеленою, а на галявині утворилися величезні калюжі.

Лило довго, нарешті дощ почав ущухати, падав голками, але раптом знов бабахнуло водночас із блискавкою, і то так гучно, що й Кіншо злякано сахнувся. Ніби біля самого

куща вибухнула бомба, і весь ліс на довгу, безконечну мить спалахнув біло-зеленим полум'ям. Хупер скиглив, похитуючись уперед і назад.

Кіншо почав гадати, чи буде Хуперові соромно, чи ні. Він подумав: «Тепер йому вже не залякати мене, тепер уже не покомандує, дзуськи!»

Здавалося, минула ціла вічність, перш ніж у лісі знову посвітлішало. Вдалині раз у раз ліниво перекочувався грім. Кіншо помацав своє волосся. Зовсім мокре. І одежа промокла наскрізь.

А потім зненацька сонце залило галявину, ніби завіса піднялася перед яскраво освітленою сценою. Легенько запарувала розкисла земля, стовбури дерев; густий запах лоскотав ніздрі Кіншо. На кущах блищали дощові краплини.

Кіншо виповз з-під куща й подивився на куртку. Вона провисла — посередині стояла вода. Він підняв куртку, й вода крізь куц вилася на Хупера.

— От усе й минулось, — сказав Кіншо.

Він трохи відійшов від куща. Земля просякла водою, від мокрої трави ще більше намочилися джинси. Він постояв на осонні. Крізь листя в вишині блакитними шпаринами видніло небо.

— Виходь, Хупере, все гаразд.

Знову заспівали птахи, тихо скочувалися по стовбурах краплі й — кап-кап — зривалися з гілок.

Кіншо розтер ноги. Поки він сидів під кущем, усе тіло затерпло. Хупер і досі не вилазив, хоч уже прийняв пальці від вух і підвів голову. Він сидів, напружено дослухаючись, де гроза.

І тут Кіншо почув шум води. Не дощу, а текучої води, десь праворуч, за тим місцем, де починався схил. Він повернув туди голову. Мабуть, ручай, який після дощу заструмив швидше. Кіншо так захотілося знов пити, що аж губи звело.

Він повернувся назад до куща й витяг ранець. Шкіра розбухла, він зазирнув усередину — сухо.

— Там ручай абощо, — сказав він Хуперові. — Я чую, як він шумить. Піду пошукаю.

Хупер глянув йому просто в лице, вперше відтоді, як почалася гроза.

— Навіщо?

— Хочеться пити.

— І мені.

— Ти ж казав, що взяв з собою воду.

— Нічого я не казав.

— Як то? Ще й дурним мене обізвав.

Хупер не відповів, тільки повільно зіп'явся на ноги. Він виліз із-під куща, відійшов трохи, розстебнув блискавку на джинсах і помочився у папороть. Кіншо дививсь на нього. Це тривало довго. Кіншо подумав: оце так злякався. Потім Хупер сказав:

— Я не брав з собою води, бо знав, що тут ручай.

— Брехня, ти ж тут ніколи не був, ти ж нічого тут не знаєш.

— Ні, знаю.

Кіншо не схотів заводитися. Він подумав: після грози все зміниться, Хупер тепер у нього в руках. Він тепер мусить зважати на нього.

Але він забув, що за один той Хупер. Ні сіло ні впало він вийшов на середину галявини й швидко озирнувся. Потім сказав:

— Усе правильно, і я чую, він десь тут. Я йду перший, бо я командир.

І Кіншо мовчки подався за ним.

Між кущами донизу збігала вузька стежка. Схил був не дуже крутий. Після дощу ніби трохи посвіжішало, але коли вони заглибилися в хащі, вологе повітря стало густе й душне. Земля досі була грузька, і йти було дуже важко, ще й мокре листя прилипало до ніг. Але шум текучої води чувся дедалі виразніше.

Кіншо хотілося не лише пити, а й їсти, тож він вирішив зупинитися, відкрити ранець і відламати шматочок шоколаду. Але тут зачепився ногою за щось у траві. Він нахилився. Хупер, який ішов попереду, озирнувся й собі зупинивсь.

— Ну, чого ти? Ходімо.

— Тут щось є.

— Що?

Кіншо не відповів. Він пошукав у траві, рука натрапила на м'якеньке, вологе хутро. Він розхилив траву.

Кролик був мертвий. Підійшов Хупер, зупинився поруч, потім сів навпочіпки.

— Що це?

— Кролик.— Кіншо провів пальцем по холодному зашийку.

— Застрелений.

— Звідки ти знаєш? Крові ж нема.

— Нема.

Кролячі вуха стирчали напружено, нашорошено, ніби він перед смертю до чогось прислухався, але пусті, байдужі очі оскліли, наче в мертвої риби.

— Нащо він тобі здався, га?

— Не знаю...

— Тоді гайда. Я думав, ти хочеш пити.

Кіншо не звертав на нього уваги. Він обережно підняв кролика. Той виявився важким і якимсь розбобтаним, наче ось-ось розпадеться на шматки.

— Ти що, ніколи до мертвого не доторкався?

— Ні. Хіба до пташок. Але ж вони маленькі.

— А цей що, великий?

— Великий. Тобто, я хочу сказати, до мертвої тварини не доторкався.

— А людей мертвих бачив?

Кіншо злякано поглянув на нього.

— Ні.

— І навіть свого батька? Тобі його в труні не показали?

— Ні.

— Я бачив свого діда мертвого. Зовсім недавно.

— А-а.— Кіншо не знав, чи це правда. Він провів пальцями по вологій кролячій шкурці.

— Та кинь його, Кіншо.

Але Кіншо не хотілося кидати кролика. Йому подобалося гладити його хутро. Досі Кіншо не знав, як це тримати в руках мертве. Тепер узнав. Він обережно притис кролика до грудей. Хупер сказав:

— Він же здохий. А раз так, то все, кінець, до мертвого нікому нема діла.

— Неправда. А як же люди?

— І мертві люди теж ніщо. Яка різниця?

— Є різниця, є.

— Яка, ну скажи?

— Адже тіла — людські...

— Люди теж тварини.

— Авжеж, тільки... тільки вони не тварини. Вони інакші.

Хупер зітхнув.

— Слухай, поки ти дихаєш, ти живий, правда? І все так. А коли перестаєш дихати, серце зупиняється, і ти вмираєш.

Кіншо розгубивсь, засмутився, не знав, як заперечити. Хупер раптом витріщився на нього:

— Може, ти ще віриш усім тим теревеням про душі, привидів і всяку таку всячину?

— При чому тут привиди...

— Коли ти вже вмер, то вмер — і край.

— Ні.

— Слухай... ти ж сам бачиш.— Хупер тицьнув у кролика пальцем. Голова важко хитнулась.— Здохлий,— сказав він.

Кіншо сумно втупився в кролика. Він зовсім збився з пантелику. Те, що казав Хупер, ніби й правда, але ж це неправда.

— Якщо ти віриш в усі ті дурниці про душу, то, значить, віриш і в привидів, і в різне чортovinня.

— Ні, не вірю.

— Але ж привиди — це люди після смерті, адже так усі вважають, хіба ні?

— Не знаю.

— Ну, ясно, так.

— Ти ж сам казав: коли вмираєш, то по всьому.

— Та я ж не вірю ні в яких ідіотських привидів. Це ти віриш. Не можеш не вірити, якщо віриш в інше.

Кіншо нічого не сказав. Але він ніяк не міг заспокоїтись.

— Отож дивись. Але все це бридня, скажу я тобі.

Кіншо знову глянув на кролика і раптом помітив у вусі велику набряклу рану, повну гною, крові і хробаків. Він щосили відшпурнув трупик. Той м'яко, ніби порожній, ляпнувся в куц.

Коли він знову підвів голову, очі його зустрілися з очима Хупера — зіщуленими, глузливими. Тепер він відплатив Кіншо за свій страх під час грози. Не промовивши більше ані слова, він відвернувся й подався стежкою.

А Кіншо думав і думав про червиву рану, і йому стало млосно. Мертвий кролик, який спершу здавався таким чистим, тепер став огидним, брудним, заразним. Кіншо стурбовано оглянув свою теніску, чи не залишилося там плями.

І тут Хупер швидко заковзав донизу, він молотив повітря руками, намагаючись удержатися на ногах.

— Кіншо, Кіншо... Ой господи..

Стежка тут кінчалася, починався крутий схил, зарослий

високими, до пояса, орляком і папороттю. Земля під ними була дуже вогка й слизька після дощу. Хупер не встояв на ногах і шкереберть покотився в чагарі, волаючи від жаху.

— Кіншо...

Але Кіншо не міг нічого вдіяти, він дуже обережно спускався за Хупером, шокрок мацав ногою землю. Знизу долинув тріск, потім зойк. Сполохані пташки знялися з кущів і розлетілися на всі боки.

— Гей, ти живий?

Тиша.

— Хупере! Що з тобою?

Кіншо, нахилившись уперед, зсунувся трохи нижче.

— Хупере! Ну, чого ти?

— Тут ручай. Я його знайшов. Я його бачу.

Розлючений Кіншо збіг донизу, продираючись крізь мокрі зарості трави. Схопившись за гілку, що стирчала вгору, обідрав собі долоню.

Хупер стояв навколішки й дивився крізь густий, темний очерет.

— Значить, ти цілісінький!

— Звісно.

— Я думав, ти мало не до смерті розбився, такий був страшний шум. Чого ж ти верещав, як недорізаний, коли ти не розбився?

Хупер нетерпляче закрутив головою.

— Бо думав, що розіб'юсь. Онде вода, значить, вона кудись тече.

— Чому?

— Вода завжди кудись тече. Ручаї, річки. Якщо ми підемо за течією, то вийдемо з лісу. Зрозумів?

— Звідки ти знаєш?

— Це ж цілком ясно.

— Зовсім ні, може, вона нікуди не тече, може, навпаки, заглиблюється в ліс.

— Таке ляпнеш! Ох і тупий же ти, Кіншо! А от і тече — під міст у селищі, ми ж бачили, пам'ятаєш?

— Може, це не та.

— Та.— Хупер підвівся.— Ходімо за течією. Тут пити не варт, он скільки водоростей.

— Ти забруднився. Всі штани забрюхав.

— Ну й що? Гайда.

Кіншо не зрушив з місця. Звісно, йому хотілося вийти з лісу не менш, ніж Хуперові. Але не з Хупером. До

того ж не був певен, чи вони вийдуть з лісу, коли йтимуть берегом ручаю.

Зрештою, йому однаково, що робить Хупер, куди він збирається податись. Коли вони виберуться звідси, Хупер любісінько повернеться додому. А він, Кіншо,— ніколи.

— Давай, давай! Чого стоїш?

— Хочу і стою.

Хупер зупинивсь, озирнувся. Потім сказав:

— Стоятимеш отак, то залишишся сам. І що ти вистоїш? Помреш отут, ніколи звідси не виберешся.

— Чому це? Виберуся не гірш за тебе.

— Треба разом триматися, поодинці небезпечно.

— Через тебе ми заблукали, через твою безглузду гру.

— Не патякай багато. Краще йди за мною.

Кіншо не хотілося йти. Його раптом охопило бажання повернутися й піти в інший бік, спробувати щастя. Але він ще не встиг розгледітись як слід тут, у низині. Не був певен, чи допоможе ручай вибратися з лісу, хтозна, які перешкоди ще доведеться долати. В лісі, там, над ручаєм, вони вже трохи призвичаїлися. А тут усе інакше.

Тхнуло випарами, вільгістю, як у джунглях, і ще чимсь — солодкуватим, гнилим. Було душно. Кіншо захотілося знову видертись нагору, а потім — ще вище, вилізти на берестину, аж поки побачить чисте небо. Здавалося, вони тут уже хтозна-скільки, цілу вічність. Вода ліниво текла між зарослих берегів.

— Слухай, Кіншо, ти йдеш чи ні? А то зараз піду сам, і чхати мені на тебе.

Кіншо знав: нікуди Хупер не дінеться. Хупер перелякався грози. І йому не стане духу самому опинитися в лісі. Кіншо промовчав, але знову, дуже повільно, рушив за ним.

Вони йшли берегом ручаю крізь зарості довго, може, милі зо дві, а нічого не змінилося. Було дуже слизько, під ногами — твань. Здавалося, тут нема нічого живого — ані пташок, ані метеликів, тут було наче в темному вогкому тунелі. Між оголеного коріння ріс дикий часник, сповнюючи повітря міцним духом.

Раптом Хупер спинився і завмер.

— Що там?

— Нічого.

— Чому ти спинився?

— Набридло мені.

— Що?

Кіншо підійшов до нього. Попереду — те саме, тунель.

— Нікуди ми не вийдемо, вода не виведе нас на відкрите місце, а тут усе темнішає і темнішає,— роздратовано сказав Хупер.— Очманіти можна.

— Це ж ти захотів іти за течією.

— Ну, а тепер не хочу, передумав.

— Що ж нам, оце стільки назад чалапати?

— Чому б і ні?

— Бо це дурне діло, назад ніколи не ходять. До того ж і там виходу нема.

— Звідки ти знаєш?

— Ми ж там були.

— Але не всюди шукали. Можна знов вилізти нагору.

— Вилізьмо тут.

— Е, ні, тут повно шипшини, колючки. Я хочу назад.

— Це ж хтозна-куди пхатися.

— Начхати! Я хочу назад.

— Хочеш, я піду попереду, раз ти боїшся.

— Мені тут не подобається, Кіншо, не по собі якось. Моторошно.

— Ти наче маленький. Сам же казав, вода нас виведе.

— Ану тебе, товчеш одне й те саме: казав, казав.

— Але ж ти казав. Затям собі!

Кіншо відіпхнув його, пройшов уперед. Він тепер не зважав на Хупера, тепер він знав, як з ним розмовляти.

Попереду, скільки глянути, тягнувся зелений тунель. Кіншо це теж не подобалось, але навіщо про те розводитись. Кілька хвилин тому він і сам мало не запропонував повернутися назад або вилізти тут на високий берег. Тепер він хотів тільки вперед. Він терпіти не міг кидати щось, коли вже вирішив, коли вже почав робити. То пусте діло. Раз узявся — треба довести до кінця. До того ж він знову на чолі, він знову головний і більше не поступиться. Хай Хупер іде за ним, якщо хоче.

Вони подалися далі. Але зайшли недалеко. Ручай зробив закрут і довго тік під низько навислим глodom. Їм доводилось видиратися схилом, чіплятися за коріння й стовбури, щоб не впасти, вигинатися, протискатися боком. Аж ось куці кінчилися, і зненацька вони опинилися на галявині.

Ручай тут ширшав, завертав під дерева і утворював заводь. Круті береги поступово нижчали і врешті майже

зрівнялися з водою. Тут значно посвітлішало. Росли тільки в'язи, дуже високі, далеко один від одного, а листя — лише вгорі, на верховітті.

За заводдю ручай плинув далі, а ген-ген видніли чагарі.

— Глянь, наче плавальний басейн,— сказав Кіншо.

— Схоже. Тільки невеличкий.

— Думаєш, хтось навмисне загатив ручай?

— Не знаю. Навряд. А он сліди ратиць! Мабуть, це сюди ходять олені.

— Я ж казав.

Вони постояли з хвилину мовчки: вийшли на іншу місцину, а що ж робити далі? Здається, до кінця лісу не ближче, ніж було, кругом пуца.

Нараз визирнуло сонце й залило галявину блідим, жовто-зеленим світлом. Вода в ручаї і в заводі стала зовсім прозора.

— Знаєш, що я зараз зроблю? Скупаюся!

Хупер стягнув з плечей полотняну торбину, шпурнув додолу. Потім заходився стягувати з себе одержу, кидаючи її як попало на траву. Кіншо спостерігав. Він не рухався. Йому було не до пустощів. А Хупер знову забув про все на світі — впивався чудесною пригодою. Він голяка побіг до ручаю, майнувши серед дерев, наче якась біла тварина. Здійнявши стовпи бризок, шубовснув у воду і почав хлюпатися, підстрибувати, ляпати руками.

— Давай сюди, Кіншо! Ех, добре!

Він збивав фонтани бризок.

— Ну, чого ти? Не вмєєш плавати? Вода зовсім тепла.

Кіншо досі не зрушив з місця. Йому пригадалась яскрава штучна синява плавального басейну, куди його примушував пірнати отой хлопець — Тервілл.

— Ти що, злякався?

Він подумав: ні, ні, тут зовсім інакше, тут добре. Там було погано, бо навкруги повно людей, страшенний галас, і він відчував: якби потопає у всіх на очах, вони б і далі стояли собі, сміялися, базікали, не звертаючи на нього ніякої уваги. Він раптом ніби подорослішав, стає дуже сильний, могутній, йому до снаги було все-все. Він почав роздягатись, але не поспіхом, не так, як ото Хупер. Він поскладав одержу акуратною купкою на ранець.

Дивно якось було стояти просто неба голим. Він глянув униз, на ноги, й підібгав пальці — між ними понабивалося холодне листя. Хупер дивився на нього, нетерпляче

очікував, плескав руками по воді. Далі почав вити, як дикий індіанець.

Якусь мить Кіншо постояв ще на березі. Потім його охопила радість, він раптом знову відчув, наскільки це важливо, що він — це він, і стоїть він отут, посеред пуші. Він засунув пальця в рот, заверещав у відповідь на Хуперів клич і з розгону плюхнувся в воду.

Вода була напрочуд тепла, хлюпала між ногами, плюскала в живіт. Спочатку він просто стояв, відчуваючи дотик води, і тремтів від утіхи. Потім пірнув з головою у воду й поплив. Він розплющив очі — млисто, вода якась зелено-синя. Шастали риби. Він побачив Хуперові ноги — вони звивалися, наче щупальця актинії. Він метнувся вбік.

Вони залишалися в воді хтозна-скільки. Кіншо думав: не хочу вилазити ніколи, кращого за це нічого в світі нема. Вони змили з себе грязюку, що поналипала, коли скочувалися з берега; потім стали бігати підтюпцем, високо підіймаючи коліна, хлюпалися й верещали. В заводі було досить глибоко. Кіншо плавав під водою, час від часу виплигував, мов дельфін, бризкав на Хупера.

Нарешті сонце заховалося. Хупер сидів на березі, розглядав ніготь на пальці ноги. Деревя віддалік потемнішали, стали майже чорні, а вода, що крутилася навколо Кіншо, раптом стала непрозора. Він здригнувся.

— Я збив пальця, — сказав Хупер. — Ударився об каменюку.

— Кров іде?

— Ні, але дивись, якийсь він не такий. І під низом, там, звідки ніготь росте, ніби мокре. І почервоніло.

— Хочеш пластир?

— А ще чого?

— Ні, справді, в мене є.

— Пластир?

— Повна бляшанка. Який завгодно.

Хупер глянув на нього.

— Гаразд, давай, — сказав він недбало.

Кіншо повільно пішов до берега й виліз із води.

Хупер сказав:

— Ну й вигляд у тебе!

Кіншо ще стояв навкарачки, з нього стікала вода.

— Руки й ноги якісь розгойдані.

— А в тебе ні? У всіх так.

— Так, та не так. Ти наче маріонетка, коли всі мотузки послабли.

Кіншо спаленів. Не глянувши на Хупера, пішов до купки одежі. Зуби вицокували, руки посиніли, шкіра взялася сиротами.

— Чорт, нема в що одягтися, все мокре,— стомлено сказав він.

Хупер тепер стояв на березі, але як і досі, роздивлявся свій палець.

— Мені холодно.

— Можна багаття розпалити,— сказав Кіншо.— Я маю сірники.

— Ні, це небезпечно.

— Чому? Натягаємо каміння і зробимо щось на зразок пічки. Під водою повно каміння. А тут вогко, розумієш, дерева не займуться, нічого не станеться. І що-небудь зваримо.

— Що зваримо? В мене тільки печиво й помідори. Та ще м'ятні льодяники. А цього не варять.

— Помідори можна. І спіймаємо щось. Пополюємо.

— Ти ж казав, що це безглузда гра.

— Зараз це не гра, ясно? Ми змерзли, значить, треба розпалити багаття, а раз буде багаття, то й зварити щось можна. Я зголоднів.

— Та що ми тут упіймаємо, скажи? Думаєш, це так легко?

— Що-небудь та впіймаємо.

— Що? А ти хоч багаття коли-небудь розпалював?

— Ні. Але ж це дуже просто — підпалив, і все. Слухай, ти б краще одягнувся, а то задубієш.

Кіншо скрутив труси в клубок і швидко ними витерся. На нього напали такі дрижаки, що аж занудило. Джинси, коли він їх напинав, неприємно прилипали до ніг. Він застібнув блискавку, нахилився і високо підкотив холоші.

— І ти підкоти, зараз поліземо в воду по каміння.

У воді було добре. Але його раптом кольнула досада: чого це він стільки часу дурника клеїть. Для Хупера все це забава, він і думати забув про грозу, й про те, як настрахався, що вони заблудились, і як взагалі сюди потрапили. Комусь треба міркувати, подумав Кіншо. А кому ж важливіше якнайшвидше вибратися з лісу? Звісно, йому.

Але як же ж було приємно командувати Хупером! Іще вчора, навіть сьогодні вранці він і гадки не мав, що таке може статися, власне, йому цього не дуже й хотілось. «Тепер,— думав він,— я знаю, що таке насправді цей Хупер. Він просто слабак. До того ж бовдур. І капосний». Кіншо почував себе набагато дорослішим і взагалі інакшим, серйознішим.

Хупер витягав із води великий плаский камінь. Кіншо поквапив: «Ану, швидше!» Відповіді не було. Кіншо відразу ж збагнув, що він усе зіпсував. Він озирнувся. Хупер дивився на нього, тримав у руках величезну каменюку, а з неї скапувала вода. Обличчя Хупера набрало звичного підступного виразу.

— Щось ти, Кіншо, занадто розкомандувався!

— Не базікай, нам іще багаття треба розкласти.

— А я тобі не слуга.

Кіншо мовчки кинув свій камінь, сів навпочіпки й почав виколупувати ямку в землі. Надійшов з берега Хупер — дуже повільно, розміреною ходою.

— Щось ти став дуже забудькуватий, Кіншо! — сказав він.

— Нам треба багато каменів, великих. Штук із двадцять, не менше. Треба зробити все як слід.

— Я можу зробити тобі таке, що не зрадієш. Сам знаєш.

Кіншо відхилився назад і розпачливо глянув на нього знизу.

— Слухай-но, Хупере, ти збираєшся розкладати багаття чи ні?

— Не прикидайся, ніби ти нічого не чув.

— Кінчай розумувати. Тільки й знаєш, що патякати.

— Хто, я?

«Ні,— подумав Кіншо,— ні. Ох, боже мій, я боюсь його, боюся».

— Ти мене боїшся. Тому й тікати зібрався. Ти завжди мене боявся. Отож не дуже задавайся.

Кіншо підвівся й, не промовивши ні слова, знову пішов до ручаю по новий камінь. Позаду чулася Хуперова хода.

— Певне, сам знаєш, що буде, коли ми тут залишимося ночувати,— сказав той.

— А що буде? Нічого.

— Доведеться цілу ніч багаття палити.

— Ну й що? — Кіншо підняв камінь, усе ще не дивлячись на Хупера.

— Тут повно метеликів,— тихо мовив Хупер,— у лісі їх завжди багато. І здоровенних, щоб ти знав.

Кіншо аж замлоіло. В ніздрі йому вдарило затхлим запахом Червоної кімнати. Хупер помітив вираз його обличчя. Він спокійно відступив і пішов до того місця, де вони збиралися розкласти багаття.

— Не боюсь я твоїх паршивих метеликів,— закричав Кіншо навздогін.— Ти мене не залякаєш!

Хупер озирнувся, і губи його скривила посмішка.

«Нічого він мені не може зробити, нічого він мені не зробить,— казав сам до себе Кіншо.— Цей дурень просто ляпає собі язиком».

Але він знав, і Хупер знав: не в тому річ, щоб щось зробити. Хуперові досить лише натякнути — і Кіншо готовий. В нього аж сіпнулося обличчя на саму лише згадку про те страхіття.

Кіншо брала досада — все руйнувалося, все було проти нього. Хупер перелякався до смерті під час грози, але ж той страх минув і, мабуть, назавжди. Кіншо знав, що йому з цього не скористатися. Може, і вдалося б позлити Хупера, але навряд, бо його не розкусиш, по ньому ніколи нічого не видно. Але того страху не вернути, хіба що знов ударить гроза або на них звалиться якесь інше лихо, а це від Кіншо не залежить. Хупер швидко забуває свій страх, а він, Кіншо, зовсім інший, і Хупер його розкусив того самого дня, як Кіншо приїхав до Уерінгсу.

Кіншо розумів: він програв. Спалахи радості, почуття переваги над Хупером нічого не важили, вони завжди дуже короткі. Власне, все діло в тому, хто з них ітима попереду. Кіншо звик до того, що йому бракує певності, що він нічого особливого не може. Досі його це не зачіпало, йому було байдуже. Але тепер — ні, тепер у ньому прокинулася гордість, він більше не хотів бути попихачем. Це несправедливо.

Вони складали багаття — гілочку до гілочки.

— Котра година?

Кіншо витяг з ранця годинник. Він і гадки не мав про те, котра може бути година.

— Е, пізно, вже третя.

Хупер вмостився на камінні.

— Слухай, а що далі? Що нам робити?

— Розкладати багаття.

— А потім?

— Будемо їсти. Я зловлю рибину, казав же тобі. Настромимо її на паличку, вона й спечеться.

— А після? Як ми виберемося звідси?

— Будемо йти, аж поки дійдемо до огорожі. Колись ми все-таки вийдемо, не вічно ж блукати.

— А, може, й не вийдемо. Знаєш, скільки він тягнеться.

— Він?

— Атож. Барнардів ліс.

— Не дурій, хіба ж це Барнардів ліс! Ми в Крутій діброві.

— Отож-бо й воно, що ні, зовсім не там. Крута діброва маленька. А ми вже хтозна-скільки відмахали.

— Ну, може, кружляємо. Ніякий це не Барнардів ліс.

— А чом би й ні? Звідки тобі знати?

Кіншо зітхнув.

— Бо спершу треба вийти з Крутої діброви, я по карті дивився. Виходиш, перетинаєш поле, а потім уже починається той ліс.

— Ага, а коли йти в інший бік?

— Куди?

— Туди, де вони з'єднуються. Це в самому кінці. Там ніякого поля нема, потрапляєш одразу в ліс, отак воно й сталося тепер.

Запала тиша. Кіншо теж сів на землю й замислився. А потім запитав:

— Це певно?

— Авжеж.

— Он що.

— Я думав, ти знаєш. Усі це знають.

— А я не знав.

— Крута діброва — це б іще півбідиди! Це дурниці! А ми збилися з дороги, коли гналися за оленем.

— Це все через тебе.

— Не треба було тікати!

— А тепер, може, ми ще далі заглиблюємося в ліс. Хупер копирсався гілочкою в листі.

— Так. І ми не знаємо навіть, де вхід, а де вихід.

— Еге.

— І ніяк не визнаємо. Не знайдемо. Хтозна, де ми.

— Атож.

Хупер пополотнів.

— Нас ніколи не знайдуть, — голос у нього зривався, —

навіть якби й здогадалися, що ми тут, навіть якби й сто чоловік послали, однаково не знайдуть.

Кіншо мовчав. Раптом Хупер кинувся ницьма, почав бити кулаками по землі, судомно загібати нігтями листя і хрипко, гортанно кричати. І щосили барабанити ногами по землі.

Кіншо злякано дивився на нього. Потім сказав:

— Кінчай, Хупере, годі тобі. Хіба так можна!

Але Хупер нічого не чув, він зовсім ошадів, верещав усе голосніше і врешті розревівся. Кіншо занепав духом, він і сам піддався паніці. Треба щось робити, хоч заради себе, біс із ним, з Хупером. Він мало не підхопився й не кинувся геть, за дерева, куди завгодно, але схаменувсь — він же остаточно заблудить, до того ж не можна кидати напризволяще Хупера. І тоді він підвівся, схилився над Хупером і схопив його за ноги.

— Перестань! Мовчи, мовчи, мовчи! — Він рвонув його ноги на себе, вдарив ними об землю, ще й ще. Але марно, Хупер верещав і верещав, безтямно кидався. Його пронизливий крик дзвінкою луною розкочувався по галявині.

Кіншо в розпачі щосили шарпнув його, перевернув на спину й надавав йому ляпасів.

— Годі, Хупере, годі. Господи, та перестань же ти нарешті!

Хупер затих. Він лежав на спині, підтягнувши коліна до живота. В лісі було тихо-тихо. Кіншо повільно пішов геть. Серце мало не вискакувало з грудей. Раніше він не чіпав Хупера. Йому було неприємно.

І тут він подумав: мабуть, Хупер знов заведе або скочить і полізе битися. Але той не ворушився і лежав так дуже довго. Ліс принишк, знову визирнуло сонце. Потім на дереві, просто над ними, якось чудно верескнув птах.

Хупер повільно перевернувся на живіт, уткнувся лицем у траву й заплакав. Він плакав і плакав, пускав слину, сопів. Кіншо штурхав ногою дерево, дивився і не знав, що сказати. Але Хупер ніби не помічав його, тож він урешті відійшов і заходився біля багаття.

Він викопав неглибоку круглу яму, а над нею півколом, як стінку, поставив каміння. На дно ями накидав сухого листу, а на нього хрест-навхрест, як цямрини, поскладав хмиз. Потім знайшов довгий рівенький патик і взявся його обстругувати — майстрував рожен. Він сидів на землі, підгорнувши під себе ноги, і орудував ножем. Знову

стало дуже тихо, тільки Хупер шморгав носом та ще дзюрчала вода.

Кіншо намагався не думати про те, що сказав Хупер. Може, він помиляється, може, вони зовсім не в тому лісі. І все буде гаразд. До вечора ще далеко, і харчів у них удосталь. Взагалі, може, вони вже зовсім недалеко від узлісся. Але він твердо вирішив: коли вже доведеться заночувати в лісі, то тільки тут, на цій галявині. Тут вода, а ще й вогонь буде. Якщо піде дощ, то можна захватись у кушах. І взагалі, думав він, це гарна місчинка. Він був задоволений собою: все добре обміркував, не розклеївся, як Хупер.

І тут він згадав про мотузку. А коли згадав, то дуже здивувався, як це він раніше про неї не подумав. Він поклав обструганий патик на каміння й подався до ранця. Позаду почувся рух: то Хупер невпевнено спинався на ноги. Кіншо й не озирнувся. Він розглядав мотузку. Клубок був великий, туго змотаний. Значить, мотузка довжелезна.

А коли він обернувся, то побачив: Хупер скоцюрбився на березі і блює просто в воду. Кіншо стривожено дивився на нього. Хупера перестало нудити. Він витер губи рукавом.

— Що, минуло? — запитав Кіншо.

Хупер випростався, його пересмикнуло. Він усе дивився у воду. Кіншо підійшов ближче.

— Слухай, Хупере, що я надумав. Піду подивлюся, може, вихід знайду.

*Хупер відразу ж озирнувся, очі в нього стали круглі від ляку. Обличчя аж посіріло, наче прокисле молоко.

— Ні, ні, ти заблудишся.

— Не заблуджуся. Прив'яжу кінець мотузки до дерева й піду, а вона хай розмотується. Хтось так робив в історії, вони тоді від бика врятувалися. Чи від чогось іншого. Одне слово, хитро придумано. Мотузка довга. Може, ми біля самого узлісся, а звідси нічого не видно. Я походжу туди, сюди — в усі боки, подивлюся, може, десь побачу просвіт. По-моєму, думка непогана.

— А по-моєму, це дурість. Ти ж казав, розкладемо багаття, зваримо поїсти.

— От повернися, тоді все й зробимо. А хочеш, починай сам.

Хупер подивився на воду.

— Може, я рибу зловлю.

— От і добре.

— А все-таки краще б ти не йшов, Кіншо.

Кіншо завагався. Він подумав: йому не хочеться залишатися самому. І сказав:

— Я швидко.

— Усяке може трапитись. Ану, як мотузка порветься?

— Все одно я вернусь...

— Ану, як...

— Що? Що ще може статися?

— Не знаю. Все.

— Що «все»?

— Це ліс, розумієш? А в лісі все може бути.

— Ніхто мене не з'їсть. Усе буде як слід.

Хупер став навпочіпки й почав водити рукою в воді — намацував рибу.

— Що ж. Іди, коли ти такий дурень. Мені начхати, заблудишся ти чи ні.

Кіншо сказав:

— Я тобі сірники залишив, для багаття.

Хупер не відповів.

Він подався навпростець між деревами, під прямим кутом до ручаю. На краю галявини прив'язав мотузку до гілляки кількома вузлами. Потім рушив далі, а за ним тяглася мотузка.

Попереду стіною стояли дерева. Вони росли мало не впритул, а потім до дерев почав домішуватися підлісок та ожинові зарості. Чим далі він ішов, тим ставало темніше. Ні, це ніяке не узлісся. Було дуже тихо. В повітрі не так пахло вологою, пташок було більше, вони пурхали й співали. Він звернув ліворуч, галявини вже не було видно, але він чув, як позаду черкає об стовбури мотузка. Починалися густі чагарі, мабуть, не варт лізти туди, подумав він, а то ще мотузка обірветься. А лісові кінця-краю нема, куди не глянь. На нього немов тиснуло з усіх боків, стало душно, а над головою звисала суцільна похмура зелень, затуляла небо.

Кролик сидів на голому корені мало не під ногами у Кіншо. Кіншо зупинився. Він подумав: можна його вбити. І ми його засмажимо. Він прихопив з собою складаного ножика. Так і треба зробити, чого ж дарма базікати про полювання. Коли вони з'їдять усе, що є в ранці, а дороги не знайдуть, їм доведеться-таки полювати.

Кролик не бачив його. Кіншо, затамувавши подих,

ступив іще крок уперед. Кролик повернув голову, злякано глянув на нього. Кіншо бачив, як у нього тремтять ніздрі. Очі були дуже блискучі й майже прозорі. Кіншо кинувся вперед, упав на кролика, притис його до землі. Під руками в нього затіпалося, заборсалось м'яке тільце й раптом завмерло. Воно було тепле. Кіншо згадав, як доторкався до того, іншого кролика. Він обережно розціпив руки, а потім міцно вхопив кролика за боки й підняв. Кролик відчайдушно задригав лапками, а очі — Кіншо бачив — налилися кров'ю й вирячилися від жаху. Він зрозумів, що не зможе його вбити. Вже легше вбити Хупера.

Він нахилився й відпустив кролика. Той якусь мить так і сидів, ніби паралізований; шерсть була прим'ята. Потім він стрибнув у кущі, зметнувши вгору сухе листя.

А Кіншо повернув праворуч і йшов, поки вистачило мотузки. Тут росли дуби з товстелезними стовбурами, зморшкуватими й сірими, мов слонячі ноги. Між ними тулилися миршаві, тоненькі деревця, їм бракувало світла й простору, і вони ледве скіли, вкриті, наче сірою замшею, павутинням та лишаями.

Кіншо подумав: «Я ж можу просто втекти. Можу кинути мотузку й піти собі геть, якнайдалі звідси».

Від цієї думки він аж розхвилювався. Він буде зовсім вільний, на самоті, не буде з ним ні Хупера, ні навіть ранця. Він анітрохи не боявся. Протягом цього дня він пересвідчився, що він зовсім не боягуз, не спасує перед труднощами. Що йому не бракує ні стійкості, ані винахідливості. І тепер, коли йому відкрився новий світ, він хотів залишитися в лісі сам.

Але ж був іще Хупер. Кіншо сів перепочити на траву, йому пригадалось, як Хупер блював у воду. Хуперові самому залишатися не можна, особливо як щось трапиться. Він одуріє з жаху, розпустить нюні. Та ще, чого доброго, подасться навмання блукати по лісу. Кіншо розумів, що його не можна кидати. І чого тільки той Хупер попхався за ним! Йому так хотілося здихатися Хупера. Він ще й досі боявся його, щось у ньому є таке, чого він ніяк не міг збагнути. Хупер нещирий, на нього не можна покластися, такій людині не можна вірити.

І все-таки Кіншо почував відповідальність за нього, навіть турботу, бо ж він тепер розумів: у деяких важливих речах він сильніший, тільки він може знайти

дорогу з лісу, врятувати їх обох. А якщо він зараз утече, то з Хупером скоїться щось жахливе, і тоді він буде винний.

Він підвівся й повернув назад, змотуючи мотузку знов у клубок. На це пішло багато часу. Він сподівався, що Хуперові пощастило зловити рибину й вона вже печеться на вогні. Він дуже зголоднів. І думка про рибу потішила його. Хупер, звісно, і з цього зробить забаву, і Кіншо на мить здалося, що все це й справді лише гра.

Він знову вийшов на галявину, але Хупера спершу не побачив. Багаття він так і не розпалив. Кіншо подумав: «Чорт, повіявся кудись сам-один, ще заблудиться, а мені шукати. Хай йому чорт!»

Він склав трубочкою долоні:

— Хупере!

І тут побачив: над берегом стирчить його нога. Значить, ще рибу ловить.

— Ну який ти нездара, Хупере, я б уже штук десять наловив, а то й більше, а ти...

Раптом він затнувся.

— О, господи!

Хупер лежав долілиць, ноги стирчали над берегом. На воді розпливалася кривава пляма; кров, здавалося, витікала з голови.

— Ох, господи, господи...

Кіншо опустився навпочіпки і щосили потягнув Хупера за ноги. Він був дуже важкий, та ще й зачепився за щось, ніяк не зрушити з місця. Кіншо ковзнув униз, увійшов у воду й просунув руки Хуперові під голову. На лобі, там, де він ударився об камінь, набігла велика гуля. З неї й текла кров. Але той-таки камінь втримував обличчя Хупера над водою. Відсапуючись, Кіншо перевернув Хупера горілиць і на превелику силу витяг його до половини на берег. Придержуючи його однією рукою, щоб не скотився назад, другою підтягнув ноги. Вибравшись із води, він аж схлипнув з натуги.

Хупер непорушно лежав на землі. Обличчя якось дивно світилося. Але кров уже не текла. Кіншо не знав, що робити. Навряд чи Хупер багато наковтався, подумав він, але хто його знає, тож про всяк випадок слід було б викачати з нього воду. І взагалі не можна розібрати, дихає він чи ні.

Кіншо ледве повернув його на бік, заходився стукати по спині і розтирати її широкими колами. Він робив це

довго. Марна справа. Аж ось Хупер сіпнувся, перекотився на живіт і страшно, гортанно захрипів. Кіншо підняв йому голову, і тут з носа і з рота в нього полилася вода з блювотиною. Хупер розплющив очі й відразу заплющив.

Кіншо чув щось про те, як треба діяти в таких випадках: дмухати в рот, піднімати й опускати руки, але подумав: якщо Хупер блює, то, значить, дихає. Очі в Хупера знов розплющились.

Нарешті Кіншо, то волоком, то на руках, дотяг його до багаття. Хуперова сорочка й джинси вгорі промокли наскрізь, Кіншо спочатку ніяк не вдавалося стягнути їх — Хупер був весь такий обм'яклий, важкий. Одежа липла йому до тіла. Зрештою Кіншо таки знайшов вихід. Його одяг також був мокрий, але коли він пішов у ліс на розвідку, то светра й куртки не взяв. Тепер він напнув светр на Хупера, а зверху покритв його курткою. Що далі робити, він не знав. Ех, хоч би тут ще хто-небудь був, допоміг би Хуперові, він боявся, що Хупер умирає.

«Багаття б розпалити,— думав Кіншо,— обсушитися». Але він весь трусився, з одягу стікала вода, тож ніяк не міг витерти сірника. Нарешті один загорівся, тоді він ліг на землю і взявся дмухати на хмиз.

Він був певен, що Хупер умре. Може, той щойно впав, а може, й відразу по тому, як Кіншо пішов із галявини. Він щосили роздмухував вогонь. Хоч якесь діло. На Хупера він боявся глянути, і так хотілося зігрітись!

Якщо Хупер умре, він буде винен. Не треба було кидати його самого. Казав же Хупер, що слід триматися разом, мовляв, небезпечно самому.

— Боже мій, боже...— здушено схлипнув Кіншо.

Але хмиз уже розгорівся, від нього здійнялися зелені й руді язички полум'я. Довелося відсунутись від диму.

Якщо Хупер умре, якщо Хупер умре, якщо Хупер умре... Він не знав, що тоді буде, знав тільки, що залишиться сам один. Навіщо він узагалі сюди поперся, йшов би собі дорогою, вже дістався б куди треба і не вскочив би в цю халепу, Хупер не знайшов би його і був би тепер цілий та здоровий. Вже повернуло на шосту годину. Він дивився, як розгорається вогонь, і намагався стримати сльози.

Коли він почув, що Хупер гикає, то аж підскочив, ніби мрець подав голос.

Хупер сидів, нахилившись уперед. Кіншо підійшов і опустився навпочіпки поруч нього.

— Ну, ну, все гаразд.

Очі в Хупера були розплющені, але нічого не бачили перед собою.

Кіншо сказав:

— Бачиш, вогонь уже розгорівся, підсувайся ближче. Нічого. Все буде гаразд, Хупере. Господи, я вже думав, що ти помер, ти з вигляду був зовсім як мрець.

Хупер підтягнув коліна, зіщулювся. Він сказав:

— Мені не вдалося зловити рибини. Я мало не зловив, Кіншо, не думай, я старався, тільки не вдержав її, вона вислизнула, а я не міг...

— Ну й нехай. Слухай, це дурниці, цур їй, тій рибині. Ти б краще ліг, може, заснеш.

— Голова болить,

— Та це ж ти об камінь ударився, от і болить. Але я подивився, нічого страшного там нема.

— І горло болить. І пити хочеться, пити.

Хупер знову затремтів.

— Зараз я тобі в пригорщі принесу...

— В мене кухлик є, я прихопив із собою. Він у торбі.

Кіншо трохи повагався, тоді підняв полотняну торбу — вона лежала там, куди її кинув Хупер, коли пішов купатися.

Кухлик був малесенький, як наперсток. Кіншо вивернув усе з торби на траву. Там була їжа, про яку казав Хупер: печиво, помідори, цукерки, дрібка солі в паперовому пакетіку. А ще карта всієї Англії, ліхтарик, олівець і рулончик липкої стрічки. Видно, Хупер спохвату напхав сюди все, що трапилося під руку, подумав Кіншо. На самому споді він знайшов три маленькі білі таблетки. Вони трохи забруднилися. Він понюхав таблетки, потім лизнув. Мабуть, аспірин, вирішив Кіншо.

— Знаєш що, я тобі зроблю гаряче питво. Поставлю кухлик на вогонь, вода й закипить. Я знайшов у тебе аспірин.

— Мене від нього нудить.

— Дарма, вже гірше, ніж було, не буде. Аспірин треба прийняти, голова не болітиме. Знаєш, що я зроблю? Покладу в воду кубик джему, в мене є. Він розпуститься, і вийде ніби з цукром.

У захваті від своєї вигадки, радий, що Хупер, виявляється, зовсім не вмер, Кіншо підстрибом побіг до ручаю і набрав у кухлик води. Повернувшись назад, витяг зі свого ранця шкарпетки і однією обмотав ручку кухлика.

Потім обережно, щоб не перекинувся, примостив кухлик на вогні.

Хупер сказав:

— Ти півдня десь тинявся. Знайшов вихід?

— Та хто його знає.— Він подумав, що краще збрехати. Боявся, що Хупер знову почне верещати, битись об землю.

— Ні, ти знайшов, знайшов. Де ми, Кіншо?

Кіншо сидів навпочіпки коло багаття й мовчав.

— Ти тільки не здумай змитися. Не здумай шукати дорогу без мене. А то я тебе вб'ю.

Кіншо огледівся. І лагідно сказав:

— Та ні. Не знайшов я ніякої дороги, щоб ти знав. Я не маю уявлення, де ми.

Він знову зосередив усю увагу на кухлику з водою.

VIII

— Кіншо, сутеніє.

— Бачу.

— Котра ж година?

— Треба свого годинника мати, мені вже набридло казати тобі час.

— Батько подарує мені на різдво годинника, золотого годинника подарує, з календарем, з римськими цифрами, їх і в темряві видно, і взагалі. Хтозна-скільки коштує. Фунтів п'ятдесят, а то й більше. Еге ж, багато більше.

— Брехня! Нема таких годинників.

— От і є, от і є! Бувають і за сотню фунтів, і за кілька сотень. Ти просто нічого не тямий!

— Який це батько купуватиме синові годинника за п'ятдесят фунтів?

— Мій купить. Бо я для нього — найважливіше в житті, він сам казав. Тож він купить мені все, що я забажаю.

Кіншо мовчав, вражений Хуперовою самовпевненістю.

День блякнув, вицвітав, висмоктував кольори з дерев і кущів, і незабаром усе кругом стало блідо-коричневим, як стара фотокартка. Повітря ніби застигло. Було ще дуже тепло.

— Гаразд, котра година?

— Вже по восьмій. Майже двадцять на дев'яту.

Кіншо почухав голову.

— У тебе гниди.

— Це комарі кусаються.

— Треба дужче розпалити багаття, вони й відлетять. Комарі не люблять вогню.

— Ні, комарі від диму дохнуть.

— Зовсім не дохнуть, просто вони його не люблять, от і відлітають.

— Ні, дохнуть, видно, як вони падають у вогонь. Вони задихаються.

— А ще й метелики прилетять.

— Чого ти причепився до мене з тими метеликами?

— Хай тільки один манюсінський метелик поповзе по тобі, в тебе відразу стане мокро в штанах.

— Годі вже, кажу.

— Боягуз-карапуз.

— Мовчи!

— Ну, зізнайся!

— А що?

— Боїшся?

— Чого б то? — обережно запитав Кіншо.

— А так. Що ніч настане.

— Подумаєш!

Хупер зазирнув йому в лице, намагаючись дізнатися, чи він не бреше. Він сидів біля самого багаття.

— В тебе гуля на голові. Аж чорна.

— Усе через тебе.

— Дурний ти. Ще болить?

Хупер обережно обмацав гулю.

— Коли натиснеш, то болить.

— А-а.

Кіншо безперестану чухав там, де його покусали комарі.

Він сам зловив рибину. Спочатку збирався протнути її ножиком, проте коли витяг з води — не наважився. Може, не зразу здохне, та ще й сам він умажеться в кров. Якщо у риб є кров. У цьому він не був певен. На вигляд не схоже.

Рибина спіймалася чимала, з світло-коричневими смужками поперек черевця. Повагавшись, він поклав її на траву; рибина кидалась, а він тим часом відійшов.

— Де вона?

— Незабаром засне.

— Було б її розрізати.

— Сам розріж!

— Ні, ти, бо ж ти здоровий, а в мене голова болить.

— Дитинча.

— Я міг би вмерти через тебе, ти пішов собі, покинув мене, а якби я вмер, ти б став убивцею, бо нема чого ходити в ліс,— плаксиво нарікав Хупер.

— Та відчепись, ти ж не вмер, тільки забився.

— Ну й тварюка ж ти!

Кіншо витріщився на нього, розлючений такою несправедливістю. Але не знайшов, що на це відповісти.

— Хіба можна кидати рибу, щоб вона задихнулась! Це ж злочин, це просто жах!

— Чому? А ножем штрикнути — хіба не те саме?

— Ні, не те саме, спитай кого хочеш. Так вона довше мучиться. Ти тварюка.

Кіншо подався по хмиз. Коли підійшов знову до рибини, вона вже була нежива. Він намагався не думати, як вона звивалася й борсалася без води. Він підняв рибину. Вона була важка й слизька.

— Тепер відріж їй голову.

— Ні, не буду, я її настромлю на патик. Вийде як печеня на рожні. Отак це робиться.

— А кишки? Їх же не можна їсти.

Кіншо задумався на хвилику. Потім сказав:

— А ми тільки м'ясо обгриземо. А кишки хай собі лишаються.

— Ану, як вона отруйна?

— Отруйних риб не буває.

Але риба вийшла недобра. Шкіра геть обсмалилась, а під шкірою сире, мов мармур, м'ясо було холодне й сире. Хупер проковтнув трохи, а решту виплюнув на траву. Кіншо з'їв більше. Але врешті загорівся рожен.

— Тьху, яка гидота. Ніякого з тебе пуття, Кіншо.

— Було б самому пекти.

— Ти мусиш мене доглядати, бо я поранений.

— Бідне малятко Хупер!

— Стривай, діждешся ти...

Кіншо відкрив ранець і Хуперову торбу, й вони з'їли трохи печива і майже всі помідори.

— Завтра переходимо на пайки,— сказав Кіншо.— Я розподілю всі харчі. Їх ненадовго вистачить.

— А що потім?

— Потім ми вже виберемося звідси.

— А як ні?

— Обов'язково виберемося.

— І навіщо ми сюди прийшли!

— Тебе ж ніхто не силував, ти сам до мене причепився.

— Це через тебе ми заблудилися.

— Брешеш, ти сам почав гасати, як навісний.

День швидко згас. Хвилину тому, глянувши вгору, Кіншо бачив у вишині світлі смужки неба, а тепер їх не було. Багаття бухнуло полум'ям.

— А вони вже додому повертаються,— промовив Хупер,— десь в поїзді їдуть.

— Та мабуть.

— Невдовзі нас кинуться шукати.

— Не кинуться. Принаймні не сьогодні ввечері.

— А я кажу, шукатимуть. Чому ні?

— А як вони дізнаються, що ми не в ліжках? Якщо повернуться пізно, то їм і в голову не спаде подивитися.

— Місіс Боуленд скаже.

— Ні, вона йде о четвертій додому. Вона гадатиме, що ми пішли на прогулянку чи ще кудись, їй байдуже. Тож ніхто й не знатиме.

— Твоя мати приходять нагору сказати тобі на добраніч, я знаю, я чув. Цілує тебе, як маленького.

— Годі варнякати. Не завжди вона приходять.

— Завжди, завжди. Цьом-цьом-цьом. Ах-ах, моє золотко, мій цяця-хлопчик, мамуся любить свою крихітку, мамуся обнімає, колише, пеленає своє немовлятко — і так щовечора.

— Ти так кажеш, бо в самого матері нема.

Але Хупер і оком не моргнув.

— А мені й не треба.

— Дурниці верзеш.

— Батько краще. В кого нема батька, той нічого не вартий.

Кіншо підвівся, підійшов ближче до вогню. Хупер глянув на нього. В правій руці Кіншо тримав довгий товстий дрючок. На якусь мить обидва завмерли. Очі в Хупера стали круглі.

— Ану вдар!

Кіншо зневажливо подивився на нього зверху вниз і жбурнув дрючок у вогонь. Полум'я спалахнуло, тінь від Кіншо впала на траву.

— Якщо не хочеш загорітися, то краще відсунься від вогню.

Але Хупер сидів собі, втупившись у полум'я. Потім недбало кинув:

— Твоя мати за багатьма бігала?

— Як це?

— А так, як бігає за моїм батьком.

Кіншо вся кров ударила в обличчя. В грудях стало гаряче, аж запекло. «Дурень я, дурень! — подумав він, — Було б уперішити його тим дрючком, так дати, щоб голова розчерепилася».

А Хупер, спершись на лікоть, дивився на нього презирливо, по його обличчю бігали відблиски вогню. Він злорадів.

— Тому ви й переїхали до нас. А ти думав для чого? Вона хоче заміж за мого батька. Він багатий.

— Брешеш, брешеш, брешеш! Потрібний їй твій батько, він їй не подобається. Вона ненавидить його.

Хупер посміхнувся.

— Я на деяких речах розуміюсь, а ти ні.

— На яких таких речах?

— Яка різниця? Отож повір мені.

— Потрібний їй твій батько!

— Слухай, Кіншо, чого ти? Так у жінок заведено. Якщо жінка без чоловіка, то намагається знайти когонебудь.

— Навіщо?

— Ну, щоб гроші давав, і щоб був свій дім, і все таке. Ось чому.

Кіншо повільно пішов од багаття. Він не хотів з ним зв'язуватися, сперечатися по-дурному. Це Хупер міг сперечатися годинами. Але він розумів, що це правда.

Він тепер люто ненавидів свою матір, навіть більше, ніж Хупера. В нього аж у грудях здавило. А Хупер таки не бреше. «Я на деяких речах розуміюсь, а ти ні».

І нічого не можна вдіяти. Хіба що втекти. В усьому батько винен, бо помер і відразу почалось: і грошей нема, і доводиться тинятись по чужих домах. Навіть у школі він не мав спокою. Дізналися, що він «Н.У.Д.» — на утриманні держави, тобто не платить за навчання. А ще й мама додала. На шкільні свята і спортивні змагання вона приїздила вся в оздобах і в тих своїх жахливих лиснючих сукнях і на очах у всіх мазала губи помадою. Брейс сказав: «Ну й матір у Кіншо — стара шльондра».

Краще б умерла вона, а не батько.

Темрява була цупка, наче повсть, усе огорнула, він не наважувався глянути вперед, за дерева. Тепер щось неодмінно скоїться, раз він так подумав про маму. Якщо

комусь побажаєш смерті, то він почує, і тоді щось неодмінно скоїться. Що саме, він не знав. Аж ось опустив очі й при світлі багаття побачив бородавку на лівій руці. От тобі й доказ!

Хупер заснув. Він лежав, скулившись клубком, засунувши в рот великий палець. Кіншо віддав йому свою куртку під голову замість подушки, бо ж він набив собі гулю.

Кіншо, після того як знайшов Хупера в воді, почав ставитися до нього поблажливіше, терплячіше. Хупер ніби споважнів, адже він мало не вмер. Він і справді міг умерти, якби впав обличчям у воду чи дужче вдарився головою. Може, він ще й помре. Коли промокнеш, можна захворіти на запалення легень. Чи з головою щось може статись — від удару. Все що завгодно може бути.

Кіншо почав думати: те, що Хупер мовив про маму, не має значення. Хупер просто зануда, завжди сперечається, верзе дурниці, як маленький, намагається сказати чи зробити щось таке, щоб його налякати. А тепер усе це байдуже, вони обидва заблудились. Нікуди від Хупера не дінешся. Більше тут нікого нема.

Хупер кидався уві сні, совав ногами. І досі смоктав великого пальця. Кіншо дивився на нього. Здавалось, і життя в Уерінгсі, й Червона кімната, і його мама, й містер Хупер, і ненависть — усе було давним-давно, він ніби нічого й не пам'ятав. Все, що залишилося там, за лісом, здавалося несправжнім.

Багаття догоряло, жарини були червоні як кров. Потім почулися різні звуки. Десь брехала лисиця. Кіншо подумав: ніби вовк. А втім, лисиці схожі на вовків, тільки не такі небезпечні. Лисиця знову забрехала, у відповідь почулося дзявкання, зовсім поруч.

Очі, подумав він, у них світяться очі. Він злякано озирнувся. Темно — хоч в око стрель. Нікого. Але потім усе раптом ожило, від води долинув чудний шерех, плюскіт, хлюпання. Потріскували гілки. А Хупер спав собі, час від часу перевертаючись з боку на бік і схиляючи.

Якби сховати голову під ковдру, подумав Кіншо. А так, хоч і зажмуришся до болю в очах, ти весь однаково відкритий, і спробуєш лишень розплющити очі — відразу

темінь налягає. А вгорнувшись у ковдру, він почував би себе в безпеці. І нічого б не бачив і не знав.

У лісі щось шастало, шурхотіло. Кіншо мимоволі щораз затамовував подих. І весь час то роззирався навкруги, то оглядався через плече. Вогонь зрідка спалахував, від нього в п'їтму сахалися тїні. А то зовсім опадав, і головешки осипалися м'якенькими купками попелу.

Кіншо лїг знову, стягнув светра з рук. Тепер можна напнути його на голову. Але й так було погано, бракувало повітря. Він полежав трохи, вдихаючи свій власний задушливий, гарячий запах, і нічого не чув. Зрештою довелося висунути голову й ковтнути теплого нічного повітря. Потїм він обхопив голову руками, затулив обличчя й вуха. Знову забрехала лисиця. Він усе одно чув кожен звук. Швидко, зловісно прошарудїла крилами сова і впала на щось у травї. Вони вдень бачили, як кібець наздогнав у повітрі маленьку пташку, накинувся на неї, вчепився пазурами й задавив просто на льоту. Очиці кібця сїянули жовтим. Ліс відразу ж завмер.

У Кіншо раптом усе захололо, стислося всередині. Захотїлося плакати. І ні до кого звернутися, нікому поскаржитися. Хупера треба доглядати. І нема ніякої надїї, що вони звїдси виберуться чи їх знайдуть. Вони помруть. Він стривожено сїпнувся — злякався, коли б не згас вогонь. Сїрників обмаль.

А ще він подумав про маму й про містера Хупера. Може, ми їм зовсім не потрібні. Може, вони просто покинуть нас. Хуперів батько казав йому: «Ти — найважливіше в моєму життї». Але хтозна. Може, він так уже не вважає. Мабуть, їм нема на що сподїватися.

Крикнула сова. Він їще довго не мїг заснути.

Коли він прокинувся, було ще темно. Він схопився і сїв, навіть очей не встиг розплющити, серце страшенно калатало. Відразу згадав, де він. Чого це він прокинувся? На галявині було дуже тепло й дуже тихо. Багаття зовсім догорїло, залишився тїльки темно-червоний жар. Кіншо насилу підвівся — все тїло затерпло — й заходився вимахувати руками, щоб розїм'ятися. І тут він почув Хупера.

Той лежав на боку, але раптом перевернувся горїлиць і почав щось белькотати, невиразно й жалїбно. Він

белькотав і белькотав, а голова метлялася по землі з боку на бік.

— Не треба, не треба, не треба, не треба, це нечесно, ні ні... не треба, не треба. Я буду, це нечесно, в мене є куртка (й, не треба, не треба... Мамусю! Мамусю! Мамусю! — Він зненацька зірвався на крик, сів не прокидаючись і засовав ногами. Очі були міцно стулені.— Мамусю! Мамусю! Мамусю!

Кіншо підійшов, опустився біля нього навколішки.

— Прокинься,— сказав він спершу тихенько, а потім голосніше.— Все гаразд. Прокинься, Хупере, ну, прокинься! Все гаразд. Послухай, ми просто в лісі, це я з тобою. Та прокинься ж, Хупере!

Хупер усе кричав. Обличчя й шия в нього почервоніли. Крик його відлунював від дерев і розкочувався по лісу. Кіншо стало страшно.

— Не треба, не треба, не треба, не треба...

Кіншо в розпачі нахилився й двічі ляснув Хупера по обличчю.

— Перестань!

Від ляпасів аж дзвін пішов. «Щось я його лупцюю і лупцюю»,— подумав Кіншо. Він аж злякано сахнувся.

Хупер замовк. Він розплющив очі й спочатку безтямно озирався, а потім заплакав. Кіншо знову підійшов до нього.

— Заспокойся, все гаразд, я теж не сплю.

Хупер якось нерішуче, ніби здивовано, глянув на нього. Тоді знову ліг і затулив рукою очі.

— Мені жарко. Голова болить. Я весь палаю.— Між пальців просочилися сльози. Він узявся стягати з себе джемпер.

— Краще не треба.

— Страшенно жарко, я геть спітнів.

— Але ж ніч, ти простудишся.

Хупер запхикав.

— Ще залишилася таблетка аспірину,— мовив Кіншо,— я води принесу. Може, тобі покращає. Може, ти заснеш.

Хупер не відповів. Кіншо знайшов бляшаний кухлик і у темряві пішов до ручаю. На березі опустився навколішки. Тут було так приємно, прохолодно, а трава пахла солодко й волого. Заспокійливо дзюрчала вода. Він простягнувся на весь зріст, уткнувся лицем у траву, зажмурих очі. Повіяло холодом. У деревах закричала сова, але на цей раз він не злякався. Знову все стихло.

— Кіншо! — голос у Хупера був плаксивий, боязкий.
— Я тут.

Він зачерпнув кухликом води, трохи відпив, а решту вихлюпнув на обличчя й на волосся. Добре б лягти в ручай, лежати собі й лежати, а вода хай би текла над ним.

Він приніс воду в кухлику, взяв з полотняної торби останню таблетку аспірину й дав Хуперові. Потім підживив огонь. Хмиз, який він зібрав увечері, майже весь згорів.

— Мені жарко, — знову сказав Хупер.

— Мабуть, у тебе температура.

— Взимку я хворів на ангіну. В школі. Ото висока температура була. — Він умочав пальці в кухлик і провондив ними по обличчю.

— Нічого, все пройде, — сказав Кіншо. Хоч сам не був певен.

Багаття зчорніло, бо новий хмиз під сподом ще не загорівся. Кіншо сидів біля багаття, чув голос Хупера, однак обличчя його не бачив. Він сказав:

— Якщо ти завтра не одужаєш, нам доведеться тут залишитися.

— Нізащо.

— А чого дарма блукати, шукати дорогу, це ж безглуздя.

Хупер засопів.

— Однаково по нас прийдуть. Отже, треба сидіти на місці, тоді нас знайдуть.

— Ніколи нас не знайдуть. Він хтозна на скільки миль розлігся, цей ліс, він величезний. І за сто років не знайдуть.

— Вони собак приведуть.

— Яких ще собак?

— Поліцейських.

— Думаєш, у поліцію заявлять?

— Може, й заявлять.

Але потай Кіншо пам'ятав, що подумав учора. Що мама й містер Хупер зовсім не стануть їх шукати. Він і зараз так думав.

— Попаде тобі, коли нас знайдуть, — мовив Хупер. — Це ж ти в усьому винен.

Кіншо зітхнув. У деревах прошелестів вітерець, але прохолодніш не стало. Коли він ущух, повітря застигло, не чулося ні звуку.

Хупер сказав:

— Що ти робитимеш?

— Коли?

— Коли по нас прийдуть. Знову втечеш?

— Не знаю. Я ще не думав.

— Тебе можуть запроторити до дитячого виправного будинку.

— За що? Я нічого такого не зробив.

— Ти втік.

— А що, хіба не можна? Хто це забороняє?

— Не можна, втікачів завертають. І через тебе ми заблукалися.

— Хіба я навмисне?

— І мене потяг за собою.

Кіншо розлючено підвівся.

— Що ти верзеш, нещасний брехуне! Спробуй лишень таке сказати, Хупере!

— І скажу.

— Хто тобі повірить! Ти ж сам за мною пішов, ти мені зовсім не потрібен, я ніколи не хотів водитися з тобою.— Він мало не заплакав з відчаю. Адже Хупер і справді може наговорити що завгодно, і, чого доброго, йому повірять. Навіть смішно, що Кіншо міг намовити його піти з дому, смішно, але йому напевне повірять.

— Я сам утік,— сказав Кіншо,— а ти мавпуєш, лізеш, куди тебе не просять, винюєш, що я робитиму.

— Нічого подібного! І мені тут не подобається, щоб ти знав, я хочу додому. Не хочу загубитися.

— Та заспокойся вже, нюня-манюня! Багато про себе думаєш, такий ти розумник, командуєш усіма. А сам просто малявка, та й годі

— Хочу додому!

Кіншо підійшов і став над ним. Йому вже остобісів той Хупер. Але він стримався й примирливо сказав:

— Слухай, ну чого по-дурному сперечатися! І рюмати нема чого. Не має значення, як ми сюди потрапили, ми тут, ми заблукалися, тож слід тут і сидіти, поки по нас прийдуть. Тобі страшно, бо ти хворий, от і все. Так завжди, коли температура.

— Я можу вмерти.

— Не вмреш.

— А якщо помру? Що тоді, Кіншо?

Кіншо й сам про це думав. Що вони обидва помруть:

Але ось Хупер сказав про це вголос — і сама думка здалась йому безглуздою.

— Слухай, це ж нісенітниця. Вдарився головою, промок — ну що тут такого? Від цього ніхто не вмирає.

— Мені зле. Морозить. Холодно.

— Візьми мого светра.— Він швидко стягнув светр і кинув йому.

— Він тхне,— сказав Хупер.— Тобою тхне.

— Надягай. А зверху куртку. Я не змерз. Я можу погрітися біля багаття.

Він бачив: Хупер труситься. Обличчя сплотніло, очі блищали в темних очницях.

— Кіншо...

— Що?

— Не йди.

— Ми залишаємося тут, я ж казав.

— А раптом ти передумав. Не передумаєш, ні? Не підеш знову шукати дороги?

— Ні. Принаймні не зараз.

— Ніколи. Я не хочу залишатися сам.

— Може, вранці піду. З мотузкою. Подивлюся з іншого боку.

— Ні, я не хочу. Не покидай мене самого.

— Нічого з тобою не скоїться.

— Ні, ні, ні! Ти мусиш бути зі мною, ти зобов'язаний. А то я скажу, що ти пішов, а мене покинув.

— Ну гаразд.

— Що?

— Не піду я.

— Чесно?

— Так.

— Мені тут не подобається. Навіщо я пішов за тобою?

— Годі вже тобі.

— Ти не маєш права йти від мене, кидати мене.

— Я ж сказав.

— Якби сказав, я б чув.

— Не піду. Ну, ти справжня дитина.

— Я не спатиму, я стежитиму з розплющеними очима, ти не зможеш піти, я однаково побачу.

— Я ж сказав — не піду, не піду, не піду. Годі пхикати.

— Тоді скажи: «Обіцяю». Ну!

Кіншо урвався терпець. Адже ж він уже пообіцяв.

— Ти мусиш сказати, а то не йде в рахунок. Кажи, кажи!

Кіншо подивився на нього з гострою цікавістю. Він знав, що Хупер хворий. Переляканий. Сам не свій. Вдома він ніколи такий не був. Та все ж таки...

— Ти завжди такий страхопуд? І в школі?

— Неправда! Ніякий я не страхопуд. Просто я кажу, що ти повинен робити, от і все.

— Ти боїшся. Ти страх як перелякався.

— А ти ні?

— Проте я не буду скиглити, як ти. Хупер-боягуз.

— Неправда! Я ненавиджу тебе.

Кіншо глибше засунув у багаття довгу гілляку. Він і сам не знав, чого це раптом узявся дражнити Хупера, може, хотів пересвідчитися, чи довго той терпітиме, що робитиме. Хупер і так у нього в руках, принаймні зараз. Однак хотілося довести це самому собі. Його бентежило, що Хупер так змінився, скімлить, канючить.

Але тут Хупер тихо сказав:

— Якщо ти вшиєшся, а вони прийдуть і знайдуть мене, а потім тебе знайдуть, я тебе вб'ю, я...

— Ну, що?

— Нічого. Побачиш.

— Ох і налякав!

— Ще й як налякаю! Скажеш, не боявся мене? Тому і втік.

— Бридня!

— От і ні, от і ні. Злякався, коли побачив ворону, якусь паршиву ворону! Скиглій-соплій!

— Відчепись!

— Якщо ти втечеш...

— О господи, казав же, не втечу, нікуди не збираюся тікати.

— Тоді пообіцяй.

Кіншо схопився на ноги, він знавіснів від плаксивого, монотонного голосу Хупера. Ставши над ним, він загорлав:

— Мовчи, Хупере, мовчи! А то `я зараз тобі вріжу, я тобі голову розчереплю, як ти не замовкнеш, так і знай!

Хупер раптом зіщулився від подиву й страху. Він став навкарачки, хотів відповзти. Кіншо сів на нього верхи.

— Ти замовкнеш чи ні?

— Так. Я...

— Ще хоч слово — й дістанеш. Ти ж слабак, хворий, я ж тебе вмить подужаю. Отож мовчи.

— Ти не посмієш, ти не маєш права...— Хупер з ляку знов зайшовся плачем.

Кіншо якусь хвилику дивився на Хупера, йому хотілося побити його. Потім рвучко повернувся й пішов геть. Він сам злякався того, що зробив, що наговорив. Він справді ладен був відлупцювати Хупера, вибити з нього дух, аби тільки він перестав скиглити, і чіплятися, і обвинувачувати. Він дивувався зі свого шаленства.

Він подався галявиною, копав ногами коріння дерев, розгрібав листя. Неподалік озвалася якась тварина, потім застережливо завищала.

Трохи згодом він повільно вернувся, знову ліг біля багаття, дивився в червоний жар, поки запекло в очах. Почувався він дивно, ніби весь заціпенів, зате вже був спокійний. Не чіпатиме він Хупера. Вогонь сичав, спалахував. Біля багаття хороше. Біля води теж. Однак лежати було незручно, він віддав Хуперові свій одяг, тож галузки й сухе листя кололися крізь теніску й джинси.

Він гукнув:

— Хупере!

Мовчанка.

— Як ти там?

— Стули рота.

Кіншо почував себе ніяково. Йому було соромно. Він згадав, як Хупер скрикував: «Мамусю, мамусю». Це його найдужче вразило.

— Думаєш, я б тебе насправді вдарив?

Він розумів: якщо в нього й була якась перевага над Хупером, тепер він її втратив, сам віддався Хуперові в руки. Але він знав і інше: хоч там як, а в ньому щось є, якась внутрішня сила чи твердість, чого бракує Хуперові. І тому він з усім дасть собі раду. Був певен, що тепер нема чого тікати, принаймні через Хупера. Вони не помінялися ролями, але все-таки щось змінилося. Кіншо тепер повірив у себе, у свої сили.

Вголос він сказав:

— Заспокойся, Хупере, будемо тут разом, до кінця, поки по нас прийдуть.

Хупер непорушно лежав у темряві позаду нього. Але Кіншо відчував: він дослухається.

Кіншо намагався не думати про те, що станеться, коли по них ніхто не приїде.

Вони прийшли. Був уже пізній ранок.

Обидва хлопці давно не спали, від самого світання. Ледве розвиднілось, як защебетали пташки і над головою, і навкруги, їх було повно в кожному куці. Значить, і вночі вони тут сиділи, тільки мовчали.

Кіншо подумав: уже минула доба. Але здавалося, ніби минув цілий рік, п'ять років. Усе, що залишилося за лісом, відсунулося так далеко, ніби його й не було.

Він глянув на Хупера. Той не спав, лежав на спині з розплющеними очима.

— Піду хмизу назбираю. А то багаття погасне.

— Нехай.

— Ні, в нас тільки півкоробки сірників. Невідомо, скільки ми тут ще пробудемо. Треба все берегти.

Хупер спершу сів, потім невпевнено підвівся. Він сказав:

— Здається, все гаразд. Мені вже не так погано.

— А в тебе позеленіло там, де вдарився.

Хупер обмацав лоба.

— А гулі нема.

— Атож. Піду по хмиз.

Цього ранку туману не було. Бліде світло сялося в ліс і переливалося муаром на стовбурах дерев. Спочатку сіре, воно помалу жовтіло, далі засяяло золотом, і лісовий килим зайнявся рудизною там, де лежало сухе листя.

Кіншо ходив, збирав хмиз і слухав, як щебечуть пташки. Вночі ліс здавався зловісним, щось там ховалося, чигало на нього, стежило за ним десятками очей, навіювало страх.

А тепер сонце все розкрило, пурхали пташки, бігали комахи, всюди вирувало життя. Кіншо дихав на повні груди, на душі стало легше.

— Піду скупаюся,— сказав він перегодя. Вони підснідали помідорами й печивом. Хупер лежав на землі в сонячній плямі. Одежа на ньому була пожмакана. Просто перед ним, під кущем, дрізд ударяв равлика об плаский камінь, намагаючись розтрити черепашку. Хупер уважно стежив.

— А тобі краще не лізти в воду. Мабуть, учорашня простуда ще не вийшла з тебе.

— Я добре себе почуваю.
— Як знаєш.
— Власне, мені й не дуже хочеться купатись. Зараз візьму печива — цікаво, чи прилетить ця птиця на крихти.
— Не прилетить.
— Чому?
— Бо вона дика. Це ліс, а не садок.
— Не мели дурниць. Всі птахи дикі, вони всі однакові.
— Вона не підлетить, бо ти тут.
— Побачимо.
— Чого харчі марнувати? Треба все берегти.
— Я ж їй тільки крихти даю. І взагалі, не лізь не в своє діло, Кіншо.

Однак Хупер сказав це спокійно, він захопився птахом. Кіншо роздягнувся, пішов і ліг у ручай на самому мілководді. Каміння холодило крижі й плечі, але не кололося. Вода перекочувалася через нього, розступалась і знову змикалася. Він широко розставив ноги, потім з'єднав, як ножиці. Крізь листя згори лилося лимонно-жовте світло. Листя ненастанно тріпотіло. Ось воно розхилилося, випурхнув чорно-білий птах і шугнув у чисте небо.

Кіншо заплющив очі. Плавати не хотілося, і взагалі ворушитись. Як хороше, як приємно, думав він. Хупер і досі спостерігав за дроздом. Той уже виколупав равлика з розбитої черепашки.

А навколо туркали горлиці.

Нараз він почув перший крик. Загавкав собака. Спочатку далеко, але гомін наближався дуже швидко. Здавалося, все тривало лише кілька секунд. Хрусь, хрусь, хрусь — хрускотіли під ногами гілки. Хтось знову крикнув. Вони вже підходили до галявини, але Кіншо поки що не міг розібрати, що вони говорять. Знову гавкнув собака.

Він розплющив очі й побачив Хупера. Той сидів і дивився на нього.

— Хтось іде.

Кіншо не відповів, не поворухнувся, лише знову заплющив очі й лежав, а вода перекочувалася через його тіло. «Я не хочу, щоб вони приходили,— думав він,— не хочу, щоб нас знайшли. Тільки б не зараз. Тут так чудово. Я хочу залишитися тут».

Він навіть Хупера ладен був терпіти. Тут, у лісі. Бо тут зовсім інший світ. Якби вони не знайшли дороги,

то або померли б, або вижили б. Але ж саме цього він і бажав. Піти, все змінити. А тепер по них ідуть, їх заберуть знову додому.

Якусь мить він жажнувся цієї думки. А потім пригадав усе, що сталося з Хупером від учорашнього ранку. Все і так змінилося. Може, якось воно владається.

Пролунав ще один крик. Коли він знову розплющив очі, над ним, застуючи верхів'я дерев і сонце, схилилася чиясь голова.

X

— Це Кіншо, це все Кіншо, він мене турнув у воду. Кіншо рвучко повернувся, обурений такою підступністю і нахабством.

— Брешеш, це не я! Мене там навіть не було, я тебе й пальцем не зачепив! Ти сам упав.

— Він мене вдарив кулаком по спині.

— Брехун, брехун, брехун!

— Чарлзе, як ти можеш таке казати, як ти поводишся?

— Я не чіпав його!

— Для чого б тоді Едмундові вигадувати? Я певна, в нього немає жодних підстав казати неправду.

— Ні, є, він боягузливий брехунець, він що хочеш наклепле! А я не чіпав його.

— Що за мова! Мені так соромно за тебе!

Вони сиділи в ідальні. Садок за відчиненим вікном, повний бджіл і яскравих квітів, купався в гарячому промінні полудневого сонця. Кіншо хотілось вирватися звідси на волю.

— Я міг би до смерті розбитися, еге ж! Отак стукнутися головою об камінь! Міг би вмерти.

— Ні, любий, не думаю, ти б не вмер, заспокойся. Але ти натерпівся стільки страху!

— А він сів на мене й ну лупцювати, вже після того, як я впав. Лупцює собі та лупцює.

Кіншо дивився, як його мати схилилася над Хупером, оглядає синяк. Він подумав: ненавиджу, обох ненавиджу. Хупер унікав його погляду.

Кіншо почав:

— Він хотів рибу зловити руками, але посковзнувся. Упав і вдарився головою, от і все. А мене там і близько не було...

Але він не закінчив речення. Чого марно говорити. Всі мовчали. Його мати й містер Хупер стояли поруч біля кухонного стола, обличчя в обох були непроникні. Кіншо відвернувся. Хай вірять чи не вірять, байдуже. Ти винен, сказали вони, в усьому винен, ти перший утік з дому, це ти надумав податися в ліс. А Хупер тільки пішов за тобою, він ні в чому не винен. Його навіть не запитали, чому ж він утік. Невеличка пригода, сказали вони, прогулянка, безглузда витівка. А він ніяк не міг пояснити, що хотів піти зовсім, навзажди.

І він поплентався до дверей.

— Чарлзе, нікуди не йди, тобі не можна гуляти.

Він зупинився.

— Візьми книжку і йди нагору, до своєї кімнати.

— Чому? Я ж добре себе почуваю.

— А тобі невтямки, що це може бути покара за твою негідну поведінку?

— Ні, ні, це несправедливо. Я не чілав його!

— Та не про це зараз мова. Я гадаю, піти отак з дому та ще й Едмундові стільки лиха завдати — це дуже недобре з твого боку.

— А хто його просив іти, він мені зовсім не потрібний.

— До того ж він страшенно налякався.

— Ну, а я не налякався.

— Якщо тобі навіть і здається, що ти дуже сміливий, це ще не підстава для брутальності і дурацтв. Я думаю, мені видніше, що для тебе краще.

— Зі мною все нормально.

— Не кажи «нормально», Чарлзе, скільки тебе просити! А тепер, сину, я тобі сказала: йди до своєї кімнати. Мені не подобається твоя звичка грубіянити й сперечатися. Не забувай, тобі всього лише одинадцять років. А ще й містер Хупер тут!

— І все-таки, чому гуляти не можна?

— Тому, що тобі не можна довіряти, розумієш? Хтозна, що ти ще надумаєш. Я дуже засмучена, ти навіть собі не уявляєш, як ми себе зараз відчуваємо, як переживали, коли повернулися додому і не застали вас. Отож сиди вдома й відпочивай.

Містер Хупер кахикнув.

— Може, пограєте в якусь гру, — запропонував він. — Скажімо, в шашки. Гадаю, вони можуть піти до вітальні й пограти в яку-небудь спокійну гру.

— Здалося воно мені!

— Чарлзе!

— Не хочу я грати в оті паскудні шашки! Взагалі не хочу з ним гратися.

— Чарлзе, не смій так розмовляти! Ану, зараз же перепроси містера Хупера. І Едмунда. Що за поведження, адже він твій друг!

Кіншо хотілося закричати і кричати, кричати їм обом в обличчя, щоб вони нарешті зрозуміли. Він сказав:

— Коли хочете знати, шкода, що він не розтрощив собі голову об той клятий камінь, шкода, що я прийшов і вчасно знайшов його, без мене б він умер. Шкода, що він не *вмер!*

Місіс Хеліна Кіншо впала на стілець, з її вуст вирвався стогін.

Кіншо сам жажнувся своїх слів.

— Я ж казав, казав — це він мене штовхнув, він хотів, щоб я розбився.

— Я тебе не чіпав, Хупере, ти ж сам знаєш, тож не вигадуй зайвого!

— І він весь час мене бив, штурхав, лупцював кулаками.

— Брешеш, брешеш, паскудо брехлива! — Кіншо кинувся на нього.

— Ну-ну!..

Містер Хупер утримав його. Довгі кістляві пальці вчепилися в руку Кіншо.

— Негідна поведінка, дуже негідна, — сказав він. — І як тільки вам обом не соромно!

— Все одно він бандюга! — Хупер зробив наївну міну.

Кіншо випручався з рук містера Хупера. Він мало не плакав — хоч голову об стінку розбий! Він не міг сказати: я доглядав його, я витяг його з води, я відкачав його, напував гарячим, віддав свій светр, усе віддав, я боявся, як би він не вмер, я казав — усе нормально, все добре, Хупере, ти тільки не бійся. Коли він упав, мене там і близько не було, я не займав його, хоч мені й кортіло його вдарити, щоб не горлав. Я не чіпав його. Все зовсім не так.

Але він нічого не сказав, бо й сам себе не розумів, і лише дивився, як Хупер сидить на стільці в ідальні. Він терпів його, аж поки терпець урвався. А зараз він ладен був його вбити.

Він бачив, що вони просто його не знають, ані

він, ані вона, й гадки не мають, про що він думає, що почувася, вони беззастережно вірять усім брехням Хупера. Кіншо здавалося, що ця брехня така очевидна, така безсоромна, що її враз можна розпізнати. А от вони вірять, вони так мало його знають, що повірили б чому завгодно. І Кіншо відчув — вони ще більше віддалилися від нього, він залишився сам-самісінький. Ти думаєш, що тебе знають, мали б знати, а виходить, навіть твоя мати тебе не знає. Вона дивилася на нього, а бачила когось зовсім іншого. Вона не знала, що в нього в голові, вона по-справжньому ніколи нічого не знала про нього.

Хупер — погань. Тепер він це ясно бачив. Про замирення не може бути й мови, це вже певно. Кіншо раптом відчув смертельну втому.

— Мабуть, хай вони обидва йдуть нагору.

Місіс Хеліна Кіншо висякалась.

— Гадаю, так буде найкраще. Вони обидва дуже збуджені. Але, звичайно, якщо ви проти...

— Ні, ні!.. Ох, пробачте, в мене всі думки попереплутувалися, так розболілася голова. Мені страшенно соромно за Чарлза, просто не знаю...

— Нічого, нічого. Все вже гаразд.

— О, ви такий добрий до нас! Чарлз іще дитина, він не розуміє, яке нам випало щастя... Але я, я...

Кіншо подумав: мовчи, мовчи, мовчи. Йому хотілося трусонутися їй, щоб покинула плакати й отак упадати коло містера Хупера. Йому було гидко й соромно.

— А тепер ідіть до своїх кімнат, будьте ласкаві. З нас досить, я думаю, цілком досить. Едмунде...

— Мені треба аспірину. Знов голова болить.

— Зараз я тобі дам, серденько! — Місіс Хеліна Кіншо рвонулася з місця. «Я не вирізнятиму свого власного сина, — подумала вона, — тим паче, що він в усьому винен».

— Я приготую тобі смачне питво, і ти аспірину й не відчуєш.

— Малятко! — люто сказав Кіншо. — Та з ним усе гаразд! Побачили б ви його під час грози. Ревів, рюмсав, перелякався до смерті — аж у штани напудив від жаху.

— Чарлзе, любий!.. — Його мати стояла біля раковини. Вона обернулася і вимушено всміхнулася. — Чарлзе, ти мене просто дивуєш, мені, правду сказати, навіть соромно. Ти такий нечемний і такий недобрий! А я вважала, що ти досить дорослий і розумієш — іноді люди бояться

певних речей, і нічого тут не вдієш. І, знаєш, не завжди найсміливіший той, хто зовсім не відчуває страху Гроза будь-кого може налякати.

— Під час грози,— манірно сказав Хупер,— мене завжди нудить. Мене в школі навіть з уроків відпускали, коли гриміло, і я лягав у ліжко.

— Маля дурнувате.

— Чарлзе...

— Трохи погриміло, а він нюні розпустив, наче немовля.

— Зараз я справді почну сердитися. Ми вже наслухалися твоїх грубощів, годі! Ану, йди у свою кімнату, як велів містер Хупер, негайно!

Кіншо з огидою відвернувся. Коли він проминав Хупера, той щосили хвицнув його у щиколотку. Різкий біль пронизав ногу, але Кіншо ішов далі, ніби нічого не сталося. Хупер уважно, скоса стежив за ним.

Містер Хупер відступив, пригладжуючи волосся, дуже високий, худий і сірий, неначе якийсь жахливий птах. Кіншо подумав: плюнути б йому зараз просто в обличчя. Приміряючись оком, він перекочував у роті слину.

Щойно за ним причинилися двері, він почув голос матері, яка взялася вибачатись.

Досі його ніколи не відправляли в кімнату. Так він ще не поводився. Дивно навіть, наче то не він. Але інакше не можна, він відчував, що треба якось від них усіх захиститись. Як тільки їх привели додому, він одразу збагнув — Хупер анітрохи не змінився. Він ще себе покаже.

Кіншо знав: його загнали в тісний кут. З Хупером йому ніколи не справитися. Він утік, а Хупер пішов за ним, причепився, через нього довелось повернутися.

Він повільно піднімався дерев'яними сходами, знову вдихав запах цього будинку. Що ближче він підходив до своєї кімнати, то страшніше йому ставало. Все, що трапалося в лісі, тепер здавалося несправжнім, ніби його ніколи й не було. Цей дім знову полонив його, знову гнітить, сковує його. Він пригадав той день, коли вони сюди приїхали, й ту записку, яку Хупер підкинув йому і як його мати дивилася на містера Хупера, потискуючи йому руку. Він уже тоді все зрозумів.

Ноги боліли. Вночі, у лісі, йому не спалося. Він скинув черевики й простягнувся на ліжку. Крізь відчинене вікно до нього долинув голос містера Хупера, потім материн,

забряжчала ложечка у чашці. Звуки виразно чулися в тиші гарячого літнього полудня. Ці двоє від учора ніби ще більше зблизилися, бо ж, по-перше, разом у Лондон їздили, а по-друге, вирішив Кіншо, через те, що він утік. Коли вони дивилися на нього, вираз їхніх очей був зовсім однаковий.

— А я тобі попити принесла. Ляж-но як слід, прошу тебе.

Було дуже жарко, напрочуд тихо. Вікно розчинене навстіж, простирадло й ковдра в ногах. Місіс Хеліна Кіншо запнула/завісу, браслети дзенькнули й ковзнули від ліктя до зап'ястка. Він подумав: вона побереться з містером Хупером.

— Я прийшла з тобою побалакати, любий. Саме вчас, як ти гадаєш?

Кіншо схилив голову й уткнувся обличчям у чашку з овальтином. Пара кільцем оповила обличчя.

— Укрийся ковдрою, Чарлзе.

— Мені жарко.

— Не кажи дурниць, так не можна спати.

— Чому?

— Бо ти простудишся, дитинко, хіба не зрозуміло? Вночі температура різко знижується.

— Вчора в лісі я спав без усяких простирад, без ковдри, без нічого, навіть без светра. І все гаразд.

— Зажди, ще побачимо. Боюся, знов почнеш бухикати.

Вона сиділа на ліжку мало не впритул. Коли він випростував ногу, то відчував її вагу, торкався стегна. Він трохи відсунувся.

— Дуже страшно було, рідненький?

— Ні, зовсім не страшно. Навпаки, чудово!

— І все-таки одному в лісі, мабуть, страшнувато?

— Це Хуперові було страшно. Слинько нешасний.

— Яке негарне слово!

Він перевів погляд з неї на вікно.

— Мабуть, ти мені не все сказав.

Мовчанка.

— І тобі анітрохи не соромно?

— А чого?

— Я страшенно тривожилася за тебе, любий.

— Он що.

— Еге ж, тобі добре казати «он що», бо ж ти навіть

не уявляєш, що зі мною було! Колись ти був чуйніший, Чарлзе. І містер Хупер теж хвилювався.

— Он що.

— Так, він насправді страшенно хвилювався, і не тільки через Едмунда. По-моєму, він прихилився до тебе.

Кіншо аж у грудях кольнуло.

— Він такий добрий до нас, синочку. Постарайся віддячити йому, будь чемний з ним. Просто слід трохи подумати, перш ніж щось казати.

За вікном у деревах крикнула сова.

— По-моєму, ти не зовсім ясно уявляєш собі, де б ми були, якби не добрість містера Хупера.

— Були б десь-інде, а що? В якомусь іншому чужому домі.

— Ох, це не так просто, зовсім не так просто. Але ти ще малий, не розумієш.

Кіншо знову подумав про ліс. Йому хотілося туди, полежати голим у ручаї.

— І що тебе штовхнуло на такий безглуздий вчинок? Отак піти хтозна-куди, в дрімучий ліс, і нікому не сказати!

Він знизав плечима.

— Я зовсім тебе не розумію, Чарлзе. Ти завжди був такий вразливий, змалку так боявся темряви, мені доводилося залишати лампу біля твого ліжка.

— Це ж давним-давно, як я ще був маленький.

— Не такий вже й маленький.

— Це ж іще до школи. А тепер я нічого не боюся. Цікаво, чи вона йому вірить. Він не знав, про що вона думає.

— Спасибі, я попив.

Хоч би вона пішла.

— Чарлзе, любий, я сподіваюся, я вірю, що ми будемо щасливі. Я вже й зараз щаслива.

Кіншо пильно розглядав її. У зморщечках під очима поналипало зелене мазило. Ну й гидота!

— Що з тобою? Тобі тут подобається?

— Так, спасибі.

— Ти ж скажеш своїй мамусі, правда? Може, ти незадоволений через якусь марницю, то скажи відразу, ми з'ясуємо, і все буде знову гаразд. Сподіваюся, ти не вважаєш себе таким дорослим, щоб критися від мене?

— Та все гаразд!

— Я розумію: мабуть, Едмунд трохи не такий, як усі твої друзі, але він...

Кіншо люто вигукнув:

— Я ненавиджу його, я ж казав! Я ненавиджу Хупера!

— Як ти можеш таке казати, як це негарно! Ну що сталося? Що тобі зробив бідолашний Едмунд?

Він нічого не розповість їй. Просто не хоче. Він м'яв у пальцях краєчок простирадла, бажав, щоб вона пішла. Вона почала:

— Слухай, я хочу тобі щось сказати...— і раптом затнулася.

— Що? Буде щось?

— Ні, ні, не скажу, принаймні не сьогодні. Вже пізня година, а в тебе був такий важкий день.

— Ти повинна мені сказати, повинна! Я хочу знати зараз.— Кіншо сів у ліжку, він передчував: затівається щось нове, жахливе.

— Ми з містером Хупером дуже багато говорили про вас обох, у нас такі чудові плани... Містер Хупер дуже, дуже добрий до нас, Чарлзе... Але годі, я твердо вирішила більше ні про що з тобою не говорити, ти й так стомився.

— Не стомився, не стомився!

— Не заперечуй, любий. Почекай, от усе залагодиться, тоді я тобі скажу, це буде для тебе приємною несподіванкою.

Місіс Хеліна Кіншо підвелася, розправила простирала й нахилилася над сином. Холодне зелене намисто ковзуло по його обличчю.

Вона пішла, а він устав і підійшов до вікна. Тиси в місячному світлі скидалися на якісь велетенські химерні постаті.

Він подумав: вони одружаться. Так і Хупер казав. Нам доведеться тут залишитися назавжди, назовсім, Хупер буде моїм братом. Он яка її «несподіванка».

Він довго стояв у темряві. Було дуже жарко. Йому згадався густий, вологий, земляний запах лісу, як там усе рухалося, шаруділо. Люди такі нікчемні, подумав він, від них не діждешся допомоги. Є лише речі й місця. Є ліс. Страшний і надійний.

Він вернувся до ліжка.

XI

Містер Джозеф Хупер витер серветкою джем зі свого маленького рота.

Кіншо оглянув усіх за столом. Він подумав: зараз скажуть, зараз я знатиму. Мати з щасливим виразом обличчя крутила в руках цукорницю. Він завважив, як вона кинула погляд на містера Хупера. А містер Хупер — на неї. Кіншо подумав: він буде моїм батьком.

Містер Хупер сказав:

— Ну, а тепер радісне ранкове повідомлення. Маю для тебе приємну новину, Чарлзе. З нового навчального року ти вчитимешся разом з Едмундом, а в школу святого Вінсента не повернешся!

Він знав одне: йому треба втекти, здихатися Хупера. В домі сховатися ніде. Він вибіг нагору, потім — по всіх коридорах, по всіх кімнатах, але ніде не наважився залишитись, бо Хупер усюди його знайде. Він стояв на темній площадці перед горищем, у грудях боліло, він ніяк не міг відсапатися. Йому так хотілося назад у ліс, забратися якнайглибше, в самісіньку гущу, щоб його заховало, закрило гілля. Він хотів знайти той ручай.

Але ніколи йому не дістатися до лісу. Хупер піде за ним, через поля, буде нишпорити по кущах, вистежувати.

Хтось затупав по сходах. Кіншо кинувся бігти.

Він бачив цю повітку раніше, хтозна-скільки разів, кризь прохід у високому живоплоті, що обводив сад Уерінгсу. Там був занедбаний пустир, густо порослий високою, до пояса, кропивою. Та повітка стояла в самому кінці, у закутку.

Кіншо побіг під'їзною алеєю між рододендронів, потім звернув ліворуч. На стежці зупинився й прислухався. Було дуже тепло. Він чув, як на Доверовім горбі торохкотів трактор. Більше ні звуку. Невдовзі він подався назад, тримаючись ближче до кущів, аж поки дійшов до обірваного дроту на краю пустиря.

Сонця не було, над полями низько нависли густі сірі хмари, в непорушному задушливому повітрі пахло грозою.

Двері повітки були замкнені на висячий замок. Коли Кіншо торкнувся до нього, пальці стали руді від іржавого пилу, а замок розчепився.

Він мало не закричав від радості, що пощастило спекатися Хупера. Знайшов таки, де побути на самоті. Досі він не наважувався сюди заходити.

Пригадав, як ті троє під час сніданку сиділи за столом, як Хупер без кінця розколочував чай, а обличчя в нього було непроникне, важне.

«Ти вчитимешся разом із Едмундом».

Кіншо дуже обережно ввійшов у повітку, пригнухувався на ходу, наче звір.

Там було душно й дуже темно. Коли двері відчинилися, на цементну долівку косо впало денне світло, вихопило з п'ятьми жмутики потолоченої соломи й бруд. Кіншо ступив іще на крок, сторожко озираючись. Нічого. Нікого. В кутку — купа старих мішків. Він повільно підійшов до них і сів. Його всього трясло.

Майже відразу двері зачинилися. Кіншо скочив на ноги і кинувся до дверей, але, коли сягнув рукою, почув, як клацнув замок. І знову стало тихо.

Він почекав хвильку, потім запитав:

— Хупер?

Мовчанка.

— Слухай, я знаю, це ти.

Мовчанка.

Він гукнув голосніше:

— Я ж однаково вийду звідси, мені начхати, що ти зачинив ці кляті двері. Я знаю, як вийти, тож захочу — і вийду.

Мовчанка.

Раз Хупер замкнув його, значить, він підглядав із вікна й пішов за ним слідом. Він підступний, здатний на що завгодно. Однак чому Кіншо нічого не бачив і не чув? Адже увесь час озирався!

А може, це й не Хупер, подумав він.

На другому кінці пустиря стояв густий живопліт, а за ним починалися поля. Пустир був далеко від селища, здавалося, ніхто ніколи сюди не заглядав. А сьогодні, виходить, хтось таки забрів. Торік за двадцять миль звідси задушили якогось чоловіка. Хупер казав. Двадцять миль — це ж рукою подати.

Йому ввижались бродяги, і вбивці, і той наймит з ранчо Барра — з гнилими зубами й червоними, як сире м'ясо, руками. Хто завгодно міг вештатися біля повітки — узяв та й замкнув його. А потім повернеться.

Іноді в школі не дозволяли читати газети, бо там

писалося про вбивства, але вони були в читальні для старшокласників, а молодших посилали туди з різними дорученнями. Тільки почнеш читати, а очі так і забігають по шпальтах, і не спинити їх, поки не прочитаєш геть усього про жахливі злочини, а потім обсїдають моторошні думки, привиджуються вночі кошмари, і ніяк не викинути з голови цих страхїть.

Він пригадав, що більше не вернеться в свою школу. З цим покінчено. Він подумки обїйшов увесь будинок, згадав запахи всіх кїмнат. Не те щоб він дуже жалкував за тим, хто там залишився, окрім хїба що Девре й Лїнча. Та ще містера Гарднера. Люди, зрештою, не головне. Але він уже не міг себе відокремити від того свїту, він жив тим життям, усе злилося до купи — і час, і місце, і люди, і його ставлення до всього.

Він ще стояв біля дверей. Колись тут тримали худобу. Досї тхнуло свинячими кїзяками й старим, сухим курячим послїдом. Стїни й покрївля — з рифленої бляхи, скріпленої болтами. Вікна нема, сюди майже не пробиалося свїтло, лише крїзь вузьку шпарину під дверима. Кїншо простяг руки й навпомацки став повільно пробиратися вперед, поки дїстався до кутка з мішками. Він сїв.

Може, вони й ночї не чекатимуть, а повернуться ранїше. Пройдуть пустирем до повїтки — хто їх тут побачить? І зроблять з ним усе, що їм заманеться: задушать, чи порубають сокирою, чи повісять, чи зарїжуть, а може, візьмуть пилу, відпиляють йому обидві ноги й покинуть спливати кров'ю. Кїншо від жаху аж кулак закусив. З кимсь таке зробили, він читав торїк в одній страшній книжцї — ті книжки привозив до школи Ікден. Той Ікден давав їх читати за гроші, правив по два пенні за чотири дні. Кїншо читав їх у вбиральні — давав собі слово не читати, а все не міг одїрватися, читав і читав, а потїм боявся нічних кошмарів.

Та ні, переконував він сам себе, це Хупер, Хупер, хто ж їще? Хупер, мабуть, прокрадається зараз по травї до будинку. А там чекатиме. Може, кілька годин, а може, й цілий день чекатиме, поки вирїшить, що час його випустити.

Кїншо сказав уголос:

— Хоч тут і дуже темно, а менї не страшно.

Йому тїльки луна відповіла.

Але темїнь — то дурницї, багато страшнїші були думки,

картини, які поставали перед очима. Він згадав, чому сюди прийшов, згадав усміхнене обличчя містера Хупера сьогодні за сніданком. «Ти вчитимешся разом з Едмундом». Він нічого не знав про ту школу, окрім назви. Школа Драммонда. А вони знали.

Мішки на споді були мокрі, а тепер і верхні зволожіли. Кіншо підвівся. Вогкі джинси липли до крижів. Він знову пішов до дверей, ліг на бік і спробував визирнути. Але шпарина виявилася дуже вузькою, і коли він припав до неї, то побачив лише якусь сірувату імлу. Він лежав, притулившись вухом до холодної цементної долівки, напружено прислухався, чи не почує якогось руху, чиєсь ходи. Ані шелесь!

Потім, через кілька хвилин, долинув гуркіт ваговоза, що їхав путівцем. Кіншо підскочив і почав грюкати, гамселити кулаками по дверях, по рифлених стінах, аж йому залящало, задзвеніло у вухах, він волав, лементував; щоб його випустили, він думав: о господи, господи, змилуйся, хай хто-небудь прийде, будь ласка, хай хто-небудь вийде на дорогу чи в сад, будь ласка, о господи, господи...

Нарешті втих. Руки йому пекли, трусилися, він позбивав шкіру на пальцях. Він зализував садна, відчуваючи у роті присмак крові. Кругом було тихо.

Може, Хупер надумав залишити його в цій повітці назавжди? Він нічого і нікого не побоїться, він здатний на все.

Нарешті Кіншо поповз навкарачки по цементу й брудній соломі назад до мішків. Він витяг з-під низу найвологіші, а решту заходився розстеляти на долівці. Збирався лягти. Він нічого не бачив, тому робив усе навпамацки, незграбно. Раптом щось вискочило з мішків йому на руки. Він закричав і почав одчайдушно бити кулаками по джинсах — так нажахало його це невидиме щось — поки не вирішив: воно вже втекло. Коли розтулив кулаки, пальці були слизькі й липкі.

Він здавлено схлипнув і почав блювати, просто на мішки, блювота йшла носом, душила. В роті горіло. Він схилився вперед, тримаючись за живіт. Коли нудота минула, він витер губи рукавом. Його знов почало трусити.

Він забруднив усі мішки, залишалася тільки солома, купою накидана в кутку біля дверей. Кіншо полапки доліз до неї. Тоді ліг і скрутився в клубочок. Хотілося

плакати, але не міг. Заплющив очі, затулив їх руками, і перед ним заколивалися зелені й червоні візерунки, прошиті тоненькими, сяйливими промінцями зірок.

Кінець кінцем він заснув.

Показували «Панча й Джуді». Пронизливі голоси ляльок роздирали вуха, вони щось кричали, але він не міг розібрати слів.

Пляж був дуже малий, попереду півколом вигиналися високі скелі, позаду плюскотіло море. Був час припливу, море підповзало до них дедалі ближче, а вони дивилися на ляльок.

Балаган Панча й Джуді був у червону та білу смужку, з маленькою квадратною сценою, облямованою вузькою оборкою. Вхід до балагана чорнів, наче роззявлений рот.

Кіншо сидів саме посередині, стиснутий спинами, ногами, руками хлопчаків, і вдихав запах їхнього волосся й сірих вовняних фуфайок. Хлопчаки юрмами, сотнями, тисячами збігалися звідусіль — вони прибігали, вмощувалися, штовхалися, стискали дедалі дужче. Він тільки очима міг поводити й ворухити пальцями.

Пісок на пляжику був напрочуд білий, холодний і зérнистий, як саго, як пил на місячній поверхні, а навколо — ніч, і нерухомість, і холоднеча, й чорнота. Лиш ляльки освітлені, отож і доводилось на них дивитися.

Девре сидів поруч, міцно обхопивши руками коліна. Кіншо раз у раз штовхав його, смикав, щоб він глянув на нього, заговорив, але той, мов зачарований, дивився просто себе на ляльок. Над хитлявими ганчір'яними тулубами в них стирчали справжні людські голови, і коли почалася сцена бійки, у Панча розколовся череп і звідти бухнула кров, а Джуді зайшлася пронизливим вереском, голосила, тіпалася всім тілом, потім крик перейшов у каркання, сцену обсіли зграї сірих ворон, вони злітали одна по одній і кружляли над головами хлопчаків, які збилися в купу на холодному піску.

— Кіншо... Кіншо... Кіншо... Кіншо... Кіншо...

Голос долинав здаля. Кіншо качався по долівці, обхопивши голову руками, щоб відігнати жахливе каркання і примарні обличчя ляльок.

— Кіншо... Кіншо... Кіншо... — довгий шепіт, здаля, з нескінченного тунелю.

— Кіншо...

Він прокинувся, сів, випростав спину, розплющив очі, втупився в непроглядну пітьму. Господи Ісусе! Він згадав, де він.

— Кіншо...

Голос лунав ніби здалеку, його відокремлювали й дивно притлумлювали бляшані стіни. Майже з-під самого даху почулося легеньке шкрябання.

— Кіншо...

Хупер. Кіншо поволі підвівся. Але на голос не пішов.

— Що ти робиш?

Він мовчки чекав, затамувавши дух.

— Кіншо!

— Падло...

Мовчанка. Знову почулося шкрябання. Хупер був десь позаду повітки. Він засміявся.

— Ну що, страшно самому в цьому темрявищі?

— Ні.

— Брехун.

— Захочу й вийду.

— Як?

— Побачиш.

— Нема дурних! Звідси не вийдеш, тільки дверима, а вони замкнені, і ключ у мене.

У Кіншо запаморочилося в голові. Йому знову стало моторошно, і він завив, як зацькований звір.

— Стерво, стерво, стерво...— лементував він дедалі голосніше.

Хупер почекав, поки він замовкне. Стіни задзвеніли, відгукнулися на крик. Хупер мовив:

— Казав же, не вийти тобі.

— Чому ти мене замкнув? Я ж тобі нічого не зробив!

— Зробив, ще й як зробив.

— Що?

— Багато чого.

— Ні, ні, я тебе й пальцем не займав.— Він ніяк не міг отямитися від такої страшної підлоти, адже він сподівався на замирення, а йому брутально жбурнули договір просто в обличчя. Ніби вони й не були разом у лісі.

Хупер сказав:

— А може, мені просто захотілося замкнути тебе тут. Час уже провчити тебе, Кіншо. Може, я хочу, щоб ти забрався геть.

— Слухай, Хупере, на біса мені залишатися з вами?

Думаєш, мені так уже кортить жити в твоєму смердючому домі й ходити в твою паскудну школу?

— Ану, повтори!

Кіншо в темряві став пробиратися на голос. Він сказав розпачливо:

— Це ти все коверзуєш, це ти брешеш...

— А ключ у мене.

— То й що? Однаково мене почнуть шукати.

— А звідки вони знатимуть, що ти саме сюди подався?

— Все одно знайдуть!

— А я скажу, що ти знову в ліс утік.

Кіншо подумав: тепер уже кінець, усе пропало. Він став навколішки і старанно обмацав долівку. Але під руками був лише цемент, холодний і вогкий. Він сів, обхопивши руками коліна. Хай хоч що, хай хоч як довго він отут сидітиме, а не стане благати Хупера, щоб той пустив його, взагалі нічого не робитиме, сидітиме собі — і край. Найголовніше тепер — не поступитися.

— Ти підеш до моєї школи, — єхидно проспівав Хуперів голос.

Кіншо не відповів.

— Спатимеш зі мною в тій самій спальні.

— А може, й ні.

— Напевне спатимеш, ти ж у школі будеш новачком. Приїдеш зі мною, і тому що живеш у нас, тебе поселять до мене, бо подумують, що ти так хочеш.

— Ну й нехай.

— А я з нового навчального року буду старостою спальні.

Кіншо похолов. Він зрозумів: на цей раз Хупер каже правду і це найстрашніше з усього, що його чекає. Хупер і тут йому проходу не дає. А там він зовсім розпережеться.

— Робитиму, що схочу, і всі мене слухатимуть. Що скажу, те з тобою і зроблять.

Кіншо заткнув вуха пальцями, не хотів нічого чути, а серце важко, глухо гупало. Але той голос усе одно впинався йому в мозок, як голоси Панча й Джуді. Йому здавалося, ніби він знову провалюється в той жахливий сон.

— У мене повно друзів. Постривай, діждеш...

— Мовчи, мовчи, мовчи... — Але він спромігся тільки на шепіт, його охопив розпач, що Хупер нічого не чує і зловтішається.

— Маленьких-новеньких садовлять у підвал.

Кіншо підвів голову.

— Я вже не маленький. Зі мною так не поведуться.

— Поведуться, поведуться. Я кажу — маленьких-новеньких, а ти ж манюня. Мамій-плаксій. Будь певний, вони усе знатимуть.

Кіншо спокійно відказав:

— А я можу розповісти про грозу.

— На здоров'я, кажи що хочеш, однаково тобі не повірять.

— Чому? Чому не повірять? Ще й як повірять, це ж правда.

Хупер знову засміявся.

— Ти ж будеш новачок. А хто слухає новачків? Сам знаєш. Новачок і не писне, поки його не спитають.

Кіншо промовчав. У їхній школі з новачками цяцькалися. Йому щойно минуло сім літ, коли він поступив до школи, а коли ти найменший, то всі до тебе повинні бути добрі, до чаю тобі дають шоколадне печиво, на ніч розповідають казки, няньчаться з тобою.

Раптом щось покотилося по покрівлі, гупнуло на землю. Коли Хупер знову заговорив, голос його долинав мало не від долівки.

— Я бачив, як ти побіг сюди. Я все бачу.

— Зараза-пролаза.

— Нічого ти не вдієш, Кіншо, бо я тебе з ока не спускаю.

— Подумаєш!

Мовчанка. Потім знову:

— А на уроках природи примушують дохлих метеликів різати.

У Кіншо здавило в горлі. Він ковтнув слину.

— Брешеш.

— Гаразд, приїдемо — сам побачиш. Плакати будеш, а всі з тебе сміятимуться.

Хоч би той Хупер уже замовк, хоч би нічого більше не казав, у нього вже немає сили сушити собі голову тут, у пільмі, щоб відбивати його нападки. Але ж Хупера все одно не переговориш, і він ледве стримувався, щоб не закричати від жаху, гніву й горя: «Ой, будь ласка, не треба, будь ласка, будь ласка, ой господи, я нікуди не хочу з тобою, мені страшно, страшно, я хочу вибратися з цієї проклятої повітки».

— Я вже йду,— сказав Хупер.

Кіншо стис кулаки, аж нігті звігналися в долоні. Він подумав: «Випусти мене, випусти мене, випусти. Боже мій...»

— Кіншо!

— Роби що хочеш.

— А там, певне, щури.

— Ніяких щурів тут нема.

— А може, є. Звідки ти знаєш? Тобі ж нічого не видно.

— Вони б шаруділи, шкреблися. Нічого тут нема.

— А метелики не шкребуться. Може, там повно метеликів. Чи кажан, висить собі донизу головою під стелею, ось як погрюкаю в стінку, він і впаде просто на тебе. І ти геть знавіснієш.

Кіншо відчув, як від жаху його душать ридання, аж у горлі заболіло. Він шепотів сам до себе, повторював без кінця: «Я вб'ю тебе, Хупере, вб'ю тебе, вб'ю, вб'ю, вб'ю». Раптом він вигукнув це голосно і тепер ще більше злякався.

Довгий час ані в повітці, ані надворі не чулося жодного звуку. Кіншо заплакав, тихенько, навіть сліз не витирив з обличчя. Зараз Хупер знову почне: «Плакса-рюмса-тонкослізка, за мамочкою нюні розпустив, боягуз, мамула-бамбула, скиглій, нюня-манюня...» А йому тепер байдуже. Він плакав довго, ніяк не міг спинитися.

Хупер, певне, вже пішов. Кіншо врешті гукнув його, але ніхто не озвався, не поворухнувся.

Тепер він не наслідуювався підвестися чи підповзти до смужки світла під дверима: боявся щурів, метеликів, кажана під стелею, всякої нечисті, що ховалася у повітці. Було тихо-тихо. Незабаром він знову заплакав — що ж іще залишалося робити, чим утішитися?

Спочатку він почув тупіт, хтось біг по траві, потім брязнув, клацнув висячий замок. Двері повітки розчахнулися.

Хупер, відскочивши, крикнув на бігу:

— Скоро чай подадуть, а ти стирчиш тут, давай швидше, телепню, ми всі кудись їдемо з батьком!

Він побіг собі і під його ногами зашелестіли кропива й щавель.

Кіншо підвівся. Ноги затерпли й заклакли від цементної долівки. Він витер обличчя рукавом.

Хупер у кухні мив руки над раковиною. У відповідь на веселе запитання місіс Хеліни Кіншо він сказав:

— Ми гралися в розбійників.

Почався дощ, важко падали великі краплини, наче піт з неба, а Кіншо дуже повільно плентався пустирем.

XII

Місіс Хеліна Кіншо задумано перебирала в шафі свої легенькі сукні. Поїдемо всі разом, у машині, думала вона, як одна сім'я. Адже він сказав: «Сьогодні — ніякої роботи», сказав твердо, що вона мусить відпочити, розважитися, й вона погодилася, трохи посперечавшись для годиться. Їй подобалося, коли містер Хупер отак з нею поводився.

Дощ покравав трохи й перестав.

Вузька дорога вилася все вгору та вгору, обабіч височіли порослі папороттю горби, над головою склепінням нависало верхів'ття дерев. Кіншо, затамувавши дух, чекав, коли нарешті скінчиться довжелезний зелений тунель і вони вийдуть на вільний простір, де повітря й небо. Йому хотілося бігати, махати руками. Вони їхали до замку Лейделл.

Однак, ледь вибігши на вершину, дорога відразу пішла донизу, і в листяному склепінні не видно було жодного просвіту. Кіншо й Хупер мовчали, вмостившись у різних кутках на задньому сидінні «ровера». Кіншо розглядав бородавку на лівій руці. Він думав: «Не бачити мені більше Бротен-Сміта, ніколи в житті не бачити».

Дорога звернула ліворуч, і дерева відступили назад.

Спочатку показалися руїни замку, поодаль — озеро. Його оперізувала посипана жорствою доріжка, а за нею широчезною дугою вигинався стрижений газон. Позаду й обабіч здіймалися пагорби, вкриті густим хвойним лісом. Над схилами все ще низько нависали густі темні хмари.

Містер Хупер вимкнув мотор, відразу стало тихо.

— А я й карти захопив, і путівники, — мовив він, обернувшись до місіс Хеліни Кіншо. — Я з тих, хто любить усе робити як слід. — Він почувався тепер певніше з нею, при звичаївся, що поруч знову жінка.

Місіс Кіншо всміхнулася, відчинила дверцята й почала радісно роззиратися довкола, готова дивуватись і захоплюватися. Вчора ввечері, в Уерінгсі, він їй сказав:

— Не турбуйтеся, Чарлз у цьому домі зайвим себе не почуватиме. Для мене обидва хлопці будуть завжди однакові.

Кіншо пройшов трохи вперед. Щоб від них подалі. Місцина була не така, якою він її собі уявляв, він думав, тут пуста й роздолля. Йому стало страшно. Як у тому сні. Він глянув на озеро. Вода наче застигла.

— Що робитимеш?

Кіншо холодно глянув на нього.

— Полізу нагору.

Вони стояли посеред руїн. Мури навкруги були дуже високі, там і сям видніли залишки сходів, вони зависали в повітрі, і з них,— якщо, звичайно, не зірвешся,— можна переступити на парапети, чи на пласкі, наче камені в броді, верхівки зруйнованих колон. Мури, кольору мокрого піску, на дотик були нерівні, шорсткі, крім тих місць, де з розколин вибивалися мох і лишайник.

— Закладаюся, тобі не видертись нагору.

Кіншо потай всміхнувся. Він упевнено посувався краєм муру, переступаючи з каменя на камінь. Йому кортіло вилізти якнайвище, аж на вежу.

Хупер спостерігав за ним.

— Звалишся.

Кіншо не відповів. Він ступав твердо, неквапливо, він не боявся висоти. Глянув униз. Хупер стояв просто під ним. Кіншо помахав рукою.

— А ти чому не лізеш?

Голос його луною відбився від замкових мурів. Хупер видобув складаного ножа й заходився видряпувати на кам'яній брилі свої ініціали.

— Тобі нагорить, якщо хтось заскочить. Це заборонено. Тебе арештують.

Але Хупер знай шкрябав.

Далі мур звузився. Кіншо опустився навкарачки й дуже повільно поповз, обмацуючи руками кожен камінь. Вони трималися міцно, бо скрізь заново позамазували всі шпарини.

Мур повищав десь на фут. Кіншо спритно виліз на уступ, тоді обережно випростався й озирнувся довкола. Позаду замку він побачив рівеньку траву й озеро, і маму з містером Хупером, які сиділи на лавочці по той бік озера. Він височів над ними, такий великий,

такий дужий, і нікого не боявся, тут його ніхто не міг скривдити. Він подумав: «Як чудесно, ніхто мені не страшний, нічого вони мені не зроблять, нічого, нічогісінько». Голова в нього пішла обертом, він упивався свободою. Простягни руку — і торкнешся неба.

Але навіть тут, нагорі, було жарко й душно.

Він гукнув униз, до Хупера:

— Я лучник, я найхоробріший воїн у замку! Пущу стрілу — і вб'ю тебе!

Хупер глянув угору.

— Я в замку король! — Кіншо розмахував руками і пританцьовував на мурі. Ступити ще кілька кроків — і провалля. А перескочиш через нього — і ти на парапеті, що веде до вежі.

Далеко внизу крихітні постаті — мама й містер Хупер — почали махати руками, щось показували. «Ну вас усіх до біса», — подумав він і раптом вигукнув це на весь голос, він був певен, що, крім Хупера, ніхто його не почує.

Хупер сказав:

— Ти краще злазь, хвальку, а то звалишся й голову розтрощиш.

— Іди ти знаєш куди! Нікуди я не звальюсь.

У школі він вилазив уночі на дах музичного залу, видряпувався плющем з поверху на поверх, міг дістати вороняче гніздо з самої верхівки в'яза біля Південних воріт. До нього ніхто такого не робив. Єдина відзнака, якою він міг похвалитися.

Затримавшись на уступі, Кіншо примірявся до провалля й думав: «Хупер не поліз за мною, бо перелякався». Він глянув униз, під парапет. Хупер тинявся між колонами біля входу. Він подивився вгору, піймав погляд Кіншо і зразу ж відвів очі.

— Все ясно... — прошепотів Кіншо, — все ясно...

Він чекав. Хупер гукнув:

— От захочу й піднімуся!

— То піднімайся ж.

— Отут сходи до підземелля. Тобі духу не стане спуститися туди.

— Не крути, Хупере. Самому тобі духу не стане сюди піднятися, бо це куди важче.

І Кіншо, не сказавши більше й слова, перестрибнув через пролом на протилежний виступ. Ноги ледь-ледь помістилися. Хупер судорожно ковтнув повітря. Він

задер голову, на сполотнілому обличчі очі, ніздрі й рот скидалися на чорні смородини. Кіншо гукнув:

— Закладаюся, ти й трошки по муру не пройдеш!

Хупер відвернувся і подався через майданчик. Він пройшов під зруйнованою аркою до сходів. І Кіншо згубив його з очей.

Він жадібно дивився на вежу. Йому хотілося дістатись до неї, отам, нагорі, роззирнутися навсібіч. А якби ще підзорну трубу, то він побачив би геть усе, на багато миль навколо. Йому ввижались ворожі вершники, які з гуркотом мчали по траві до замку, сотні вершників, передні насувалися щільною лавою, а задні розсипалися віялом. А на замкових мурах, біля високих вузьких бійниць і на башточках стояли наготові лучники.

Насправді нічого такого не було. І до вежі ніяк не доберешся. Він оглянувся, побачив темні ялиці на горбах круг озера, і маму, і містера Хупера, які вже, крім самих себе, нікого не бачили. Він подумав: «Я вищий за всіх вас, я вищий за всіх у світі». Але ж ні, насправді це не так.

Він раптом зажурився, відчув себе спустошеним, ошуканим, бо спалах піднесення, яке охопило його під час підйому, раптом згас. Він почав обережно повертатися, готуючись до спуску. І враз він побачив: трохи нижче, на уступі муру, похитуючись, стоїть Хупер.

— А ти що тут робиш?

— Ага, не вірив, що я піднімуся!

— Ти ж до підземелля збирався.

— Туди не пройти, там ґрати, і замок висить. От я й поліз нагору.

Щоб спуститися до Хупера, треба було переповзти через уламок муру, а потім іти виступом. Кіншо перехопився через пролом, поповз навкарачки по муру, потім ліг на живіт. Найкраще спускатися саме так: спершу опустити ноги, руками міцно триматися за верхній виступ, поки не притиснешся міцно черевом до муру. А потім — раз, два, три! — і вниз. Він хтозна-скільки разів це проробляв, отож знає напевне. Головне — не поспішати.

Нарешті він добрався до Хупера.

Він сказав:

— Я вже повертаюся. Вони, мабуть, надумали влаштувати пікнік.

Хупер не відповів.

— Ходімо. Ти як знаєш, а мені тут набридло. Більше нема на що дивитись, нудно.

Хупер не зрушав з місця. Кіншо пильно глянув на нього. Обличчя в Хупера було бліде, аж зеленаве.

— Не бійся, що з тобою, Хупере? Нудить, чи що?

Ніякої відповіді.

— Слухай, ти йди попереду, бо дуже вузько, мені тебе не обминути.

— Не можу.

— В чому річ? Ти що, забився? Гайда!

— Ні.

— Чому?

— Я за тобою.

Кіншо зітхнув.

— Я ж тобі казав, йолопе. Ти мені дорогу заступаєш, а іншого спуску нема. Як же ти підеш за мною?

Він подумав, що вони, певне, досить високо. Досі він про це не думав, йому було байдуже. Він ніколи не боявся висоти, будь-якої висоти.

— Слухай, не будь слиньком, Хупере.

— Я не можу, не можу, я впаду.

— То якого біса ти сюди попхався?

Хупер здивовано глянув на нього. Кіншо не мав звички лаятися.

— Ну, чого ти сюди поліз?

Хупер кинув на нього безпорадний погляд. Він щосили вчепився в мур, аж кісточки на пальцях побіліли від натуги.

— Що, хотів показати, який ти спритний?

— Це через тебе, ти мене підбив!

— Я? Та ти що!

— Я впаду, впаду, Кіншо, не вдержуся.— Голос у нього став тонкий і зривався від жаху.

Кіншо постояв трохи, поміркував. Потім сказав:

— Значить, так. Роби, що я казатиму, бо я знаю, як спускатись, а ти ні, й ти боїшся, а я ні. Роби все, як я кажу, втямив?

— Так.

— Гаразд. Насамперед відпусти мур.

— Ні, я не можу.

— Треба.

— Якщо я відпущу, то зразу впаду, Кіншо, це точно.

— Припни язика й роби, що тобі сказано.

— Не можу. Ради бога, постій трошки, а то я впаду.

Чому ти не хочеш обійти мене? А я б тоді за тебе тримався.

— Та місця ж нема... Скільки тобі повторювати?

— Я впаду, я заб'юся до смерті!

— Відпусти мур, Хупере!

Мовчанка. Жоден не ворухнувся.

— Хупере...— голос Кіншо луною відбився від мурів. Дуже повільно, палець за пальцем, Хупер почав розтискати долоні, відпускаяючи мур.

— Пообіцяй, що я не впаду, чуєш, пообіцяй!

— Не впадеш, коли слухатимешся й робитимеш, що тобі кажуть.

— Пообіцяй.

— Тьху, ну ж і йолоп ти, Хупере! Гаразд, обіцяю. Тепер розплющуй очі.

— Ні.

— Розплющуй очі!

— Не хочу, не хочу. Боюсь униз дивитися.

— А тобі й не треба дивитися вниз, дивися собі під ноги і вибирай, куди ступити.

Хупер розплющив очі й зразу ж глянув униз. Він прошепотів: «Ох, господи!» — і знову зажмурився щосили, аж гулі на щоках повипинались. Він не зрушив з місця.

Кіншо побачив: на джинсах у Хупера проступає темна, волога пляма. Потім по нозі побігла тоненька цівка і закапала на камінь.

Він раптом подумав: «Я ж можу його вбити, мені досить глянути на нього, чи торкнутися, чи веліти йому ступнути не туди — і він упаде. Я король, я король, він у моїх руках, він мені що завгодно пообіцяє. Тут я король».

Однак протягом останніх тижнів він пересвідчився: якщо йому інколи й вдавалося взяти гору над Хупером, то ненадовго. Так було під час грози, й коли Хупер упав і розбив собі голову, й тоді, коли йому наснилися кошмари. Але тільки-но обставини змінювались — усе знову поверталось до старого, аж Кіншо вже й самому почало здаватися, що так воно й треба.

Він був на півголові вищий за Хупера й стояв уступом вище на замковому мурі. Їхні очі зустрілися. Хупер зрозумів. Він заскиглив:

— Я не хочу, не треба...

Кіншо мовчав. Він бачив, як мама й містер Хупер

на зеленій лавочці балакали, балакали без упину, повернувшись одне до одного. «Я можу зробити йому що хочу, що завгодно. Я можу його вбити».

Він пригадав темну повітку, і липке тільце невідомої комахи, яку він розчавив тоді пальцями, і глузливий голос Хупера за бляшаними стінами, і застояний дух свинарника, і жахливий сон про лялькову виставу. Він подумав: «Тепер я в замку король. Я все можу зробити».

Але він знав, що нічого не зробить. Просто доведеться обхопити Хупера та постаратися провести його по муру, і хай він не розплющує очей, якщо йому вже так хочеться, хай тільки виконує всі його накази, й тоді він крок за кроком зведе його донизу. І треба пильнувати, щоб не злякати його якимсь словом чи порухом.

Кіншо простяг руку. Хупер жажнувся, поточився назад і впав.

XIII

З того, що було потім, Кіншо запам'ятав найбільше одне — про нього забули.

Все відбувалося ніби на кіноплівці, яку спочатку пустили дуже повільно, а тоді й зовсім зупинили. Падав Хупер, здавалося, довго-довго, навіть якось граційно, викинувши одну руку вперед. Мур був не вищий за Уерінгс, але минуло ніби хтозна-скільки часу, перш ніж Хупер ударився об землю.

На якусь мить усе застигло. Кіншо бачив траву, й нерухоме озеро, й маму з містером Хупером на лавочці, й тіло Хупера, розпростерте під стіною. Все замерло. Кіншо дивився вниз і немовби ширяв у височині, наче птах чи якесь божество.

Нараз усе зарухалося швидко-швидко, наче в прискореному фільмі, постаті дорослих бігли доріжкою, потім через газон, навіть звідси впадали в око чудернацькі, судомні рухи. Звідкілясь узявся чоловік в уніформі. На його форменому кашкеті блищала кокарда. Вони стрекотали хором, наче пташки, і всі бігли до Хупера.

Кіншо стояв, напрочуд спокійний, і дивився на них. З-за горбів, крізь низькі сірі хмари, долинув гуркіт грому.

Нарешті він подумав, що про нього взагалі не згадають. Принесли ковдри, містер Хупер кудись помчав на ма-

шині й привіз ще якогось чоловіка, потім приїхала швидка допомога. Кіншо стояв собі непорушно на уступі муру. Ніхто на нього не глянув, не гукнув його.

Хупера поклали на носі. Очі в нього були заплющені, крові Кіншо не бачив. Потім маленька процесія — всі в ногу — рушила до машини швидкої допомоги. Знову вдалині прокотився грім.

Він не мав сумніву, що Хупер забився до смерті. Він був наче мертвий — важкий і обм'яклий, як той кролик у Крутій діброві. Кіншо не сумнівався також, що це він винен, що він убивця. Він простяг руку, а Хупер подумав, ніби він хоче його штовхнути. Сказати правду, він думав про це, навіть хотів цього. А раз ти чогось захотів, то вже нема ради, так обов'язково й станеться. Як з бородавками. Щоправда, потім він передумав, простяг руку, щоб допомогти Хуперові, але це нічого не важить. Хупер упав. Звіддала могло здатися, що він його штовхнув. Що тепер йому буде?

Потім він побачив маму, вона махала йому, щось кричала, але він не розчув.

Помалу Кіншо почав спускатися з замку.

В Уерінгс вони з мамою поверталися в машині містера Хупера. Їхали дуже повільно. Кіншо дивився з віконця: він перелічував дерева в довгому зеленому тунелі. Коріння в декотрих повилазило з землі, товсте, покручене, блискуче.

Він думав про те, що відчував Хупер, коли падав, чи справді він падав так довго, як здавалося, чи боляче йому було, коли він ударився об траву. Може, й зовсім не боляче, може, він жив усього якусь мить і одразу ж помер, не відчувши ніякого болю.

Раптом йому пригадався актовий зал, і Лесідж, який голосно читав: «І душа його відлетіла».

Він пам'ятав кожну дрібницю. Надворі падав сніг, а він сидів біля пофарбованої у кремовий колір опалювальної батареї. Між металевих ребер ледь видніли чорні відбитки гумових підшов. Він розглядав за вікном лапаті сніжинки, бо не хотів дивитися на Лесіджа. Лесідж чіплявся до нього. Він завжди давав йому якісь безглузді доручення, ганяв з кінця в кінець школи. Коли він повертався, Лесідж годував його квадратиками шоколаду з горіхами, дістаючи їх один по одному з синьої бляшанки. Лесідж був заступником старости випускного класу.

Одного разу він велів Кіншо лягти на підлогу в

кабінеті. Крім них, там нікого не було. Кіншо подумав, що він збирається його бити, й почав гарячково пригадувати, який жахливий злочин він міг учинити.

— Заплющ очі,— наказав Лесідж. Кіншо послухався. Йому тоді було вісім років, він учився в другому класі й намагався бути слухняним і послужливим.

Лесідж нічого йому не зробив. Електричний годинник на стіні дзижчав нескінченно довго, а Кіншо все лежав. Коли ж боязко розплющив очі, Лесідж стояв і дивився на нього з непорушним обличчям.

Він сказав:

— Гаразд, можеш іти.

Кіншо отетерів і боявся поворухнутись.

— Давай, підводься, і гайда вчити уроки.

— Еге...

І він похапцем підвівся і втік, поки Лесідж не передумав. Той випадок стурбував його. Він намагався все забути. Але не міг — якось воно не виходило. Коли зустрічав Лесіджа, не міг відірвати від нього погляду. І весь час пам'ятав голос Лесіджа — низький, якийсь заколисливий, він ритмічно злітав і спадав... Лесідж завжди читав в актовому залі на різдво, і в день заснування школи, і ще принаймні раз на чверть.

«І душа його відлетіла».

Кіншо, схрестивши ноги, сидів разом з іншими хлопцями на підлозі й дивився на лапатий сніг, а в уяві виразно поставала та пригода. Досить лише почути Лесіджів голос — і все відразу пригадується.

Лесідж дістав королівську стипендію і поїхав учитися в Ітон. Більше нікому ніколи не випадало таке щастя. Його ім'я золотом написали на меморіальній дошці. Кіншо так і не зміг забути. «І душа його відлетіла».

А сьогодні він стояв на замковому мурі, й це сталося з Хупером, душа його відлетіла. І нічого не було, тільки довге, повільне падіння, а потім непорушність, безвладні, обм'яклі руки й ноги.

Вони, як і досі, їхали дуже повільно, але вже вибралися з зеленого тунелю на дорогу, що вела до селища. Комбайн, схожий на динозавра, котився полем, і пшениця зникала в його червоній утробі.

Мама зовсім не розмовляла з ним. Він крадькома поглядав на неї. Вона кусала губи, хмурилась і тримала кермо витягнутими руками, наче боялася цієї машини.

Врешті він не витримав, несила було чекати, коли вона почне його шпетити. Він сказав:

— Я не штовхав його. Я його й пальцем не зачепив.— Він не впізнав власного голосу.

— Дуже, дуже нерозумно було взагалі туди лізти, Чарлзе. Але не треба зараз про це говорити.

Чому ж не треба, подумав він, адже йому так хочеться, щоб вона все зрозуміла.

— Я його не штовхав, я тільки хотів йому допомогти спуститися, бо він злякався, без мене б нізащо не зійшов униз.

Маму притисло до нього, бо машина саме круто завертала. Кіншо крикнув:

— Він сам винен!

— Гаразд, любий, гаразд. Ти страшенно перехвилювався.

— Хупер просто дурень. Він хвалько. Навіщо було йому так високо вилазити?

— Чарлзе, дитинко, по-моєму, зараз тобі не слід говорити погано про Едмунда! Я дуже рада, що ти зрозумів, яка була то взагалі безглузда витівка — полізти туди. Ми з містером Хупером гукали, гукали, щоб ти спустився, але марно, ти навмисне не звертав на нас уваги. Це дуже, дуже погано. Та що вже тепер говорити, коли з Едмундом скоїлося таке лихо. Але мені передусім соромно за тебе — як ти не подумав, що може статися?

— Ну при чому тут я? Зі мною все гаразд, я вже казав, це все він. Слухай, я можу вилізти куди завгодно, на яку хочеш висоту. Вище за мене ніхто в школі не видирався.

— Нема чим хвалитися, тобі просто пощастило, що ти досі ні разу не впав.

— Та ні, зі мною все гаразд, адже я не боюсь, а Хупер боїться, він нікуди не може вилізти, на стілець і то, певне, вилізти побоїться, наче мала дитина.

— Чарлзе, я тобі колись уже казала, що не завжди найсміливіший той, хто нічого не боїться, пам'ятаєш?

Кіншо мало не заплакав. Дарма намагався поговорити з нею, неможливо розтлумачити їй правду чи пояснити свої думки. Дарма повторювати раз у раз, що він не штовхав Хупера, що той сам винен, що можна куди хочеш вилізти, якщо не бояться, а коли злякаєшся, то неодмінно впадеш. Однаково вона не слухатиме, не

повірять. Отож доведеться йому здатись, як завжди кінець кінцем здавався.

Вони приїхали в Уерінгс. Кіншо хотілося спитати, що йому буде, і що робитимуть з Хупером, чи покладуть його відразу в труну, і де він буде до похорону, він хотів знати, чи доведеться і йому дивитися на мертвого Хупера.

Він нічого не спитав.

— А зараз вип'єш молочка й посидиш тихенько, Чарлзе. Ти залишаєшся з місіс Боуленд.

Він мовчки дивився на неї. Вони стояли в темному, обшитому деревом холі.

— Мені треба в лікарню, синку.

«Навіщо?» — подумав він, але нічого не сказав.

— Я тебе прошу, будь розумненький, допоможи своїй мамочці, слухай місіс Боуленд, не сперечайся і не вередуй. Ти ж таки добрий хлопчик, правда?

Вона поправила волосся, пошукала ключі від машини. Кіншо бачив, як вона хвилюється. Думками вона вже в лікарні, з містером Хупером. І він не знатиме, що йому буде, аж поки вони обоє повернуться.

Вона вже відчиняла вхідні двері, але раптом повернулася і обняла його так рвучко, що він ткнувся обличчям їй просто в груди.

— Ох, синочку, будь ласка, пообіцяй, що більше ніколи, чуєш, ніколи такого не зробиш! Адже ти сам міг упасти, я тепер завжди нервуватиму, я не буду спокійна за тебе, поки ти не даси мені чесного слова!

Він стривожився: вона його так стискала, а голос у неї так тремтів од страху. Але йому не стало ані легше, ані тепліше на душі.

— Ну, Чарлзе!

Він сказав:

— Усе нормально.

— Місіс Боуленд дасть тобі теплого молочка.

— Нормально.

— Не кажи «нормально», любий.

— Гаразд.

Вона повагалася, пробурмотіла «так», «добре...», а потім побігла доріжкою до машини.

Коли стихло хурчання мотора, Кіншо почало трусити. Він сів на плетений стілець у темному холі й забубонів: «Хупер мертвий, Хупер мертвий»,— сам до себе, пошепки.

Уже посутеніло, а вони ще не повернулися з лікарні. Кіншо з книжкою в руках подався до вітальні. Але читати не зміг, лише дивився й дивився у вікно на порожній газон.

Він надів піжаму. Гроза вщухла, повітря було тихе, гаряче й вологе.

В малій вітальні місіс Аліса Боуленд дивилася телевизор. — Можна мені ще попити?

На екрані довгою вервечкою танцювали люди, обійнявши одне одного за плечі, вони співали й підстрибували. Дівчата в усипаних блискітками сукнях задирали високо ноги. Кіншо зачаровано втупив очі в екран. Йому не дуже-то дозволяли сидіти подовгу перед телевизором. Він уместився на стільці у дальньому кутку. Не хотілося йти нагору, де нікого не було. Він сподівався, що місіс Боуленд забуде про нього. Якби можна було ще трошки лишитися з нею, подивитися телевизор!

Почався фільм. На худому, уважному обличчі місіс Боуленд затремтіли відблиски, по стінах замигтіли тіні. Кіншо, намагаючись не шуміти, пив апельсиновий сік, утупившись в екран широко розплющеними очима. По дорозі йшов якийсь чоловік. Було це в місті, вночі. Скрізь було порожньо і тихо. Показували тільки ноги й світлі плити тротуару під ліхтарем. Чоловік ішов поперек стіною. Музика не грала, чулася тільки хода, дуже чітка, і стукіт ціпка по тротуару. Ціпок був білий. Чоловік був сліпий. Туп-туп, тук-тук, туп-туп, тук-тук, і більш нічого. Потім заграла музика. Туп-туп, тук-тук. Музика була дуже тиха. Самого чоловіка не показували, тільки ноги та білий ціпок. От музика залунала гучніше, значить, щось повинно зараз статися. Сліпий ішов, ішов, і нарешті зник з очей, а камера його не проводила, вона завмерла, зосередившись на смужці порожнього тротуару, й чекала. І тут з'явилися інші ноги. За сліпим хтось ішов. Ноги ступали зовсім безшумно, взуті були у м'які черевики. Музика заграла ще голосніше.

Кіншо відвів очі від екрана, зазирнув у свою склянку. Кубики льоду, уже зовсім маленькі й гладенькі, танцювали в апельсиновому соку. Він заплющив очі. Але музика звучала дедалі голосніше, і коли він знову мигцем глянув на екран, то побачив, як ноги переслідувача швидко наздоганяли ноги сліпого, а ціпок усе стукотів — тук-тук, тук-тук, тук-тук.

Кіншо устав і подався до кухні. Там було ясно й

прохолодно. Він поставив склянку в мийницю і довго дивився на білу-білу раковину. Але крізь прочинені двері долинула музика. Щось треба робити. Він відчинив буфет, розпечатав нову пачку печива й заходився пере-кладати його одне по одному до квадратної червоної бляшанки. На кришці був малюнок — осінній ліс. І ручай, і купи жовто-червоного листя. Незабаром і в Крутій діброві так буде. Однак він на той час уже поїде — до школи. Тільки без Хупера, бо Хупер умер.

У телевізорі страшно заволав людський голос, музика пронизувала, гриміла. Кіншо почув: місіс Боуленд його кличе. Він неквапом поставив бляшанку з печивом у буфет.

— Уже пізно, час до ліжка.

Він хотів був попроситись лишитися з нею до їхнього приїзду. Але натомість сказав тільки:

— Гаразд. На добраніч.

«Він аж помарнів,— подумала місіс Боуленд.— Видно, переживає». Однак сама вона ніяк не могла розкусити цього хлопця, надто вже він потайний. Звісно, хлопцеві без батька нелегко. Либонь, тут, з містером Хупером, йому краще. Авжеж.

Місіс Боуленд знову прикипіла очима до телевізора.

Кіншо знав, що ніде не можна зупинитися — ні на сходах, ні на площадах. Він втягнув голову в плечі й побіг щодуху, не вмикаючи світла, прожогом ускочив до своєї кімнати, кинувся на ліжко і з головою вкрився ковдрою. Засинати він не хотів — боявся снів — і ні про що сьогоднішнє думати не хотів, єдине, що йому вдалося — це примусити себе холодно, докладно обмірковувати майбутнє.

Головне, не буде поруч Хупера. Важко навіть уявити, як це можна без Хупера, літо, здавалося, тягнеться без кінця-краю, уже й не згадаєш такого часу, щоб він не знав Хупера. А тепер він тут сам собі пан. У замку король. Не треба більше набиватися Хуперові в друзі, намагатися розгадати його підступи, боятися прихованих пасток. А найкраще те, що не треба йти в нову школу. Тепер уже нема ніякого сенсу посилати його туди, це ж зрозуміло, й він повернеться до себе, до школи святого Вінсента. Йому раптом так закортіло туди, він аж здивувався. Захотілося почути звичні звуки — дзвінок, гупання парт, гамір у їдальні, і щоб довкола знов був той запах і знайомі обличчя.

«Все буде гаразд, — гарячково переконував він себе, — все буде гаразд. Король, король, я в замку-король». Не таке вже все й страшне. Захоче — то й мама, і містер Хупер будуть з ним. Король, король, король... Він заснув, і почалися сни.

Опівночі, повертаючись додому в бежевій машині, містер Джозеф Хупер сказав:

— Просто не знаю, що б я робив без вас. Навіть не уявляю, що було б, коли б оце не ви...

Місіс Хеліна Кіншо відчула теплоту його голосу і, зашарівшись од задоволення, відкинулася на м'якому, вигідному сидінні. Вона вже вкотре повторила:

— Ох, це я не допильнувала, якби не Чарлз...

— Ні,— сказав містер Хупер,— ні.— Він простягнув до неї руку.— Не треба.

— Але...

— Ні! Тут нема кого обвинувачувати, і не думайте про це.

Він не забирав руки. Долоня була суха й тверда. «Мені бракувало чоловіка, — подумала місіс Хеліна Кіншо, — бракувало почуття певності, фізичної підтримки. Я не з тих жінок, які можуть жити самі».

А вголос вона сказала:

— Яка мила ця місіс Боуленд!

Нарешті він випручався в чіпких рук, які тягли його назад, і побіг, дедалі швидше, довгим тунелем. Попереду мерехтіло світло, а позаду гриміли голоси, вони відлунювали від стін тунелю, гули в вухах, і потім залопотіли, заляскали величезні крила, всі гналися за ним — і ворони, і ляльки з закривавленими черепами, і санітари швидкої допомоги. Уже близько, зовсім близько, тільки б добігти до кінця тунелю, тільки б вирватися на волю, а там йому ніхто нічого не зробить, він це знав, тож мчав щодоуху, ноги боліли, голова мало не розколювалась, і от він уже вибіг на світло, але ноги ніяк не хотіли зупинитися, несли його подем далі, далі, плуталися в буйній, переплетеній мокрій траві, вибігли на верхівку скелі, а потім ще далі, далі, він почав падати і падав, падав, а назустріч йому вставав твердий зелений вал, і він прокинувся, простягаючи вперед руки, щоб урятуватися.

Він весь обливався потом. В кімнаті було зовсім темно.

«Де я, де я?» — запитував він сам себе і ніяк не міг уторопати, чому чує власний голос, ніяк не міг остаточно прокинутися, борсався в ліжку, виплутував ноги з простирал. Він тяжко схлипував і не міг зупинитися, не міг перевести подиху. Він водив руками по дверях, намацав нарешті ручку, та марно, бо всюди — і на площадці, і в коридорі — було темно, а світло він боявся ввімкнути, адже в п'ятьмі що завгодно могло затаїтись.

До мами він бігав, коли був зовсім малий, а відтоді — ні, він просто затамовував дух, стискав щосили кулаки, аж нігті вганялися в долоні, і врешті все миналося, він завжди сам давав собі раду.

А тепер — дарма, він і не пробував стриматись, плакав, наче немовля, пробираючись темним коридором. Він згадав, як Хупер тоді в лісі просидів усю грозу, сховавши голову між колін, а тепер Хупер мертвий, він насправді звалився і не прокинувся, не міг прокинутися, бо це не сон, він...

— Мамусю... мамусю... мамусю... мамусю...

Він мало не впав, увірвавшись з розгону до її спальні.

— Мамусю, мамусю...

Вікна не запнуті. Невиразно темніють меблі, на ліжку тьмаво лисніє шовкове покривало. Ліжко порожнє. Нікого, нікого...

Вже пізно, подумав Кіншо, вже ніч, а вони ще не повернулися, вони зовсім не прийдуть додому, і місіс Боуленд пішла. В будинку немає нікого. Озирнувшись, він побачив у дзеркалі своє відображення, бліде, наче в воді.

— Мамусю... мамусю... мамусю... — Хоч він і знав, що все даремно, нікого тут нема, але ніяк не міг вгамуватися і плакав, плакав.

У кінці коридора, біля самих сходів, він пригадав білий ціпок сліпого, як він тук-тук-тукав по вулиці, й переслідувача в м'яких черевиках, і побоявся йти далі. Він сів на горішню сходинку й заридав уголос, розгойдуючись уперед-назад.

Коли внизу прочинилися двері й він побачив світло, то ніяк не міг добрати, хто це і що з ним тепер буде, він зовсім очманів від страху.

Містер Хупер вибіг нагору, перестрибуючи через дві сходинки, а Кіншо дивився, як ножицями сходяться й розходяться довгі худі ноги, як тягнуться до нього довгі худі руки.

— Ну-ну,— примовляв містер Хупер,— ну-ну...

Він узяв його на руки й поніс донизу. Горіли лампи, на ворсу килима й на зборки оксамитових завіс лилися м'які світляні калюжки. Коли Кіншо брав кухлик, руки його не слухалися, тремтіли, і теплий, густий овальтин пролився на піжаму, вона намокла й липла до шкіри. Він знову заплакав, не звертаючи ні на кого уваги.

— Ну-ну... все гаразд... ну-ну...

Мама принесла губку й чисту піжаму, а містер Хупер напував його з кухлика. Кіншо думав: «Ох, господи, я ж мушу в них запитати, вони ж мусять мені сказати, ох, господи...» Губка холодила обличчя й шию. Він сказав:

— Це я через Хупера... ви тільки послушайте, вислушайте мене...

Але йому ніяк не вдавалося бодай що-небудь їм пояснити. У вітальні було тепло й тихо. Він дивився, як мамині пальці смикають браслетку, без упину крутять її на зап'ястку, й думав про її потаємні справи з містером Хупером. Слова не йшли з язика, він аж знову упрів від бажання все їм розтлумачити. А вони знай торочили своє «все гаразд», «все гаразд», і кінець кінцем йому довелося закричати, щоб пробитися крізь м'який, пухнастий туман їхніх голосів, які умовляли його, заспокоювали.

— Це я через Хупера... Едмунда... послушайте, це через те, що він умер, він упав, і вмер, і...

Але вони навперербій почали говорити йому, що Хупер живий.

— Дурненький, — казала мама. — Дурненький! Зовсім він не вмер, що ти видумав, зовсім він не вмер, дурненький мій! — Отож зрештою він таки їм повірив.

Містер Хупер відніс його до ліжка, він дуже повільно йшов сходами й коридором. Кіншо помалу заспокоювався від дотику довгих худих чоловічих рук, від заколисливої, розміреної ходи містера Хупера. Хоч би це не закінчувалося, думав він, хоч би він ніколи не клав мене в ліжку. Він знову тихенько заплакав — від сорому, і вдячності, й полегкості.

Вони пішли з його спальні, а він не спав і горів од сорому, що отак розкис, та ще й перед містером Хупером, містером Хупером...

Але коли він знов прокинувся, — а ще була ніч, — він пригадав інше. Він сказав уголос:

— Хупер не вмер. Хупер не вмер.

І довго ще не міг заснути.

XIV

— Я знову їду до лікарні, любий, хвилин через п'ять-десять. Але тобі добре буде з місіс Боулєнд.

— Угу.

Кіншо вийняв шматочок неба й заходився шукати іншого. Усі шматочки були ніби однакові.

— Містер Хупер поїхав до Лондона.

— Угу.

— І приїде тільки завтра вранці, отож ти будеш сам, добре?

— Угу.

Він длубався в коробочці для мозаїчної головоломки, перебирав фішки. Йому хотілося, щоб вона вже пішла.

— Треба ж мені провідати бідолашного Едмунда!

— Авжеж.

— А завтра, може, й ти поїдеш зі мною в лікарню. А що, чудова думка! Не забути б у сестри спитатися.

— Ні,— поквалливо відповів він,— я не хочу. Спасибі.

— Чому ж ні?

— Не хочу.

— А він би зрадів, що до нього друг прийшов.

— Я не хочу — і край.

Він спробував увіпхнути шматочок неба, але й цей не прийшовся, тільки погнувся картонний зубець.

— Ну, там видно буде.

— Я не поїду.

— Чарлзе, киньмо цю суперечку. Сьогодні така гарна погода. Не розумію, чого ти сидиш тут, над цією головоломкою! Забавка ця добра, коли дощ, хіба не так?

Він знизав плечима.

— Хіба не краще погуляти? Вийшов би на свіже повітря, на сонечко, поки не пізно. І незчуєшся, як знову холодно стане.

Кіншо залишив мозаїчне небо й узявся за річку. Але й це здавалося нелегким ділом. Іншої головоломки в домі не було.

— Що передати від тебе Едмундові, синку?

— Нічого.

— А йому було б приємно! Подумай, може, щось і надумаєш.

Він ледве видушив:

— Передай, щоб одужував.

— Так-так, передам, обов'язково передам. А ти знаєш,

йому й справді полегшало, і виглядає він куди краще, я помітила вчора, я так і сказала містерові Хуперу, я сказала: Едмунд посвіжішав. По-моєму, він і сам такої думки. Авжеж. Хоч, звичайно, 'він іще страшенно переживає, бідолаха.

«Хоч би вона пішла,— думав він,— хоч би вже пішла, зараз же». Він ненавидів голос, яким вона говорила про містера Хупера.

З тієї ночі, після нещасливого випадку, вона весь час чіплялася до нього, надокучала, розпитувала, зазірала в очі, а він червонів від сорому. Перед очима невідступно стояла картина: темний коридор нагорі, він помацки пробирається в пітьмі, плаче, кличе маму, а потім дозволяє містерові Хуперу нести його на руках до спальні. І тут він подумав про Фенвіка, цікаво, що б той сказав.

Фенвік поступив до школи разом з ним. Вони вовкувато поглядали один на одного й мовчали. Подружитися б з ним, подумав Кіншо. Цілий тиждень він підбирався до Фенвіка, пробував заговорити з ним. Але Фенвік не підпускав його до себе. А потім він упав.

Учбовий плац був на узгір'ї; хлопці юрбою щодуху мчали вниз — вони були літаки. Ще нагорі Кіншо всіх порозштовхував, пропхався ближче до Фенвіка. Але на півдорозі Фенвік раптом спіткнувся, з розгону гепнувся ницьма й проїхав кілька ярдів. Коли Кіншо його підвів, коліна, лікті й обличчя в нього були геть подряпані й закривавлені. Дітлашня побігла далі, всі гули пропелерами, ніхто на Фенвіка й Кіншо не звернув уваги.

— Я піду, приведу кого-небудь, сестру покличу, дарма, тебе відведуть в ізолятор. Це нестрашно...

Фенвік сказав:

— Відчепись.

Він був білий як крейда, лише кров червоніла на саднах. Став повільно підніматися нагору. Кіншо знов намірився збігати, привести кого-небудь, але Фенвік сказав: «Заткнись»,— на цей раз уже сердито, а потім додав: «Ти дурний, чи що?» Кіншо все одно пішов за ним до шкільного корпусу.

По ногах Фенвіка текла кров, капала на жорстку. Кіншо не знав, що сказати, що робити. Молодчина Фенвік! Сам би він так не зміг, давно б уже заплакав. А Фенвік — ні пари з вуст. Тільки зблідле обличчя закам'яніло. Кіншо навіть його боявся.

В ізоляторі Фенвіка посадили на табуретку, і сестра не

прогнала Кіншо, подумала, мабуть, що він друг Фенвіка, отож він залишився, йому хотілося залишитись, і хотілося бути другом Фенвіка, але він не знав, як тут поводитись, адже йому нічого певного не сказали.

Сестра вмочала вату в теплу й, наче опал, димчасту від детолою воду і помалу вибирала піщинки з подряпин і саден. На це пішло багато часу. Кіншо стояв у дверях і мало не плакав, у нього сіпало в животі щоразу, як сплескувала вода. А Фенвік і не глянув на нього, не зойкнув, не здригнувся, сидів собі, лише вп'явся руками в край табуретки й раз чи двічі тихенько втягнув повітря крізь зуби.

— Тобі краще залишитися, полежати до обіду.

Але Фенвік сказав:

— Нічого, все гаразд, спасибі,— й підвівся, зашкунтильгав до дверей. Кіншо йшов за ним до класу, а Фенвік не помічав його, він поспішав, дивився просто перед себе. Лікті й коліна в нього були позаліплювані пластирем тілесного кольору.

Увечері в умивальні він опинився поруч з Кіншо.

— Фенвік?

— Що?

— Ну... ну, як ти? Болить?

Очі у Фенвіка звузилися. Він сказав:

— Ану тебе, дурню.

І більше нічого.

В ліжку Кіншо думав: отаким треба бути, отаким. Але опісля він уникав Фенвіка, бо знав, що не може бути таким, він пробував, але нічого не вийшло. І оце літо в нього пішло нанівець, і тут уже нічого не вдієш. Не дуже тишило, що й Хуперові не повелося, Хуперові байдуже, в нього свої закони, Хупер боягуз, однак він завжди викрутиться, набреше, й нічого ти йому не зробиш, нічого не доведеш, Хупер завжди бере гору.

— Чарлзе, синку, знаєш, було б дуже мило, якби ти купив Едмундові якийсь подаруночок, адже в тебе є кишенькові гроші!

— Навіщо?

— Дивне запитання! Я певна, коли б з тобою така біда сталася й ти б лежав самотний у лікарні, то зрадів би подарункові свого найкращого друга.

— Хупер ніякий мені не друг.

— Нехай так, зрештою, ти його не дуже давно знаєш... а у вас, хлопців, такі кумедні звичаї! Але...

Кіншо підхопився, спересердя він навіть головоломку впустив на підлогу.

— Слухай, Хупер ніякий мені не друг, я ненавиджу Хупера, скільки ж разів можна казати? Він просто дурне маля й причепа, і я ненавиджу його, краще б мені його ніколи не бачити, краще б він умер!

Він так і знав: вона зразу ж пішла. Він сів навпочіпки й почав уважно, одну по одній, збирати картонні фішки. З вікна падала широка смуга світла. Трохи згодом він покинув головоломку й ліг на спину в сонячній смузі. Заплющив очі. Сонце гріло повіки. Він подумав: от так добре, так добре.

Майже тиждень його ніхто не чіпав. Весь час дощило, а він майстрував з посрібленого картону модель спіральної гірки для катання. Вона схожа була на фортечну вежу. Покладеш нагорі кульку, а вона й покотиться, закружляє спіральним спуском, аж поки докотиться донизу й потрапить у жолобок. А потім викочується крізь дверцята на розвідний міст, і він піднімається. На шпиль Кіншо почепив прапорець. Модель йому дуже подобалася, працювала бездоганно. Кіншо був дуже задоволений: сам усе зробив. Місіс Боуленд давала йому їсти, пити, а іноді й цукерками частувала. Одне слово, жилось йому непогано.

«Усе це дурниці,— думала місіс Хеліна Кіншо,— він ще не отямився після такого жахливого випадку, тож і верзе казна-що про Едмунда. Не треба засмучуватися. Зрештою, йому всього лише одинадцять років, а вже всякого набачився, натерпівся. Не слід про це забувати. А засмучуватися нема чого».

Містер Джозеф Хупер казав:

— Діти іноді самі не розуміють, що говорять,— і вона вдячна була йому за твердість, за впевнений тон. А містер Хупер слухав себе й думав: «Я, мабуть, не такий вже й невдаха, може, на щось і здатен, на чомусь таки непогано розуміюсь. Я зовсім утратив був певність, а вона повернула мені віру в себе, мені є за що їй дякувати».

Він сказав:

— Не забувайте, що у вас є й особисте життя. Треба й про себе подумати, не можна жити тільки заради сина.

— Так,— сказала вона,— так.— І дозволила собі трохи розімліти, помріяти про майбутнє.

— Наші діти поладнають, усе буде чудово, діти завжди знаходять спільну мову.

«А я,— подумала вона,— спробую замінити Едмундові матір, постараюся не робити різниці між хлопчиками, й ми заживемо одною сім'єю». Вона зупинила машину біля універмагу й купила олівці, папір для малювання й коробку домашніх цукерок.

Кіншо довго лежав на підлозі в вітальні, напівдрімав, ні про що не думав. У домі панувала тиша. Спочатку йому було прикро, що його весь час залишають на місці Боулєнд. А тепер уже ні, тепер він знову при звичаївся бути на самоті. Навіть приємно. Ніхто до тебе не чіпляється.

Сонячний промінь пересувався, обличчя йому вже не гріло й не освітлювало. Він підвівся й дуже обережно почав розбирати складену головоломку, клав фішки у коробку. То Хупєрова гра. Кіншо зайшов до його кімнати і взяв її, а тепер шкодував, йому хотілось чимшвидше віднести головоломку. Бо Хупєр здогадається, якщо навіть поставити її на те саме місце, Хупєр неодмінно здогадається. Взагалі, яка дурість — зайти до нього в кімнату й щось узяти. Він відніс коробку назад.

Знову спустившись униз, він постояв трохи в холі, прислухався. Чути було, як на кухні місці Боулєнд чистить овочі. Кіншо тихенько вислизнув надвір, пішов алеєю, а потім ліворуч, стежкою. Спека стояла страшенна. Він підняв ясену гілку й почав збивати верхівки з високих стебел дикої петрушки. Він думав: «Добре, добре, хай так усе й залишається». На душі було спокійно. Не хотілося думати про те погане, що могло з ним статися. Над головою то шугали в небо, то падали вниз чорно-білі ластівки.

В лікарні Хупєр лежав з підвішеною ногою і грав у «Хто перший» з місці Хєліною Кіншо. Він думав: «Вона щодня ходить до мене, розуміє, що так треба, сидить коло мене, а він там сам-один». І він тішився, хоч вона йому й не дуже подобалася.

Кіншо довго стояв біля воріт, дивився на виоране поле. Але там нічого цікавого не відбувалося, нема на що дивитися. Та й спека до того ж. Тому він і надумав

зайти до церкви, а ще й тому, що він ніколи туди не заглядав, а робити однаково нема чого.

Трава навколо надгробків була дбайливо підстрижена, і живопліт теж рівенький. Химери на вежі пороззявляли на нього свої холодні кам'яні пащі. Кіншо показав їм язика, задер голову. Не дуже він їх боїться за білого дня.

В церкві пахло так, ніби сюди ніколи не входила жива людина, повітря сире, затхле, нерухоме. Кіншо повільно рушив між лавами. На аналої двома стосиками лежали псалтирі, на деяких пообривалися корінці й обкладинки. Кам'яні плити дзвеніли під ногами Кіншо, потім червоний килим біля вівтаря приглушив його ходу.

Він подумав: тут церква, тут бог, і Ісус, і дух святий. Повагавшись, він насмілився ввійти у вівтар і ступив на вичовгані кахлі. Дерево обабіч нього тхнуло старістю й політурою. Він згадав, що думав і казав про Хупера, як бажав йому смерті. А тепер він злякався: що ж йому буде? Він за це ще поплатиться. Ніщо так просто не минається. З лівої руки в нього ще не зійшли бородавки.

Він упав навколішки, де стояв, і почав просити: «О господи, я не хотів, ні, я хотів, я таки хотів, тільки тепер не хочу, можна, я заберу все назад, хай буде, ніби я нічого ніколи не казав, не думав, я більше не буду, а ти зроби, щоб нічого зі мною не сталося, забудь про все. Я справді більше не буду».

Але навряд чи йому повірять, нічого змінити не можна, бо він таки бажав Хуперові всього того, про що тоді говорив, і тепер цього бажає. Просто він злякався цієї порожньої церкви й мармурового білого воїна на гробниці в бічному вівтарі, от і бухнувся навколішки й набрехав казна-чого. І от йому покара — Хупер живий і нічого не змінилося, і це найстрашніше. Кіншо тепер уже знав: Хупера він боїться над усе на світі.

«Зроби, щоб зі мною нічого не сталося, будь ласка, зроби, щоб усе було добре, а я ніколи більше нічого такого не багатиму, о господи...»

Коліна заболіли від твердих кахлів. Захотілося на волю, на сонечко.

— Чого це ти?

Кіншо злякано озирнувся й відразу почав підводитися.

— У вівтар не можна заходити.

— Я нічого не чіпав.

— Однаково. Сюди тільки священник заходить, а ти не священник.

— Так.

— Хочеш молитися — можеш біля лави навколішки стати.

Кіншо подався геть. Він боявся навіть подумати, що з ним тепер буде, раз він зайшов у церкві куди не можна. Щось таке...

— Я знаю, хто ти.

Він ішов проходом дуже швидко, поспішав до дверей, але позаду чулися хода й голос. Його немовби спіймали на гарячому, йому стало соромно своїх думок, ніби він їх вигукував уголос, на всю темну церкву.

Коли він відчинив важкі двері й вийшов з паперті на сонце, дві сороки знялися з воріт і пролопотіли крилами у нього над головою. Серце його важко гупало.

— Ти що, язика проковтнув?

Кіншо щось промимрив і копнув ногою камінець на доріжці. В того хлопця обличчя було маленьке, темне, як горіх, і якесь незвичайно доросле, а вії — наче павучі лапки.

— Ти в Хуперів живеш.

— Живу. Ну то й що?

— І вчишся в школі Едмунда Хупера?

— Ні. Тобто... ні.

— А в якій?

— В інтернаті.

— І він теж.

— Ні, я не в такому.

— Як то?

— Мій кращий. Мій у Уельсі.

— Тобі подобається?

— Еге. Добрий інтернат.

— А мені б не сподобалося. Звичайна школа краща.

— Чому?

— Мене батько з собою бере, ми вирушаємо о восьмій ранку, туди миль чотирнадцять буде. А все одно краще.

Вони йшли путівцем. Кіншо підняв ще одну гілку.

— Я все про тебе знаю.

— Звідки б то? Я тебе зроду не бачив.

— А я тебе бачив сто разів. У зеленій машині.

— А... Це мамина.

— Її я теж бачив. У неї ще такі висульки в вухах. Нам усе видно, що на дорозі.

Звідки, подумав Кіншо, звідки? Значить, його знають, говорять про нього, стежать за ним. Він промовчав.

— А нам уранці індичат привезли. Хочеш, підемо подивимось?

Спантеличений Кіншо скоса зирнув на нього. Які ще індичата? Він лише плечима знизав.

— Їм усього десять днів. Гарні.

Заду почувся гудок, їх обігнав автофургон. Хлопчик кивнув, чоловік у фургоні помахав йому. Він усіх знає, подумав Кіншо, і його всі знають. Він живе тут, і я тепер теж тут живу, але нікогісінько не знаю, крім місіс Боуленд і жінки на пошті. І Хупер нікого не знає, ми наче на місяці живемо. Він подумав про Уерінгс — темний, неприступний, обведений високою загорожею. А цей хлопчак весь час знав про нього, стежив за ним.

Хлопець нарвав подорожника, швидко зв'язав у пучок і став збивати темні голівки. Кіншо теж спробував, але в нього нічого не вийшло, стебла ламалися.

— Ти що, не знаєш, як це робиться? Ану, поглянь-но...

Вони стояли біля паркану. Кіншо дивився, як худі пальці скручують зелень. Нігті були брудні, аж чорні.

— Ну, тепер ти.

Кіншо послухався.

— Бачиш, дуже легко. Значить, так. Я капітан корабля, а ти — ворожий фрегат. Ти відкрив по мені вогонь, а я повертаю... — Посипалися тверді, наче горох, темні насінини подорожника. Одна влучила Кіншо в обличчя.

— Ага, пряме влучання, я пробив у тобі дірку, і ти йдеш на дно...

— Гину, але не здаюся! Спускаю на воду рятувальні човни! Так легко не відбудешся!

Вони вийшли на місток над ручаєм. Кіншо зупинився, розстебнув на сорочці всі гудзики, до самого низу.

— В мене свіжі боеприпаси! Заходжу з тилу...

Кіншо запитав:

— Як твоє прізвище?

Хлопець здивувався. Кіншо подумав: мені слід би вже знати, не запитувати.

— Звісно, Філдінг!

Кіншо нічого не сказав. Філдінг. А він і не знав. Хоч прізвище звичайнісіньке.

— Ану втікай, коли хочеш вийти з-під обстрілу.

Кіншо побіг. Подорожник вони кинули: мороки багато з тими насінинами, та й летять вони не дуже далеко. Філдінг просто підвів руку:

— Тарах-трах-тах-тах-тах!

Кіншо не знав, куди вони бігли. Путівець, проминувши селище, вивів їх на дорогу. Він біг, ні про що не думав, радів. І проскочив повз ворота.

— Гей, куди це ти?

Кіншо зупинився. Філдінг уже мчав по доріжці до ферми, що стояла вглибині.

— Гайда! Я тут живу!

Кіншо пішов за ним уже ступою, уважно роздивляючись,— усе тут було нове для нього, все по-інакшому, не так. Під ногами рипіла невтоптана жорства.

Філдінг сказав:

— А в нас корова телиться. Хочеш подивитися?

Кіншо зняковів. Хупер усе відразу б зрозумів по його обличчю й завів би: боягуз-карапуз, страшко, боїться подивитися, нюня-манюня! А йому не дуже хотілося дивитись, як народжується теля, все тут було якесь дивне, і взагалі йому не дуже хотілось.

— Вона, мабуть, іще не отелилася. Ходімо, а потім на індичат подивимось.

Кіншо подумав: а мені що, хай сам вирішує, куди йти. Вони опинилися за хвірткою, пройшли бетонним подвір'ям, густо запахло коров'ячим гноем, силосом і соломою. Худюча кішка порснула з-під ніг і кинулася навітки через подвір'я.

Філдінг сказав:

— Вона тут.

Кіншо подумав: ох, як не хочеться йти, не хочеться дивитись, ой, господи... Філдінг ніби підслухав його думки. Він сказав:

— Гаразд, не хочеш — не йди.

Кіншо зіщулився.

— Та нічого.

Розчахнулися дерев'яні двері. Всередині було темно, парко й тепло.

Потім він і сам не знав, що відчував, чи сподобалось йому побачене, чи страшно було. Його ніби зачарувало все, запахи й звуки, він і не хотів дивитись, а не міг відвести очей. Спершу, коли він глянув на корову, йому аж подих перехопило, бо ззаду в неї незграбно стирчали тоненькі телячі ніжки, а саме теля ще ховалося глибоко в матириному череві. Був там іще чоловік у високих чоботях, він без упину бубонів щось чудним придуше-

ним голосом, та ще рудий хлопчисько. Вони, зігнувшись, тягли телятко за ніжки, наче корок із пляшки. Стогнала корова, важко дихали люди, солодко пахло потом — і раптом м'яко, коротко чвакнуло, й телятко важко, слизько вивалилося на соломі, шкурка була вкрита кров'ю та довгими, безбарвними нитками слизу.

Кіншо незчувся, як став навколішки поруч Філдінга, а груди аж пекло від болю, так він намучився і за людей, і за корову. Стійло було зовсім близько. Корова ворухнулася, важко, як верблюд, повернула голову й почала облизувати телятко, зчищати слиз і кров. Телятко пирхало, сопло, намагалося розплющити вічка.

«Все гаразд,— казав сам собі Кіншо,— ні, це жахливо, ой як мені зле, ні, не можна, мені не страшно, все гаразд». Він глянув на Філдінга. Той сидів навпочіпки.

— Телічка,— спокійно сказав він.— Гарна телічка, величенька.

Кіншо пекла задрість до Філдінга — він захоплювався його спокоєм, твердістю, тим, як він поводився, балакав, знизував плечима. Сам ніколи не бачив отелення, навіть не догадувався, як воно відбувається. Він мовив:

— Добряче їм довелось тягти.

Філдінг підвівся.

— Ще б пак. Іноді й мотузка потрібна. Але Герда молодець, вона вже двічі телілася.

— Ух ти,— сказав Кіншо.

Величезний язик вилизував теляті вушка.

— Ходімо, на індичат подивимось.

Кіншо подумав: «Він бачить таке мало не щодня, йому дарма, він уже все забув. Хоч би й мені забути».

Індичата — манюсінькі, кошлаті, потворні — сиділи в дротяних клітках, поставлених одна на одну.

— Скільки їх!

— А в нас завжди стільки.

— Ого!

— Побачив би, як ми їх перед різдвом обробляємо. В нас є така гільйотина, а я завжди тримаю ящика, куди падають голови.

У Кіншо в очах запекло, він уявив собі, як кожна пташка бачить, що інші поперед неї ідуть під ніж. Йому закортіло повідчиняти клітки, повитягати індичат, потримати їх у руках, а тоді повипускати геть усіх. Філдінг побачив його обличчя. Він зупинився біля стосу дров.

— Слухай, вони ж нічого не відчують,— сказав він.— Усе ж дуже швидко. Ніякої жорстокості.

— Еге.

— Хочеш, покажу свого хом'ячка?

Кіншо кивнув головою. Він зацікавився перед навалюю подій, очманів від нових вражень, запахів, страшних істин. Але все одно, хай Філдінг і далі його веде, хай все зразу покаже. Потім, уже на самоті, він усе обмірковує.

Вони пройшли через баню на кухню.

— Це Кіншо. Знаєш, той, з Уерінгсу. Можна, він з нами пообідає?

— Хай обідає, коли хоче.

Філдінг підійшов до підвіконня, підняв синю клітку.

— Глянь-но, він знову розкидав усю підстилку.

Жінка була досить висока, в джинсах. Вона сказала:

— Він робить так, як йому зручно, а не як тобі хочеться.

— Знаю. Але мені це набридло. Глянь-но, Кіншо.

Кіншо не відводив очей від його матері. Волосся в неї було гладеньке. Вона всміхнулася до нього й тут-таки знову взялася чистити картоплю. Він подумав: отак, мабуть, і треба.

— Ти що, не хочеш подивитися?

Кіншо усе ще переминався на порозі. Тоді повільно ввійшов у кімнату. Філдінг поставив клітку на стіл, відчинив дротяні дверцята.

— Хочеш, візьми його в руки?

Під м'якенькою світлою шкуркою хом'ячка випиналися кісточки, гострі кігтики вчепилися в долоню Кіншо. Він і сам не знав, чи подобається йому хом'ячок.

— Ну, пообідаєш з нами?

— Я... не знаю. Треба в місіс Боуленд спитатися.

— А, я знаю її. А де твоя мати?

— В лікарні, коло Хупера. Він упав із муру й забився.

Філдінг пустив його слова повз вуха.

— Ну, то біжи спитайся. Чи краще візьми мого велосипеда, так буде швидше.

Кіншо погладив пухнасту спинку хом'ячка. Оченята в нього — наче чорні намистинки. Кіншо подумав: «Отут я буду свій, один лиш я, а Хуперові сюди зась. Філдінг мій друг, мій. І все гаразд».

За вікном був довгий город, у кінці росли фруктові дерева. Все було яскраве, свіже, чітке, вигравало барвами під сонцем.

— Велосипед у повітці, я покажу.

Філдінг узяв хом'ячка й посадив його назад у синю клітку.

— Гайда!

Кіншо підстрибом побіг за ним.

А його мати, виявляється, була в Уерінгсі. Вона вийшла з вітальні, сплеснула руками й мовила:

— Ах, Чарлзе, все просто чудово. Завтра Едмунда виписують з лікарні!

Філдінг запитав:

— Чого ж ти не втечеш?

— Утікав.

Вони лежали у високій траві край поля. На гілці в живоплоті погойдувався королик. Філдінг повернувся й недовіжливо глянув на Кіншо.

— Я пішов у ліс,— сказав Кіншо.

— У Круту діброву?

— Еге. І навіть далі. У справжній ліс.

— Я б не зміг.

— А мені дарма.

Кіншо все пам'ятав — і темряву, й прохолоду.

— Нізащо б не пішов сам у Круту діброву. Та й з братом не пішов би, хоч йому вже тринадцять.

— Нічого ж не сталося.

— А якби? Знаєш, у Крутій діброві все може бути.

— Ну, що?

— Хтозна. Все. Кого хочеш спитай, тобі кожен скаже.

— Та нічого там нема. Хіба що звірі.

— Звірі — то пусте!

— Ми ручай знайшли.

— Хто це «ми»?

Кіншо зітхнув, прикусив травинку.

— Хупер за мною потягся. Він завжди так. А потім ми заблудилися.

Королик полетів геть, а гілка ще погойдувалась. Кіншо примружив очі, і все злилося — і зелень, і гарячий серпанок, і та гілка.

— Ти боїшся Едмунда Хупера?

Кіншо зам'явся. Потім сказав:

— Боюсь.

Він не соромився зізнатися Філдінгові.

— Таж він нічого тобі не зробить.

— Ще й як зробить.

— Що?

— Він... він мене замкнув у повітці. І ще в страшній кімнаті з мертвими метеликами.

— А їх чого боятися? Що вони тобі зроблять, мертві метелики?

— І ще він верзе всяку всячину, а мені страшно.

— А ти більше показуй йому, що боїшся, то ще гірше буде.

— Знаю.

— Але зробити тобі він усе одно нічого не може.

Кіншо хвилювався, не знав, як пояснити. Все, чого натерпівся він через Хупера,— і ворона, й метелики, й мертвий кролик, і повітка, й те, як Хупер тоді падав з замкового муру,— все це роїлося у нього в голові. Хіба передаси словами, яке воно жахливе: не в тому річ, зробить йому щось Хупер чи ні, головне — це постійний страх перед тим, що він може втнути.

— Мало що він язиком ляпає! Обов'язково боятися?

Кіншо не відповів. Філдінг ніби правий, але й неправий. Він розважливий, спокійний, але розуміє, що можна й боятися чогось, сам же казав: нізачо б не ввійшов у Круту діброву. І все ж Кіншо був певен: хоч би як він старався, а все одно нічого не зможе пояснити, між ними прірва. Півдня він тільки те й робив, що втовкмачував Філдінгові, як йому ведеться, яке все жахливе, а буде ще гірше. І дарма.

— Він завтра виходить з лікарні.

Від цієї думки у нього все завмерло всередині, неначе він падав у чорний колодязь.

— Ну то й що?

«Ну то й що?» Кіншо мало не заплакав від заздрості — такий Філдінг спокійний. З Філдінгом ніколи нічого не скоїться, подумав Кіншо, бо він нічого не боїться, бо він такий удався.

— А хто тебе примушує бути з тим Хупером? Приходь до нас.

— Ні.

— Чому?

— Не пустять. Вони думають, ми з ним — нерозлий-вода.

— А ти скажи.

— Та не слухають вони.

— Ну чого ти дозволяєш усім командувати тобою? Хто тебе присилує, якщо ти не хочеш?

— Та, знаєш...

— Твоя мати чи хто?

— Я мушу слухатися містера Хупера.

— Чому?

Кіншо низав плечима.

— Бо ми тут живемо. І мама мені велить. Він їй подобається.

— А-а.

Філдінг розщепив стебло кульбаби, на великий палець витік зеленавий сік.

— І до своєї школи я вже не повернуся,— вів далі Кіншо.— Доведеться до Хуперової йти.

Раніше він не казав про це Філдінгові, бо вважав: якщо сказати про щось уголос, то воно обов'язково справдиться, а коли промовчати, то, може, обійдеться, може, якось минеться. А скажеш — то вже напевно справдиться.

— А що? Там погано?

— Не знаю. Яка різниця, коли й він буде там?

— Не будь дурнем, там же ще купа народу, хіба ні? Не захочеш — не будеш з ним водитися.

— Примусить.

— Тоді ти просто слабак, та й годі,— розсердився Філдінг і підвівся з трави.— Ходімо краще веретільницю у канаві пошукаємо.

Кіншо подався за ним. Він думав: «Може, Філдінг і має рацію, може, все буде нормально. Скажу: замовкни, Хупере, замовкни, і відстань, і не приставай, я тебе не боюся. От візьму й розкажу всім про грозу і як ти в штани напудив на мурі Лейделлського замку,— мене слухатимуть, і я з ними дружитиму, і ти вже не лякатимеш мене. Може, я ще стану таким, як Філдінг чи Фенвік».

Філдінг з'їхав по траві в канаву.

— Колись я тут одну знайшов,— мовив він.

Кіншо не знав навіть, як вони виглядають, оті веретільниці. Він ступав за Філдінгом, вдивлявся в багнюку. Ручай тут зовсім висох.

— Хупер зламав собі ногу, і взагалі... Виходить, не вставатиме з ліжка ще довго. Що ж тобі — цілісніькі дні коло нього стовбичити?

— Мабуть, ні.

— То приходь.

— Добре.

— Може, він не відразу й до школи піде. Може, доти ще не одужає.

Кіншо завмер, серце його тьохнуло. «О господи,— подумав він,— о господи, ну звісно, і все тоді буде гаразд, і зі мною все буде нормально, оце поталанило, я приїду перший, розберуся що й до чого, а коли Хупер з'явиться, я там уже обудуся».

Носок сандалі наштовхнувся на щось тверде. Кіншо нахилився. Філдінг, кілька кроків попереду, штрикав патином у комиші. Кіншо сказав:

— Я черепаху знайшов.

Філдінг озирнувся, підійшов.

— Слухай, це ж моя! Вона зветься Арчі! Кілька місяців тому втекла. Я думав — уже не знайдеться.

Філдінг узяв черепаху, вона висунула гадючу доісторичну голівку на крапчастій шиї, обвислій, наче в дуже старій людини.

— Ну, спасибі, Кіншо! Ну, ти й молодець! Спасибі.

Кіншо знизав плечима і почалапав далі по багнюці попід живоплотом. Його аж розпирало від гордощів і задоволення. «Філдінг мій,— повторював він сам собі,— і все тут моє, моє, все буде добре».

Хупера не виписали.

— Так мені прикро, так мені досадно! — бідкалася місіс Хеліна Кіншо в дверях кухні.— А втім, може, це й на краще. Якщо вони не зовсім певні, може, й не варто везти його сюди. Сестра каже, в нього температура раптом підскочила. Бідолашний Едмунд! А ввечері містер Хупер повертається з Лондона — і на тобі, таке розчарування! Боже мій!

Кіншо вискочив за двері, стрімголов помчав газоном, потім — під'їзною алеєю до путівця, він нічого не боявся, радісно мчав у сонячному промінні.

Філдінг зауважив:

— Казав же тобі, він до школи не оклигає. Ходімо, мені треба віслюка годувати.

Він смоктав соломинку. Кіншо й собі знайшов соломинку, сунув у куточок рота, прикусив. Треба виглядати й говорити, як Філдінг, треба бути як Філдінг.

Вони пішли до віслюка.

— Ти в моїй кімнаті був,— сказав Хупер.

Кіншо глянув на другу полицку книжкової шафи, куди поклав головоломку. Вона була там, усе як слід. Ну як він здогадався, як він тільки здогадався? Хупер упіймав його погляд.

— Ага, значить, ти оце брав? Узяв, не спитавшись, а це однаково що вкрати. Головоломка моя, і кімната теж моя. Це не твій дім, Кіншо.

— Але ж і не твій,— стомлено відповів Кіншо. Він дивився у високе вікно на сад і гай. Надворі було тихо, жарко, сяло синє небо. Кіншо подумав: уклепався.

— Побудь з Едмундом, любий, щоб він не нудьгував. Пограєте з ним у якусь гру.

— Я хочу погуляти.

— Який ти нечулий! Адже Едмунд не може вийти. Невже ти такий егоїст, що дбаєш тільки про себе?

— Ти думаєш, він хоче, щоб я стирчав коло нього? Нащо я йому здався!

— Чарлзе, синочку, не сперечайся. Я певна, коли б тобі довелося лежати за такої гарної сонячної погоди, ти скучав би за товариством, зрадів би своєму другові.

— Та який він мені друг!

— Будь ласка, серденько, захопи сік для Едмунда, коли йтимеш.

Вона вирішила просто не зважати на ці дурні балачки. Затявся: не друг, не друг! У такому віці всі хлопчачки однакові. Отож вона не зважатиме, як і тоді, коли Чарлз, ще зовсім маленький, з переможним виглядом лаявся непристойними словами. Містер Хупер вислухав її й погодився: «Не слід звертати уваги».

— Брати чуже не спитавшись — усе одно що красти. Значить, ти злодій і бандит. Ти бандит, бо до моєї кімнати вдерся без дозволу.

Кіншо не відповів. Відтоді як Хупер повернувся, його знову почала мучити думка про те, як він падав. У голові вихрем крутилися всілякі запитання. Хотілося знати, що він відчував під час падіння, чи боляче вдарився об землю, чи думав: падаю, зараз бабахну на землю й умру, чи згадав усе, коли отямився, і чи він тепер узагалі наслідиться підійти до високого муру. В нього зламані два ребра, нога, ще й струс мозку.

— Я забився трохи не до смерті,— похвалився він

Кіншо першого ж дня, коли його привезли з лікарні.— Тато каже, й лікарі теж кажуть, це велике щастя, що я не вмер.

Кіншо подумав: шкода, що не вмер, як добре було б, коли б умер. І вкрився холодним потом від своєї злостивості. Він так ні про що й не спитав Хупера. Щойно Кіншо ввійшов до його кімнати, між ними відразу постала колишня ворожнеча. Хупер утупився в нього, дивився крізь нього, люто, зневажливо. І з'явилося щось нове, Кіншо не міг до пуття добрати, що саме. Хупер придивлявся до нього, ніби старався вивідати, що́ тут у домі було за його відсутності.

Зараз він крутив у руках пластмасову головоломку. Коробочка, а в ній — квадратики з цифрами, і треба їх розташувати по порядку. Хупер ще раніше сказав:

— Твоя мати подарувала. Вона мені багато чого понаносила.

Кіншо промовчав. Він аж сам здивувався, так йому стало прикро, так боляче вжалили пекучі ревності. «Вона ж моя мама,— думав він,— моя». Диво дивне, бо, сказати правду, він не дуже її любив.

Місіс Боуленд понакидала на траву коло чорного ходу шматочків хліба, поприлітали шпаки, скублися, билися, а над ними кружляла ворона — чигала на здобич. Скільки ж мені тут сидіти, подумав Кіншо. Йому весь час було страшно, хоч Хупер і не міг встати з ліжка. Подумати страшно, про що зараз міркує Хупер, що затіває, він і поглядає на нього погрозово. Те, що Хупер витівав досі,— тільки початок. Але він задоволений, пересвідчився, що Кіншо легко залякати.

Хупер повернувся в ліжку, і Кіншо почув, озирнувся, але не підійшов, стояв у протилежному кінці кімнати.

— Болить? — запитав він.

Хупер відірвався від головоломки, глянув на нього. Зіщулив очі.

— Це ти винен;— сказав він замість відповіді.

Кіншо спаленів. Скільки ж можна торочити одне й те саме! Адже він ні в чому не винен, йому аж плакати хотілося з розпачу, Хупер просто голову прогризав своїми причіпками.

— Ну що ти верзеш! Я ж тобі казав — не лізь нагору. Ти злякався і впав. Досить тільки злякатись — і обов'язково впадеш.

— Ти мене зіпхнув.

— Брепеш, брепеш, брепеш, не чіпав я тебе. Ти злякався і впав, брехун дурнуватий. Я ж хотів звести тебе донизу! Я ж казав тобі, щоб тримався за мене, бо ти нюні розпустив від страху.

Хупер помовчав. Потім спокійно сказав:

— Ти ще своє дістанеш. Я їм сказав, що все через тебе, й мені повірили. Своє дістанеш.

— Не лякай, не страшно! Це ти сам тоді перелякався, от тепер і викручуєшся.

— Зажди, Кіншо. Ти ще побачиш.

Хупер знов уткнувся в головоломку. Звичайно, всі ці погрози — просто дурниці, задираки завжди так кажуть, і все ж Кіншо знав — це правда, щось станеться, може, через Хупера, а може, й ні. І тепер він ждав покари, кожного ранку прокидався з думкою, що йому буде.

Щоб не перейматися цим, Кіншо швидко пішов до дверей. Навіщо він тут Хуперові, той не звертає на нього ніякої уваги, морочиться зі своєю головоломкою. Хупер не озивався до нього.

Ідучи площадкою, він згадував, що казав Філдінг: «Мало що він язиком ляпає! Нічого він тобі не зробить, не показуй, що ти боїшся. Нічого він тобі не зробить». Але ні, зробить, зробить... І Кіншо кинувся бігти геть від цих причепливих думок.

«Зажди, Кіншо. Ти своє дістанеш!»

То вже напевне. Хупер діждеться, коли вони разом підуть у школу — і тоді почнеться.

Тільки раз, один-єдиний раз у житті Кіншо відлупцювали. Крофорд усіх бив і його побив — у старій альтанці на спортивному майданчику. Не дуже й побив, як тепер йому здавалося, могло бути й гірше. Крофорда тоді сполохала чиясь хода й голоси. Але Кіншо добре пам'ятав, як Крофорд вдарив його в живіт, а потім почав викручувати мізинці, заламувати їх назад, пам'ятав нудотний, холодний страх — що ж буде далі, які ще тортури? — і подив: за що, за що? Він навіть не знав Крофорда, вони й жили в різних корпусах, Крофорд був на три класи старший. Він просто схопив його й поволік до альтанки. Бо Кіншо трапився йому під руку.

Крофорда заскочили на гарячому. Він раз у раз когось бив, його ловили і врешті вигнали зі школи, і більше нічого такого ніколи не траплялося. Але Кіншо запам'ятав. Найстрашніше — до того, як вони почули чийсь ходу, — було те, що ти сам-самісінький і хоч криком кричи, а

ніхто тебе не почує. Крофорд налякав його до смерті. Він так нікому нічого й не насмілився розказати.

Хупер не такий, як Крофорд, він зовсім інакший, його погрози ще страшніші. Його царство — царство жаху, а в Крофорда — царство насильства. Але Кіншо знав: Хупер не завжди буде тільки залякувати, все ще попереду. Може, сам Хупер і не битиме його, але то байдуже — хіба у нього в школі нема, дружків? Йому досить лише слово сказати.

Він ішов через хол, заглиблений у свої думки. Але ж є Філдінг, авжеж, можна побігти і бігти аж до ферми, а там сонце й різні тварини, можна лежати у високій траві край городу, годувати віслюка, трусити яблуни, та мало чого! На фермі Філдінгів добре, там він свій. Він повернув ручку важких парадних дверей.

— Чарлзе!

Кіншо крутнувся. Мама стояла на порозі вітальні. Він почав боком протискуватись у двері, йому хотілося чкурнути, щоб не слухати її, вирватися на волю, геть від усіх них.

— Куди це ти, синку?

Він завмер, тримаючись за дверну ручку.

— Чарлзе! Ти що, не чуєш?

Вона тепер розмовляє з ним інакше, подумав він, різко й нетерпляче, мабуть, вирішила, що по-давньому не можна. А все через містера Хупера, думав він, аби йому догодити.

— Куди ти зібрався?

— До крамниці. Треба щось купити.

— Що саме?

— Ну, щось.

— Не крути, синку, ти ж знаєш, мамочка цього не любить.

Його аж пересмикнуло: він терпіти не міг, коли вона говорила про себе в третій особі.

— Мені морозива хочеться. Гроші в мене є.

— В холодильнику повно морозива, любий. Піди до місіс Боуленд, попроси...

— Ні, я такого не хочу. Я хочу іншого.

— Як на мене, все морозиво однакове.

— Я хочу з крамниці.

— Тоді біжи швиденько.

— Нащо? Чому швиденько? Все одно нічого робити.

— А бідолашний Едмунд сам-один лежатиме нагорі? Ти не подумав про нього?

— Він... він спить.— Але сам відчув, що почервонів від такої брехні. Запала тиша. Місіс Хеліна Кіншо докірливо дивилася на сина. Потім сказала тихим сумним голосом:

— Ну що ж, Чарлзе, йди купуй своє незвичайне морозиво.

Він рушив був з місця.

— Чарлзе!

Він аж затремтів, так йому хотілося швидше втекти.

— Тільки щоб більше нікуди! Туди — і назад, чуєш?

Ця несправедливість так вразила його, що він мало не вибухнув, хотілося кричати: «Ні, ні, я йду на ферму до Філдінга, і ти мене не затримаєш, кажи що хочеш, а я все одно піду куди мені треба».

Але він промовчав.

— Треба збігати нагору подивитись, як там Едмунд.

Кіншо обережно причинив за собою двері й кинувся геть. «Я ненавиджу їх,— думав він,— я їх усіх ненавиджу, я робитиму, що схочу».

Він перейшов дорогу біля пошти і постояв на містку, злизуючи зі стаканчика липкі солодкі краплини морозива. Над пересохлим ручаем у гарячому повітрі бриніли комарі.

Вчора перед сном мама сказала йому про Лондон. Він поїде з містером Хупером купувати форму для нової школи. Тільки вони вдвох. Він думав: от куплять форму, і з минулим буде покінчено раз і назавжди, він носитиме чорне з золотом, як і Хупер, а не темно-синє з голубим, і нема вороття.

Хупер сказав:

— Мій батько заплатить за твою шкільну форму. Він тепер за все платитиме, щоб ти знав. Твоє щастя, що в нього повно грошей. Тепер ти мусиш його у всьому слухатись, ясно?

— Чому?

— Зрозуміло чому, дурню.

— Звідки ти знаєш? Нічого ти не знаєш. Не вірю, не платитиме він.

— А хто, по-твоєму?

Мовчанка.

— Не будь бовдуром, Кіншо.

Він хотів був спитати в мами, але в нього язик не

повернувся, та й навіщо, коли й так зрозуміло, що це правда. Мама завжди казала, як дорого коштує його навчання, хоч і держава допомагає, пояснювала, що їм слід бути ощадливими, вона не може давати йому на дрібні витрати стільки, скільки дають іншим, вона казала: «Заради тебе, Чарлзе, я багато чим пожертвувала», і ще: «Я тільки одне прошу — щоб ти старався, щоб не забував, як тобі поталанило».

Отже, цілком ясно: гроші на цю нову, кращу школу дає не хто інший, як містер Хупер. Мама сказала, що нова школа значно краща. Все влаштував містер Хупер. Незрозуміло тільки, навіщо містерові Хуперу витрачати на них гроші, хоч їх у нього й багато. Мама всього-на-всього економка, і живуть вони тут лише два місяці. З ними такого ще не було. Місіс Хеліна Кіншо завжди казала: «Люди такі дріб'язкові й нечуйні! Не розуміють, як важко в нашому становищі зберегти гідність. Ніякого співчуття нема».

А в містера Хупера воно було. Вона без кінця повторювала: «Містер Хупер такий добрий до нас, Чарлзе, ти повинен це розуміти. Ти мусиш дякувати містерові Хуперу».

Чому? Чому?

Він крадькома придивлявся до містера Хупера за столом і коли зустрічався з ним на сходах, усе хотів зрозуміти. «Ми з тобою помалу знайомимося, правда, Чарлзе? Ми з тобою подружимося».

Кіншо ніяковів, не міг нічого сказати. Але він не забув тієї ночі, коли його мучили кошмари, а потім містер Хупер ніс його на руках нагору, і як він не хотів, щоб це кінчалось. Йому й досі було соромно.

Він розкусив вафельне денце надвоє і засунув у рот обидві половинки. І тут почув гуркіт «лендровера». І побачив Філдінга.

— Де це ти пропадаєш?

У кузові, прив'язані до бортів, стояли троє теляток, тупали ратицями, злякано поводили великими очима.

Кіншо сказав:

— Хупер повернувся. Мені велять весь час із ним сидіти.

— Он воно що. Але зараз ти ж не з ним.

— Я вирвався ненадовго.— Кіншо штурхонував ногою грубезну шину.

— Ми їдемо на ринок. Хочеш з нами? Знаєш, як цікаво!

— Я... вони будуть сваритися.
— Чому?
— Я ж не епитався.
— Тоді біжи, а ми почекаємо. А то давай ми з тобою сходимо, спитаємось.

— Ні.
— Не хочеш?
Кіншо не відповів.
— Ми веземо ту теличку. Яка при тобі народилася, та ти знаєш.

— На ринок? — Кіншо знову подивився, як вона тупає в кузові; він усе пам'ятав.

— Вона ж ще маленька.

— Десять днів. Саме на продаж.

— А що з нею буде, коли її куплять? Куди її потім?

Раптом йому дуже захотілося дізнатись, що станеться з тією теличкою: вона зв'язувала його з Філдінгом, з фермою.

Батько Філдінга відпустив ручне гальмо.

— На телятину, — мовив він байдуже. — Вони йдуть на телятину.

Кіншо стояв на дорозі, поки вони зникли з очей, слухав, як гуркоче на узвозі мотор, дивився, як осідає збита «лендрровером» курява. Потім пішов додому — що ж йому було робити? Він дуже повільно йшов у високій траві погід загорожею, раз у раз здіймав хмарки білих метеликів. Навіть минаючи пролом, за яким лежав пустир, він не прискорив ходи, тільки відвернувся, щоб не бачити тієї повітки.

Йому й хотілося, й не хотілося на ринок. Він відчував: там на нього чигають нові страждання — звуки, й запахи, й страхи. Йому не хотілося бачити, як забирають телят. Але з Філдінгом побути хотілось, і з його батьком, посидіти в кабіні великого «лендрровера», поїхати звідси. І ніхто б йому нічого не зробив.

Він пройшов довгою під'їзною алеєю між рододендронів. Мама сказала:

— Я зробила холодний шоколад, Чарлзе. Йди поий разом з Едмундом.

І вона, з тацею в руках, твердою ногою пішла попереду.

Він на хвильку затримався в холі. Там було прохолодно. Двері до Червоної кімнати були прочинені,

він мигцем зазирнув туди, побачив першу скляну скриньку і в ній — розплатані темні тіні.

— Чарлзе...

Він став задумливо підніматися сходами, повільно переступаючи зі сходинки на сходинку.

Хупер наклеював нові марки в альбом у зеленій шкіряній оправі. На дощці, яку прилаштували до ліжка, стояв кухоль з водою й лежав пінцет. Коли місіс Кіншо пішла, він сказав:

— А я знаю про Філдінга.

Кіншо втупився в нього

— Я все знаю, не думай. Твоя мати мені про тебе все розповідає.

Шоколад, який Кіншо смоктав крізь соломинку, був густий, солодкий. Кіншо міцно стис руки, щоб не заплакати: Хупер знав, Хупер усе винюхав, у нього нічого не залишилося свого, зовсім нічого.

Він знову відвернувся й глянув у вікно.

Хупер сказав:

— Післязавтра я вже зможу встати. Спускаюся вниз, посиджу там.

Отже, він піде до школи, значить, і з цього нічого не вийде. Кіншо відсунув порожню чашку.

— Як ти думаєш, куди ти зараз поїдеш?

Він не відповів.

Крізь вікно в кімнату Кіншо лилось яскраве полуденне сонце. Модель галеона на підвіконні пахла пластиком і гарячою фарбою.

Кіншо кинувся на ліжко, уткнувся обличчям у прохолодну шовкову ковдру.

Внизу, в вітальні, місіс Хеліна Кіншо сиділа на оббитому ситцем стільці й вкорочувала свою полотняну сукню — на три пальці. Вона думала: треба виглядати молодою, треба більше уваги приділяти своїй зовнішності, й зашарілася від збудження, бо знала, як це теper важливо.

Містер Джозеф Хупер сказав:

— Твоя колишня школа зовсім не погана, Чарлзе. Я дуже хочу, щоб ти це запам'ятав. Зовсім не погана.

Кіншо дивився на нього й мовчав. У поїзді було дуже жарко — сонце крізь вікно припікало обличчя. Йому ще ніколи не доводилось їздити першим класом.

— Твоїй мамі не дуже велось останнім часом, життя її не ніжило. Я певен, ти це розумієш, не маленький.

Йому було неприємно, що містер Хупер отак говорить про неї, ніби він знає всі її таємниці, знає геть усе про них обох. Поїзд пірнув у тунель, Кіншо відразу заклало вуха, але незабаром вони знову виринули на сонце.

— Просто в новій школі, в Едмундовій, тобі буде краще. Еге ж, краще, з усякого погляду. Вона дає дуже добрі можливості.

Які, гарячково думав Кіншо, які? Чому весь час усе змінюється? Він завжди знав: коли йому мине тринадцять, треба скласти іспити на стипендію в дорогій середній закритій школі, і знав також, що йому це не до снаги, зубрити-то він буде, але на іспитах усе одно провалиться.

«Ти повинен дуже, дуже наполегливо працювати,— казала мама.— Ти ж усе можеш, треба тільки постаратися. Бо інакше не бачити тобі середньої школи, грошей нема, Чарлзе, розумієш? Ти розумієш наше становище?»

Цікаво, як тепер з тією стипендією, чи щось зміниться через містера Хупера, чи ні? А втім, йому було байдуже, його нічого не обходило. Вони самі вирішать, як усе завжди вирішують.

— Ми проминаємо передмістя,— мовив містер Хупер.— З вікна поїзда є на що подивитися, багато цікавого.

Кіншо ввічливо повернув голову до вікна.

Містер Джозеф Хупер подумав: «Мені з ним куди легше, ніж з моїм власним сином, що й казати; він тихий, потайний, це правда, але в нього нема тих дивацтв, що в Едмунда, і я з ним почувуюся вільніше. Він не з балакучих, однак, по-моєму, я знаю, що в нього на думці. Місіс Кіншо розповіла мені все, що мене цікавило». Хоч, правду сказати, відтоді як приїхала місіс Хеліна Кіншо, він став зовсім інший, набагато впевненіший. Тепер він знав, як поводитися з Едмундом; твердість, вирішив він, твердість і прямота — оце все, що треба, тоді все буде гаразд; хлопці — прості створіння.

Він сам пережив тяжкі часи: хвороба й смерть батька, переїзд до Уерінгсу; він пригадав минуле, своє дитинство, і спогади роз'ятрили душу. Але, може, він перебільшує, може, зрештою, не такий він був тоді й нещасний. Пам'ять іноді зраджує людину, надто коли вона вже немолода; а потім приїхала місіс Кіншо, і все знову повернулося на добре.

Місіс Кіншо. Він засовався на сидінні, бо й досі не вирішив, досі трохи непокоївся, трохи сумнівався. Життя навчило його добре зважувати кожен свій крок.

Чарлз Кіншо на сидінні навпроти не відривав очей від приміських палісадників.

Містер Хупер казав:

— Це Стренд, це Трафальгарська площа, це Пелл-Мелл, це Букінгемський палац...

— Я знаю.

Таксі то виринали, то знову вливалось у потік машин, і містер Хупер не слухав, перелічував назви вулиць та будівель, бо вважав, що знати їх корисно і приємно.

Кіншо сказав:

— Ми ж у Лондоні жили.

— Авжеж! А це лікарня святого Георга...

Йому не подобалося тут з містером Хупером. Немов із якимсь незнайомцем чи зі шкільним учителем, одне слово, якимось чудно. Він не знав, що казати, тільки відповідав на запитання. Вони повільно йшли по сірих килимах універмагу до відділу «Все для школярів», навкруги пахло парфумами й новими тканинами. Він думав: я можу втекти. От увійду в ліфт, потім спущусь іншими сходами, вибіжу на вулицю — і тільки мене й бачили.

Але нічого він не зробить. На вулиці повно незнайомих людей, там ще гірше самому, ніж у Крутій діброві. Його лякали галас і метушня. Він уже відвик від Лондона. Містер Хупер сказав: «Ну що ж...» Підійшов продавець у смугастих штанах і з сантиметром. Кіншо ні з ким, крім мами, досі в магазини не ходив. Його обмірювали, запихали в рукави курточок і в холоші шортів, а містер Хупер розмовляв з продавцем про Кіншо через його голову, ніби Кіншо тут і не було. Він мовчав. Але коли подивився в велике дзеркало й побачив самого себе в чорному з золотом, як Хупер, і зазирнув самому собі в очі, то зрозумів, що тепер уже не залишилося жодної надії, тепер почнеться.

Хупер бавився срібною картонною гіркою, пускав кульку, вона котилася спіральним жолобком, знову й знову. Кіншо з хвилину дивився, а тоді, не в змозі стримати гніву, кинувся коридором до сходів, потім униз, через хол, до вітальні, стискаючи кулаки.

Містер Хупер наливав херес у дві чарки. Вікна вітальні були відчинені на тихий газон.

Кіншо закричав:

— Це моя модель! Ти віддала йому мою модель, я її сам зробив, а ти навіть не спиталася! Я не хочу, щоб вона була в нього, не смій віддавати йому моїх речей!

Він помітив, як перезирнулися мама й містер Хупер, здогадався, що вони обоє подумали, і йому захотілося кинутись на них, відплатити за таку несправедливість. Він подумав: «Я їм не потрібен, навіщо я їм, їм тільки вони самі потрібні та ще Хупер, а я тут зайвий».

— Скажи йому, щоб віддав. У нього повно іграшок, у нього все є. Хай віддасть мою модель.

— Чарлзе...

— Вона моя, моя, моя, хай не бере моїх речей!

Містер Хупер швидко ступив до нього й ударив по щоці; від ляпаса у Кіншо задзвеніло в голові, й виляск розлігся по всій кімнаті, і він глянув у мамине обличчя, повне жаху, полегкості, та в обличчя містера Хупера, який усе ще стояв над ним. А потім настала тиша. Ніхто не ворухнувся. Могильна тиша.

Задзвонив телефон. Містер Хупер вийшов за двері, в хол.

— Мабуть, тобі краще піти нагору, Чарлзе. Сподіваюся, ти сам розумієш чому. А ще постарайся зрозуміти, як ти мене засмутив.

Він не дивився на неї.

Двері до Хупера були зачинені. Кіншо штурхонував їх ногою і, важко дихаючи, застиг на порозі. На щоці в нього ще горів ляпас.

Кулька котилася спуском і падала в жолобок.

— Ану, віддай!

Хупер підвів очі.

— Це моя, я сам зробив, краще віддай.

— А мені дала її твоя мати!

— Ну то й що! *Виггавай!*

— До речі, ти її зробив у нашому домі, з нашого картону, пофарбував нашою фарбою. Значить, вона не твоя, а моя, бо твого в нашому домі нічого нема.

Кіншо ступнув до ліжка. Начхати йому на Хупера, хай вони всі говорять що хочуть, хай роблять з ним що завгодно, а модель він забере, бо вона його, він довго придумував її, майстрував, довелося важко попрацювати,

й вона вийшла така гарна, отож нема чого її чіпати.

— Віддай!

Хупер підняв гірку високо над головою.

— Ти зараз дістанеш, Хупере. Однаково заберу, то краще віддай добром.

— Спробуй-но займи мене. Я хворий, я в ліжку, вони все почують. Нічого ти мені не зробиш.

Кіншо кинувся до нього. І тут Хупер жбурнув модель через усю кімнату. Вона вдарилась об стіну і покотилася на лінолеум за килимом. А Хупер тримав у лівій руці кульку й реготав.

Верхівка моделі зламалася, картон пом'явся, підйомний міст перекосився. Прапорець валявся на підлозі. Кіншо став навколішки і все зібрав. Коли зіп'явся на ноги, то почув голос мами, що стояла в дверях:

— На твоєму місці я б згоріла від сорому.

XVI

— Ох, як чудово, що ви подзвонили, така приємна несподіванка! — Голос у місїс Хеліни Кіншо аж дзвенів від хвилювання, вона трохи задихалась, бо друзів мала не дуже багато й зовсім не сподівалася, що її розшукають.

Вона не дозволяла собі нудьгувати в Уерінгсі, все так добре складалося, вона відчувала таке полегшення, тут було так затишно, так *надійно*, що їй аж не вірилось. Хоч, сказати правду, коли хлопці підуть до школи, а містер Хупер їздитиме в Лондон, їй буде... ну, трохи самотно, бо місїс Боуленд не з тих, з ким можна вести задушевні розмови.

Але годі про це думати, їм так поталанило, а містер Хупер сама добрість. І в неділю на коктейлі було кілька жінок, з якими вона, може, з часом і заприятелює. Здається, вони сприйняли її не просто як економку.

А тепер Енід Тайсон розшукала її, зателефонувала, й вона згадала: є ще інший світ, окрім цього дому, цього селища, світ, у якому вона колись жила і не *завжди* була нещаслива, світ, що не має ніякісінького відношення до Джозефа Хупера. Енід Тайсон не вдова, але вона розлучилася з чоловіком і стільки натерпілася, що вони знаходять спільну мову, розуміють одна одну. Місїс Кіншо зручніше вместилася в кріслі.

Двері до кабінету Джозефа Хупера були прочинені, він

дослухався до телефонної розмови. Досі ніякі знайомі не дзвонили, і нараз йому набігла думка, що місіс Кіншо тут усього два місяці, що в неї є минуле, про яке він нічого нічого не знає, є друзі, про яких він уявлення не має. Йому аж трохи прикро стало.

Чарлз Кіншо спускався по сходах, почув її голос і зупинився.

— Ну, звісно, так, так, любонько, авжеж, ви маєте рацію. Звідки я знаю, всяке може бути... так, хтозна, де ми тоді будемо, може, зовсім і не тут. О, так, нам дуже добре. Чарлз, відтоді як сюди приїхав, страшенно змінився; розумієте, для нього це так важливо — мати товариша... Хоч, звичайно, іноді буває... так, дрібні неприємності, прикрощі, це ж природно... і ревності теж... Ні, не знаю, поки що нічого певного, Енід. Я нічого ще не вирішила.

Їй дуже хотілося, щоб містер Хупер почув: хай знає, що в неї є гордість. Нехай він сам усе вирішує... Хоч вона й дозволила собі сподіватися, бо ж не сліпа й не глуха...

Кіншо тихесенько прокрався назад, на другий поверх. Потім пішов коридором, до кімнати з ляльками. Після Крутої діброви йому не хотілося сюди заходити, кімната нагадувала про поразку, про те, як провалився так дбайливо розроблений план. Але врешті довелося піти. Це його єдиний притулок, де ж йому дітись.

Він пробував полагодити спіральну гірку.

«Я нічого ще не вирішила», — повторював Кіншо сам до себе її слова. — «Я нічого ще не вирішила».

Хтозна, що це означає, маму ніколи до пуття не зрозуміти, це може означати що завгодно, може, ще нічого й не буде. Але щось у її голосі, в тому, як вона наголошувала слова, насторожило його. До того ж у Лондоні він був з містером Хупером, і форму купили. «От і чоловіки!» — жартівливо сказала вона, коли вони повернулися. Ні, навряд, щоб вона передумала.

Але, може, вони тут усе-таки не житимуть, може, вони посварилися, може, їй теж остогидів цей похмурий будинок, може...

Цікаво, куди вони тоді пойдуть. Де вони тільки не жили! Але найгірше — мабуть, гірше навіть, ніж тут, — було в приватному готелі. Вони прожили там майже рік, здавалося, цілу вічність. Бротен-Сміт пронюхав, розплескав хлопцям у школі: «А Кіншо в приватному го-

телі мешкає!», і всі повитріщалися на нього, мов на яку дивовижу.

Там, у приватному готелі, була міс Мелліт.

У їдальні завжди стояв холод, і вони завжди сиділи за тим самим столом, у кутку під дзеркалом, про їхній стіл якимось поблажливо казали: «Тут Кіншо їдять». А йому неприємно було їсти на очах у чужих людей.

Крім нього, дітей в готелі не було, пожилці вселялися й виїжджали, місіс Кіншо просила то того, то того піти з ним у зоопарк чи просто погуляти. А дехто весь час жив у готелі, наприклад, містер Басбі й містер Тейлор. Вони сиділи завжди разом. Містер Басбі був одноногий.

Але міс Мелліт, міс Мелліт... Він аж злякано озирнувся, так моторошно йому стало на саму згадку про міс Мелліт. За його кімнатою, трохи далі праворуч, у кінці коридора, були ще останні двері, до кімнати міс Мелліт. Вечорами Кіншо чув, як вона йде сходами нагору, і, завмираючи від страху, чекав, поки вона промине його двері, певний, що колись вона таки зупиниться, поверне ручку й ступить у пільму.

В їдальні вона ляпала супом на плаття, а коли Кіншо підводив очі, то ловив на собі її пильний погляд. Брови в неї були дуже густі й чорні, але на голові крізь рідке волосся світилися пролисини. При зустрічах він щоразу втуплював очі в цю рожеву, блискучу шкіру, а потім швидко відвертався. Він боявся міс Мелліт, вона переслідувала його в страшних снах, і навіть тепер, у школі, хоч минуло багато часу й вони там давно не жили, він згадував її. Від неї неприємно тхнуло затхлим, як від одежі, що хтосьна-скільки часу пролежала в скрині.

— Міс Мелліт старенька, — казала його мати, — старенька й самотна. Старих треба жаліти й шанувати, Чарлзе, хіба вас не вчать цього в школі?

— Я її не люблю.

— Як недобре!

— Вона лізе до мене з розмовами. І чіпає. Я її не люблю.

— Я ж кажу тобі, синочку, вона самотна. Тож їй цікаво, що скаже гарний, ввічливий хлопчик.

Після цього він ніколи не відповідав міс Мелліт. Лише тікав од неї, а вночі лежав у ліжку й тремтів од страху, коли вона повільно йшла довгим коридором повз його двері, й раз у раз здригався, уявляючи собі **оті** пролисини.

Тепер він зрозумів, чого це раптом згадав її. Не тільки через те, що думав, куди вони тепер подадуться. А ще й через запах. Ляльки в скляній шафі пахли як міс Мелліт.

Кіншо низько схилювся над моделлю і, щоб усе забути, глибоко вдихнув густий, гострий дух клею і фарби.

«Хтозна, де ми тоді будемо... Я нічого ще не вирішила».

Джозеф Хупер стояв перед дверима і, підвівши руки до шиї, нервово смикав краватку. Він думав: щось тут не так, чогось вона не договорює, значить, їй тут не зовсім добре.

Він нахилився мало не впритул до дзеркала й роздивлявся своє обличчя — зеленаві очі, довгий ніс, тоненькі зморщечки на чолі, в куточках рота. Звичайнісіньке обличчя, подумав він, нічого особливого.

Але ж є щось між ними, якийсь зв'язок, розуміння, він по ній бачить, по собі відчуває, йому здавалося, що й вона...

«Я нічого ще не вирішила».

«Ну що ж, я сам винен, бо такий нерішучий, боявся вскочити в халепу, зволікав. Хоч і оголошення давав тоді з певним наміром...»

Він відійшов від дзеркала, розстебнув сорочку, соромлячись, як завжди, своїх думок. Обвів поглядом обклеєну темними похмурими шпалерами спальню, охайно застелене подвійне ліжко, в якому спав сам. Йому почали уявлятися всілякі картини. Він подумав: «Мені потрібна жінка, звідси й напруженість, і ніяковість, одне слово, все».

Він завжди боявся признатися в цьому самому собі, подивитися правді в очі. Але от з'явилася в його домі міс Хеліна Кіншо, вночі спить нагорі, вдень ходить по кімнатах, поглядає на нього, чепуриться, вкорочує спідниці, а він стежить за нею і хвилюється.

Він думав: «Я ніколи не мав того, чого прагнув, усе було не так. Ввічливість у подружніх стосунках, стримана чемність у подвійному ліжку — холодна прірва між дозволеним і жаданим».

Але потім, опісля... Він рвучко випростався в кріслі біля ліжка. Нічого потім не було. Тільки й того, що видивлявся в метро на ноги дівчат, і уявляв собі обтягнуті шовковими колаготками стегна й сідниці, і цілими вечорами блукав у провулках Чарінг-Крос-роуд, пас очима

груди й губи у вітринах книгарень і на рекламах еротичних фільмів.

Звісно, нагоди траплялись. Але він з жодної не скористався — боявся, не знав, як підступитись. І він лише потів уві сні й ранком прокидався, соромлячись самого себе. І більше нічого. Нічого.

А тепер містер Хупер сидів і думав про місіс Хеліну Кіншо, яка тут, у цьому домі, в горішній кімнаті; думав, як приємно, коли вона поруч, яку він відчуває гордість і втіху від того, що їй тут добре живеться. І в поглядах, які вона кидає на нього, промайне іноді щось таке... ніби вона вже відповідає на його почуття... Він роздягся. Ні, фізична близькість з місіс Кіншо буде зовсім не така, як з Елен, збуджено подумав він, місіс Кіншо відповість йому без усякої манірності й стриманості, і тоді щезне прірва між його бажаннями і дійсністю.

Думка про те, що вона може поїхати з Уерінгсу, а він залишитися тут, з місіс Боуленд, з несмачною, холодною їжею та спогадами про своє дитинство, тяжко вразила містера Хупера й додала йому рішучості.

«Завтра,— подумав він, залізаючи в холодну постіль,— завтра...»

Він нервувався. Їхали кудись усі разом у машині містера Хупера, а він не знав куди.

— Це сюрприз. Сьогодні особливий день, тобі дуже сподобається,— сказала місіс Хеліна Кіншо.

— Куди ми їдемо?

— Май трохи терпіння, побачиш!

— Я хочу знати. Я не люблю, коли не знаю.

— Ну й дивак ти, Чарлзе. Який же сюрприз, коли задалегідь усе знаєш! От Едмунд дуже радий і нічого не питає. Хто ж заглядає у пакунки з подарунками до різдва!

І вона нічого не схотіла сказати, тільки таємничо всміхалась і похитувала головою. А тепер вони вже виїхали за селище. Їм веліли вдягти вихідні сірі штани. Хупер поки що виходив усього один раз. Йому довелося випростати ногу на задньому сидінні, отож Кіншо майже не залишилося місця. Гіпс на нозі був сірий, брудний.

Все, як того дня, коли вони їхали до замку, достоту так само, запах у машині нагадував про довгий зелений тунель. Лише сьогодні дощ, і холодно, і їхали вони в

інший бік. Дерева уже взяли жовтизною — починалась осінь.

— Чому нам треба кудись їхати?

— Ах, це теж секрет. На все свій час, ще визнаєш.

Він уже знав. Він давно знав. А тепер усе почалося вже навсправжки. Проте він так знемігся від чекання, що дійсність уже не лякала. Коли Хупер прийшов і сказав, він не здивувався й не засмутився.

Він задумав нову модель, сидів у кімнаті з ляльками і спершу старанно викреслював її на міліметровці. Модель була набагато складніша за спіральну гірку. Йому веліли ґрати з Хупером у шахи, але він не пішов, хай що завгодно кажуть чи роблять, йому байдуже. Він Хуперові непотрібен. Хупер складав списки полків для битви.

Коли в коридорі почулася хода, Кіншо згадав, як міс Мелліт човгала повз його кімнату, й злякався, забувши на мить, де він. Крізь шпарини у скляній шафі від ляльок ішов затхлий дух. Бах! — і Хупер ногою розчинив двері.

— Заховався...

— Роблю що хочу, тут усе моє, мама дала мені грошей, я все купив сам, і ти дай мені спокій, Хупере.

Хупер, помітно кульгаючи, ввійшов у кімнату. Кіншо стояв біля стола. Він захищав своє креслення, простягнувши над ним руку.

— Потрібна мені твоя нікчемна модель! Забавка для малюків.

— Одну ти вже зламав. Грався й зламав. Спробуй тепер хоч щось моє взяти!

— Ат, перестань. Я щось чув, я щось знаю, а ти — ні.— Обличчя в нього було хитре, таємниче. Кіншо чекав, не відходив від стола. Він уже добре знав того Хупера.— Тобі не дуже сподобається, коли я скажу. Якщо скажу.

— Чого ж ти тоді прийшов?

— Я ж тобі казав — діждешся.

Мовчанья. Кіншо подумав: уже діждався, тепер уже однаково, гірше не буде. Але його аж занудило від страху, коли він глянув Хуперові в обличчя.

— Чого ж ти не питаєш? Не хочеться знати? — глузливо протяг Хупер.

Кіншо прикусив губу, аж боляче стало. Нічого він не скаже й не запитає, нізащо.

— Ну, добре. Може, я тобі натякну.

Кіншо повільно повернувся, сів на стілець біля стола. Втупився в креслення. Зараз Хупер скаже.

— Він буде твоїм вітчимом.

Мовчання.

— Він незабаром одружується з твоєю матір'ю, ще до того, як ми в школу підемо. Вони говорили. А я чув. Я ж тобі казав, що ти діждешся, сто років тому казав.

Кіншо нічого не відчув. Просто він завжди знав, а тепер — ось воно. Дочекався. Він сказав:

— Гаразд, іди собі. Я зайнятий.

— Дуже ти заносишся, Кіншо.

— Мовчи!

— Не думай, тепер любісінько слухатимешся батька. І мене теж.

— Заткнись!

— Тільки на біса мені твоя пришелепувата мамуся, бодай я її ніколи не бачив. Та й тебе теж. Ти просто йолоп.

Він відверто знущався, а Кіншо пускав повз вуха його насмішки. Нехай ляпає язиком, що хоче, все це просто по-дитячому.

— Стривай, діждешся!

Кіншо не відповів, не поворухнувся. Він зрозумів: Хуперові дошкулило, він цього одруження не хоче. Адже із самого початку був проти їхнього приїзду. Він і записку тоді йому підкинув. «Я не хотів, щоб ти приїздив». А вони залишаються тут назовсім, і він нічого не може вдіяти; його дім буде їхнім домом. Мені б радіти, подумав Кіншо, що Хуперові прикро. Проте не відчував ніякої радості. Анічогісінько.

Але потім, зненацька прокинувшись серед ночі, Кіншо все пригадав і зрозумів, що це — правда, так воно й буде. Тепер завжди буде Хупер, вічно будуть Хупер і містер Хупер. Він уткнувся підборіддям у коліна й заплакав, похитуючись уперед-назад. Найгірше — цей дім, темні кімнати, старі меблі, скриньки з метеликами, тепер він завжди сюди повертатиметься. А в маминій кімнаті буде містер Хупер.

Але досі йому нічого не сказали. Наступного ранку за сніданком, перед від'їздом у Лондон, містер Хупер лише переглядався з мамою, і розмова точилася навколо прогулянки та сюрпризу.

— Ну от,— мовив містер Хупер,— приїхали!

На багнистому полі стояли ряди машин. Містер Хупер і свою поставив.

— Ну, хлопці, цього разу за вас можна не турбуватися. Тут просто не можна звалитися з муру!

Кіншо дивився у вікно машини крізь дощові потоки. Він думав: «О господи, о господи, зроби так, щоб ми туди не пішли». Горло йому стисло. Хупер не зводив з нього погляду. Кіншо помітив, як зловтішно блиснули його очі. Він одразу здогадався, він завжди про все здогадувався.

Місіс Хеліна Кіншо вийшла з машини й розгорнула зелену парасольку.

— Ану, Чарлзе, біжи, синочку, щодуху, та не ступай по калюжах! Навіщо нам усім мокнути? А я піду позаду з містером Хупером, допоможу сердешному Едмундові.

Кіншо повільно, не звертаючи уваги на дощ, пішов геть. Ну от, думав він, це найжахливіше, що може бути, жахливіше за все на світі. Як вони не розуміють, як тільки вони *не розуміють*? Він гарячково міркував, як урятуватися, він усе віддав би, щоб не йти туди.

Ззаду, пробираючись між калюж, місіс Хеліна Кіншо казала:

— Знаєте, коли Чарлз був зовсім маленький, він трохи боявся. Але все, звичайно, минулося, ми чудово розважимося! Що нам негода!

Він заплющив очі, та це не допомогло, навіть гірше стало, бо все малюється в уяві, крутиться в голові, і звуки стають гучніші, а запахи міцніші.

Містер Хупер купив найдорожчі квитки, місця були найкращі, біля самої арени. Кіншо глянув у п'ятку під куполом, де тихо й нерухомо зависли вірьовки й драбини для акробатів, а потім повів поглядом униз і ще нижче, по вируючих рядах глядачів, по білих обличчях з нетерплячими очима. Він щосили вчепився в поруччя. Мені не вийти звідси, не вийти, не вийти... все на нас повалиться, люди попадають одне на одного, й порятунку не буде. В уяві постала моторошна картина: брезент надимається, потім укриває всіх, купа людських тіл розчавлює його.

Він пам'ятав цей запах — запах мокрого одягу, духоти, тирси, жару дугових ламп, брезенту й гною; звуки теж були ті самі, бахкали по голові, по заплющених очах, — ляскали батоги, гуркотили барабани, жахливо кричали, вили, ревли й тупотіли в танці звірі. І так без кінця, а всі навкруги сміялися, сміялися.

— Чарлзе, що з тобою, любий? Та не спи ти, ну, бери ж, бери...

Мати нахилилася до нього, гаряче шепотіла в вухо, і тоді він розплющив очі й просто перед собою побачив біле, лискуче обличчя клоуна, який стояв на краю арени. Обличчя вкривала біла фарба, що блищала від поту, величезний червоний рот роззявлявся й закривався, наче в чорної ворони, а очі втупилися в його очі. Клоун тицяв йому в руки жовту повітряну кулю з м'якими гумовими вухами. А в кінці ряду сидів Хупер, усе бачив і посміхався. Потім клоун вийшов, і принесли сталеві коридори для левів, і Кіншо ледь утримався, щоб не крикнути: «Випустіть мене звідси»,— і чекав, чекав, поки розлючені хижакі накинуться на чоловіка в клітці і зніметься лемент, від якого лускає голова.

В антракті містер Хупер купив їм різнокольорового морозива на паличках, а для місіс Хеліни Кіншо шоколаду.

— Ой, і я ніби маленька! Як приємно!

Кіншо сидів поруч неї, чекав, коли вийдуть вайлувати добрі слони; ось вони з'явилися, і він мало не заплакав, бо на них поначіплювали шапочки з китицями, а очі були такі покірливі... Він тримав у лівій руці недоїдене морозиво, солодкі, тягучі краплі капали на сидіння й на підлогу.

Все заради хлопців, думав Дзожеф Хупер. Він знуджено совався в незручному кріслі. Та коли він слухняно витягнув шию, щоб подивитися на стрибки й перекидання чотирьох повітряних акробатів, то помітив, як вигинаються й сяють атласні тіла дівчат, як вони звиваються й розводять ноги. І тоді простяг руку й погладив шовкове коліно місіс Хеліни Кіншо.

В критому проході, серед юрмища, яке пхалося із шатра до виходу, Кіншо почав нестримно блювати.

— Ти хоч би сказав, Чарлзе, сказав би чи потерпів хвилинку.

Надворі, під холодним дощем, він подумав: «О господи, господи, все минуло, все позаду, кінець»,— і зупинився, тремтячи всім тілом.

— Я була в місіс Філдінг.

Кіншо злякано втупився в неї. Він не вірив своїм вухам.

— Ми, звичайно, вже мимохідь зустрічалися в селищі, але сьогодні я зайшла на ферму й познайомилася.

Він стояв у дверях кухні, обличчя його зблідло. Мама викладала із сумки покупки.

— Чого ти пішла? Ну чого?

— Не розмовляй зі мною так, любий, скільки тобі можна казати. Власне, ради тебе я й пішла. Хотіла наступного тижня запросити Ентоні на чай. Поки ви з Едмундом ще не пішли до школи.— Вона помовчала, скоса глянула на місіс Боулєнд.— До весілля.

— Я не хочу, щоб Філдінг приходив до нас пити чай. Взагалі не хочу, щоб він сюди приходив.

— Ах, Чарлзе, любий, хіба вас, хлопців, зрозумієш? То вас водою не розлити, а то вже посварились! А я думала, ви з ним так добре здружилися.

— Він мій друг.

— Ну, тоді...

— Та не хочу я, щоб він сюди приходив!

— Але ж ти до них хтозна-скільки разів ходив! Я знаю, його мама так піклувалася про тебе, коли Едмунд лежав у лікарні, а ти був тут сам-один. То чому б не запросити Ентоні на чай, щоб хоч якось віддячити? І взагалі, ми тут залишаємося жити, і просто чудово, що ви під час канікул зможете бавитися всі разом.

— Він нізащо не прийде.

— Навпаки, сказав, що з радістю прийде!

Кіншо вийшов чорним ходом і подався доріжкою між тисів до гаю. Хупер поїхав до лікарні міняти гіпс.

Праворуч вузенької, зарослої травою стежки, яка вела до гаю, був невеличкий лужок. Його оточували берізки, заступали від дому. Він іноді тікав сюди від Хупера, тут жили сірі білочки, вони металися по деревах, перестрибували з гілки на гілку, йому подобалося дивитись на них, на м'якєнькі, гнучкі тільця й верткі хвостики. Хупер через ногу не міг тайкома прокрастися сюди, та й майже тиждень невпинно йшли дощі, земля розкисла, тож йому тут не пройти.

Під ногами — місиво з листя й землі і мокра трава. Згори крізь гілля проблискували сині клапті неба, вітер раз у раз наганяв на них пухнасті клубки хмар. Але білочки сьогодні десь зникли.

Він навіть думати не міг про те, що Філдінг прийде до них, питиме разом з ними чай, гратиметься з ними в вітальні чи на газоні, а Хупер приглядатиметься до

нього. Філдінг — його друг, і ферма, і все, що там є, теж його, він усе сам знайшов. А мама втрутилася, все зіпсувала — вона була там, ішла туди тією самою дорогою, аж до дверей, і все бачила, й розпитувала місіс Філдінг. Він знав, що Філдінг прийде сюди, бо він такий, він куди завгодно прийде, що завгодно зробить, йому все подобається, він будь з ким може заприятелювати. Кіншо з самого початку це зрозумів, і тільки й думав, як не допустити до нього Хупера. Коли він розповідав про Хупера, Філдінг слухав і вірив, але він надто безтурботний, щоб когось стерегтися. І Хупер нічого, нічого йому не робить, просто не зможе, навіть і пробувати не стане. Йому не залякати, не принизити Філдінга, бо у Філдінга така вдача, з ним це не вийде, Хуперові й на думку не спаде збиткуватися над ним, як над Кіншо. Філдінг йому в руки не дасться.

Кіншо все це відчував нутром, не розмірковуючи, він просто знав. Йому не втримати Філдінга, й нікому не втримати, хоч як старайся, Філдінг однаково вислизне й де завгодно знайде друзів, з ким завгодно поладнає. Отож нема чого й сподіватися.

Розмовляли про весілля. В четвер, 10 вересня, вони поїдуть реєструватися в Мілфорд, усі разом, а потім відсвяткують цю подію в Джордж-готелі — «сімейний сніданок», як без кінця повторювала місіс Хеліна Кіншо, «лише ми четверо».

Після сніданку всі поїдуть у школу, на машині містера Хупера. Місіс Кіншо сказала:

— Не хочеться, щоб він уперше в нову школу їхав поїздом, нехай і з Едмундом. Ах, я знаю, йому вже одинадцять років, але хіба це багато?

— Ні, ні,— відповів містер Хупер.— Звичайно, ні,— й поплескав її по коліну. Місіс Кіншо заспокоїлася.

Вона йому сказала:

— Чарлзе, ми поїдемо всі разом у школу, подивимось, як ти влаштуєшся, а потім містер Хупер і я поїдемо на кілька днів.

Кіншо стало прикро, він спохмурнів, уявляючи той день. Знав, як усе буде. Чужий будинок, повно незнайомих облич, машина поїде, а він залишиться з Хупером. І тоді почнеться.

Просто перед ним, у вільшняку, метушилися, стрибали королики, хвостики в них стирчали вгору, наче пір'я на головах індіанців. Він підвівся й почав до них під-

крадатися. Захотілося зловити пташку, потримати її в руках. Під ногою хруснула галузка. Вільшняк завмер, коричневе пір'ячко злилося з гілками. Коли він ступив далі, пташки всі разом злетіли. Він почув, як до будинку під'їжджає машина містера Хупера.

- Хочеш, іще покажу щось?
- Еге.
- Закладаюся, ти такого зроду не бачив.
- Ну, давай.
- Правда, тобі може й не сподобатись.
- Чому?
- Злякаєшся.

Філдінг здивувався. Він сказав:

- Мене залякати не так-то легко.

Хупер помовчав, вдивлявся йому в обличчя, міркував, чи це правда. Він ще не розкусив Філдінга, йому ніколи не доводилось зустрічатися з таким чесним, відвертим хлопцем, який міг що завгодно сказати й зробити.

- А Кіншо боїться.

Філдінг одразу сказав:

- Якщо ти не хочеш, ми туди не підемо, та й край.

Кіншо стояв осторонь, руки в кишенях; він водночас і пишався Філдінгом, і трохи сердився на нього.

- Мені байдуже, робіть що хочете.

- Воно живе?

- Ні,— відповів Хупер,— мертве.

- Ну й нехай. Я нічого не боюсь. От тільки...

— Я ж казав — мені байдуже. Робіть що хочете, яке мені діло! — сердито відказав Кіншо. Його ображало, що Філдінг весь час із Хупером.

У Червоній кімнаті Філдінг вигукнув:

- Ого! Метелики... Оце-то так!

— Нічні метелики,— поправив Хупер.— Це велика різниця. Вони ще цікавіші.

Філдінг нетерпляче заглянув у першу скриньку.

- Як добре видно! Навіть усі ворсинки.

Кіншо заціпенів.

— Збирав їх мій дід. Його знають у всьому світі, він книжки про них писав і таке інше. Вони тисячі фунтів коштують.

- Брешеш!

Хупер повернувся до Кіншо.

- Помовчав би, страхопуде! Що ти розумієш!

Філдінг відразу стурбовано озирнувся. Кіншо відвів очі. Хупер рушив до скриньок, глянув Філдінгові в лице.

— А ти зможеш доторкнутися до них?

— А чому б і ні? Вони ж мертві. Й нічого мені не зроблять.

— Ну, доторкнися!

— Та замкнено ж.

— Ні, кришка піднімається.

— Ану, як вони зіпсуються? Нам тоді перепаде.

— А я не боюся доторкнутись. Одного вже колись помацав.

— А-а...

Філдінг підійшов до іншої скриньки. Кіншо стояв на порозі, дивився на них і думав: Хупер йому вірить, він не примусить його відкривати скриньку, засовувати туди руку, доводити,— він просто вірить йому. Отакий Філдінг, отаким треба бути!

А з ним усе не так. Хупер, тільки-но глянув на нього, відразу збагнув — залякати його за іграшку. Чому, думав Кіншо, чому? Навіть сльози набігли на очі від такої несправедливості. Чому?

Філдінг уже стояв на стільці, гладив по спині опудало ласиці. Коли забрав руку, вона була сіра від пороху.

— По-моєму, вони розсипляться, якщо їх не чистити. Зовсім згниють.

— Подобаються?

Філдінг зііз зі стільця.

— Нічого,— сказав він досить байдуже,— пахнуть яось дивно.

Він підійшов ще до одної скриньки з метеликами й почав читати назви, ніби це так, дрібничка, нічого особливого, нічого страшного — який-небудь список пароплавів, чи собак, чи квітів. Просто Філдінгові подобалося все нове, подобалося робити все, що йому запропонують.

Він сказав лише: «Пахнуть яось дивно». А Кіншо саме цей запах і ненавидів. Минаючи Червону кімнату, він завжди згадував той вечір, коли Хупер його замкнув там, і дощ порошав у вікно, і метелик вилетів з-під абажура.

Недавно містер Хупер говорив про метеликів:

— Я серйозно думаю запросити фахівця, хай їх оцінить. Може, продати їх, вони нікому з нас не потрібні, нікому.

— Але ж це сімейна реліквія, хлопчики підростуть і, може, по-справжньому зацікавляться ними. Хіба можна продавати таку рідкісну колекцію!

Кіншо прислухався до слів матері й страждав, бо, хоч би що вона тепер казала, думала чи робила, йому здавалося, ніби він для неї зовсім чужий. І мимохіть злився, йому так палко хотілося, щоб вона змінилась, знову стала його мамою і самою собою, але й іншою людиною. Тепер він думав: раніше було краще.

Але це неправда. Бо раніше вона чіплялася до нього, повторювала: «Тільки ти в мене й залишився, Чарлзе, мені так хочеться, щоб тобі було добре, ти розумієш мене, правда ж?» А він намагався скинути з себе тягар її слів, звільнитися від того, що ховалося за ними.

Хупер сказав:

— Ходімо, може, ще щось придумаємо.

— Гаразд. А що?

— Не знаю. Можна подивитися мої плани битви. Там на схемі всі полки. Це в моїй кімнаті.

— А для чого вони?

— Для бойовищ.

Філдінг, здавалося, не зрозумів.

— Мені подобається їх малювати.

— Ходімо? — запитав Філдінг, повернувшись до Кіншо. Темне, як горіх, обличчя було заклопотане.

— Мені однаково.

Але Хупер уже передумав і сказав:

— Ні, я знаю, що робити. Підемо на горище.

І він подався сходами нагору.

Ворона, подумав Кіншо, вороняче опудало. А може, й ще щось. Ще замкнуть мене там. Господи.

— А Кіншо боїться.

— Стули пельку, Хупере, бо зараз дістанеш.

Філдінг поглядав то на того, то на того, вражений злістю в голосі Кіншо. Хупер знову повернувся до Кіншо спиною і сказав, уже тільки до Філдінга:

— Ходімо, знаєш, як там цікаво, повно всякого добра.

Кіншо стояв на місці й дивився на них.

— А ти? — лагідно спитав Філдінг.

Кіншо мовчав.

— Гаразд. Тоді не підемо.

— Таж він злякався, от і все. Хай собі, а ми підемо. Я тобі щось покажу, Філдінгу. Щось таємне.

Філдінг вагався. Видно було: він не знає, що робити.

Кому віддати перевагу. Кіншо відчував, що Філдінг з Хупером уже порозумівся, але і його Філдінгові не хотілося залишати. Кіншо кортіло сказати: «Нічого, іди собі з ним, я й без тебе не пропаду, йди, роби що хочеш, мені начхати, між нами все скінчено, я краще сам буду, сам, сам».

Раптом Філдінг помчав униз, він перестрибував аж через три сходинки, обличчя сяяло від задоволення: йому набігла чудова думка. Він крикнув:

— От що, ходімо до мене! В нас новий трактор, учора пригнали. Ходімо подивимось!

Він вискочив через парадні двері на алею. Після зливи знову світило сонце. Блищала слизька, мокра жорства. Філдінг озирнувся, нетерпляче гукнув:

— Гайда!

Хупер ходив уже куди швидше, хоч нога була ще в гіпсі, але Філдінг все одно його почекав. Кіншо стояв біля самих дверей, копав носком жорству, дослухався, як вона тихо шурхотить. Не піде він на ферму. Після сьогоднішнього він туди взагалі не піде. Хай Хупер ходить. І Філдінг йому не потрібен, і все там тепер чуже.

Він згадав, як уперше прийшов туди, як зі всього дивувався, як ступав обережно, наче кішка, принюхувався до нових запахів. А ще було телятко, потворне, слизьке, мокре.

В самому кінці алеї, біля хвіртки, Філдінг помахав йому рукою, щоб ішов за ним. Хупер уже зник за огорожею. Кіншо не зрушив з місця. Над газоном пролинув вітер, дмухнув у лице. Йому хотілося піти, страх як хотілося піти і щоб усе було як досі. Але нічого не буде. Всьому кінець. І він примусив себе сказати це вголос.

Він повернувся в обшитий деревом хол і тихо причинив за собою двері.

Філдінг чекав, спантеличений: може, збігати по Кіншо? Якийсь він сьогодні не такий, чужий, неприязний, лихий. Філдінг засмутився, він зник, щоб усі поводитись, як він, щоб усе було просто. Він не знав, що робити. Може, Кіншо захворів?

Хупер пришкандибав назад.

— Ну що? Слухай, не чекай ти його, йому бракує десятої клепки в голові, та й тільки.

— Але... може, щось сталося?

— Та ні, не бійся, він просто комизиться.

— А чому?

— Він завжди комизиться. Отакий він, Кіншо.

Проте Філдінг усе ще вагався.

— Слухай, ходімо на ферму, а за нами прийде і він, от побачиш. Куди він дінеться!

Врешті Філдінг йому повірив. Вони пішли понад канавою по високій траві. Трава була мокра. Філдінг шукав очима веретільниць.

Кіншо пішов до Хуперової кімнати. Карта битви, всяяна кольоровими шпильками, прапорцями й позначками, стояла на дерев'яній підставці. На столі лежали списки полків, написані різнокольоровими олівцями, великими круглими літерами.

Кіншо старанно згорнув списки дудочкою. Потім зняв карту, віддер липку стрічку від країв, тож папір відділився від картону. Він і папір згорнув.

Коли спускався сходами, то почув з кухні голоси мами та місіс Боуленд. Він вийшов парадним ходом, обігнув будинок і пішов до тисів. На лужку коло гаю сів навпочіпки й заходився дерти папір на дрібні клаптики. Це забрало багато часу.

Він порозгрібав мокре листя й галузки, купкою склав на землю клаптики паперу. Сірники в нього залишилися ще з Крутої діброви. Від четвертого сірника папір зайнявся, спочатку спалахнув, а потім став горіти рівно.

Кіншо дивився, як повзуть, мигтять сині язички полум'я; він думав, що буде радіти, але не радів, йому тепер було майже однаково. Коли папір згорів дотла, Кіншо розтоптав обвуглені клаптики, а зверху накидав вологого листя. Руки були мокрі, брудні. Та яка різниця, ховай не ховай, Хупер все одно здогадається.

Він постояв трохи на лужку, прислухаючись, як спадають краплі з березового листя, і тільки тоді зрозумів, що він накоїв і що йому тепер буде. Він сподівався, що більше нічого не боїтиметься, але знов перелякався.

Залишилося п'ять днів до 10 вересня, п'ять днів — і він піде в нову школу. Не варто про це думати, надто тепер.

Знову пішов дощ.

Хупер дивився на нього цілий день. Але нічого не сказав.

Повсюди в домі стояли валізи. Місіс Хеліна Кіншо бігала вниз-вгору по сходах, туди й сюди по коридорах, уся розчервоніла, заклопотана: треба ще понашивати мітки на сірі шкарпетки й чорні з золотом курточки, спакувати свої речі — сукні, кофтинки, білизну, — що були розкладені на її ліжку. Якесь усе несподіване, раптове, думала вона, хоч уже й давно вирішене. Зате все вже позаду, кінець їхнім знегодам.

У своєму кабінеті, сидючи перед купою листів і газет, містер Хупер думав: «Я зробив добрий вибір». Хоч би швидше минув той день і наступний, хоч би швидше зареєструватися і влаштувати хлопців.

Надворі лив дощ, вітер куйовдив верхівки тисів. Місіс Кіншо поклала до валізи вовняну сукню з довгим рукавами — згадала про майбутні прогулянки в Торкі.

Хупер нічого не сказав про зникнення карти й списків. З ферми він повернувся на «лендровері», з матір'ю Філдінга й говорив, говорив, аж захлинався. Кіншо чекав. Нічого. Він стривожився — на Хупера це не схоже. Кіншо думав, що він розлютиться, розкритичиться, а потім наскаржитья — й тоді жди покари. Але нічого.

Якийсь час він тишився думкою: може, Хупер просто не помітив, може, він узагалі збайдужів до своєї карти. Але ж на підставці стояв білий картон, без схеми, паперів на столі не було. Не міг він не помітити. А проте — нічого. Хупер лише поглядав на нього здаля, і Кіншо зрозумів — він вичікує. Вночі він крутився в ліжку, його мучили страшні сни, а потім прокидався, згадував дійсність, не кращу за сни. Щось неодмінно станеться. Неодмінно.

Він мало сам не пішов до Хупера поговорити, порозумітися, мало не сказав: я їх узяв, я, бачиш, що я зробив. Тоді б йому полегшало, а що далі — байдуже. Але він заціпенів, нічого не міг ні казати, ні робити. Тільки дивився на відкриті валізи, дбайливо складені чорні з золотом форми, на ярлички на ручках валіз з почерком містера Хупера: «Ч. Дж. Н. Кіншо, школа Драммонда».

Він узяв книжку про выкопных тварин, вмоствився біля підвіконня в вітальні й намагався уявити собі новую школу, обличчя хлопчаків. Але перед очима стояла тільки школа святого Вінсента, бо іншої він не знав, і обличчя Девре, і Крофорда, і Бротен-Сміта.

— Сьгодні обидва лягайте раніше, бо завтра важкий день, стільки вражень, треба як слід выспатися.

Все вже спакували, й кімната була порожня, як того дня, коли він приїхав і відразу ж побився з Хупером, затопив йому в вилицю.

Мама довго сиділа з ним, гладила його, розпитувала, а коли пішла, повітря навколо ліжка геть просякло її запахом. Дощ дріботів у шибки.

Кіншо прокинувся майже відразу, наче й не засинав. Якийсь шерех. Він поворухнувся, думав, зараз побачить вороняче опудало або щось подібне. Але нічого. Тиша. Потім — бах! — шелест паперу. Він завмер. Потім зарипіли мостини, хтось пішов від дверей. Він ще почекав. Зі сходів — ні звуку. Ніде ні звуку, лише шум дощу.

Нарешті він ввімкнув світло й скочив з ліжка. На підлозі, під дверима, лежав складений вдвое аркуш.

«Ти діждешся, Кіншо».

Написано чорним фломастером, грубими друкованими літерами й двічі підкреслено. Кіншо весь час потерпав, та коли він прочитав Хуперову записку, йому раптом стало ще гірше, страх пронизав його, наче зубний біль, він зіжмакав папірець, жбурнув далеко в куток і, кинувшись на ліжку, зарився лицем у ковдру. Його тіпало.

Почалися кошмари.

Він прокинувся, тільки-но почало розвиднятися, все згадав і зразу ж збагнув, що робити. Світанок нагадав йому про той, минулий раз. В домі стояла тиша. За вікном — синюватий серпанок.

Відкриті валізи вже ніби не мали до нього ніякого відношення.

Надворі було холодно, повітря вологе, хоч дощ перестав і вітер ущух. Та коли він переліз через загорожу і почва-лав першим полем, густа трава була мокра. Тільки туману сьгодні не було, він бачив усе далеко поперед себе, і небо спокійне, бліде.

Хліби зібрали, стерню спалили, поле здавалося багато більшим, а дерева на узліссі ніби подаленіли. По краю

вони взялися жовтим і коричневим, але всередині були зелені й густі, листя ще не опадало.

Ввійшовши в ліс, він спочатку зупинився. Сюди він дійшов, а куди далі — не знав. Вони тоді через оленя так кружляли, повертали туди-сюди. Він спробував пригладати, яким шляхом їх вивели назад.

Запах був знайомий, пахло, як тоді, коли він виповз з-під куща після грози, свіжістю й прохолодою, але й солодкуватою пріллю — від землі та опалого листя.

Раптом йому стало радісно. Тут він удома, саме сюди він хотів. Усе добре. Він повторював про себе знову і знову: «Все добре, все добре». І повільно почав пробиратися крізь мокрі кущі.

В Уерінгсі Хупер спав, простягнувшись на животі, без снів, але поверхом нижче його батько крутився й кидався, збуджений видіннями. Місіс Хеліна Кіншо прокинулась і подумала: «Сьогодні, як усе добре, як усе чудово для нас обох, краще й бути не може! Не буде більше поневірянь, я вже не самотня жінка, все минуло, все забуте, і ми всі будемо щасливі, ми всі. Все тільки починається».

Вона підвелась і подивилася на овальний будильник. На дверцятах шафи висів кремовий костюм і тьмяно світився з-під поліетиленового чохла. Місіс Кіншо подумала: в мене ще багато часу, на все вистачить. І сіла на край ліжка, викурити сигарету. Було трохи по сьомій.

Нарешті Кіншо знайшов ту галявину. Каміння так і лежало там, де вони розкладали багаття. Як же давно це було. Він не зупинився подивитись.

На березі він скинув із себе весь одяг, склав купкою. Він тремтів, а вода була дуже холодна, немов шовкова. Він завагався на якусь мить, ніби почав отямлюватись. Але потім подумав про все, що було, й про те, що буде, подумав про те, що йому зробив Хупер і ще зробить, про нову школу, про мамине весілля. І, шльопаючи по воді, побрів на середину ручаю, до найглибшого місця. Коли вода сягнула пояса, він повільно ліг, і занурив обличчя, і старанно, глибоко вдихнув.

Знайшов його Хупер, бо зразу здогадався, куди він міг піти; всі йшли слідом за Хупером, тупотіли й гукали. Знову пустився дощ, краплі з темного листя падали їм на голови й плечі.

Коли Хупер побачив тіло Кіншо, із зануреним у воду лицем, то раптом подумав: це через мене, це я зробив, це він через мене,— і його охопило почуття тріумфу.

— Нічого, заспокойся, Едмунде, дитинко, нічого.— Місіс Хеліна Кіншо простягла до нього руку, пригорнула до себе.— Не дивися, любий, не треба, ти засмутишся, нічого, нічого.

Він ткнувся лицем в її намоклий плащ, на нього війнуло парфумами. Потім по воді зашльопали чиїсь кроки.

НАПРОВЕСНІ

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Вона причинила за собою двері, і стало зовсім тихо, зовсім темно. Вона стояла і вдихала ледь чутний сухий запах орляка, що долинав з вигону. Тепер уже все було сухе, бо майже три тижні палило сонце. Ця погода змучила її. Проте, коли в квітні й травні лили дощі, безупинне глухе ляпотіння крапель по даху також її драгувало. Вона не сподівалася, що звертатиме увагу на погоду — на спеку, вогкість або хмари, на день або ніч, — адже все це існує поза її свідомістю, поза межами її розпачу. Але воно турбувало її, непокоїло, наче опік або невигойна рана.

Вона чекала, поки очі її звикнуть до темряви, і тоді вона піде вузькою стежкою поміж грядками та фруктовими деревами до курника. Цієї ночі не чути було ні совиного крику в гаю, ліворуч від будинку, ні шелесту дерев.

Раптом вона згадала: я самотня. Я сама-самісінька на цьому світі. Немає ні інших людей, ні тварин, ні пташок, ні комах, ніхто не дихає, не б'ються серця, не ростуть дерева, не шелестить листя, а трава висохла. Немає нічого.

Це було для неї нове відчуття. Власне, не відчуття. Самотність, страх перед нескінченними днями й ночами в порожньому будинку, безпорадне усвідомлення довічної розлуки з Беном — ото були відчуття. А це щось зовсім інше. Це був стан. Це була реальність. Абсолютна, безнадійна самота. І все.

Тим часом місяць вийшов з-за хмари, і в його тьмяному світлі вона могла тепер бачити сірі стовбури старих фруктових дерев та розлогі верхівки в'язів. В темряві не можна було розрізнити барви, лише обриси. Вона повільно пішла в глиб саду. Була тільки дев'ята година. І був кінець серпня. Тепер щовечора вона заганятиме курей на кілька хвилин раніше, і ці хвилини наближатимуть зиму. Хоча їй не хотілось думати про зиму.

З луки долинув рев віслюка, і вона аж завмерла, сама не своя від страху, так це було несподівано і так сумно. Той рев завжди здавався їй трохи сумним і жалібним, наче волання про допомогу, про співчуття,— хоч Бен і сміявся з неї: віслюкові, мовляв, зараз живеться просто чудово, адже він тішиться їхньою любов'ю і має цілий акр паші. А Бенів брат Джо розповідав їй, що в Африці звірі — гієни, зебри й шакали — кричать іще чудніше; щоправда, про тих звірів він лише читав у книжках і лише уявляв їхні крики. Багато розповідав їй Джо усякої всячини, і знав він дуже багато — почасти з книжок, а почасти завдяки своїй природженій кмітливості. І слух у нього був гостріший, ніж у інших, він міг розпізнати щебет будь-якої пташки і навіть знав, як змінюється їхній спів протягом року; міг вгадати по шарудінню в кущах, що там пробігло — кролик, горностай чи лисиця. Отакий він був, Джо. Минув уже тиждень чи навіть більше, як він востаннє її навідав; тепер вона вже не втрачає відчуття часу, як у ті перші тижні, коли для неї все зливалося до купи: день із ніччю, понеділок із п'ятницею,— і жодна година прожитого часу не мала ніякісенького сенсу.

Почувши її ходу, віслюк заревів знову, і вона, вже заспокоївшись, тихенько озвалася до нього. Навіщо Бен купив віслюка? Коли він привів його додому з м'якою мотузкою на вкритій виразками шиї, то сказав, що це подарунок для неї, та й для нього також — «аби щось живе було поряд». Бен натрапив на віслюка за Довгим гаєм. Тварина з великим хомутом на шиї була прив'язана до дерева на узбіччі дороги. Лудильник, якому віслюк належав, з радістю погодився продати його за фунт стерлінгів, узявши на додачу сир, варені яйця та пиво, що знайшлися у Бена в торбі.

Того дня віслюк дивився на них якимись застиглими очима; його брудно-сіра шерсть позлипалась від струпів. Він побрів стежкою на луку, потім зупинився і так стояв,

не вірячи у своє визволення від хомути, а можливо, він і боявся цієї волі, боявся, що навколо нього стільки паші.

Днями стояв він, притулившись до огорожі, і не доторкався ні до сіна, ні до води, що їх йому приносила Рут. Минуло кілька днів, перш ніж він нахилив голову до відра, і то лише тоді, коли Рут зайшла до будинку. Щоб подолати цей страх, потрібні були тижні, тижні терпіння й ласки, протягом яких Рут спускалася стежкою на луку, лагідно говорила до віслюка і навіть легенько торкалася його шолудивої, зраненої шиї.

Спочатку вони ніяк не називали його. Бен виходив у садок і просто гукав: «Гей, ослику!» або: «Хлопче!» Джо перший назвав його Валаамом. Він приніс Біблію і знайшов там оповідь про Валаамову ослицю, яка побачила ангела і заговорила до нього людським голосом. Але ж, заперечив Бен, Валаамом звали чоловіка, а не його ослицю. Але тут всі вони водночас глянули на луку і побачили віслюка — голова у нього була задерта, вуха нашорошені, він уже зважився трохи відійти від огорожі й починав досліджувати навколишній світ, — тоді всім одразу здалося, що Валаам — єдине можливе для нього ім'я. Щоправда, Дора Брайс, почувши, як назвали віслюка, взяла їх на глузи, а чоловік її заявив, що це блюзнірство, проте Рут не здивувалася, бо вона вже звикла до цього всього і з самого початку змиралася з тим, що вони не люблять її і ніколи не простять їй одруження з Беном. Джо одразу ж запевнив, що це його ідея — назвати так віслюка. Джо — хлопець чесний і палкий, коли треба стати на захист Рут. Джо — наймолодший і найрозумніший у їхній родині. А втім, байдуже. Все віднині для неї байдуже.

Протягом цих місяців, що минули по весні, в неї не раз виникало бажання відпустити або продати віслюка. Після Бенової смерті вона не звертала на нього ніякої уваги, лише бездумно дивилася, як він пасеться на луці. Так само, без усякої цікавості дивилася вона й на все інше. Віслюк сумував за нею, йому бракувало уваги, до якої він уже звик у своєму новому житті. Вранці він іноді підходив до огорожі й пильно дивився на будинок, підводив голову і ревів. Коли до неї забігав Джо, — а це траплялося майже щодня, — він ішов на луку, доливав віслюкові води у відро, розмовляв з ним. Тож віслюк не почував себе самотнім і нікому не потрібним, як Рут.

І от тепер, почувши в темряві його рев, вона знову подумала: «А чи варто його тримати? Навіщо він мені?» Проте чудово знала навіщо: бо це її віслюк, бо купив його Бен, бо ця тварина — частка їхнього минулого. А їй уже не хотілося, як раніше, позбутися всього, що нагадувало б про минуле. Та й любила вона свого віслюка, любила дивитися на нього — сірого, недоладного, ще й з кривими ногами — так само любила вона дивитися й на курей. Їй було б прикро бачити луку спустілою.

Яблуні в саду стояли так густо і стежка між ними була така вузька, що ввечері Рут завжди простягала перед собою руку і, як сліпа, навпомацки пробиралася під навислим гіллям. Простягнувши руку тепер, вона спіткнулась і ступила із зарослої травою стежки на м'яку землю, мало не впавши на стовбур дерева. Вона не забилася. Випросталась і провела долонями по корі. Кора була шорстка, порепана і дуже холодна. Бен хотів вирубати ці яблуні, надто вони були старі й занедбані. Старий Слай, який п'ятдесят років був власником цього будинку, ніколи не підрізав їх, отож тепер на кожному дереві родило лише по кілька твердих, гірких і дрібних яблучок, що росли на самому вершечку. Зрубаємо, казав Бен, і будуть у нас дрова на кілька років — адже яблуні добре горять, та й попіл від них м'який і чистий. Потім він збирався посадити молодняк, багато яблунь та груш і айву, а поки вони підростуть, з будинку відкриватиметься гарний краєвид на луку та буковий ліс за нею.

Тепер дерева лишаться. Навіть якби хтось із сусідів погодився зрубати їх для неї. Вона нічого ні в кого не стане просити — в цьому Рут запряглася ще першого дня. До того ж яблуні, як і Валаам, були часткою колишнього життя, за яке вона так розпачливо чіплялась.

Якусь мить постоювши з рукою на стовбурі дерева, вона відчула себе вже не чужою, не покинутою напризволяще в порожньому, мертвому світі. Вона чула рев віслюка, вдихала солодкуватий запах пізніх левкоїв та розквітлого тютюну, а ще в неї були кури — онде вони сидять рядочком на даху курника. Її оточували живі створіння. Світ обертався.

Вона любила доглядати курей, а тепер це стало її єдиною втіхою. Цієї вечірньої прогулянки через сад вона очікувала цілий день — більш ніщо її не цікавило. Кури

знали її, довіряли їй. І на них можна було покластися — тільки-но споночіє, як вони вже на своєму місці, чекають, щоб їх пересадили на сідало в курник. А коли чули, що вона відчиняє хвіртку загороди, починали стиха кудку-дакати. Кожну курку вона пригортала до себе, відчуваючи м'який дотик пір'я і живе тепло дужих крил. Птахи ніколи не пручалися, хіба що вона брала якогось дуже незграбно, і тут-таки діставала удар крильми по обличчю. Тоді вона брала іншу курку, щоб дати тій заспокоїтись.

Бен підсміювався з її любові до курей. Він не відчував неприязні до них — адже вони корисні, не завдають особливого клопоту і несуть добрі яйця, казав Бен. Але ж це зовсім дурні створіння — голови малесенькі, мозку крихта і такі вони незграбні. Бен ніколи не вірив, що Рут відрізняє їх одну від одної, для нього ці істоти невиразної червоно-коричневої масті були всі однакові. Валаам — той усе-таки створіння цікаве, у нього є характер, а який характер у курей? Рут лише заперечливо похитувала головою, не вмюючи пояснити, за що вона так їх любить. А втім, Бен надто й не доскіпувався, а Рут не зважала на його кепкування.

Вона причинила дверці курника, опустила заціпку і прислухалась, як шарудять птахи, вмощуючись на ніч. Нарешті шарудіння стихло, і їй нічого не лишалося, як повернутись до будинку, а цього їй зовсім не хотілося. Не тому, що вона боялась. А коли й боялася, то тільки власних думок, спогадів і тиші, гнітючої тиші, в якій гучно відлунювався кожен її крок.

Отож вона не квапилася заходити в дім. Підійшла до грядки, нахилилася, провела рукою по холодних, вологих листках шпинату, а тоді вигребла руками дві картоплини. Вона спече їх просто на вогні, помастить маслом і з'їсть — дозволить собі трохи поласувати.

Червоні квітки запашного горошку здавалися у місячному сяйві зовсім сірими. Горошок посадив Джо — він же його й прополював, і тички поставив. Джо ніколи не питав, що треба зробити, а просто приходив і робив усе мовчки і вправно. Джо знав, що тільки йому Рут дозволить допомогти їй по господарству, тільки з ним вона може зрідка й поговорити.

Джо доводився Бенові братом, але був зовсім не схожий на нього, та й ні на кого не схожий. Йому минуло чотирнадцять років, а могло здатися, що йому й усі сто, — так багато він знав, такий був мудрий і так

розумівся на людях. Вона могла терпіти присутність Джо ще й тому, що брати були зовсім несхожі, хоча, незважаючи на чотирнадцять років різниці у вікові, вони дружили. Власне, Джо подобався їй сам по собі, вона любила його за те, що він такий славний хлопчина, а не тому, що він Брайс, брат її померлого чоловіка.

Зайшовши до кухні, вона сказала: «Я спечу картоплю. Атож, я її спечу!» Промовила це вголос, майже закричала. Її вже не лякало, що вона говорить сама до себе, і вже не здавалося, що це божевілля.

Першими тижнями вона розмовляла сама із собою, майже не вмовкаючи. Спускалася й піднімалася сходами, бездумно спинялась посеред якоїсь кімнати і говорила, говорила... Говорила про те, що сталося і як це сталося, про свої думки й почуття, про те, що робитиме далі. Розмовляла вона також і з Беном, для неї він був увесь час десь поруч — за її спиною, або вгорі на сходах, або за дверима,— і часом це була звичайна собі розмова, чи то вона просто озивалась до нього: «Чуєш, Бене...» Але частіше вона дорікала йому, кричала обурено: «Та де ж ти? Де ти? Чому тобі судилося вмерти? Ох, навіщо ж ти вмер?»

Але з іншими вона ніколи не розмовляла — хіба що іноді з Джо. Вона мовчала й озивалася лише тоді, коли конче треба було відповісти на якесь запитання або ж відмовитися від їжі, питва чи втішань. Вони всі не спускали з неї очей, вони турбувалися, розраджували її, умовляли, застерігали. Та вона ні з ким не розмовляла, ні перед ким не плакала.

«Я спечу собі картоплю».

Бульби лежали в неї на долоні, важкі, мов яйця, обліплені землею. Але треба ж було розпалити вогонь, а вона не могла зробити цього зусилля тільки заради себе, задля того, щоб спекти дві картоплини. В плиті погасло. Останнім часом її розпалював тільки Джо — він грів для Рут воду, а раз чи двічі зварив якоїсь страви, аж поки побачив, що вона нічого не їсть.

А як настали теплі липневі дні, вона й зовсім не підходила до плити. Вмивалася і навіть мила голову холодною водою, а їла коли заманеться,— і пізно вранці, а то й серед ночі,— то яблуко або грушу, то скибочку сиру, то сирі овочі, то шматочок шинки із своїх давніх запасів. І ніколи не сідала до столу з виделкою, ножем

і тарілкою, а жувала, блукаючи порожнім будинком або в садку. Яйця вона тепер продавала, усі до одного, їй були потрібні гроші.

Спершу люди приносили їй щось попоїсти, навіть Дора Брайс, яка не терпіла невістки за її незалежну вдачу; приносили пиріжків, курячі ніжки, хліб або печиво. Та вона не доторкалася ні до чого, не бажаючи нікому бути зобов'язаною хоча б у чомусь. Проте тепер їй було соромно, що вона одвернулася од людей, які, зрештою, зичили їй тільки добра. Раніше вона й гадки не мала, що здатна так поводитися. А втім, її удача змінилася, хіба ж це не очевидно? Чи то Бенова смерть розкрила її справжню натуру, доти приховану?

Лише одного разу спробувала вона щось зготувати собі. Вранці прийшов Джо і приніс кроля, уже обдертого й порубаного на шматки. Він мовчки поклав м'ясо в миску й поставив на полицю в коморі. Того ж таки вечора вона знайшла жир та борошно і приготувала пиріг, ще й зробила підливу з цибулі та зелені. Запах смаженого м'яса та печеного тіста розійшовся по всій оселі, як подих нового життя. Живіт у неї звело від голоду — аж під ребрами закололо.

Пиріг вийшов з м'якою золотисто-коричневою шкуринкою, підлива розлилася по білій тарілці, як темно-червоне вино. Проте, коли вона взяла шматочок до рота, то ніяк не могла проковтнути, і тримала м'ясо під язиком, аж поки воно захололо, стало тверде. Її занудило, вона вибігла надвір і виблювала все на траву.

Зрештою пиріг зачерствів і втратив запах, шкуринка потьмяніла, а через кілька днів його обсіли мухи, і вона викинула все у помийне відро, яке Картер спорожняв щотижня для своїх свиней.

Рут аж заплакала — так їй шкода стало змарнованої їжі. Той кролик міг би собі ще жити, а його вбили й отак перевели. Після цього вона вже нічого собі не готувала.

Вона поклала свої дві картоплини на кухонний стіл і випила чашку холодного молока. Весь цей час її не полишала думка, що зродилась у її свідомості уже два тижні тому. Вона знала, що цієї думки не спекатись, але з жахом притлумлювала її в собі. Коли вона уявляла собі, що їй доведеться пережити, серце її починало шалено калатати, і, щоб не впасти, вона хапалася за

стіну або за стілець. Як їй наважитися піти до нього, розпитати його, про все довідатись? Адже коли вона знатиме, як це сталося, то вже ніколи не зможе забути.

Шитво, яке принесли від місіс Райдел, лежало купкою біля стільця. Їй завжди діставалася робота дрібна й погано оплачувана, проте марудна й виснажлива, за яку ніхто більше не хотів братися. А їй би хотілося щось пошити, плаття або спідницю, та вони не доручили б їй цього, навіть якби вірили, що зуміє, адже вона не була швачкою, вона тільки латала одяг.

Робота не поглинала всієї її уваги, і ті самі думки крутилися у голові, поки вона латала протерті лікті на сорочках, штопала шкарпетки, підрублювала або відпускала низ. Не раз їй здавалося, що ці одєжини давно пора викинути, тканина уже аж світиться. Зрештою, Райдели були люди заможні, вони володіли орною землею та лісами на десятки миль навкруги. Це лише бідняки латають та перелатують своє ганчір'я, мудрують, як із двох зношених сорочок пошити одну нову. Вона охоче відмовилася б від цієї роботи, але ж якось треба жити, а дістати грошей можна було тільки так або ж продавши будинок. Це була її власність, вона придбала його за гроші, які лишила їй у спадок хрещена Фрай, і вони з Беном пишалися тим, що мають власний дім, а не туляться по чужих кутках. Вона й подумати не могла, щоб продати його, це ж було все, що лишилося від колишнього життя, від Бена. Рут лякали будь-які переміни, нові місця. Ось тому вона шила і прасувала. Хтось із наймитів приносив їй одєжу та білизну з ферми Райделів, і вона сама відносила все, намагаючись непомітно прошмигнути в кухню, коли там нікого немає, лишити роботу і скоріше назад, щоб нікого не бачити, ні з ким не розмовляти.

Жителі навколишніх сіл казали, що раді мати Райдела за хазяїна, він хоч і примушував тяжко працювати, але добре платив і здавав своїм наймитам чисті, гарні будиночки. Бен працював багато — така вже була у нього вдача, він не любив байдикувати, не міг сидіти без діла, навіть коли приходив з роботи додому, а вставав же він о пів на сьому ранку й повертався о сьомій вечора, а влітку й пізніше.

«Сядь-но, — не раз казала вона. — Просто сядь біля мене й посидь». І щоб зробити їй приємність, він сідав, та лише на хвилину, а потім знову вставав і йшов до грубки,

поправляв дрова, щоб краще горіли, і зразу ж вигадував собі нове діло. А втім, вона на нього не ображалася. Таким уже він вдався. Головне, що він був з нею, і навіть тоді, коли обкопував дерева в садку або лагодив дах на хліві, вона могла чути його, бачити з вікна. Він був тут, він був поруч.

Рут роздивилася одержу, яку треба було полатати: на піджаку протерся комір, на спідниці бракує двох гудзиків. Дрібниці...

В кімнаті стало прохолодніше. У світлі лампи речі відкидали довгі тіні. Якщо вона зараз же не знайде голку з ниткою і не візьметься до роботи, то так і сидітиме годинами, сидітиме непорушно, склавши руки на колінах і дивлячись перед собою невидючим поглядом, аж поки нарешті ляже спати. Здавалося, що так вона живе не півроку, а півжиття, якщо це можна назвати життям,— просто минає час, і, наче ткацький човник, снують у голові ті самі думки, постають в уяві ті самі картини, зринають у пам'яті ті самі слова.

Вона взялася до шитва й подумала: «От мені вже й краще, і я маю дякувати за це тільки собі — і дуже добре, бо ніхто, крім самої мене, не допоможе мені повернутися до життя». Та бували дні, коли їй здавалося, що нічого зрештою не змінилось, і в такі дні їй було ще тяжче, ніж спочатку, бо отупіння вже минуло і вона знала тепер, що це справді сталося і що так буде довіку. Саме в такі дні вона могла б накласти на себе руки — якби не страх. Зрештою, вони на це сподівалися, а може, й хотіли цього — Бенові родичі і всі ті люди, від чиєї допомоги вона відмовилась.

«Поховала себе в тому будинку. Вічно ходить задумана, невідомо з чого живе. А може, вона збожеволіла? Молода жінка в двадцять один рік, одна-однісінька в домі, розмовляє тільки сама з собою і нікого не хоче знати».

Може, вони думають, вона стала такою, як і старий Муні, той, що живе в халупі неподалік болота? Ні, то зовсім інше, він був схибнутий, скільки його й пам'ятають, жалюгідний, обшарпаний дід, що блукає довкола, дивлячись собі під ноги і ні з ким не вітаючись. Проте до Муні всі ставилися поблажливо. Хтось один, такий, як він, знаходиться завжди. Муні був на війні, і казали, що десь там він і збожеволів; через те й сахається від усіх і нікому не довіряє.

Може, й вона хоче бути такою? Гордячка, казали про

неї, та й завжди вона була надто горда. І дуже схоже на те, що вона не миється, і не дивиться за собою, та й у домі не прибирає... Хоча Джо й запевняє їх, що це неправда. Вона, мовляв, ходить чиста, в домі прибрано, як і завжди. Саме в цьому проявляється її гордість.

Отож вони перемивали їй кісточки — і Дора Брайс, і Еліс, і дружини та матері Бенових товаришів по роботі — й розповідали про неї всім, хто бував у їхньому селі. Вони тільки й чекали, щоб вона збожеволіла і почала бігати селом гола-голісінька, тоді її можна було б спровадити звідсіль. Або знайти мертво.

Від них нічого не могло схватися. Вони знали, скільки разів ходила вона через поля та буковий ліс до западини і лишалася там, розплатавшись на землі неподалік того місця, де впало дерево, знали, скільки разів ходила вона — і то не вдень, а вночі — на кладовище. Вони знали геть усе, і хоч вона замикала двері й зачиняла віконниці, хоч навколо будинку росли густі й розлогі в'язи та папороть заввишки з людину і до найближчої оселі було не менше милі, а до села і всі три, їй здавалося, ніби вони стежать за кожним її рухом, чують, як вона розмовляє сама з собою, як плаче.

Вона усе сиділа й шила, а в домі було тихо, як у могилі, і надворі також було зовсім тихо, і стовбури буків здавалися свинцевими колонами у місячному сяйві.

На горішньому поверсі батьківського дому на Фос-Лейн лежав у своєму ліжку Джо. Очі його були розплющені, і він бачив крізь нещільно запнуті завіски вузьку смужку нічного неба, і думав про Рут, як він завжди думав про неї — з любов'ю та страхом. Джо знав, що тільки він може дати їй те, чого вона потребує, уся відповідальність за неї лягла тепер на його плечі, а він не завжди був певний, чи це йому до снаги. Тамуючи своє власне горе, яке він мусив ховати глибоко в собі, Джо з жахом думав, що настане день, коли він не зможе допомогти Рут. Вона каже: «Я сама справлюся. Мені ніхто не потрібний», — і тільки він знає, що це не так.

Він почував себе стомленим. Але в ньому завжди лишався ніби якийсь твердий згусток енергії і надії, що, немов чарами, додавав йому сили. Джо був із тих людей, що ніколи не впадають у розпач, навіть якщо їм страшно. Він умів володіти собою.

Щось зашаруділо. Мабуть, білка або якась нічна пташка перебігла бляшаним дахом хліва по той бік саду, а Рут здалося, ніби те створіння закопошилося в її голові: Вона склала наволочку, яку латала, і поклала голку, нитки й наперсток до своєї робочої скриньки. Потім пішла нагору до ліжка. Здавалося, що на руках і ногах повисли важенні гирі. Сон буде, як і завжди тепер, важкий, гнітючий, тривожний, так ніби це на неї навалили землі та дерну. Їй нічого не снилося, вона не ворушилась і ніколи не хотіла прокидатися й зустрічати новий день.

Та цієї ночі, заснувши, вона раптом через годину розплющила очі; відчула, яка глибока тиша панує в домі й надворі, і пригадала, що повинна зробити. Минуло вже шість місяців, як помер Бен, і тепер їй потрібно знати про його смерть усе, кожную дрібничку, довідатися про те, чого раніше не хотіла чути, затуляла руками вуха і так кричала, що вони не зважувались говорити далі, замовкали і зрештою ішли собі геть. Досі вона не знала нічого — тільки те, що в западині впало дерево і Бена не стало.

За милю від неї, по той бік вигону, жив Поттер, чоловік, який був тоді поруч із Беном. Завтра вона до нього піде. Завтра.

І Рут знову заснула.

ЧАСТИНА ДРУГА

II

За день до нещасливого випадку вона поїхала на базар до Тефтона й купила Бенові подарунок — маленький нешлифований кристал рожевого кварцу. Продав його їй чоловік без одного вуха, що держав крамничку, в якій були виставлені ювелірні вироби і порцеляна — він скуповував усе це в жителів їхньої округи. Там завжди було щось нове й дивовижне, і хоч досі вона нічого не купувала, але все ж любила стояти перед вітриною, дивитися й фантазувати: звідки взялася та чи та річ і кому раніше вона належала.

Кристал був сірий і знизу дірчастий, як шматок вулканічної лави, але на зрізі він мінився рожевим сямвом, мов крижинка на сонці. Рут стояла на середині вулиці поміж візків, навантажених фруктами, та мішків

із зерном і раптом подумала, що повинна зараз витратити частину грошей, які дісталися їй у спадок від хрещеної Фрай,— витратити бездумно, мов та жінка, що вилила з глека запашний бальзам. Вона дуже хотіла подарувати щось Бенові, і не якусь там практичну річ, а таку, що тишитиме зір. Проте дорогою додому її обсіли сумніви, вона боялася, що Бен посміється з неї або ж поставиться до подарунка байдуже. А може, вона купила цей камінець для себе самої, собі на втіху. Вона раз у раз сягала рукою на дно кошика, де лежав загорнутий у газету кристал, і мацала його гострі, мов голочки, грані.

Коли надвечір вона звернула зі шляху на стежку — до їхнього дому лишалося ще дві милі,— погода змінилась, і стало тепло, як навесні. По берегах річки пробивалися паростки чистотілу та аконіту — зарано, сказав би Бен, у березні або навіть у квітні ще має випасти сніг. Ліси та гаї стояли голі, темне гілля чорніло проти блакитного неба, і Рут бачила між обрідними буками всю дорогу, аж ген до полів у долині.

А в повітрі відчувся якийсь новий запах — запах першого проростання, і Рут опанувала глибока радість. Краєвид здавався їй невимовно гарним, вона бачила кожен прожилок на листочку, кожну травинку, так ніби заново народилась у якомусь іншому світі. У надвечірньому світлі схили пагорбів та яри здавалися зовсім іншими; змінилися й барви: папороть стала світло-зелена, наче мох, а земля — золотиста, як тютюн. А вчора вона була темна, мов торф.

Рут захотілося співати. Адже в неї було все, чого тільки можна бажати, весь світ належав їй; удалині виднів її будиночок, і Рут аж головою стріпнула — так паморочилася вона в неї від щастя. І чого це з нею таке робиться? Адже нічого особливого не сталося, усе ще стоїть зима, а це лише останні спалахи сонячного світла над лісом.

Вона неквапно спорожнила кошик, а дивне відчуття не полишало її, усе в домі вона бачила ніби вперше. А на дерев'яному столі лежав кристал рожевого кварцу.

Бен не сміявся з неї. Він довго й пильно розглядав кристал, не доторкаючись до нього; потім висунув шухляду й дістав збільшувальне скло, яке багато років тому подарував йому дід, і, стоячи біля вікна, вони вдвох роздивлялися на блискучі цяточки та гладенькі грані.

— Джо напевне знає все про цей камінь. Звідки він, чому прибрав такої форми.

І справді, Джо знав про такі речі геть усе.

— Він не дорогий, і я заплатила за нього із своїх грошей. Мені хотілося зробити тобі подарунок,— сказала Рут.

Але Бен, здавалося, не почув. Він ніколи не вмів відповідати на вияв любові або ж говорити про свої почуття.

— А куди ти його покладеш?

Він завагався, похитав головою і сказав:

— Я подумаю.

А поки що камінь лишився на столі, і, пораючись біля плити, вона раз у раз поглядала на нього.

Того вечора Бен не шукав собі роботи ні в домі, ні в садку. Повечерявши, він узявся за газету, яку Рут привезла з міста, а потім за книжку про дзвони — її дав їм почитати аптекар Томкін.

Кілька років тому, ще до одруження з Рут, Бенові запропонували стати дзвонарем — зайняти місце старого Рідока. Спочатку Бен вагався, адже це було щось зовсім нове для нього. Та всі були переконані, що він справиться. «Ти спокійної вдачі,— говорив Томкін,— руки у тебе дужі, ти молодий і сильний, а благовісти ти слухав змалечку, і я певен, ти зумієш». Старші чоловіки вчилися на слух, довгі роки працюючи разом і спостерігаючи за рухами напарника, але сам Томкін опанував це мистецтво за книжкою і сподівався, що й Бен навчиться в той самий спосіб.

Бен читав десь із годину, а Рут дивилась на нього і почувала себе дуже щасливою — щось подібне відчувала вона й тоді, коли поверталась додому.

У кімнаті похолоднішало, і Бен підкинув у камін кілька каштанових поліняк.

— Іще не весна, не забувай.

Та вона йому не повірила.

Не повірила вона йому й наступного ранку, коли він стояв і допивав свій чай, а світанок сірим привидом сунув через луку й сад.

— Мороз,— мовив Бен і показав рукою на пагініці — вони тьмяно поблискували. Чай парував йому в обличчя.

А коли він виходив, небо було малинове, і сонце виглянуло з-за обрію.

— Уже весна,— сказала вона,— ось побачиш.

Бен похитав головою, засміявся, а коли відчинив двері, то в кімнату ринуло повітря — холодне і гостре, мов скло. Вона дивилася, як він неквапливо іде — на лівому

плечі торбина зі сніданком, — і знову радість зашумувала в ній, як вино, вона відчувала, що може зробити усе, що завгодно.

Покраяла останню, вже зачерствілу хлібину, нарізала трохи поребрини, потім набрала у відро зерна й пішла годувати птаство — спочатку синиць та дроздів, а тоді курей. Був останній день лютого. Завтра вже березень. «Весна», — подумала вона.

Тихенько заревів за огорожею Валаам, а на кущах глоду, на яблуневих гілках сиділи зграї пташок — і щебетали, щебетали.

Коли сонце підбилося вище, знову потепліло, паморозь розтанула, і на травичці заблищали краплі води.

Рут поралася в кухні. Відчинивши навстіж двері, вона прала, пекла хліб і раз у раз відривалася від роботи й дивилася на довгохвостих синиць, що шугали то вниз, то вгору, наче циркачі на канаті. Звичайний собі день. Було тихо і спокійно, як завжди.

Картер прийшов по помії раніше, ніж звичайно, і сказав, що священникова дружина народила ще одну доньку. Рут любила Картера за те, що той розповідав їй новини і ніколи не пліткував, не лихословив. Він сповіщав про народження або смерть, про пошесть на худобу, про те, яка зараз погода за горами. Але нічого від себе, ніяких вигадок або напівправди. Люди довіряли Картерові.

Сонце в синьому небі піднімалось усе вище.

Десь близько четвертої Рут узяла кошик з білизною, прищепки й пішла до натягнутої між двома яблунями шворки. Ось тоді це й сталося. Вона взяла сорочку і струснула її, аж раптом її наче вдарило в обличчя, але відчула вона не біль, а моторошний жах; небо, здавалося, почорніло. В голові у неї запаморочилось, руки затремтіли, і вона впустила мокру сорочку на траву. Серце мало не вискакувало з грудей. Ніколи в житті не відчувала вона такого страху, такого гострого передчуття біди. Може, на неї напала якась хвороба? Що її так злякало — адже навколо все тихо й спокійно? А проте напевне сталося щось, щось страхітливе; їй перехопило дух, і вона важко хапала ротом повітря, наче Ріддоків хлопець у нападі ядухи. Що це було? Вона простягла руку, ухопилася за стовбур дерева і не сміла поворух-

нутись: їй здавалося, що коли ступить хоч крок, то не тільки вона, а й весь світ розпадеться на друзки. Рут тремтіла, їй було холодно, уся кров неначе прилинула до голови. Що це прийшло у садок?

Вона не знала, скільки часу простояла коло того дерева, але зрештою відірвала руку від стовбура і повільно побрела назад до будинку, забувши і про сорочку на траві, і про кошик. Хотіла була налити собі води, але чашка випала з її тремтячої руки й розбилася. Вона з жахом дивилася на скалки, що розлетілися по червоному лінолеуму. Їй хотілося втекти, втекти від самої себе, від свого страху, але вона не могла зрушити з місця; їй хотілося сховатись у шафі або за стільцем, як у дитинстві вона ховалася від грози, щоб врятуватись від того, що насувалось на неї. Їй страшно було навіть поглянути на садок, а там же нічогосінько не змінилося — так само стояли осяяні сонцем дерева, щибетали пташки, віслюк, як і раніше, поскубував траву на луці, а кури щось клювали й греблися. Ох, що ж це з нею таке, що сталося?

Від грудей відлягло, і дихати стало легше, але вона тільки й спромоглася дійти до стільця в сусідній кімнаті. Сіла на самий краєчок; нерви її та м'язи були напружені до краю. Вона помацала собі пульс — він був нерівний, наче цокання зіпсованого годинника. Страх не полишав її — здавалося, ним просякло усе повітря.

Западали сутінки, небо за вікном потьмяніло. Треба щось робити, опанувати себе й піти до кухні приготувати вечерю. Але на думку, що треба підвестися, страх знову підступив їй до горла, наче нудота. Якщо це хвороба, то чому в неї нічого не болить? Атож, вона не відчувала болю, а лише гнітючий страх. І була певна: сталося щось жахливе.

Рут угледіла Девіда Колта, наймолодшого з лісорубів, що працювали на Райдела. Цей білявий хлопець, невисокий і тендітний як на таку роботу, обперся на їхню хвіртку, щоб перевести дух, — мабуть, біг усю дорогу. Рут побачила його обличчя і все зрозуміла.

Колт обійшов будинок, прямуючи до чорного ходу, і здригнувся, побачивши, що вона вже там, дивиться на нього й очікує. Підняв руку і витер з обличчя піт.

— Де він? — спитала Рут.

— Він...

— Де він? Що з ним сталося? Його поранило?.. Я знаю, його поранило...

Не опускаючи руки, Колт промимрив кілька слів. Йому знову забило дух.

— Мене там не було... Я був... Це сталося в западині, а я працював вище, на схилі гори. Поттер... з ним був лише Поттер. Мене там не було.

Він мав таке відчуття, ніби язик його розпух і не вміщався в роті.

— Де він?

— Вони... вони винесли його на дорогу... Приїхав лікар... Вони...

Він рвучко відвернувся і в розпачі подумав: «Я не знаю, що мені робити, я не можу їй цього сказати. О господи, чому вони не послали когось іншого, чому не пішов зі мною іше хто-небудь!»

Було вже зовсім темно і холодно.

Рут гнівно закричала на нього, їй хотілося схопити його за барки і трусонути, щоб він скоріше розповів їй усе.

— Упало дерево і...

— То його відвезли до лікарні? Вони забрали його? Куди його повезли? Що йому роблять?

Треба негайно бігти до Бена — це все, що подумала Рут; вона не хоче, щоб до нього доторкався хтось інший.

— Дерево вбило його. Він мертвий.

Усе в ній наче заціпеніло, і вона не промовила більше ні слова. Вона одразу все зрозуміла — адже знала про це й раніше, відчула лихо, як тільки воно сталося.

— Упало дерево... Вони...

Потім прийшов Поттер і ще якийсь чоловік, і Рут помітила вираз полегкості на блідому як крейда обличчі Девіда Колта. Їй здалося, що до неї наближаються широченними кроками два велетні з довжелезними руками, височенні, мов гори. Поттер зупинився в нерішучості, потім відсторонив Колта і взяв Рут за руку, щоб відвести її в дім. Вона відсахнулася від нього, мов ошпарена. Поттер розкрив рота і заговорив, а інші стояли поряд, біля дверей, і мовчки слухали. Ось тоді вона й затулила руками вуха, закричала, що нічого не хоче слухати. Вона знає все, що їй треба знати: Бен помер. І не треба їй розказувати, як це сталося. Вона кричала й кричала, ніби сподівалася заглушити неймовірну звістку, прогнати з-перед очей оті примари.

Поттер заговк. Провів її в другу кімнату, посадив на стілець, засвітив лампу і стояв поряд, аж поки вона перестала кричати. Хтось приніс їй склянку води. Вона відштовхнула її.

— Ви йдіть звідси,— сказав Поттер,— а я відведу її до Брайсів. Їй там буде краще, та й лікар туди прийде.

— Ні!

Усі інші вийшли з кімнати.

— Я залишуся тут.

— Там вам буде краще. Вам не можна зараз лишатися самій.

— Ні, ні, не хочу...

Поттер зітхнув.

— Зі мною все гаразд. Бен помер, я знаю. І знаю, коли це сталося. Знаю. *Зі мною все гаразд.*

— Ви не повинні сидіти сама як палець.

— Хтось пішов їх сповістити? На Фос-Лейн?

— Атож.

— Залиште мене саму.

— Я не можу, розумієте — не можу!

Якусь мить Рут дивилась на Поттера. Вона майже нічого про нього не знала, хоч Бен і працював із ним п'ять, а то й більше років. Поттер жив самотою, по той бік вигону, завжди там жив.

— Я не хочу туди йти. Не хочу бути з ними.

Вона відчула, що він теж у розпачі, що і його глибоко вразила Бенова смерть, і він не знає, як їй допомогти, що сказати і як повестися; він не міг примусити її піти з ним і боявся залишити саму.

Вона підвелася й пішла до кухні приготувати чай. Була цілком спокійна. Тільки б вони не намагалися розповісти їй щось іще. Тепер, коли вона знала, що Бен мертвий, їй уже не хотілося бути біля нього. Хоч би де лежало його тіло, воно вже не було Беном. Вона зняла очі угору. Її Бен десь тут, зовсім поруч... Якщо вона простягне руку, то доторкнеться до нього, якщо заговорить — він почує її. Весь дім був сповнений ним. Її Беном.

Вони пили чай. Вогонь яскраво палахкотів і відкидав червонястий відблиск на Поттерове обличчя та його дужі руки, що тримали кухоль. Можливо, він ще сидить з нею. Нараз їй захотілося, щоб він лишився.

Вона озвалася:

— Зовсім ніби весна. Я так сказала вранці... а він за-

сміявся. Був мороз, коли Бен виходив, але потім потепліло, правда ж? Наче й справді настала весна.

Поттер не відповів. Вона не могла пояснити йому, якою щасливою відчула себе вчора, коли весь світ здавався їй оновленим, не могла розповісти їй про страх, що охопив її сьогодні в садку. Сказала тільки:

— Я знала...

Та Поттерові це ні про що не говорило.

— А може, все-таки підете туди? Я проведу вас до села. Так було б краще.

— Ні.

Поттер спохмурнів, і йому, як і молодому Колтові, захотілося, щоб на його місці був хтось інший, щоб хтось звільнив його від цього обов'язку. З людьми він завжди почував себе скуто. Міг порозумітися лише з дітьми — і то не часто. Досі він бачився з Рут тільки вряди-годи, вітався й ішов собі далі.

Йому знову й знову вчувався тріск, і він бачив, як падає могутній в'яз. Потім — тиша і він, Поттер, схилений над тілом товариша. Йому не треба було й торкатись до нього — він і так одразу все зрозумів. Ніхто в цьому не винен. Ні він, ні Бен. Нещасливий випадок, та й годі. Безглузда, раптова смерть.

Поттер стривожено спостерігав за Рут: стоїть, схилившись над плитою — і зовсім не плаче. А чим може зарадити він?.. Отож Поттер і далі сидів біля неї мовчки.

Рут не пам'ятала, скільки людей приходило до неї того вечора. Здавалося, їм кінця не буде. Раз у раз шанобливо стукали в двері, і перед нею з'являлося чиєсь обличчя з виразом належного суму — чоловіки, старі й молоді, місіс Райдел, Картерова дружина, Еліс Брайс. Але вони були десь далеко-далеко, і навіть тоді, коли маленька кімнатка наповнилася людьми вщерть, їхні слова долітали до Рут, мов з другого кінця довжелезного тунелю.

— Ходімо з нами. Тобі не слід залишатися тут. Ти сама не своя. Негаразд сидіти самій після того, що сталося. Бен не похвалив би тебе за це.

Рут була вражена: невже вони думають, ніби краще за неї знають, що схвалив би і чого б не схвалив Бен? Вона попросила б їх зовсім не згадувати його, коли б не знала в душі, що це нічого не важить, що Бен завжди буде тільки з нею. Для них він тепер недосяжний.

— Я залишуся тут. Зі мною все гаразд. Не турбуйтеся.

Вона так і не підвелася зі стільця, що стояв біля плити. Поттер давно вже пішов.

— Зі мною все гаразд.

Вона аж стомилася. Це було те саме, що намагатися переконати в чомусь глухого чи божевільного.

Еліс Брайс сиділа за столом, відвернувшись від Рут. Еліс була майже однакового зросту з Беном, мала схожі риси обличчя, але зовсім інший колір волосся, та й вдачею брат і сестра дуже різнилися.

«Горда»,— завжди казали Брайси про Рут. Гордою ж була Еліс, вона завжди пишалася своєю вродою і граційністю, бо такою її виховала Дора Брайс.

«Ти досягнеш того, чого не змогла досягти я. Я не хочу, щоб ти змарнувала своє життя на чоловіка без майбутнього і застрягла в цій глушині. Ні, ти можеш піти далі, і ти повинна вибитися в люди».

Еліс була в глухій, по саму шию, темно-синій сукні, яка їй дуже личила, відтінюючи волосся і ніжну білу шкіру. Всі свої вільні гроші Брайси витрачали на вбрання для Еліс.

— Іди додому,— знову озвалася Рут.— Іди додому.

Їй хотілося якомога скоріше залишитися самій— і тоді вона відчує Бена зовсім близько, поруч себе, а ці люди проганяли чоловіків образ, затуляли його від неї.

— Маму довелося покласти в ліжко. Ми мусили викликати лікаря, щоб він дав їй снотворне. Вона не змогла прийти сюди зі мною.

— То й нехай.

— Хіба тобі нема ніякого діла до нас? Тобі байдуже, що ми чуємо? Бен був не тільки твій. Уяви собі, що відчула мати, коли їй принесли цю звістку!

Рут підвелася і пішла до кухні. Місяць уже зійшов, і його проміння освітло рожевий кварц, що так і лежав на столі, де залишив його Бен. Мабуть, цей камінь випромінював щось чудодійне, бо, подивившись на нього, Рут знову заспокоїлась і пробачила Еліс її слова. Їй хотілося побути на самоті в тихій холодній кухні. Тут до неї повернулося відчуття, що Бен, хоч і мертвий, а все ж поруч з нею. Вона не почувала себе ні розгубленою, ні хворою, ні переляканою. Ніщо в світі не змінилось. Час не зупинився. Вони сподівалися, що вона, Рут, ще не усвідомила страшної правди і ось-ось не витримає, закричить знову і стане від них залежною.

— Ти ненормальна.

Це сказала Бенова сестра Еліс, що сиділа в суміжній кімнаті, Еліс, що й уявлення не мала, як змінилася за цей день Рут. Відтоді як вона купила у Тефтоні уламок кварцу і, йдучи додому, побачила згори, як онови-лась під сонячним промінням природа, відтоді все на світі стало для неї доладним і гармонійним, мов оцей кристал. Але цю гармонію могла бачити тільки вона, Рут.

Еліс... Треба повертатися до кімнати і знову розмовляти з нею. Не пояснювати їй, звичайно. Але спробувати бути лагідною хоча б до цієї дівчини, яка ніколи не любила й не розуміла Рут. Адже ніхто з них не зможе збагнути того, що збагнула вона. Раптовий виплеск світової гармонії, який вона спостерігала вранці, мусив мати кінець — і він завершився о четвертій годині смертю Бена. Рут завжди про це пам'ятатиме, хоч би що сталося, і, мабуть, тільки це й допоможе їй вижити.

— Вип'єш чого-небудь?

Еліс пильно подивилася на Рут.

— Ти що, не розумієш? Ходиш, як уві сні. Бена вбито, і його вже немає.

Руки її зненацька безсило впали на стіл.

— Я знаю.

— Ти не розумієш, ти ще не віриш у це.

— Я тобі наллю чаю. Або какао. Я купила на базарі трохи какао.

— Хіба ти...

Але тут Еліс рвучко підхопилася на ноги й озирнулася, шукаючи своє пальто. Було вже пізно — далеко за північ. Ніхто більше не прийде.

— Ти казала, що хочеш бути сама. Гаразд, я залишу тебе. Тобі нічого від мене не треба. Ні від мене, ні від будь-кого з нас. Ми завжди були для тебе чужими.

Рут стояла у дверях. Їй було шкода Еліс, але почувала вона себе дуже далеко від неї, десь на другому кінці світу.

Вона сказала:

— Місяць уже зійшов. Тобі добре буде видно дорогу з гори, і ти спокійно дійдеш.

У каміні перекинулося поліно, і дощем бризнули іскри.

— Мене просили тебе спитати, куди краще привезти тіло — сюди чи на Фос-Лейн. Вирішуй сама.— Голос Еліс звучав вороже й сухо.

— Мені байдуже.

— Що?

- Твоя мати...
- Вона хоче, щоб до нас.
- То й нехай.

Бо зрештою, вона не хотіла бачити у своєму домі труну, не хотіла бачити мертвого тіла. Їй краще відчувати поруч справжнього Бена, з яким вони жили в цьому будинку і який і тепер невидимо присутній тут...

- Так буде краще.

Вона ледь вимовляла слова — її зморювала страшна втома.

- Звідти буде ближче.
- Виходячи, Еліс озирнулася.
- Ти навіть не плачеш. Мабуть, тобі й не хочеться

плакати.

Рут знову сіла на стілець і одразу заснула. Вогонь у каміні ще трохи жеврів, а тоді погас. Коли наступного дня, близько шостої години, прийшов Джо, кімната в сірому ранковому світлі здавалася холодною й неза-тишною.

Вони б ніколи не послали його сюди, він, звичайно, вирішив провідати її сам, а в таких випадках ніщо не могло спинити його. Коли Рут розплющила очі, Джо стояв за кілька кроків і стурбовано дивився на неї.

- Джо...

Вона ворухнулася й відчула, що м'язи на шиї та спині болять, а ліва рука, на яку вона сперлася, зовсім затерпла.

У кімнаті все було, як завжди, усе на своїх звичних місцях, і на якусь мить це здивувало Рут, бо вона чекала, що все тепер зміниться.

— Джо! — з радістю озвалася вона ще раз. Тільки його вона й хотіла бачити тепер біля себе. Коли дивилася на нього, їй ставало легше на душі, адже він ніколи не умовлятиме її робити щось неприємне для неї, йому нічого не треба пояснювати.

- Ти не лягала в ліжку.

— Але я поспала. Я не сподівалася, що засну... Несила було піднятися нагору, я так стомилася.

Їй пригадалося, якою виснаженою вона себе почувала. Навіть думати не могла і сама не усвідомлювала, що робить.

- Тобі було незручно.
- То байдуже.

Якусь хвилину обоє мовчали, дивлячись одне на одного. Але не тому, що хтось із них був наляканий чи збентежений. Просто не було потреби говорити.

Джо вийшов у кухню, і вона чула, як він відкриває дверцята плити і вигрібає холодний попіл. Потім він приніс знадвору вугілля, налив у чайник води.

— А тим часом я погодую курей,— почула Рут його голос.

— Не треба.

Бо їй хотілося щось зробити самій і хотілося поглянути на курей. Вона взяла ківш і набрала корму. Джо не став сперечатися. Такий він був — ніколи не нав'язував нікому своїх бажань.

Кури в курнику метушилися, мов юрба школярів, які чекають, щоб їх випустили на перерву. Вони позлітали вниз і обліпили її ноги, поки вона змішувала корм з водою. Здавалося, минули десятки років від того ранку, коли вона робила це, вирядивши Бена на роботу.

Потім вона збирала яйця, деякі були ще теплі. Склала їх у ківш, і вони лежали там рядочком, світло-коричневі, рожево-сірі, як ті морські камінці, що їх назбирав Джо ще шестирічним хлопчиком, коли вони були всією родиною біля моря. Брайси назбирали тоді трохи грошей, заощаджуючи кілька років, і поїздом поїхали до моря, за сорок миль від Тефтона. Джо розповідав їй про цю незабутню подорож, він пам'ятав кожну дрібничку, ті п'ять днів і досі здавалися йому якимсь чудом. Це сталося ще до того, як Рут приїхала сюди, і вона любила слухати про ті часи, бо все, що траплялося в житті Бена, було важливим для неї, їй хотілося якось прилучитися до його минулого.

Через місяць після тієї подорожі бик поранив Артура Брайса, і хоча він і далі ходив на заробітки до Райделів, але тільки вряди-годи, і виконував там усяку дрібну роботу. Отож із грішми відразу стало сутужно, і родина вже більше нікуди не їздила.

Коли вона принесла яйця, Джо сказав:

— Дай-но я засмажу тобі одне. У плиті так добре горить.

— Не треба.

Він не наполягав.

— А собі засмаж. Поснідай, Джо.

— Я прийшов одразу, тільки-но прокинувся. Усі наші ще сплять.

— Еліс була тут учора допізна.

— Я знаю. Вони потім цілу ніч плакали і все таке. Він вибрав собі яйце.

— А ти не плакала, Рут?

— Ні.

Як це можна — мати всього чотирнадцять років і все розуміти, знати, як поводити себе з нею, що говорити? Джо був невисокий для свого віку, широкоплечий, як і його батько, з довгими руками й ногами. Бен і Еліс вдалися в матір — обоє високі і тонкокісті.

Він засмажив два яйця, змащуючи їх смальцем, аж поки білок навколо жовтка став непрозорим. Чи було щось таке, чого б він не вмів робити? І робити добре, бо він завжди був розважливий і терплячий. Діставши із шафки тарілку, Джо подивився на Рут. Вона заперечливо похитала головою. Але їй приємно було спостерігати, як Джо їсть яечню та хліб з маслом, серйозний такий і спокійний. Їм було легко вдвох.

Джо вона побачила за кілька днів після знайомства з Беном, і між ними одразу зродилася приязнь, виникло взаєморозуміння. Він тоді розповів їй, як у лісі поблизу Чарнлі натрапив на одуда, як зацікавився з подиву, коли побачив таку рідкісну, таку гарну лташку, з барвистим пір'ям і чудернацьким чубом.

— Ніхто мені не повірив, — сказав він, — краще б я їм нічого не говорив. Усі побігли до лісу шукати того одуда, але я знав, що вони його не побачать, — такий зчинили галас. Сказали, що мені це привиділось, а думали, що я набрехав. Але одуд там таки був — я його бачив на власні очі.

Другого дня він прийшов до хрещеної Фрай, у будиночку якої вона жила, і приніс показати книжку про птахів.

— Ця книжка належала моему прадідові. — Джо перегортав сторінки з великою обережністю. — У нас лишилося багато його речей. Окрім мене, ніхто не цікавиться ними.

Книга була груба, в темно-червоній шкіряній оправі, з малюнками, прикритими аркушем цигаркового паперу. На малюнках були відтворені найрізноманітніші відтінки пір'я. Вони довго роздивлялися одуда.

— Можливо, я його більше не побачу, — сказав Джо. —

Ніколи в житті. Вони рідко трапляються. Та все ж я один раз його бачив. Таке не забувається.

Джо також знав, що біля струмка, за лісом Райделів, живуть зимородки. Одного теплого й тихого надвечір'я він повів її туди і навчив ходити так, щоб нікого не потривожити. Блакить пташиних крил була яснішою за прозору воду, в якій відбивалося сонце.

— Я нікому не казав, де вони живуть,— мовив Джо.— Я сюди сам приходжу.

— Але ж ти привів мене.

— Та привів.

— А не боїшся, що я комусь розповім?

Джо подивився на той бік струмка, де берег круто піднімався вгору, і мовив:

— Я знаю, що ти не скажеш нікому.

То була їхня перша таємниця, і Рут хотілося якось подякувати йому, та вона не знаходила слів. А було це три роки тому, і Джо сповнилося тоді тільки одинадцять. Маленький хлопчик із шорстким, коротко підстриженим волоссям, але вже й тоді відчувалася в ньому ця мудрість, це розуміння світу.

Він доїв яечню, помив і витер тарілку. Рут стояла біля столу, і спогад про те, як вона поверталася з базару додому, про останній вечір з Беном зігривав її змучену душу, мов промінчик сонця. Вона почувала себе чужою, покинутою в цьому світі. Час зупинився в ту хвилину, коли вона відчула, що Бен помер, і Рут не уявляла собі, як той час почнеться для неї знову.

Джо погладив кінчиками пальців камінь.

— Рожевий кварц.

— Так. Я купила його в Тефтоні, щоб подарувати Бенові.

— Кварц буває жовтий, як масло, буває такий, як цей, буває білий і синій. Та синій трапляється рідко.

Бен так і сказав: Джо знатиме про цей камінь усе.

— Він може ненароком упасти й розбитися. Поклади його вище, на полицю.

— Ні, я хочу, щоб він лишився тут.

Ніщо в цьому домі не повинно змінюватися, ніщо.

Коли плита нагрілася, Рут захотіла помитись і похапцем скинула з себе весь одяг; вона носила його всю цю добу і почувала себе в ньому брудною.

Коли занурилася в теплу воду, їй здалося, ніби вона може в ній розчинитись або запливти на цих теплих хвилях кудись далеко-далеко,— саме цього їй і хотілося. Намилуючи собі руки, ноги й живіт, споліскуючи тіло водою, вона почувала себе так, ніби хтось миє її, як дитину.

«Поки я лежу в цій воді, нічого поганого не станеться!» — подумала Рут.

Вона заплющила очі, і перед ними замерехтіло сяйво — світло-зелене і голубе, а потім сріблясте, наче далека зірка. Ноги у воді здавалися невагомими. Якби отак утопитися — легко, без болю й страху. Вона відчувала, що Бен десь поруч,— він був трохи насуплений, проте не сердитий, а ніби чимось здивований. Рут вистромила руку з води і хотіла доторкнутися до його обличчя, та воно відхилилося якраз на відстань її простягнутої руки. Ну то й нехай, вона лежатиме тут, у воді, хоча б цілу вічність, чекатиме, поки Бен підійде до неї.

— Рут...

Голос долинув зовсім з іншого боку.

— Рут.

А потім стук у двері. Вона розплющила очі. Хто б це міг бути? Вона нікого не хоче бачити.

— Ти мене чуєш? З тобою все гаразд?

Джо.

Вода зовсім прохолола, вкрилася непрозорою піною. Шкіра на пальцях у Рут побілела і зморщилась.

— Зі мною все гаразд.

— А я оце хочу піти напоїти віслюка.

Вона й забула про віслюка.

Зовсім отямившись, Рут вилізла з ванни. Їй було холодно, фаянсова раковина і ванна, шибки на вікнах здавалися такими яскравими — аж очі різало. Рушник був шорсткий, грубий і боляче дряпав спину. Виринувши з мрії, де було так тепло й безпечно, вона опинилася в холодній і незатишній кімнаті. Як їй витерпіти цю реальність?

— Коли хочеш, ми можемо в щось пограти,— сказав Джо.— В дамки або в доміно.

Надворі мрячило, і небо було тьмяно-сіре. «Вже, мабуть, полудень,— подумала Рут,— а може, й пізніше». Джо з'їв трохи холодного м'яса, вона попила молока, а потім знову чаю. Час зливався з бульканням чайника,

з присмаком і запахом темних розмоклих листочків. Коли вона не пила чаю, в роті одразу пересихало.

Що сказав Джо? Вона подивилась йому в обличчя, намагаючись пригадати. Ні, забулося. Дощові краплі швидко спливали по шибках.

— Джо, нехай вони більше сюди не приходять. Я нікого не хочу бачити.

— Не придуть.

— А як придуть...— І Рут так зціпила кулаки, аж нігті вп'ялися в долоні.

— Гаразд, я перекажу їм.

— Але ж ти зостанешся, Джо?

— Авжеж.

— Учора ввечері...— Вона глибоко вдихнула повітря, старанно добираючи слова, перш ніж їх вимовити.— Ти був удома, коли вони принесли вам цю звістку?

— Я відчинив двері. Прийшов містер Ренкін.

Вона спробувала уявити собі цю картину.

— Мати зомліла, і довелося дати їй бренді та нюхальної солі. Потім її поклали в ліжко.

Він говорив про матір, наче про якусь сторонню людину.

— А ти? Що було з тобою?

Вона боялась, що всі про нього забули, і ніхто його не втішав, не заспокоїв.

— Я вийшов з дому. Піднявся на гору, а потім спустився на той бік. Я довго-довго ходив.

— Сам?

— Атож. Я думав. От і все. Плакати мені не хотілося. Просто хотів побути сам і подумати.

Джо пригадав ту прогулянку. В кишені у нього лежав складаний ніжик з костяною колодочкою, якого подарував йому Бен на день народження, і він раз у раз стискав його в руці, щоб заспокоїтись. Краєвид за горою, осяяний останніми променями сонця, був безлюдний і мирний. Джо ліг долілиць на траву і задивився на невеличкі поля, схожі на зелені подушки, покладені одна на одну, оточені з усіх боків темно-коричневими лісами. А вдалині видніли пагорби та долини сусіднього графства. Мінячись рожево-бузковими і синювато-сірими барвами, вони немовби відступали все далі й далі у надвечірньому світлі.

— Здавалося мені...— почав Джо та й замовк, бо як він міг пояснити їй те дивне відчуття, яке його тоді

охопило? Наче раптом усе стало на свої місця, як у розв'язаному кросворді. Він ніколи раніше не думав отак про смерть. Те відчуття було безглуздим — Джо був певен цього. Адже він мав би відчутти гнів, гіркоту неправої втрати. Як їй пояснити?

— Я знала, коли це сталося, — сказала Рут. — Я була в садку, і мені здалося... ніби я сама помираю... Я злякалась і відчула: скоїлося щось страшне.

— Люди іноді відчують на відстані. Тварини також.

— Звідки, Джо? Як я про це здогадалася?

Але насправді вона й сама знала відповідь. Кохати Бена — означало читати його думки, завжди знати, де він — близько чи далеко — і що почуває, щасливий він чи нещасний. Тож не дивно, що вона одразу відчула, коли він помер.

Джо підвівся й опустив штори.

— Мабуть, вони чекають на тебе? Ти повинен вернутися додому?

— А ти хочеш, щоб я пішов?

— Ні.

— Ну, то й гаразд. Їм однаково.

— Ти сказав, куди йдеш?

— Я лишив записку. А втім, їм байдуже, що я роблю.

Його, певно, теж це зовсім не турбувало.

Хлопець знайшов шахівницю, і вони почали грати в дамки, сидячи біля вогню і слухаючи, як ляпотить за вікнами дощ. Рут здавалося, ніби вона стоїть збоку і дивиться на цю жінку в жовтій блузці й спідниці, яка переставляє на дощці маленькі червоні кружальця. Джо був добрий гравець і грав чесно, не піддавався їй, отож вона не виграла жодного разу, проте це не мало значення.

— Ти стомилася?

Від звуку голосу Джо Рут знову відчула, що сидить за шахівницею.

— Не знаю.

— Зготувати тобі щось попоїсти?

— Ні, не треба.

Проте, коли він приготував їсти собі, вона теж узяла з тарілки скибочку сиру та половинку помідора, і цього їй вистачило, хоча вона й не відчула ніякого смаку.

— Якщо хочеш, я залишуся спати тут, — сказав Джо.

Спати... Ну що ж, вона, мабуть, теж засне. Тільки не нагорі — не в тій кімнаті, де стоїть ліжка, і де в шух-

лядах і в шафі повно Бенового одягу, і де подушка пахне Беновим волоссям. Вона знову спатиме тут, на стільці біля каміна. Якщо й не засне, то принаймні відчуватиме, що Джо з нею поруч.

— Я тобі постелю. В маленькій кімнаті.

— Я й сам собі постелю.

— Ні.

Бо не треба їй сидіти й сидіти, наче кров застигла у неї в жилах.

Коли відчинила двері до маленької кімнати, їй знову здалося, що вона зіткнулася віч-на-віч із Беном. Вона вголос вимовила його ім'я. Легкий вітерець гоїднув ситцеву завіску і приніс запах мокрої папороті та дерну.

— Бене! — тихенько покликкала Рут.

Здавалося, він витав у повітрі, яким вона дихала, стояв позаду і дивився через її плече. Її вразило, що вона не злякалася, — не його, звичайно, а того, що трапляються такі речі, в які вона досі не вірила. Це зовсім не те, що пригадувати Бена або уявляти його, це була певність, що він тут, поряд. І що найдивовижніше — вона відчувала його присутність саме тоді, коли зовсім і не думала про нього. Заходячи до цієї кімнати, вона міркувала лише про те, яку постіль постелити Джо і чи простирадла не вогкі.

Вона промовила:

— Зі мною все гаразд, Бене. Нічого трапитись уже не може. Мене нічим тепер не вразити. Ти зі мною і Джо зі мною. От і добре.

Чому вона розмовляла з ним?

Адже Бен помер, і тепер він на тому світі. А в цій кімнаті його бути не може.

І все ж таки він був тут. Рут опустила штору й витерла краплі дощу з підвіконня. Дай боже, щоб усе так і лишалось. Час для неї зупинився, і вона не хоче, щоб він знову прийшов у рух. Вона не хоче відчувати більше нічого — так їй буде легше витримати.

Та вона знала, що все зміниться, що це лише тимчасове затишшя, але треба дякувати за нього й перепочити, бо рано чи пізно неминуче вдарить гроза.

Тієї ночі вона не склепила очей. Втома й розгубленість випарувалися з її тіла, наче наркоз, і вона мала таке відчуття, ніби хвиля викинула її на берег і вона лежить на піску при повній свідомості. Дощ усе накрапав.

Бен казав тоді правду: весна ще не настала, а ті два сонячні дні здавалися далекими-далекими, згадкою з дитинства.

Відчуття, що Бен тут, у домі, минуло. Рут спробувала відновити його, озивалась до чоловіка, та в кімнаті було порожньо. І вона уже не могла прогнати від себе думку, куди ж вони віднесли Бенове тіло і що з ним роблять.

Вона спробувала уявити собі, як готують покійника до похорону. Досі Рут не траплялося віч-на-віч стикатися зі смертю. Хрещена Фрай померла уві сні через тиждень після того, як Рут вернулася додому, мати впокоїлася давно-давно, коли Рут була трирічною дівчинкою, і від неї тоді все приховали, вирядивши її до родичів у Дербішір.

Може, Бен лежить зараз у моргу, в лікарні? На чому ж він там лежить? На ліжку чи на ношах? Чи на мармуровому столі? Як він тепер виглядає? Схожий на її Бена чи зовсім змінився — став блідий і задубілий, мов те неживе поросся, яке вони знайшли колись біля своєї хвіртки? Бен узяв тоді його і закопав у садку під яблунями. А тепер закопають Бена. Можливо, його перебинтували або зашили у білий саван. Чужі люди торкалися до нього, байдужі руки роздягли й обмили його тіло, закрили йому очі. Вона обурювалася, бо Бен належав лише їй, ніхто не мав права так по-блюзнірському поводитися з ним. Зникло почуття, що його тіло — це лише порожня оболонка, тепер він був для неї живим, із плоті й крові. Їй дуже хотілося б знати, як саме покалічило його дерево. Розбило голову чи потрощило ребра? Але про це вона ніколи не зважилася б розпитувати. І що вони зробили? Чи повправляли переломи, чи залишили відкриті рани? А може, лишили все, як було, бо ж мертвому все це байдуже.

У четвер його привезуть на Фос-Лейн, до батьків. Цього хотіла Дора Брайс, а Рут погодилась, і справді думала тоді, що це для неї не має ваги. Але тепер їй раптом захотілося, щоб він лежав тут, щоб вона могла доторкнутись до його тіла, сидіти біля нього до самого кінця. Адже його домівка — тут.

Приходив священик Рейтмен, щоб поговорити з нею, домовитися про похорон, але вона втекла нагору і там зачинилася, і він був змушений переказати все через Джо. Чому вона так злякалася пастора? Адже він був добрий, і вони обоє вірили в одне й те саме. Але їй не

хотілося, щоб він говорив їй про смерть Бена, про потойбічне життя — вона й так це знає, а чого не знає, те збагне й сама, власним розумом.

Похорон призначили на п'ятницю, і хтось мав зайти по неї.

— Ні, я піду сама.

Хлопець здавався стурбованим.

— Що таке, Джо?

— Треба... Вони хочуть, щоб ти спершу зайшла до них. А тоді, всі разом, підемо за труною до церкви.

Всі разом... Вона не хотіла йти ні з ким. Вона не любила дивитись на людське горе, а буде воно глибоким і щирим, адже Бена любили всі, і кожен відчує цю втрату. Проте їй хотілося, щоб оплакувала його тільки вона одна.

Похорон маячив перед нею, мов стрімка скеля, на яку вона обов'язково мусить зійти, бо не можна ні звернути вбік, ні відступити назад. Рут сиділа, стискаючи бильця крісла, і благала, щоб бог дав їй силу витримати все це й не збожеволіти.

Спочатку вона не зрозуміла, хто це схлипує там, нагорі. Сиділа, заглиблена в себе, не помічаючи темряви, не відчуваючи тепла, яке ще струміло від погаслого каміна.

Та ось вона схопилась на ноги. Це Джо плаче. Адже, крім нього, в домі нікого нема.

Він сидів на ліжку, затуливши обличчя руками.

— Джо...

Він не поворухнувся. В кімнаті пахло вогкістю.

Рут сіла до нього на ліжку, взяла його за руку, та коли врешті він відвів від лица долоні, вона побачила, що він не плакав, як їй почулося спочатку. Очі, що здавалися величезними на вилицюватому обличчі, були сухі, й у них світився страх.

— Все гаразд, Джо, я тут. Що сталося?

Якийсь час він мовчав. Потім кілька разів глибоко зітхнув і ліг на спину.

— Мені щось приснилося. Не знаю, де я був.

— Ти тут, у ліжку.

— Там були дерева.

Вона з острахом чекала, що він скаже далі.

— Я був у лісі. Там гарно, сонячно й тихо — ти ж знаєш, як це буває. Я почував себе щасливим-щасливим, а в дерев були обличчя, і ті обличчя сміялися.

Він ще раз глибоко зітхнув і здригнувся. Рут торкнулася рукою його щоки.

— Потім споночіло, і всі обличчя змінилися. Вони стали потворними, з лютими посмішками, як у тих химер, що на церковній дзвіниці. Вони обернулися на чортів і кинулися гуртом на мене, а я впав і не міг утекти.

Нічні кошмари. Та, може, зрештою, це допоможе йому здолати журбу і страх. У неї це ще попереду.

— Дати тобі чогось попити?

— Котра година?

Вона не знала.

— Я посиджу з тобою. Зварю нам какао.

Коли вона повернулася, то побачила, що Джо заспоївся. Обличчя його порожівало, а в очах уже не світився страх.

— А що буде з тобою, Рут? — спитав він. — Після всього цього. Що ти робитимеш?

Після всього цього? Вона не думала про це, майбутнє для неї просто не існувало.

— Мені б не хотілося, щоб ти поїхала звідси.

— Поїхала? Ні, я не поїду нікуди... Звичайно ж, ні.

Бо навіть якби їй спало таке на думку, куди вона поїде? Тут її дім, і її місце тут.

Три роки тому, коли батько одружився з Елен Гейдж, Рут переїхала жити до хрещеної Фрай. Елен добре ставилася до падчерки, хотіла, щоб вони подружилися, і Рут розуміла, що ця жінка буде доброю дружиною для батька. Рут раділа з цього, насамперед тому, що стала вільною, вона вже не була єдиною в батьковому житті, і він більше не триматиме її біля себе. Елен їй подобалася, та після їхнього одруження вона не захотіла жити з ними, бо прагнула самостійності, адже їй сподобалося вісімнадцять.

На той час хрещеній Фрай було близько дев'яноста, вона майже осліпла і ходила з ціпком. Але старенька зберегла бадьорість і мужність, вона постійно піклувалася про інших, і тому в її домі завжди було повно людей. Вона привітала Рут, як свою рідну дитину, а та, в свою чергу, поралась по господарству, варила старенькій їсти і водила її на прогулянки. Стояв червень, літо було в самому розпалі, і спини чоловіків, що косили сіно у Райдела, аж почорніли. Рут почувала себе добре, як удома, навіть коли ще не зустріла Бена.

— Куди ж мені звідси їхати, Джо?

Він поставив порожній кухоль на полицю.

— Я тобі розповідав про мушлі?

Вона кліпнула очима. Але такий уже був Джо: він вважав, що всі мають поспівати за його мінливою думкою.

— Я знайшов їх на горищі у шафі. Ці мушлі привіз мій прадід з Вест-Індії та Китаю. Деякі з них, мов перлові, а одна — рожева і скручена, як змія. Треба почитати про них у книжках.

Мушлі. Мушлі і камені, пташки й рослини, комахи й гриби, що ростуть на вогких лісових низинах, — про все це знає Джо.

— Мені б хотілося побачити ті краї. — Голос його став мрійливим. — От би стати моряком — де б я тільки не побував!

— А ти не сумуватимеш за цими місцями? За всім, до чого звик?

— Звичайно, сумуватиму. І через те я ще не знаю, що робитиму. Коли читаю про теплі краї, про ліси, в яких, мов наші горобці, пурхають барвисті пташки, про непрохідні джунглі, про шторми, що бушують біля мису Горн, мені здається... іноді... що тільки це мені й треба. — Він розплющив очі і спитав: — А як же ти, Рут? Як житимеш далі ти?

Вона похитала головою і вийшла. На площадці сходів зупинилася й постояла біля дверей кімнати, в яку не зважувалася зайти.

Була майже четверта ранку. Рут заснула лише на якусь мить, і їй одразу наснився сон Джо. Спершу обличчя дерев лякали її, але потім вона зрозуміла, що дерева взяли собі обличчя тих людей, що приходили до неї напередодні: Поттера, Еліс, Девіда Колта, священника і навіть тих, кого вона ще не бачила, — Дори та Артура Брайсів, інших односельців. Здавалося, це тривало дуже довго, проте, коли вона прокинулась, то тільки пробило п'яту. Рут підвелася і сиділа, поки всі ті привиддя, всі спогади відлетіли і в голові прояснилося. Вона стежила за рухом годинникової стрілки: ось уже пів на шосту, шоста, а коли пробило сьому, до кімнати тихо зайшов Джо.

Сьогодні четвер. Ще тільки один день, одна ніч, одна крихта дорогоцінного часу, мов крапелька води, що висить під краном, але ось-ось упаде, і її не стане.

На кухні Джо розтопив плиту і поставив на вогонь чайник. Ці звуки її заспокоювали.

Було вже по п'ятій годині. Рут умилася в кухні під краном крижаною водою, що обпікала шкіру.

Місячне світло уже поблякло, займався світанок, і все навкруги здавалося якимсь нереальним, а вона почувала себе невагомою, мов уві сні. Але висока трава, що росла понад стежкою, змочувала їй ноги, і це повертало її до дійсності.

Стежка звужувалась і звертала в буковий ліс, петляючи між деревами. Всі нічні тварини вже поховались у гнізда та нори, і коли Рут підійшла до хвіртки в огорожі навколо поля, то почула перші несміливі голоси пташок.

Небо трохи проясніло, на луці та попід лісом білими клаптями лежав ранковий туман. Рут чула запах свіжої, соковитої трави, яку толочила ногами, і вогкий запах туману.

В лісі стежка пішла круто вниз, і Рут ковзалася на мокрому листі та мохові, хапалася за гілки й коріння. Ставало дедалі видніше, тепер уже можна було розгледіти сірі обриси дерев за кілька ярдів попереду. Вона нічого не відчувала, не боялася, думала тільки про те, що мусить дійти туди.

Нижче в долині туман був густіший і тягся за нею, мов подертий шифоновий шарф. За буками росли дуби та в'язи, а поміж ними — куці шипшини й інший чагарник. Попереду промайнула ласка з червоними, як намистини, очима. Ще один спуск до останньої просіки. Тут було зовсім тихо. Вже зовсім розвиднілось, і можна було розгледіти все розмаїття лісових барв. Листя стало зеленим, земля — коричневою, сріблясті торочки лишайника відтінювали світло-зелений мох.

Аж ось і западина.

Спершу Рут не помітила тут ніяких слідів того, що сталося. Але розглянувшись довкола, побачила зрізану памолодь та купу пообламуваних гілок.

Саме дерево лежало осторонь; коріння було наполовину вивернуте, наче зуби з ясен, і в землі зяяла вирва. Підійшовши ближче, Рут побачила, що деревина згнила, а кора суха й поточена шашелем. Проте на верхніх гілках зеленіли бруньки. Ніхто в цьому не винен, ніхто не міг знати.

Вона повільно опустилася на землю і поклала руки на кору дерева. Кора була м'яка від моху. То ось де воно сталося. Важко було вгадати, де саме придавило Бена дерево, люди затоптали все навколо.

Рут зрозуміла, що для Бена було найкраще померти в лісі. Це його місце, він бігав тут змалечку, працював тут. Вона не хотіла б, щоб він місяцями лежав у лікарні.

Між гіллям прослизнув перший промінчик сонця, і павутиння на глодові райдужно заяскріло крапельками роси. Рут стояла навколішки, припавши обличчям до дерева, яке вбило її чоловіка. Заклякла від холоду, відчувала, що одяг промок, але не йшла звідси, бо тут вона набиралася мужності і якоїсь надії. Лежала напівпритомна, перед очима снувалися якісь видіння; щебетали пташки, а потім їй учулися уривки людської мови, так ніби хтось прийшов по неї в цей ліс.

Коли вона нарешті розплющила очі, то відчула себе набагато краще. Це місце їй подобалося, бо тут помер Бен, а Бен був добра людина. Вона знала тепер, що їй можна сюди приходити, — тут вона завжди знайде спокій і ніколи не відчує ніякого страху. Бо якщо лиха смерть позначає злом місце, де вона сталася, то чом добра смерть не може позначити його добром?

Минуло ще чимало часу, поки нарешті вона підвелася і спробувала розім'яти заляклі руки та ноги.

У долині туман згортався й згортався, мов довжелезний сувій полотна. Рут знайшла з десятків грибів, зверху білих, а знизу — рожево-коричневих. Кілька з них вона поклала до кишень, а решту несла в пригорщах і так піднялася на гору й перейшла вигін. Біля хвіртки на неї чекав стурбований Джо. Вона озвалася до нього здалеку, щоб заспокоїти його. Віслюк почув її голос і заревів.

— Рут...

— Я жива-здорова.

— Гриби!

— Я назбирала їх у долині.

Він стривожено зиркнув на неї.

— Я ходила туди. В западину. Мені треба було піти.

— Розумію.

— Треба було піти туди самій.

— Тепер тобі легше?

— Так.

Тепер їй є хоч на щось опертися, і це допоможе

якось пережити день. Вона боялась лише вечора і не зважувалася заглянути наперед, бо знала: найважче для неї почнеться якраз тоді, коли для інших усе вже буде позаду.

III

Коли вона звернула на Фос-Лейн і побачила будинок Брайсів, у неї знову з'явилося відчуття, ніби вона спостерігає себе збоку — з цікавістю, проте цілком спокійно. Біля дверей юрмилися люди, але, побачивши її, вони шепотілися, потім замовкали і розступалися перед нею. На ній була коричнева спідниця й пальто, голова непокрита, бо вона не мала капелюшка, а купити його задля цієї нагоди їй навіть не спало на думку. Це змінило б її, вона стала б не такою, яку знав Бен.

Біля розчинених навстіж дверей Рут спинилася. Серце калаталося, і вона сплела пальці рук.

Онде вони сидять. Усі в чорному, жінки в капелюшках, чоловіки — мовчазні і якісь незвичні в своїх костюмах, із жалобними пов'язками на рукавах. Коли вона зайшла до маленької вітальні, усі замовкли. Ніхто до неї не підійшов.

Дора Брайс сиділа на стільці біля вогню, притулившись до обличчя хустинку. В кімнаті було душно. Рут відчула, що задихається, їй захотілося втекти від цих мертвотно-блідих, наче притрушених попелом облич. Що їм до неї, що їм до Бена? Вона пригадала, як Джо розповідав їй, що в давнину люди йшли на похорон у білому, мов на свято.

— Рут...

Артур Брайс узяв її за руку, а потім якось незграбно випустив. Твердий білий комірець натер йому шию, вона почервоніла і трохи опухла.

Можливо, якби не жінки, він ставився б до неї добре. Та він не суперечив ні Дорі, ні Еліс і в усьому наслідував їхній приклад.

А хто ж оті інші? Вони дивовижно схожі одне на одного. То, певно, тітки, дядьки, двоюрідні сестри та брати Брайсів. Її родичів тут не було. Хто зиркав на неї і зразу ж відводив очі, а хто дивився безвиразним поглядом. «Вам уже, мабуть, нарозказували про мене,— подумала Рут,— і, звичайно ж, ви всьому повірили».

А де ж це Джо? Хоча б він прийшов!.. Ніколи в житті не почувала вона себе такою самотньою, такою далекою від людей. Вона могла покласти лише на свою гордість, на свою мужність.

— Тобі треба піти нагору.

У дверях біля сходів стояв Артур Брайс, і вона спочатку не зрозуміла. А коли збагнула, про що йдеться, то аж відсахнулася. Кімната попливла перед очима, у вухах задзвеніло.

— Ой ні,— прошепотіла вона,— ні.

Дора Брайс підвела голову.

— Ти не хочеш віддати йому останню шану? Не хочеш навіть попрощатися з ним?

— Не бійся. Я піду з тобою, дитино.— Артур Брайс засунув пальці за комір сорочки.— Він такий, як...

— Ні!

Вона побачила обличчя Еліс, згадала її вчорашні слова: «Мабуть, тобі й не хочеться плакати». Але їй несилало піднятися нагору, вона нездатна дивитись на його тіло, яке ось-ось заб'ють навіки в труні. І тепер це не потрібно нікому. Рут озирнулася. Отже, вони всі ходили туди, нагору? Так, ходили. Вона уявила, як ця траурна процесія піднімається сходами, як кожен зазирає до труни. Дивиться на Бена... Як вони могли? Яке право мали всі ці люди доторкатись до Бена й дивитись на нього одразу по його смерті, тоді як вона була цього позбавлена?

Але так воно й краще. Однаково Бен не належить їм. «Коли я бачила його востаннє, він був живий, ішов стежкою на роботу, починався звичний день, і ми були щасливі, ось це я й хочу пам'ятати, на цьому не лежить маска смерті».

Дора Брайс сиділа з похиленою головою і щось говорила, але голос її уривався від сліз.

— Ми тобі приготували постіль на ніч.

— Ні, я піду додому.

— До себе? Ти хочеш перебути цю ніч там, сама-самісінька?

О господи, о господи, все починається спочатку... Їй хотілося кричати в нестямі: «*Дайте ж, дайте мені спокій!*»

— Тобі годилося б побути з нами хоч цього разу. Саме сьогодні.

Чому?

— Хоча б це ти можеш для нас зробити? — озвалась Еліс, і голос її прозвучав чітко й сухо.

Але чому? Чи їм не однаково, де вона спатиме цю ніч? Що в цьому образливого, як вона повернеться ночувати додому?

Усі замовкли, бо почувалися кроки чоловіків у чорному, вони проминули Рут і пішли нагору. Вона подумала: «Я ще можу піти з ними — це остання можливість». Помітила, що Артур Брайс подивився на неї очікувально.

Вона відвернулася. На вулиці стояв катафалк і зібралася юрба односельців, які чекали, коли винесуть тіло, щоб посунути слідом за родичами покійника до церкви.

Хтось зачинив нагорі двері, та все ж вона почула, як глухо застукотів молоток.

Катафалк посувався дуже повільно. Попереду йшло двоє чоловіків із поховальної контори, а за катафалком, наче вервечка чорних мурашок, сунула похоронна процесія. Коли звернули з Фос-Лейн, сонце пробилось крізь важкі, набряклі дощем хмари. Рут була спокійна і байдужа до всього того. Вона йшла сама, їй ніхто не був потрібен. Трохи позаду йшов Джо — зосереджений і видимо стурбований.

Труна була із золотистого, як бджолиний мед, дерева. Але до чого тут Бен? Адже він навколо неї, іде зовсім поруч і раз у раз заспокійливо торкається її руки. Їй хотілося сказати: «Ти кудись ходив, а тепер повернувся. Куди ж ти ходив? І навіщо? Навіщо?»

А може, вона збожеволіла?

Процесія спинилася перед цвинтарною брамою, за якою стояла невеличка кам'яна церква. Священик і вікарій були схожі на сорок у своєму чорно-білому вбранні, і раптом Рут пригадався день їхнього з Беном весілля. Вони прийшли сюди рано-вранці — вона була в простенькій сукні із кремової шерсті, без рукавичок, без капелюшка, без квітів. То було негучне весілля — з десятком запрошених, ніякої урочистості, — потім вони одразу пішли до свого дому. Їм обом так хотілося, і обом було байдуже, що скажуть люди про таке раптове і скромне весілля. Дорі Брайс не залишалося нічого, як змиритись, але вона вважала, що в усьому винна Рут, що вона підбурила проти неї сина.

Забамкав дзвін, і всі мимохіть підлагодили під нього ходу. Здавалося, усе в світі сповільнилось — і її дихання

та биття серця, і хода священиків та носіїв. Незабаром вони зупиняться. Все незабаром зупиниться.

І справді, на якусь мить час зупинився: чоловіки поставили труну й одійшли, усі посідали, а священики чекали, коли перестане бамкати дзвін. У церкві було повно людей. Дзвін замовк. Запала мертва тиша.

Рут сиділа з Джо на передній лаві і нікого не могла бачити — тільки чула схлипування, покашлювання та човгання ніг. Джо сидів нерухомо.

Рут ясно й виразно чула слова священика, та нічого не розуміла, ніби він промовляв чужою мовою. Всі її чуття загострилися, здавалося, що кожний предмет має чіткі обриси, вуха її вловлювали кожен окремий подих.

Аж раптом, так само несподівано, як тоді, коли вона поверталася додому з Тефтона, усе навколо змінилося — ніби освітілося зсередини. Засяяли і кам'яні церковні стіни, і темне дерево кафедри, і білі та жовті квіти на труні, і вітражі, і мідне поруччя — і все це злилося в один прекрасний образ. Знов її охопило почуття гармонії, вона збагнула сутність життя і нарешті почула слова, які зрозуміла.

«Побачив я небо нове і землю нову; бо перше небо і перша земля минули, і моря вже немає. І побачив я місто святе, Єрусалим новий, що сходить з неба від бога, приготований, мов наречена, прикрашена для мужа свого. Почув я від престолу голос великий, що говорив: «От житло бога з людьми, і він житиме з ними, вони ж народом його будуть, і сам бог буде з ними, і витре кожну сльозу з очей їхніх; і смерті не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше, бо вже попереднє минуло...»

Рут стояла перед церквою, розпущені темно-руді коси спадали їй на плечі. Вони вже пережили з Беном це одкровення, і тому вона почувала себе далеко-далеко від цих людей. А Бен був тут, був поруч з нею. Їй аж у голові запаморочилось, але не від розпачу, а від радості, бо ж кохання виявилось сильнішим за смерть.

Вітер обвівав обличчя, ворушив квіти на труні й розгойдував верхів'я тополь за церквою. У небі швидко-швидко мчали темні дощові хмари.

Коли перші грудки землі впали на світле віко труни, Рут подумала: «Якщо зараз стану навколішки і вимолю в бога, щоб труна відкрилася, — вона виявиться порожня».

Рут не розуміла, як ці чорні круки, що зібралися біля могили, могли вірити, що Бен помер. Вони поглядали на неї і, мабуть, думали, що вона досі не усвідомила того, що сталося, або не плаче через свою гордість. А чого їй плакати? Хіба є на це якісь причини? Від сліз обличчя їхні були якісь безживні, бліді щоки взялися плямами, і Рут хотілося закричати їм: «Це ж ви мерці! Ви!» Бо вона не бачила в них нічого живого — того життя, яке проявляється в мерехтливих барвах зелені та квітів, у божественному подихові вітру, в пульсуванні крові її тіла.

Хтось торкнувся її. Джо. Люди вже розходились. Усе скінчилося. Рут подивилася на темно-іржаву землю, складену двома горбочками обабіч відкритої могили.

— Рут...

Джо плакав, під очима в нього залягли темні синці. Рут стисла його тремтячу руку, і вони вийшли з цвинтаря.

Люди затримувались і, можливо, хотіли заговорити з нею, висловити їй своє співчуття та, поглянувши на неї, мовчки відступали.

Дора Брайс ішла непевною ходою, спершись на чоловіка. Еліс підтримувала її з другого боку. Отож люди з'юрмились коло неї, бо знали, як триматися з жінкою, що зомліває і голосить, тобто поводить як належить, як велить звичай.

Знову всі зібрались у вітальні. Тепер, коли труни в домі не стало, вони почули себе вільніше у своєму незвичному вбранні, жваво загомоніли. Рут бачила, як їхні руки тягнуться по бутерброди і тістечка, розмішують цукор у найкращих, які були в домі, порцелянових чашках. Джо сидів біля неї мовчки, і незабаром вони перестали умовляти її їсти та пити, і вже не звертали на неї уваги, відчуваючи чи то ніяковість, чи то недовіру. Насувався вечір, та ніхто не збирався йти, їхні голоси звучали то гучніше, то тихше і нагадували дзижчання докучливих мух. Рут знов відчула себе страшенно втомленою, руки й ноги задерев'яніли, у неї не було вже ні сили, ні бажання йти додому. Повіки розпухли й злипалися. Вона не могла й поворухнутися. Якби вже ніколи не поворухнутися.

Кімната спорожняла. Усі вже пішли. На столі були безладно розкидані тарілки, ложки, серветки. Рут отямилася від тиші й покірно пішла за Еліс нагору, у приготовлену для неї спальню. Це була крихітна кімнатка, чиста й холодна, з голими стінами. Простирадла на ліжку були натягнуті, мов бинти. Знаючи, що не засне, Рут не стала розбирати постіль, не роздягалася, а лише скинула черевики й панчохи. Вони змусили її взяти участь у дивному ритуалі, який самі собі вигадали, а в неї не було сили опиратися. Рут не уявляла, яка користь із того, що вона проведе цю єдину ніч у домі батьків свого померлого чоловіка, який обов'язок вона цим виконає. Навіть не пробувала зрозуміти. Голова боліла від втоми та переживань, яких було так багато за останні чотири дні.

Ніхто не прийшов до неї, та їй і не потрібно було ніяких виявів нещирої приязні. Проте, лежачи на вузькому й високому ліжку і чуючи, як у домі весь час ходять люди, вона раптом відчула бажання, щоб хтось озвався до неї.

В перші години вона чула голосіння Дори Брайс, яке долидало до неї так виразно, наче й стін у домі не було. Рут відчувала сором за жінку, що може так поводитись, але й за себе, бо вона так не могла. Голосіння то посилювалось, то стихало, переходило в здавлене схлипування, і тоді чути було заспокійливе бурмотіння Артура Брайса. Хтось ходив сходами — то вгору, то вниз. Еліс була з матір'ю і теж плакала. Тіло Рут немов задубіло. Яка нескінченна ніч у неї попереду! Надворі пронизливо завивав вітер.

Один раз вона встала з ліжка, підійшла до вікна і побачила свинцево-сірі хмари, що бігли по небу, знов і знов затуляючи повний місяць, і в пам'яті ожили слова однієї балади про смерть:

І посадили яблуню
Над головою в нього.
Ох-хо-хо! Ох-хо-хо!
Над головою в нього!

Стихло голосіння Дори Брайс, і будинок оповила тиша. Тепер і Рут могла поплакати. Але ні, не тут. Гордість стримувала її від сліз, вона і зараз не покаже їм, не дасть почути, що у неї в душі.

Просто не вірилося, що Бен народився в такій сім'ї, виріс серед таких людей. І Джо. Джо також був чужий у цьому домі. Лише Еліс була схожа на батьків, лише вона успадкувала їхню обмеженість і безсердечність.

Бен привів її в дім на Фос-Лейн через тиждень після їхнього знайомства. Бо навіть за такий короткий час обоє вони зрозуміли: їм судилося бути разом, це так само неминуче, як і те, що дерева ростимуть вічно. Тієї неділі пополудні він зайшов по неї до хрещеної Фрай. Рут непокоїлася, чи добре вона вбрана,— то їй здавалося, що надто офіційно, то, навпаки, що легковажно, надто яскраво. Бен тоді засміявся: «Таж вони знайомитимуться з тобою, а не з твоїм убранням!»

Але він мав би знати, що це неправда, що насамперед вони роздивляться її сукню, її зачіску, черевики, браслет, роздивляться на ній кожну дрібничку і по цьому її оцінюватимуть. А їй же хотілося подружити з ними, стати для них рідною. Тепер уже Рут знала, що їм було байдуже і до її вигляду, і до поведінки, і до вбрання,— вони наперед незлюбили її. Будь-яка дівчина, що спробувала б відібрати в них Бена, не мала жодного шансу сподобатись їм.

Вона згадала про це сьогодні, бо й сьогодні було так само, як і тоді. Вони сиділи у вітальні на краєчках незручних стільців і пили з найкращих порцелянових чашок чай, а Рут не могла ні думати, ні розмовляти з ними, а тому мовчала, і вони витлумачили це як гордість — на все життя затаврували її цим словом. Вона пам'ятала, як вони дивились тоді на неї, а Бен теж замовк, не знаючи, як їй допомогти, і тільки Джо був сам собою, розповідав про одну місцину в лісі, де багато малини.

«Тепер я вже ніколи не прийду в цей дім,— подумала Рут.— Мене не поєднує з ними ні любов, ні приязнь, ні сердечність, та й вони будуть раді з цього. Мене для них просто не стане, як не стало Бена. Навіть більшою мірою, бо про Бена вони завжди зберігатимуть спогад, як зберігають старі листи. Дора Брайс згадуватиме, яким був її Бен, коли ще не одружився зі мною, вона втішатиметься своїм горем до скону, а про мене легко забуде».

Рут стало так гірко, аж вона злякалася.

Ніч тривала. Рут лічила удари свого серця, прислухалась до вітру і знала, що ніхто й ніщо її не заспокоїть.

Ох, Бене, ти помер,
В труну тебе поклали.
Ох-хо-хо! Ох-хо-хо!
В труну тебе поклали!

Вона пролежала без сну в цій холодній кімнаті сотні років — отже, скоро світатиме. Рут натягла панчохи,

взяла черевики і зійшла вниз, намагаючись ступати якомога тихше, щоб нікого не розбудити. Вони не прокинулись. У кухні Рут побачила, що вже за десять хвилин п'ята, але небо було ще темне. Віяв холодний вітер, десь у провулку грюкнула хвіртка.

На кухонному столі лежав пакунок, обгорнутий цупким папером. Учора ввечері Еліс показала на нього і мовила: «Ти можеш забрати це собі. Тепер воно твоє». Рут була надто змучена, щоб збагнути, про що мова. Тепер вона вирішила взяти пакунок, може, в ньому якісь речі Бена, що їх він не забрав до себе, і вони хочуть позбутися їх.

Якусь мить вона вагалася. Може, слід написати записку, вибачитися? Але ж вони однаково нічому не повірять. І що це змінить? У цьому домі їй важко дихати, вона хотіла якомога скоріше забути про нього, забути, що колись тут була.

Рут узяла пакунок, відчинила двері, і холодний рвучкий вітер ударив їй в обличчя. Вулиця виблискувала темним льодом. І Рут побігла. Було ще темно, коси розсипались у неї по плечах і маяли, наче прапор, вона ковзала на слизькій дорозі, спотикалась і ледь не падала через кожні три кроки, але нічого не помічала і думала тільки про те, щоб скоріше втекти звідси до себе додому. Рут здавалося, що свіжий вітер, задуваючи їй в обличчя, очищає її від усього вчорашнього. Та, вибігши за село, вона сповільнила ходу й зупинилася. У вухах дзвеніло, в голові паморочилось, і вона жадібно хапала ротом повітря.

Небо вже посвітліло, коли Рут неквапно стала підніматися схилом до вигону. Тут усе їй було знайоме, але здавалося якимось неживим, немов поверхня Місяця. Відчуття радості, гармонії, внутрішнього осяяння, що охопило її вчора, згасло і, мабуть, уже не повернеться — це все омана. Вчора на неї нашло якесь запаморочення.

Та ось у тьмяному сяйві світанку вона побачила свій дім, і вигін, і верхів'я дерев. Це її світ — і в ньому їй доведеться жити.

Але тут її домівка. Її серце сповнилося вдячністю. Тут вона може робити що хоче — жити або померти. Терпіти, зціпивши зуби, й мовчати.

Несподівано вітер стих. Рут відчинила двері чорного ходу. Тиша виклюпнула з будинку й затропила її. Вона

знала, що має робити. Зараз же, не зволікаючи. Вона підійшла до сходів і почала підніматися нагору.

Їй здалося, що вона вперше у цій кімнаті. Було дуже холодно. Так ніби кілька років тут ніхто не жив. Рут відчинила дверцята шафи, висунула шухляду комода, заглянула в буфет, роздивлялась на все, що там було, взяла Бенів гребінець і провела ним по обличчю. Вона нічого не почувала. Анічогісінько. Невже оце й усе? Невже їй довіку судилося тепер жити у цій мертвій тиші — не відчуваючи ні горя, ні любові, ні страху? Так-таки нічого? Невже?..

Вона скинула пальто і поклала на стілець. А тоді, певна, що тепер нічого не може статися, знічев'я розгорнула принесений пакунок.

Цього слід було чекати, і все ж таки Рут завмерла від несподіванки. В пакунку була одяга, в якій Бена спіткала смерть. Рут дістала звідти синю сорочку, потім темний вовняний светр, вельветові штани і теплі шкарпетки. Вона підносила до обличчя кожну одяжину, прагнучи відчути запах чоловікового тіла. Та марно. Вона вже потім зрозуміла, що всю цю одяж випрано й випрасувано...

Вона занурила обличчя в цю купу одягу. Горе її нарешті вирвалося назовні й заповонило її, бо ж вони навіть і це забрали від неї, навіть кров його змили. Тільки тепер вона цілком, до кінця усвідомила, що Бен помер, покинув її і не залишив по собі нічого, анічогісінько.

IV

Смерть Бена Брайса стала ніби каменем, кинутим у тиху воду, каменем, який зчинив вир, і Рут затягло в саму його середину. А хвилі розкотилися по всьому селу і навіть вийшли за його межі. Люди якось змінилися, так ніби пережили війну, або землетрус, або пожежу. Приголомшені були навіть ті, хто не раз дивився смерті у вічі.

Потрясіння й горе зблизили людей, і вони тепер і без слів краще розуміли одне одного. Ніхто не пам'ятав, щоб чиясь смерть так сильно його вразила. Нещасливі випадки траплялися не раз, життя є життя — то дитину вб'є, то старого діда, то якусь тварину, і свіжі могили

з'являлися на цвинтарі нерідко, смуток був не в новину. Чому ж такою непоправною втратою здалася людям смерть Бена Брайса?..

Поттер сидів у своєму будиночку і міркував, що пора висаджувати першу розсаду в парнику. Та він не робив нічого — лише сидів, тримаючи в руці надкушену скибку хліба з сиром, і згадував. А Тіл, його собака, відчував, що з хазяїном коїться щось незвичайне, і не хотів дрімати біля вогню. Він то гасав по будинку, то ласкаво терся мордою об ноги хазяїна.

Поттер знав, що таке смерть. Він бачив, як його брат, заходячись кашлем, повільно помирав від хвороби легенів; він сидів біля смертної постелі своїх батька й матері, проводжаючи їх в останню дорогу. Та це була природна смерть, йому б і не хотілося, щоб вони й далі старілися, страждаючи, слабнучи з кожним роком і тілом, і розумом. А тут зовсім інше. Він просто не вірив, що Бен Брайс помер. Бен — такий веселий і спокійний, такий залюблений у життя. Ті, хто знав Бена, відчували, який він життєрадісний, який добрий, хоча святим його аж ніяк не можна було назвати. Працювати з ним бувало нелегко, іноді він заглиблювався в себе, і ніхто не знав, про що він думає, люди трохи сторонилися його. А траплялося, він викладав усе, що в нього на думці, — і це завжди було недалеко від істини.

Та не тільки обставини того нещасливого випадку не міг забути Поттер, не тільки тріск і гуркіт, коли падало дерево, і мертву тишу, що настала одразу по тому. Найдужче запам'яталося йому те почуття, яке охопило його, коли він нахилився над Беном і переконався, що хлопець уже неживий. У ту мить йому відкрилася якась глибока-глибока істина, і та істина змінила його. Стоячи навколішки на сирій землі біля нерухомого тіла, він відчув себе віч-на-віч зі смертю і зрозумів, що це добре. Якщо він коли й сумнівався в безсмерті душі, то тепер усі ті сумніви зникли. Його охопив благоговійний страх, і здавалося, що не тільки він, а й весь ліс занімів, споглядаючи це велике таїнство — розставання душі з тілом. А коли Поттер узяв Бена Брайса за руку, відчув на дотик кістку і волосся на шкірі, то його наче вдарило електричним струмом, він відчув якийсь імпульс, значення якого так і не збагнув. Це відчуття не полишало його й тепер.

Під час похоронної відправи він стояв біля самих дверей церкви і знову відчув те саме, хоча тоді в лісі смерть приголомшила його куди більше.

Поттер похитав головою. Він наче опинився потойбіч якихось дверей, і тепер намагався звикнути до незнайомого світу, до свого нового «я».

Він жив одинаком ось уже тридцять років і звик до цього: він був не з тих, хто думає. А тепер тільки те й робив, що думав.

Собака обнюхав щілину під дверима, потім підбіг до Поттера і тихенько заскавулів. Хазяїн підвівся, і вони вийшли вдвох із дому. Вечір був вологий і сірий. Вони спустилися до букового лісу, потім піднялися на гору і спустилися з протилежного боку. Все навколо ніби завмерло й посіріло, небо було вкрите хмарами.

Поттерові здавалося, що і для нього, і для інших людей з їхнього села світ перевернувся і треба з цим змиритися, бо назад вороття немає.

Вони блукали, аж поки споночіло, а повертаючись, Поттер побачив, що вікно в Рут Брайс світиться, і зупинився. Йому було шкода її, але він знав, що не може зайти до неї,— Рут не схоче його бачити, бо він носить на собі тавро смерті, яка забрала її чоловіка. Що станеться з цією жінкою? Поттерові аж страшно зробилося, коли він про це подумав.

Будинок на Фос-Лейн мав такий вигляд, ніби в усі кімнати набився вогкий туман і заліг там назавжди. З ранку до ночі, з ночі до ранку чулося голосіння Дори Брайс. Вона то лежала в ліжку, то, зіщулившись, сиділа біля вогню, очі її розпухли від плачу, а губи були солоні від сліз. Говорила вона тільки сама до себе, повторюючи одне й те саме:

— І чому це горе спіткало мене, а не когось іншого? У чому я завинила? Хіба Бен хоч раз когось скривдив? Як же я тепер житиму, як я житиму? Та невже ж він помер?

Зрештою це почало бентежити й дратувати усіх довкола, і вони перестали втішати її. Артур Брайс, здоровий чолові'яга з покаліченою рукою й плечем, безпорадно мовчав, глибоко ховаючи в душі своє горе. Джо тікав у гори або в ліс і блукав там самотою, а потім ішов до Рут — допомогти їй, розрадити її і самому знайти розраду. Еліс увірвався терпець — і вона нарешті зрозуміла, як не-

навидить цей дім; їй захотілось утекти звідти, вона задихалась у тій нестерпній атмосфері, яку створювала навколо себе мати своїми нескінченними гіркими скаргами. Але Еліс не знала, куди подітися, чим зайнятися.

Якось увечері вона раптом схопилась на ноги, підійшла до матері і смикнула її за руку. Дора Брайс хиталася з боку на бік, наче їй щось боліло всередині.

— Перестань! Чуєш, мамо, зараз же перестань. Гадаєш, нам легко зносити твої сльози та голосіння? А ми хіба не страждаємо — та яка користь з твого плачу? Навіщо це?

Мати звела очі на дочку і побачила, що обличчя в тієї зле, горде й безжальне.

— Чи це щось змінить? Чи слізьми воскресиш Бена? Де твоя гордість, де твоя гідність?

Дочку обурювало не тільки те, що мати день і ніч скиглить, а й те, що вона занедбала себе — не вмивалася, не розчісувалася, не змінювала одежі, а весь клопіт по дому й господарству перебрала на Еліс і на Джо.

— Ну як з цього користь?

Дора Брайс нічого не відповіла, тільки ближче підсунулась до вогню і замкнулась у своєму горі та обуренні. Їй думалось: «Ось і моя дочка проти мене — що ж мені лишилося? Чоловік, від якого ніякої допомоги, чоловік, не придатний ні на що, і дитина, яка вже почуває себе в цьому домі чужою. Що ж лишилося мені на світі?» І вона знову подумала про свого первістка, про свого Бена, і в своїй уяві наділила його всіма можливими чеснотами: тільки він любив її по-справжньому, піклувався про неї і розумів її, як ніхто інший. Тільки він...

Вона знову зайшлася пронизливими риданнями і навіть не помітила, як Еліс вийшла з дому. Всі покинули її, всім було гидко й несила далі терпіти її квиління. «Нічого я не спізнала в житті,— подумала Дора Брайс,— ні радості, ні успіху, ні щастя. Життя ошукало, одурило мене».

Синова смерть тільки нагадала їй, що вона могла б мати, чого могла б досягти. Тепер усе пропало!

Священик Томас Рейтмен схилювся над ліжечком, де спала його донька, замилювався ніжною темно-рожевою шкірою на повіках і знову відчув той самий подив — невже справді це його плоть і кров? Та він був стурбований, не міг забути, як Рут Брайс утекла нагору, коли він

прийшов, не міг забути виразу її обличчя на похороні, де вона трималася так замкнено, так відчужено.

Він подумав, що треба, мабуть, ще раз піти до неї, спробувати її втішити, і хоча він був сумлінним священиком, але думав так з почуття любові, а не обов'язку, бо прийшов сюди, щоб любити всіх цих людей.

Його донька, Ізабел, поворухнулася, перевернулася на другий бік і щось забелькотіла уві сні, а він знову подумав про те дерево, про ту наглу, несподівану смерть. Він боявся за свою доньку, хотів, щоб ніяке лихо не спіткало її в цьому світі, проте знав, що це неможливо, нереально, що вона мусить рости і страждати і тільки тоді зможе стати людиною.

Бен Брайс не лишив по собі дитини, що могла б хоч якось утішити його дружину. Чи шкодує вона за цим? І знову Рейтмен подумав, що треба піти до неї, хоч уже й пізно. Тим паче, що сьогодні вранці він почув, як хтось у селі сказав: «Вона накладе на себе руки, вона цього не переживе, ось побачите».

Згадавши про це, Томас Рейтмен одразу ж помолився за Рут, щоб їй стало мужності здолати гріховну спокусу.

Ще коли він був хлопчиком, батьків друг, теж священик, повісився на бантині у хліві через рік по смерті дружини. Цілий рік боровся він з горем, самотністю і спокусою і не здужав перемогти, піддався, збожеволів від усього цього.

Тієї ж ночі Томасів батько прокинувся від страшного кошмару. Його товариш волав про допомогу, і треба було б тоді негайно йти до нього. Але стояла зима, лежав глибокий сніг, а жив той друг від них аж за сім миль. Батько стояв у себе в спальні і прислухався до голосу розуму, який нашіптував йому, що сон — це лише сон, а ніяке не пророцтво, що страх зародився в темних глибинах його власної душі. Томасів батько був людиною розважливою і вченою, та йому бракувало уяви, і він не надавав ваги ні своїм, ні чужим підсвідомим чуттям. Отож він знову ліг у ліжку і спокійно заснув.

Наступного ранку хтось прийшов до нього, долаючи глибокі замети, і розповів йому про самогубство приятеля. Той наклав на себе руки десь опівночі. Усе своє подальше життя Томасів батько не переставав мучитися докорами сумління, просив прощення в бога і в небіжчика за те, що не відгукнувся на воання про допомогу. Після тієї страшної події він аж постарів, і син його теж

запам'ятав це на все життя — тож і тепер невпинно думав про Рут Брайс, знову й знову молився за неї і, мабуть, негайно пішов би туди, якби не прокинулась і не заплакала дитина.

Райдел сидів у себе в конторі, розпалював люльку що раз у раз гасла, переглядав якісь папери, та ніяк не міг зосередитись, бо все думав, скільки грошей запропонувати Рут Брайс, і не знав, чи вона їх візьме. Нещасливий випадок стався у його лісі, отже, й він винний, хоча і Поттер, і управитель Хейкс не погоджувалися з цим. Вони всі разом ходили подивитися на той в'яз, і Райдел сам бачив, що цьому годі було запобігти. Але ночами він не міг заснути — його мучило почуття провини. А ще він думав про марність свого життя і життя взагалі.

Бен Брайс працював на нього з п'ятнадцяти років — і навіть раніше, літніми вечорами та на канікули. Цей хлопець любив роботу, на нього можна було покластися. Але річ не тільки в цьому, адже багато хто з чоловіків працював добре. Бен Брайс... Райдел не раз приходив поговорити з ним — то про дерева, то про погоду, то про шкідників, про будь-що, він любив спостерігати, як працює юнак, бо той так і променився впевненістю й життєрадісністю, а саме цього й бракувало самому Райделові. Часом Бен Брайс бував і мовчазний, він міг замкнутися в собі або відповідати на запитання коротко й різко. Але ніколи не здавався він розчарованим або розгубленим.

Натоптуючи в люльку тютюн і знову розпалюючи її, Райдел думав про те, який він уже старий, хоч йому не було й шістдесяти. Здавалося, кров уже не біжить в його жилах і життя не жевріє в ньому. Тіло його всихало, волосся випадало — і ніякої мети, ніякої надії попереду. Він був багатий, його шанували, і список найманих робітників у його синій розрахунковій книзі був довгий, та це все не мало ніякої ваги. Коли він стояв у церкві на похороні Бена Брайса, то тільки й думав, яке безглузде людське життя, а його життя й поготів.

Люлька погасла знову, в роті лишився гіркуватий присмак тютюну. «Скільки ж усе-таки грошей дати Рут Брайс?» — думав він, втупивши очі в свої рахунки. У Райдела не було бажання ані працювати, ані повертатися додому, де на нього чекала дружина, яка давно вже не любить його.

Він вийшов і, спершись на ворота, окинув поглядом свої землі. Він віддав би їх усі, аби тільки скинути з себе тягар провини, адже це його дерево убило Бена Брайса, а багатство однаково не дає йому ніякої радості.

Ніхто не знав, як довідався про Бенову смерть старий Муні, як дійшли чутки до його хатини, що стояла за шість миль від села. А може, він почув про це, блукаючи, як завжди, околицею. Проте нікому й на думку не спало, що ця новина його теж по-своєму вразила.

Раніше його оселя правила за притулок для пастухів, де вони могли переночувати, коли котилися вівці, чи сховатися від негоди. Хижка була складена з каменю й оббита старою іржавою бляхою, дах перекосився і протікав у кутку, тож усередині завжди тхнуло вогкістю і нерідко на підлозі стояла калюжа. Та Муні не мерз і ніколи не хворів. Була в нього грубка, в якій він топив дровами, хмизом або торфом, але дим частіше валував прямо в халупу, і стіни були чорні від сажі.

Почувши про смерть Бена Брайса, Муні повернувся до своєї чадної хижки — йому хотілося обміркувати це на самоті. Він знав усіх цих хлопців тільки на ім'я і ніколи з жодним не розмовляв. Але Бена Брайса, так само, як і його молодшого брата, Муні відрізняв від решти. Вони обидва завжди казали правду.

В кутку сидів приручений ворон з підбитим крилом і без імені — не ворон, а якесь опудало. Муні годував його крихтами хліба й зерном і думав про смерть. Одні вважають, що смерть — це випадок, лиха доля, інші — що вона приходить забирати слабких, яким уже немає місця на цьому світі. Але Муні думав не так, він вважав, що коли людина готова до смерті, не боїться її, то нехай костюмаха краще забере її зразу, поки людина ще не забруднилася злом, яке панує в світі.

— Я готовий, — промовив він, а птах тим часом дзьобав його в долоню. — Я вже давно готовий.

Так само був готовий і Бен Брайс. У його погляді світилася спокійна рішучість людини, яка пізнала себе і пізнала світ, а отже, й готова покинути його.

Ось так міркував Муні, варячи у великій бляшанці куріпку, яку він нишком підбив біля живоплоту, що відмежовував володіння Райдела.

Він не раз обіцяв собі коли-небудь записати все це, але тепер збагнув, що це не потрібно. Цими думками

він жив, а для інших вони надто складні й глибокі. Його роздуми, його сумніви давали йому втіху — і цього досить. Він жив у собі, як у чотирьох стінах своєї халупи, і не хотів, щоб хтось потривожив його іззовні.

І ось тепер — ця незвичайна смерть.

Ворон настовбурчив пір'я, а потім знову заспокоївся, заплющив очі. Спонуціло, і тільки в грубці ще жеврів вогонь.

Розтривожені смертю Бена Брайса, люди ще довго не могли заспокоїтись. Хто ходив замислений і сумний, а хто — як Дора Брайс — тужив і плакав за небіжчиком. Та, мабуть, найчутливіше сприйняли цю подію діти, ніби відчувши, яке непевне людське життя. Отож по всій околиці люди бачили погані сни, мучилися від страху і тривоги.

З дощами й вітром минув перший тиждень березня. Настав великий піст, але весни того року могло й не бути.

V

Вона подумала: «Скільки ж я можу плакати — адже очі не бездонна криниця». А сама безсило лежала в ліжку і то розпачливо ридала, то тихенько скімлила, а сльози лилися й лилися. Потім ішла обмити мокро й розпухле обличчя холодною водою. У дзеркало вже більше не дивилася: вона змарніла від плачу, і Бен соромився б її. Їй не раз вчувався Бенів голос — він заспокоював її, просив, щоб вона не плакала: «Не тужи за мною. Чого ти плачеш? Чого? Зі мною все гаразд. Ніщо більше не завдасть мені болю».

Це розсердило її, і вона виказала йому всю правду, що плаче вона не за ним, а за собою, за своїм змарнованим життям. Невже він не розуміє? «Нащо ти покинув мене саму? — дорікала Бенові Рут. — Ти маєш тепер усе, а я нічогісінько. То дай же мені змогу хоча б наплакатись».

Минали дні, минали ночі, іноді заходив Джо, та Рут було байдуже, чи бачить він її сльози, чи чує її плач. Час уже не вимірювався годинами чи зміною світла і темряви, у горя були свої відпливи й припливи: вона то плакала, згадавши який-небудь випадок з їхнього життя, то палко бажала припасти до Бенових грудей, мов відірвана від матері дитина; іноді свідомість її затуманюва-

лась, ніби залита дощем віконна шибка, вона неначе потопала, але ніяк не могла потонути.

Проте щовечора, хоч як їй було погано, вона підводилась і мокрим садком брела садовити курей на сідало — жодного разу не пропустила.

Іноді прокидалася вночі, задубівши з холоду, й не могла навіть поворухнутися, натягти на себе ковдру або спуститися вниз і погрітися біля вогню, який завжди розпалював Джо. Часом її мучила спрага, і вона підводилася, брала білий глек і пила, пила, але спрага все не вгамовувалась. Їсти вона майже не їла, лише коли-не-коли надкусить яблуко, морквину або скибочку сиру — споживання їжі здавалося їй непристойним, огидним, протиприродним.

Засинала вона лиш на якусь часинку, коли вдень, а коли вночі, і їй часто снилися злісно перекошені обличчя дерев із сну Джо. Та все ж їй здавалося, що це минеться, треба тільки перетерпіти, і горе, мов темний тунель, колись скінчиться, і по той бік його вона знову зустрінеється з Беном. «Смерть, по суті, те саме, що й народження», — думала Рут. Їй хотілося усе ділити з Беном порівну, а сталося так, що смерть він зустрів сам. «Я мала б бути з ним, — повторювала Рут подумки, — і тоді, коли впало дерево, і тоді, коли він помер, а я зрадила його, полишила на самого себе».

Проте було два дні, коли вона не плакала, трохи опам'яталася і заспокоїлась.

Першого разу в домі був Джо. Він порався в кухні, а вона лежала нагорі в ліжку, виснажена горем, виплакавши всі сльози. Сама не помітила, як заснула, — то був ніби сон наяву, — і тоді їй приснився Бен. Він був у цій же кімнаті, але не показувався на очі, стояв десь позаду. Рут відчувала: він не хоче, щоб вона озиралася, але то був справжній Бен — живий і здоровий. Вона була вражена і подумала чи сказала: «Я ніколи не знала... Я так довго думала, що ти... але нічого не знала про тебе, ти був тоді тінню, а тепер... Я нічого не знала...»

Якийсь час у сні більше нічого не відбувалося. А потім Бен сказав: «Я завжди тобі допомагатиму». — «Гаразд». — «Хоч би де ти була, я завжди допоможу тобі. Чуєш, Рут?» — «Чую...» — «Рут...»

Почувши своє ім'я, вона прокинулась і тихо лежала в ліжку. І серце її, і кімната, і весь дім повнилися цим сновидінням. Надворі вечорило, йшов дощ, небо було

сіре й похмуре. Та Рут цього не бачила. Усе навколо променилося світлом, тим самим, яке змінило весь краєвид напередодні Бенової смерті та в день похорону. Світилися і збляклі квітчасті завіси на вікнах, і стілець біля ліжка, і шафа з темного дуба, і дзеркало, і стеля. І сама Рут, здавалося, випромінювала те світло. Випроставши руку, вона бачила кожну жилку, кожен суглоб, ніби все це було щойно створено з чогось гарнішого, ніж тіло й кості. Вона заплющила очі, а тоді знову розплющила їх, та нічого не змінилося. Хіба що небо надворі потемнішало, а сяйво в кімнаті стало ще яскравіше. Рут лежала й купалася в ньому, мов у весняних водах, і відчувала, як заспокоюється, відживає. Вона вже не плакала — то було колись давно, не тут, не з нею.

Їй пригадалися почуті в церкві слова, і вона промовила їх уголос: «...і витре кожну сльозу з очей їхніх; і смерті не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше, бо вже попереднє минуло».

Тепер, як і тоді в церкві, ці слова проникли їй у саму душу, з очей її бризнули сльози, та це були сльози вдячності, а не полегкості.

Джо обережно постукав у двері, а коли вона відповіла, увійшов і зупинився неподалік од ліжка.

— Джо?

Стало темно. Сонне видиво і сяйво згасали.

— Що то було?

Рут почула власний голос, і він звучав, як завжди. Повернула голову й поглянула на Джо. Вираз обличчя в того був занепокоєний і навіть трохи зляканий. Він повільно підійшов до неї, став навколішки і поклав голову їй на руку.

— Що сталося, Рут? Адже щось сталося, правда?

— Все гаразд.

— Я був у кухні і... зрозумів: щось тут сталося, але що саме — не знаю.

— Нема чого лякатися, Джо.

— Справді?

— Нічого поганого не сталося.

— А що ж це було, Рут?

Вона мовчала. В кімнаті зовсім стемніло. Рут остаточно прокинулась і сказала:

— Я не знаю що, але це була правда.

— Тобі краще?

— Так, я трохи поспала.

Вона простягла руку і погладила Джо по голові. Волосся в нього було густе й шорстке, не таке, як у Бена. Він про щось думав, щось відчував, цей сон на мить привидівся і йому, через те він і злякався. А що, як із нею буде так само? Вона пригадала: колись їй привидівся якийсь сон, але вона його зовсім забула, намагалася відновити в пам'яті — і не змогла. Це може трапитися знову, і тоді світ стане нестерпно реальний, мертвий, тьмянний і безбарвний. Можливо, видиво ще повернеться. Але вона не повинна просити цього, не повинна чекати. А якщо цього сновидіння взагалі не було?

Ні, таки було. І хай це тільки сон, але він несе їй утіху й заспокоєння в цій лютій бурі. Вона знову може заснути і тоді знову побачить цей сон.

Рут підвелася й пішла до курей, а потім ще якусь хвилю стояла в росяній траві, гладила морду і шию віслюка, а навколо панував спокій, і спокій був у неї в душі.

Та ніч і наступний день були найтяжчими в її житті. Джо пішов додому. Вона налила собі в чашку молока і пила маленькими ковтками, прислухаючись, як дощ ляпотить по даху і стікає на траву. Її морозило, вона вся закоцюбла, а в горлі пересохло. «Бен помер,— думала вона,— і всьому кінець. Нічого від нього не лишилося, і краще б він не народжувався на світ. Навіщо нам було зустрічатися, кохати одне одного, одружуватись, яка ціна нашому щастю в цьому несправедливому світі?» Ні з того ні з сього упало на людину, на її Бена, дерево, і от розумна істота, що мислила, що відчувала, пішла у темну яму, нічого про це не знаючи, і не знає про це й тепер. Її Бена немає. Краще б і не було ніколи ані його, ані цього світу.

Їй стало моторошно — ану ж, це правда, і свій сон вона сама ж і вигадала, щоб утішити себе, заспокоїти? «Нащо ж було давати його мені? — скрикнула вона.— Давати мені Бена, а потім його убити?» І не знала, кого звинувачує: бога чи диявола, життя чи смерть, а може, й самого Бена.

В ту хвилину Рут була певна, що вона несповна розуму і що їй ввижаються примари, бо тільки божевільна могла повірити в усе це. Схилившись на стіл, вона заплакала і закричала, мов звір у пастці. З горла її

виривалися якісь нерозбірливі вигуки впереміш із несамо-
витими риданнями.

Їй несила було піднятись нагору, і вона лягла доли біля каміна і ридала, ридала, припавши обличчям до килимка, а надворі лив і лив дощ. Усю ніч, безперестану.

У півсні Рут раптом захотілося, щоб хрещена Фрай була тепер жива, бо тільки вона могла чимось допомогти їй. Хрещена Фрай, якій тоді було вже дев'яносто, якось заговорила до Рут про свою близьку смерть. Вона чекала її спокійно й без страху, була готова до неї. Все, у що вірила Рут, вона взяла або від хрещеної Фрай, або від Бена, бо в них були однакові погляди на речі, що не належали цьому світу. Саме хрещена навчала її, що великдень — то час випробування, а різдво — то свято веселих легенд і дитячих мрій. І великдень не знає ніяких мрій, а тільки страждання, смерть і воскресіння, розпач, надію і впевненість.

Великдень був уже не за горами, але Рут не знала, чи він тепер для неї щось означає.

Рано-вранці вона прокинулася від важкого, як смерть, напівсну. Тремтячи від холоду й виснаження, вона не могла й поворухнутися і весь ранок лежала з розплющеними очима, дивлячись на попіл у каміні й тільки тепер зрозумівши, що таке справжній розпач.

Прийшов Джо. Поглянув, потім нахилився й доторкнувся до неї. Рут мовчала, і він одійшов. Незабаром вона почула, як він звично порастється на кухні, і мляво подумала, що пора вставати, бо й Джо потребує допомоги і турботи, а вона, можливо, налякала його або викликала в нього відразу.

Рут знову заплющила очі, щоб відгородитися від мокрого непривітного ранку, від холодного попелу в каміні. Затулила долонями вуха, щоб не чути ляпотіння дощу. А в голові без угаву звучали ті самі слова. Він помер. Його немає. Ніде немає. Він помер. Помер. Вона хапала руками повітря, ніби намагалася впливати свою колишню віру і надію, але навколо була порожнеча. Зрештою вона встала, хоч і сама не знала навіщо. Вимилась під душем, а потім дивилася, як летиться вода, — та сама вода, що завжди здавалася їй прекрасною у будь-якому вигляді — у морі, у річці, у ставку, в дощових краплях. А тепер вода, як і все інше, здавалася їй мерт-

вою — і навіть огидною, коли стікала брудними патьоками з її тіла і кіс.

Джо стояв у кухні біля плити. Але не міг зігрітися, бо аж тремтів від страху за Рут. Він дуже її любив, але не знав, як допомогти їй. Усім іншим до неї було байдужісінько. На Фос-Лейн про неї навіть не згадували. Мати вже не голосила і важко човгала по хаті, стала зовсім старою жінкою. Батько мовчки приходив, їв, пив і знову йшов на роботу.

Що йому робити?

«Господи, — думав Джо, — допоможи мені, господи».

А чим? Він цього й сам не знав.

«Зціли її. Зціли її, господи».

Та в глибині душі хлопець знав: вона могла б зцілитися тільки в тому разі, якби ожив Бен, якби повернулося колишнє життя.

Він помітив рожевий кварц, що й досі лежав на столі, доторкнувся до нього рукою, і, як і того разу, коли вперше його побачив, йому здалося, ніби якась істина була закладена вже в самій його формі. Він тоді не міг змиритися зі смертю. Знав, що це було не так, завжди це знав. Але як переконати Рут? Як змусити її змиритись? А йому ж здавалося, що вона вже з усім змирилась. Вчора, коли в домі було так тихо й мирно, її спокійний голос, дотик її руки вселили в нього надію, що їй полегшало, що в душі її настав перелом.

А сьогодні...

Джо поставив на вогонь чайник, закип'ятив воду і заварив чай. Обхопив обома руками чашку і притулив її до обличчя, щоб зігрітися. Нагорі грюкнули двері, та він не зміг зважитися понести туди чай: боявся, що заразиться від неї страхом та відчаєм і втратить мужність, утратить свою останню віру.

Він прибрав у кухні, поставив на стіл накриту тарілку з їжею, біля тарілки поклав записку і, вийшовши з дому, подався під дощем через поля на гору, на другий бік схилу, де йому легше дишеться, де до нього вернеться душевний спокій і розвіються весь страх і журба. Бо тут він завжди відчував Бенову присутність, і йому ставало легше...

Окидаючи поглядом повиті туманом поля і мокрі, чорні ліси, він благав бога, щоб не здійснилися його таємні побоювання, — щоб Рут не наклала на себе руки.

Вона нічого не хотіла, нічого не сподівалася. Отож другий радісний день став для неї щасливою несподіванкою, справжнім дарунком долі і ще довго сяяв, мов золота монета в купі мідяків.

Її розбудило сонце. Воно торкнулося промінням її обличчя та закладених за голову рук, а коли вона підійшла до вікна, то побачила синє небо і схожі на скляні намистинки останні дощові краплі на живоплоті. То там, то там витикалися поміж кущами перші проліски й аконіт.

Зненацька її охопило нестримне бажання втекти звідси, забути про всі дні та ночі, сповнені думками про смерть. Вона вмилася й одягнулася, відчуваючи дивне збудження — аж під шкірою поколювало.

Побачила в садку Джо з цовним кошиком яєць і гукнула його, аж він розгубився, бо останніми днями вони, мабуть, і словом не перемовились. Він приходив і йшов додому, мов тінь. А ось тепер вона стоїть у дверях, у свіжій синій сукні, і вираз обличчя в неї змінився, полагіднів.

«Вона щаслива, — подумав Джо. — Атож, щаслива».

Він мало не закричав з радощів, адже це та сама Рут, яку він знав, і вона не наклала на себе руки... Кожного ранку він із страхом підходив до будинку, не знаючи, що там на нього чекає.

— Сьогодні дванадцять яєць, — сказав він. — Дві курки, здається, квокчуть.

— Джо...

Та вона не знала, як пояснити йому свої почуття, як подякувати за те, що так вірно приходив, усе робив і нічого не питав, ні в що не втручався. Тепер вона любила його, як нікого на світі.

Він подав їй кошик з яйцями.

— Джо, а що, як нам поїхати...

Він спохмурнів.

— Сьогодні мені не хочеться сидіти вдома, я так стомилася від цього. Сиджу нагорі — а надворі все дощ і дощ. А сьогодні вранці прокинулась, побачила сонце — і так мені захотілося кудись піти.

— Може, на базар у Тефтон?

— Ой, ні.

Тільки не туди. Їй хотілося забути минуле хоча б на один день, не бачити нічого, що нагадувало б про нього, вибратися кудись, де вона не була раніше. Рут

знала, що цей день не повториться, що страждання її не скінчилися, просто час на мить зупинився, і їй відпущено один день для перепочинку.

— Джо, а що, як нам поїхати...

Вона завагалась. Усе довкола — і поля, і ліси, і долини, і навіть далека річка, — усе тут нагадувало про минуле.

— Поїдьмо до моря.

— До моря? — перепитав він з ноткою сумніву.

— Поїздом. А до Тефтона дійдемо пішки. І цілий день пробудемо в Хедвелл-Бей.

— Це ж туди, куди ми їздили з батьками! Туди, де я назбирав камінців! О, Хедвелл-Бей!

Було ще рано, десь близько сьомої, і вони мали встигнути на ранковий поїзд.

— Знаєш, Рут...

Вони увійшли до залитої сонцем кухні, і Джо виймав яйця з кошика. Вона озирнулася.

— Я боявся, я дуже боявся, що ти вже не будеш такою, як колись.

— Пробач, Джо. Я не подумала про тебе. Ти щодня приходив, а я навіть не розмовляла з тобою, я...

— Ні, річ не в цьому... — Джо похитав головою.

— Ти про той сон?

— Ні.

— А про що ж?

— Іноді я прокидаюся вночі, а в домі тихо-тихо. Вони ж навіть не знають, удома я чи ні. Нічого вони не знають. Тоді я думаю про тебе.

— А про Бена ти думаєш? Ти сумуєш за ним?

— Я... Ти знаєш, це якось дивно...

— Що?

— Я вибираюся на саму вершину гори — і там я про нього думаю. Саме там. Так і має бути. Бен був іншою людиною — не такий, як усі ми.

— Бен справді був ні на кого не схожий, але дуже схожий на тебе.

— Колись давно, ще семирічним хлопцем, я вбив кроля. Один мій приятель, що жив у Хеджлі, взяв батькову рушницю і похвалився, що вмie стріляти. А я не вмie, я не стріляв ніколи. І це мене зачепило, я сказав йому, що теж умie стріляти, умie робити усе, що й він, усе на світі. І тоді той хлопець дав мені рушницю, щоб я показав, як я стріляю. Вона була дуже важка. Я й не думав, що рушниці такі важкі. І боляче

відтягувала руку. Та ось я побачив неподалік кроля. Він сидів нерухомо, і я вистрелив. Як він заверещав! Це мій єдиний поганий вчинок у житті. Той вереск я пам'ятаю й досі...

Джо непорушно стояв за кілька кроків від неї.

— Я тоді проплакав усю ніч. Навіть уві сні мені вчувався той жалібний вереск. Потім прийшов Бен, і я йому все розповів. Нікому б іншому не сказав про це.

Рут нічого не відповіла, та зрозуміла, якими близькими були брати і як тяжко переживає Джо Бенову смерть.

У кухні було затишно і пахло чимось свіжим і чистим. Вона озирнулась довкола. Усе прибрано, каструлі й тарілки стоять на полицях, плита вимита до блиску. І що б вона робила, якби не Джо?

— То поїдемо до моря? — озвалася Рут.

— Якщо тобі так хочеться...

Джо поглянув на неї, побачив її збуджене обличчя і сказав:

— Гаразд, ми поїдемо.— А тоді несподівано підійшов, обняв її і прошепотів тремтячим від радості голосом:— О, море!

Сонце піднялося вище і сяяло в прозорому небі, мов металевий диск.

Ім здавалося, вони самі-самісінькі на світі. Перед ними вигиналася затока Хедвелл-Бей, синіло море, білів пісок, блищали омиті хвилями скелі. В їх розколинах, мов у пригорщах, збиралися калюжки води. День був теплий, тихий, небо на обрії мінілося сріблястими барвами.

Джо стояв і недовіжливо розглядався довкола. А тоді промовив:

— Усе таке саме. І пахне так само... Воно...— Він у захваті сплів пальці рук.— Що будемо робити?

— Що хочеш. Вирішуй сам.

Цей день здавався Рут сном, в який вона то поринала, то виринала з нього, але знала, що має запам'ятати сьогодні кожну дрібничку, сповна пережити кожну мить.

Вони повільно спускалися до берега, пісок шарудів під ногами, а сліди тяглися за ними, ніби вервечка якихось звірят. Було тихо, і пахло солоною водою, рибою та чорними морськими водоростями, покритими повітряними пухирцями. Джо збирав водорості і вішав собі на руку.

— Якщо повісити ці водорості біля дому, то можна вгадувати, яка буде погода, сухо чи дощ, треба тільки помацати їх.

Джо знову залишив Рут саму і став лазити по світло-бурих скелях, обліплених уже іншими водоростями, схожими на зелене слизьке волосся.

— А осьде морські анемони! — вигукнув Джо, і Рут полізла за ним. Потім вони нахилилися і стали дивитись, як відбиваються у воді їхні обличчя. Вони були, як два бліді місяці з темними й блискучими цяточками очей. Вдихаючи морське повітря, Рут подумала: «Я ніколи цього не забуду. А якщо тут зміниться на гірше, то більше ніколи сюди не приїду».

Вона занурила руку в холодну воду і торкнулася анемона. Від дотику він згорнув пелюстки і став схожий на рожевий ротик немовляти.

— Вони живі, — промовив Джо. — І це не рослини, а тварини.

Він був щасливий, вільний від усіх турбот та прикрощів, які діймали його останніми днями. І Рут подумала: «Принаймні я хоч цим спокутую свою мимовільну провину перед ним».

Вони йшли та йшли понад берегом, море майже не хвилювалося, сонце палило, зігріваючи їх і напікаючи навколишні скелі, небо було синє, ніби щойно пофарбоване. Джо збирав мушлі, скойки, рапани, морські вушка та дрібну, відшліфовану морем гальку — усе це він запихав у кишені. Вона вже не шкодувала, що з ними немає Бена, їй було досить Джо, обоє безтурботно впивалися радіщами цього сонячного й тихого дня.

Потім полягали на піску, і Рут примружила очі. Небо та море злилися, і здавалося, що час не існує в цьому райдушному чарівному світі.

Було вже темно і прохолодно. Ідучи стежкою вгору, Рут відчувала себе невагомою, у вухах шуміли хвилі, а тіло здавалося скупаним у чистому морському повітрі, сонячному сяйві і мерехтливих відблисках морської води. Вона справді відродилася до життя, відчувала кожен свій м'яз, чула кожен звук — їхні кроки, потріскування гілок на деревах, шарудіння якогось звірятка в придорожній канаві, — чула усе це виразно, наче бамкання дзвонів. Дихалось їй глибоко, на повні груди.

Зійшов місяць — повний і білий, наче вирізаний з паперу.

Джо втомився і йшов мовчки, ховаючи радість у глибині душі. Біля підніжжя косогору вони зупинилися. Джо треба було звертати праворуч, до села, а Рут іти прямо, до вигону. А може, й вона піде з ним до будинку на Фос-Лейн, може, в такому настрої їй пощастить порозумітися з ними, розвіяти ворожнечу і недовіру?

— Вони ж не знають, де ти пропадав. Мені, мабуть, треба піти і сказати...

— Їм байдуже.

— Але ж...

— Ніхто нічого не помітив. Не ходи туди, Рут. Не треба.— Голос його тремтів.

— Але ж маю я пояснити...

— Не варто. Я хотів би, щоб вони нічого не знали про сьогоднішній день. Він наш, а якщо вони дізнаються, то все зіпсують. Не ходи.

Рут відчула, що він хоче захистити її від них і щось від неї приховує.

— Я прийду завтра,— сказав Джо і пішов, але потім повернувся і на якусь мить міцно її обняв.— Дякую, дякую,— прошепотів він, тоді дістав з кишені морське вушко і простягнув їй.

— Не забувай про цей день, Джо, запам'ятай усе-усе.

Відповідь була б зайвою.

Джо пішов, а вона все стояла, тримаючи в руці мушлю, дослухаючись до його кроків. Іти додому не хотілося, бо там вона одразу усвідомить, що день минув і все, про що вона так намагалася забути, чекає на неї в порожніх темних кімнатах. І раптом перед нею виникло видіння: Бен ішов до неї через вигін, і Рут аж скрикнула, бо ту ж мить збагнула, що його немає, і вона самотня на цій темній стежці, і ніяк, ніяк не зможе бути з Беном.

От хіба що...

Зійшовши на пагорб, вона пустилася бігти, ніби спізнавалась і боялася, що він не дочекається. І картала себе за те, що так довго сюди не приходила.

Раніше вона уявляла, що він з нею, вдома або кудись пішов, тепер же зрозуміла: він там, куди його принесли і де лишили. Чи провідували його інші? Дора Брайс, Еліс і оті чорні круки, сусіди або родичі? Як би їй хотілося, щоб туди ніхто не ходив, щоб це була ніби її

власна садиба, яку можна замкнути на ключ. Але насправді ця садиба була без огорожі, і будь-хто міг прийти туди й дивитися, як дивилися всі на нього, коли він лежав у відкритій труні.

Рут пройшла у браму кладовища і пішла по траві між старими, замшілими надгробками. Фасад церкви, змурований з пісковика, тьмяно поблискував. Їй не потрібне було місячне світло, вона знайшла б дорогу й навпомацки, навіть якби була сліпа.

На південь від церкви за старими могилами були зовсім недавні, і остання з них — Бенова. А ще далі — незаймана трава.

Рут стала як укопана. Квіти вже забрали, і лишився тільки довгастий горбок, мов кротовина, що пробилася крізь траву. Наче безіменна могила якогось зайди. Рут не могла цілком усвідомити, де вона є, це здавалося неможливим. Бен тут, під землею, він мертвий, і ніколи більше не заговорить, не поворухнеться, не дихатиме. Це ж просто безглуздя.

Вона стала навколішки на траву і промовила:

— Ми з Джо їздили сьогодні до моря. До Хедвелл-Бей. Там пісок і сонячне небо, і ми довго-довго гуляли. Як шкода, що тебе не було з нами. Чому ти не поїхав туди, чому?

Тиша гнітила її, а тополі й тиси здавалися витесаними з каменю колонами.

«Який він тепер? — думала вона. — Чи дуже змінився?»

Розпач і бажання визволити Бена з цієї підземної в'язниці, з того світлого дерев'яного ящика опанували її з такою силою, що вона схопилася за дернину і легко її зірвала, бо трава ще не встигла пустити коріння. На пальці їй поналипала земля.

Потім вона уявила собі, як Бен лежить у непроглядній темряві, застиглий і непорушний, як розкладається його тіло, волосся стає крихким, а кров твердне у жилах. Знову й знову повторювала собі те, що збагнула раніше, коли мала ясніший розум:

«Те, що лежить отут під землею, — це не Бен, це лише оболонка, лялечка, з якої вилетів метелик, а Бена тут немає».

Тоді де ж він, де? Адже тіло, яке вона кохала, і серце, що билось разом з її серцем, усе, що вона бачила, чула і сприймала в Бенові, лежить тут, у землі, усе таке, як і колись, і вже не таке — перетворене на ніщо.

Як вона боялася, що дерево скалічило його тіло, але ж то дрібниці порівняно з тим, як руйнує його сира земля й хробаки. В голові крутилося безліч думок, і одну з них Рут вимовила уголос:

— Кожному свій час і народжуватись, і помирати.

Мабуть, це й справді так. Але якби вона знала тоді, коли вперше зустрілася з Беном, що йому судився такий короткий вік, то одразу ж утекла б від нього і не дала б серцю волі.

Невже не дала б?

Але цього вона не знала, взагалі нічого вже не знала.

Сліз не було, і Рут лягла на вкриту дерном могилу та так і лишилась лежати. Час минав, місяць котився в небі, а полегкості не було, вона відчувала лише пронизливий холод, що йшов від могили, та терпкий запах вологої землі і трави. Вона не нарікала вже ні на бога, ні на життя, ні на Бена, ні на дерево, що вбило його. Так сталося, бо така йому судилася доля. Але з уст її й далі зривалися благання, а про що — вона й сама не знала.

Якби можна було зараз умерти... Та цього не станеться...

Вона лежала, і потроху відходив у далеке минуле, в інше життя спогад про море, про сонячне небо і про тиху радість, яку спізнала вона того дня.

Після тієї ночі вона часто стала приходити на могилу. Її відвідини не лишилися непоміченими, за нею підглядали, селом пішли всякі чутки. Люди гадали, що ж вона робитиме далі, очікували.

VI

— До моря? Що ти верзеш? Ти часом не здурів, хлопче? До чого тут море?

Джо стояв у найдальшому кутку кімнати. Того вечора вони чекали на нього, і зрештою йому довелося видати свою таємницю. Мати, що зовсім не цікавилася ним дотепер, не помічала навіть, чи він є на світі, з якоїсь чудернацької примхи захотіла раптом знати, де він був.

— Ану, розкажуй, де пропадав!

— Ми їздили до моря. Поїздом від Гефтона. Оце і все.

— Звісно, вона схибнута, але нащо вплутувати в усе це тебе?

— Не говори так про Рут.

— Я так і знала — і ти проти мене! Всі ви однакові. Я нічого іншого й не сподівалася, один бог знає, за що мені така кара. Усе життя я зі шкури пнулася, щоб вас виростити, — от ви й подякували мені. Гадаєш, у твоєму віці я не могла сподіватися на щось краще?

Знову те саме. Еліс сиділа з непроникним обличчям, ніби закам'яніла.

— Хіба хто-небудь з вас спробував мене зрозуміти? Чи знаєте ви, як я страждаю? Які я принесла жертви? Ні, ви нічого не знаєте. Тільки Бен розумів мене і жалів. Але він помер, і нікого в мене не лишилося.

Джо крутив між пальцями камінець.

— І чим це вона причарувала тебе? Пропадаєш там що божий день, усе їй робиш. А для мене ти хоч що-небудь коли зробив? Чому це вона не береться ні за холодну воду? Інші ж працюють. Мало їй казали, що життя триває і вона не виняток? Це б і я могла влягтися в ліжку, ніжитися собі й не вставати. Вона таки несповна розуму, та хто ж у цьому винен, як не вона сама? Сіла на твою шию. Час покласти цьому край. Я забороняю тобі ходити туди й сидіти день і ніч під одним дахом із схибнутою.

— Вона не схибнута, не кажи так про неї.

— То ось як ти розмовляєш зі мною? І це мій син? Мабуть, у неї навчився! Вона ж горда, не знається з нами. Ну й нехай. Нам тепер нема до неї ніякого діла.

— А мені є.

— Знаю, ти на її боці, вона намовляє тебе проти мене. Що ти розумієш, хлопче? Хіба така дитина, як ти, може її розкусити? Навіть Бен не зміг. Спочатку вона забрала у мене його, а тепер хоче й тебе.

— Повинен же хтось потурбуватись про неї. От я й допомагаю їй.

— Повинен? Чого це раптом — повинен? — Дора Брайс повернулася й пішла до кухні.— Море! Яке вона має право тринькати гроші на прогулянки та розваги? То оце вона так сумує? Скільки часу минуло? Нема навіть чотирьох тижнів. А вона вже до моря поїхала, розважатись. Бездушна вона людина.

— Неправда,— тихо промовив Джо. Його вже починало нудити від усього цього, але він нізащо не зрадить Рут, захистить її від усіх.

— Я можу тобі сказати, чим вона скінчить. Будь-хто тобі це скаже. Вона або збожеволіє, і її заберуть, або

скоренько знайде собі іншого чоловіка і виїде звідси. Ось так.

Але тут не витримала Еліс. Їй уже несила було й далі сидіти в цій задушливій кімнаті і вислуховувати нескінченні гіркі нарікання. Вона підхопилась на ноги.

— Облиш його, дай йому спокій! — сказала Еліс. — Чи тобі не однаково, куди він їздив? Що в цьому страшного? Невже ми не можемо розмовляти, як нормальні люди, хоч на хвильку про це забути?

— І ти? І ти туди ж? Усі ви за неї, усі проти мене.

— Ніхто тебе не кривдить.

— Я могла б чогось домогтися в житті, я могла б...

— Ми вже не раз про це чули. Ти могла б стати великою пані! Та хто тобі повірить? Усі ці твої фантазії — чиста дурниця. А насправді ти немолода, п'ятдесятирічна жінка, що одружилася з наймитом. То чому б тобі не заспокоїтися, не змиритися з цим?

Дора Брайс похитнулася, сперлась на стіну і затулила обличчя.

— А я не збираюся лишатись далі у цьому домі, — провадила Еліс. — Сидіти тут і чекати, коли здійсняться твої фантазії, сидіти рік, і два, і більше, і так нічого й не дочекатися, — то краще я спробую жити своїм життям і не буду такою, яку ти вимріяла собі.

Джо волів би якось припинити цю сварку, йому прикро було чути, як грубо і безжально пересварюються мати з дочкою, намагаючись вразити одна одну якомога дошкульніше. Та він нічим не міг цьому зарадити. Вони навіть не помітили, як він вислизнув з кімнати і вийшов надвір, його поїздка до моря вже нікого не цікавила. Він вийшов за село, мало не плачучи з відчаю, що в їхньому домі панує ненависть, що так недобре говорять про Рут, що немає Бена, а тільки він знав, як угамувати жінок, як дати всьому лад.

Джо, як завжди, перейшов через поле, піднявся на гору, спустився на протилежний бік і тільки тоді ліг на землю й гірко заплакав. Та не себе було йому шкода. Він витримав. Це матір і сестру він оплакував, а ще було йому гірко, що зіпсовано спогад про такий чарівний день біля моря. У нього лишилися тільки камінчики. Він витяг з кишені одного і притулив до щоки. Хоч щось приємне збереглося.

Еліс Брайс також пішла з дому і після хвилинного вагання рушила в інший бік, туди, де жив Роб Фолі. Цей молодий коваль часто заговорював до неї і поглядав якось особливо. Він жадав її. Еліс почувала себе винною, збудженою і трохи зляканою. Але вона має повне право розпоряджатися сама собою. І дівчина високо піднесла голову — нехай дивляться, нехай кажуть що хочуть.

Отож коли Артур Брайс, випивши дорогою кухоль пива, повернувся додому, йому довелося вислухати нову зливу гірких нарікань. Тепер уже його було звинувачено в усіх злигоднях, що випали на долю Дори Брайс. Він сидів знесилений — знову розболілися скалічені рука та плече — і мовчав, бо що він міг сказати? Але йому хотілося б зробити щось таке, щоб вона відчула себе щасливішою, якось змінити її життя або примирити з цим, бо, попри все, він і досі її любив.

Якось невідома сила знову й знову приводила Рут на кладовище. Ходила вона й у лісову западину — і тут почувала себе зовсім інакше, заспокоювалася, думки яснішали. Тут, у лісі, вона ставала сама собою, їй вільно дихалось, і в пам'яті зринали тільки щасливі спогади.

Ось уже кілька днів стояла гарна, ясна погода, і знову повіяло весною. Якось пополудні Рут перейшла поле й увійшла до лісу. То там, то там сонце проривалось між буками і підзолочувало жовте й буре торішнє листя, відкидало від стовбурів довгі миготливі тіні. У самій долині росли густі кущі, і там вона почула якусь дивну пісню — її виводили десь по той бік просіки дзвінкі дитячі голоси. Спочатку Рут не могла розібрати слів і не бачила, хто співає, та за хвилику діти вийшли вервечкою з лісу. Вона відступила трохи вбік, сховалася за дуб і спостерігала.

Дітей було п'ятеро — дівчатка з їхнього села, і Рут усіх їх знала. На них були довгі старі спідниці або плаття їхніх матерів і старших сестер, а голови вони позапинали клаптями простирадел чи завісок, мов черничими покривалами.

Перша дівчинка несла в простягнених перед собою руках якусь білу скриньку. Вони здавалися примарами і нагадали Рут людей, що йшли за труною до церкви. Щоправда, ті були всі в чорному, а діти — в білому. Вони знову й знову співали одні й ті самі рядки з пісні, фальшиво і невлад:

І всі пташки на деревах
Заплакали й заридали,
Як почули вони звістку,
Що вільшанка вмерла,
Як почули вони звістку,
Що вільшанка вмерла.

Дівчатка наближались, весь час співаючи. Потім зупинилися неподалік від місця, де упав в'яз, і тільки тоді одна по одній замовкли. Дівчинка на ім'я Дженні Колт — та, що несла скриньку, — нахилилась і поставила її на купу листя. Тоді до неї підійшла друга дівчинка і почала копати яму маленькою іржавою лопаткою. Інші із зосередженими, не по-дитячому серйозними, навіть урочистими обличчями стояли, мов статуї, в своїй довгій ношеній-переношеній одежі.

Нарешті яму викопали.

— А тепер співайте. Я ховатиму її і проказуватиму молитву, а ви співайте.

Дівчинка опустила навколішки, взяла скриньку, дуже обережно поставила в яму і почала засипати її землею та прілим листям, щось примовляючи, а інші знову заспівали, і слова дівчинки було важко розчути, та Рут розчула.

— Попіл до попелу, прах до праху, попіл до попелу, прах до праху, попіл до попелу, прах до праху...

Більше нічого.

І всі пташки на деревах
Заплакали й заридали...

І дівчинка встромила в землю хрестик із прутиків. Вона стояла, похиливши голову, урочиста, мов священик, а інші співали й співали. Потім усі повернулися і так само повільно рушили назад між деревами. Їхні голоси ще довго долинали до Рут, потім — тільки луна. А потім — тиша і свіжа могила якоїсь чи то пташки, чи то звірятка.

Рут підійшла до в'яза і сіла на ньому. Сонячне тепло й світло пробивалося й сюди, і вона на хвильку відчула себе щасливою, навіть більше — в неї з'явилася впевненість, що вона виживе, пройде цей довгий темний тунель і вийде по той бік оновленою, зціленою, заспокоєною. Як це станеться і коли, вона не знала, і ніхто не зміг би їй цього сказати...

А за дітей можна не боятися, вони здатні виконати ритуал смерті і поховання без суму, анітрохи не переймаючись цим. Вона була рада, що побачила їх, почула

їхній урочистий незлагоджений спів, і та мелодія і слова ще довго вчувалися їй, а білі постаті дітей з'являлися в її снах.

На кладовище вона ходила вже не так часто. Її тепер дуже вабила западина, і вона приходила туди, сідала на дереві і віддавалася спогадам, пробувала зібрати їх до купи і збагнути істину. Досі вона бачила її тільки в проблисках, ніби картину в темряві, на яку падало яскраве світло, але миттю й згасало, так що годі було роздивитися щось до ладу.

VII

Щодня пополудні хрещена Фрай лягала спочити на низенькій канапці у вітальні, і Рут виходила сама на прогулянку. Їй подобалися тутешні красвиди — зовсім не схожі на ті, що вдома. Там поля були рівні, а навесні або взимку ще й безбарвні, залиті водою або покриті льодом. Дерев там було мало, кущики живоплоту миршаві й ріденькі, а небо висіло не тільки вгорі, а й з усіх боків, ніби величезне похмуре склепіння.

Тут усе мало свої обриси, а яке розмаїття пагорбів і ярів, високий гребінь гори і глухі ліси, живоплоти високі на зарослих зеленою травою крутих насипах, і, коли підійдеш до прогалини чи хвіртки, то очам відкриваються поля буйного жнива та пасовища, а на дальших схилах — букові ліси і сині гори на обрії.

Був червень, стояла спека. Проте листя на деревах було свіже, зелене, цвіла конюшина. На живоплотах видніли квіти ломиноса, звисали білі дзвіночки берізки, на полях рясніли стокротки й ромашки. Щодня Рут збирала оберемки різних квітів — білих, рожево-бузкових, ясно-жовтих. Вона приносила їх додому і любовно ставила в глечики й вази, та ніяк не могла звикнути до того, що наступного ранку знаходила їх зів'ялими, бо їм чогось бракувало для життя. Та все ж вона збирала їх, видряпувалася на кручі за білим сухоцвітом та братками, чіплялася спідницею за колючки, а іноді, оступившись, падала в сухий рів, непомітний під траву.

Вона гуляла й гуляла, небо над нею було волошкове і все навколо таке дивовижне, таке незвичайне; ніколи ще не почувала вона себе такою щасливою, але десь у глибині душі таївся ніби неспокій, якість очікування. Їй

сповнилося дев'ятнадцять, вона була вільна і знову й знову згадувала, що батько одружився з Елен і вже не самотній, уже не облутуватиме свою дочку путами, які називав любов'ю. Звісно, то й була своєрідна любов, проте недобра. Рут навіть не уявляла, що зробила б, як звільнилася б, коли б він не одружився з Елен,— адже вона не була ні винахідливою, ні хороброю.

Та все обійшлося, все позаду. Вона ходила полями, берегом річки, лежала в низенькій висохлій траві на горі, слухаючи спів жайворонків у небі, і почувала себе незалежною, сповненою надій.

Якщо пополудні пекло сонце, вона йшла до лісу і там почувала себе якимось морським створінням, що хлюпочеться у водянисто-зеленому світлі.

Тієї п'ятниці, побачивши Бена на просіці, Рут збагнула, що це той самий хлопець, який дивився на неї минулої неділі, коли вона виходила з церкви. Його обличчя Рут добре запам'ятала, сама не знала чому.

Він сидів на землі, біля нього лежала відкрита торбина із сніданком, і Рут боязко спинилася, хоч сам він і не викликав у неї страху. Почувши її кроки, він озирнувся.

Тепер вона найвиразніше пам'ятала саме той його погляд. Коли згадувала Бена в інших місцях, в інші часи, навіть тоді, коли вони були вже разом, то не могла пригадати його обличчя; прокидалася серед ночі й у розпачі знов і знов намагалась пригадати його риси, та вони розпливалися перед її зором, такі рідні і все ж забуті.

Але того погляду вона не забуде довіку.

Згодом Рут ніколи не дивувалася, що так сталось. Їй було лише дев'ятнадцять, і доти вона майже не знала чоловіків, крім батькових приятелів та родичів, бо всіх інших батько віднаджував, убачаючи в них загрозу для себе.

Тепер же вона почувала себе незвично вільною, вперше у житті належала сама собі. І, зустрівши Бена, одразу й покохала його. Рут була вдячна, що покохала саме його, адже, очікуючи кохання, вона могла зустріти когось іншого і стати нещасною, бо не змогла б захистити себе від цього.

А от Бенова любов до неї завжди її вражала. Він покохав її теж одразу, хоча й був старший, двадцяти-семирічний молодик, і цілком незалежний, і, мабуть, йому зустрічалися й інші дівчата, а Рут ніколи не була високої думки про свою вроду. Колись батько сказав їй:

«Тобі ніколи не стати красунею»,— і вона повірила. Коли ж розповіла про це Бенові, то він сказав, що досі не траплялася йому дівчина, з якою б він захотів спізнатися ближче.

— Ти чекав?

— Атож. У таких справах краще не поспішати.

Їхню першу розмову Рут пам'ятала чудово, бо знову й знову відтворювала її в пам'яті — і того вечора в домі у хрещеної Фрай, і ще не раз наступними днями,— це було як вірш, вивчений у дитинстві. Наче й зараз вона чула їхні голоси і вдихала пахощі лісу, що оточував їх.

— Ви хрещениця міс Фрай? — І одразу всміхнувся, побачивши її трохи зляканий погляд.— Таж тут усі про все знають — чого ви дивуетесь?

«Справді? — хотіла б сказати вона.— А от я вас не знаю».

Але не сказала нічого.

— Ви назавжди сюди приїхали?

— Ні, ненадовго, а проте, ще не знаю. Можливо, до осені. Не знаю.

— Міс Фрай добра, порядна жінка.

Якби це сказав хтось інший, воно прозвучало б дивно, тільки не у Бена — така була його манера висловлюватись, і Рут від самого початку звикла до неї. І сказав він правду — хрещена Фрай таки була жінка порядна й добра.

Бен завжди говорив те, що думав або відчував, він не був двоєдушний, а оскільки вона ще не знала, як поведуться чоловіки з жінками, до яких лестощів та обману вдаються, то одразу й повірила в його щирість, коли він сказав: «Сподіваюся, ви залишитесь тут». Хоча згодом прямота Бена не раз лякала її й насторожувала. Інших це уже не вражало, вони звикли вислуховувати від Бена те, чого не сказав би ніхто, крім нього.

Несподівано для самої себе Рут відчула себе з ним легко-легко і розповіла йому про батька й Елен, про свій дім, про те, як їй тут подобається, де вона буває, і Бен слухав її дуже уважно. Згадуючи це, вона думала: ось так тихо сидів він того першого разу і так само сидів увечері напередодні смерті, ніби забувши про свою звичайну непосидючість. І ці дві події утворили початок і кінець маленького замкнутого кола, в якому, проте, як здавалося Рут, минуло все її життя.

Бен підвівся тоді і пішов працювати далі, а вона й собі рушила вгору поміж буками, думаючи про те, що він сказав, як дивився на неї. А коли вже вийшла на осяяну сонцем стежку, то зупинилася, згадавши, що він не спитав, як її звать, а його ім'я вона знала. Їй навіть захотілося повернутись і сказати йому.

Наближалася середина літа. Дні довшали, розмотуючись, мов прегарні нитки золотого прядива. Старенька Фрай спостерігала за хрещеницею, бачила, як та змінилась, але нічого не говорила. Аж поки якось у неділю Бен прийшов до них додому — на той час він уже знав її ім'я — і запросив Рут на прогулянку до Кантлоу-Хілла. Ось тоді усе й вирішилось, і вона анітрохи не здивувалася, тільки повніше відчула, як усе-таки добре жити на світі.

Кантлоу-Хілл. Туди було близько шістьох миль, але Рут чудово ходила пішки.

— Це тут, — мовив Бен і показав на маленьку кам'яну церкву на самій горі, що ховалася серед розлогих каштанів, які відкидали густу тінь. Вони зійшли на порослий густою низенькою травою пагорб, де паслися вівці, що кинулись перед ними врозтіч, сполохано бекаючи. Повітря було сухе й пахло сіном, а вгорі мерехтіло від спеки.

Протягом наступних трьох тижнів вона щодня зустрічалася з Беном, та саме ця перша прогулянка до Кантлоу-Хілла знов і знов зринала в її пам'яті.

Рут раз у раз поглядала на нього, і їй усе здавалося, що от-от він зникне. Коли ж опускала очі й дивилася вдалеч з гори, де лежали поля й ліси і де простяглася рівна, жовтаво-сіра стрічка дороги, а за нею мерехтіло в золотому сонячному сяйві село, то їй здавалося, що усе якось аж погарнішало, осяяне її щастям.

Бен повів її до церкви, там було холодно, мов у льоху, і мерехтіло якесь дивне матове світло. Церква була невеличка й проста. Бен показував їй тварин і пташок, вирізьблених на капітелях колон, а також образи богоматері і святого немовляти над віттарем, що мінілися синіми й золотистими барвами. Лави були із світлого дерева, і не було ні вітражів, ні гаптованих завіс, ні подушечок під коліна. Тому можна було добре розгледіти арки, колони й склепіння, а в рамі вхідних дверей — зелений краєвид і смужку яскравого синього неба. Десь

далеко бекали вівці, а на цвинтарі щебетали дрозди та горлиці.

Сидячи на прохолодній траві між могилами, вони їли яйця та сир із хлібом, і Рут заплющила очі й мовчки помолилася, щоб так тривало вічно.

Тепле вечірнє повітря було напоєне всіма пахощами дня, небо не темніло, а навпаки — світлішало, дерева й гори відкидали лілові тіні, і кожен звук тріпотів окремо, мов цятка повітря на мильній бульбашці.

Лісом вони спустилися до струмка і там збирали водяну хрінницю і толочили ногами чебрець. В неглибокому струмочку дзюркотіла по сріблястих камінцях вода — прозора, наче кришталь. Рут нахилилася, занурила у воду руки, і вони аж засвітилися, коли вода задзюркотіла між пальцями. Рут помацала холодні стеблинки водоростей.

Світло стало зеленавим, а вечірній легіт шумів у верхів'ях дерев, наче хвилі далекого моря.

— От і гаразд, — сказала хрещена Фрай, коли Рут повернулась додому.

І, простягнувши руку, старенька притягла хрещеницю до свого крісла і зазирнула їй у вічі: вона чудово все зрозуміла.

VIII

Спершу Рут побачила цього чоловіка у вікно. Вона прокинулася з півгодини тому, а може, й раніше, вмилася, одяглася, проте не бралася нічого робити, стояла собі біля вікна й дивилася, нічого не думаючи, не відчуваючи, ще одурманена нічними кошмарами.

Дощ уже перестав, але небо, що нависало над самими деревами, було ще сіре. Їй не хотілося прокидатись: чим заповнить вона ще один день, як переживе ці вісім або десять годин — чи боротиметься із розпачем і невідступними спогадами, чи піддасться і мордуватиме себе даремними сльозами? Рут стала раніше лягати спати, десь після сьомої вона була вже в ліжку, щоб скоріше прийшло до неї забуття.

То був обшарпаний дід, що штовхав поперед себе тачку з погнутих колесом. Він з'їхав з дороги і звернув до її

будинку. Рут була подумала, що це хтось хоче її провідати і, прикриваючись турботою, щось випитати про її стан. Вона одсахнулася од вікна.

Та той чоловік був не з тутешніх, вона ніколи раніше його не бачила. Коли він під'їхав ближче, Рут помітила, що у візку щось є, прикрите подертим мішком чи якоюсь ганчіркою. Це, мабуть, один з тих мандрівних торговців, що продають горщики, сковороди та щітки. Їй нічого не треба, зараз вона відчинить вікно і скаже йому, щоб ішов собі. Та в неї не стало сили навіть на таку дрібницю, і незнайомець заїхав на подвір'я, поставив тачку біля воріт і спроквола пошкандибав стежкою до чорного ходу. Ну й нехай, постоїть, постоїть та й піде, треба лиш почекати.

Та коли він удруге чи втретє постукав, Рут спустилася. Раптом їй страшенно закортіло хоч на хвилину побачити людське обличчя. Джо не прийшов сьогодні.

Насправді незнайомець був не такий старий, але обшарпаний і брудний, з виснаженим обличчям, з натрудженими руками й ногами. «Мабуть, він не знає, ні хто я така, ні про Бена», — подумала Рут. Та ні, мусить знати, усі мусять знати — невже є в світі хоч одна людина, яка б не знала?

Тільки-но вона відчинила двері, як старий звично заторохтів слова, які повторював за день десятки разів:

— Старий одяг, черевики, горщики, сковороди, тарілки, вази, годинники — цілі й поламани, срібло, монети, медалі, ножі, ножиці, прикраси, праски, щипці для вугілля, ковдри, мідні речі...

— Як, усе це?..

— Будь-що з цього, будь-що...

— І оце стільки речей ви возите на своїй тачці?

Старий скинув кашкета і зразу ж його надів, та Рут устигла розгледіти, що волосся в нього росте кущиками і голова вкрита лисинками — мов коростява шкура якоїсь тварини.

— Продавайте, молода пані, все, що у вас є продати: старий одяг, черевики, горщики, сковороди...

— Ні,— одразу сказала вона, бо продавати їй було нічого, а якби й було, то навіщо?

Але старий не замовк і торохтів, наче заведений, аж поки знову не назвав усі речі, які купує.

Рут дивилася повз нього на сад, на розмоклу від дощу землю, на стежку, вкриту червоною липучою глиною.

Віслук Валаам стояв біля огорожі, голова в нього звисала, ніби на зламаній шиї. Так само щойно стояла біля вікна Рут.

— Мені немає чого продати.

— Я дам добрі гроші за ваші старі речі.

— У мене нічого нема на продаж.

Він повернувся, щоб піти,— видно, подумав, що нема чого марнувати час на цю молоду жінку, яка недавно одружилась і тільки починає заводити господарство. Це у старих завжди щось є продати, у старих або в дуже бідних.

І раптом у неї сяйнула несподівана думка. О ні, вона має що продати, і, можливо, це допоможе їй забути про все, почати нове життя.

— Зачекайте!

Старий зупинився і глянув на неї через плече.

— Чи не могли б ви... чи не могли б ви прийти ще раз... пізніше?

— Пополудні?

— Гаразд, пополудні. Тоді я вам продам деякі речі... багато всяких речей...

Старий нічого не відповів, і Рут знову гукнула його, коли він підійшов уже до воріт.

— То ви зайдете? Будь ласка, прийдіть ще раз...

Він поправив кашкета, кивнув головою і взявся за тачку. Знову почало мрячити.

Несподівана думка заповонила Рут, мов напад божевілля, хотілося будь-що зробити це, а часу було обмаль. Зате, коли все буде позаду, коли прийде цей чоловік і все забере — тоді, о, тоді...

Але вона мусить підготуватися. Негайно. Почне з другого поверху.

Спершу вона навмання повитягала шухляди, порозкривала шафи, наполовину спорожнила їх і поскидала речі на підлогу й на ліжку. Але потім зрозуміла, що треба це робити до ладу, інакше вона не закінчить ніколи. Пішла до комори і знайшла там кілька старих мішків з-під зерна. Вони були трохи вологі й пахли мишами, але на це згодяться. У ті мішки вона й стала пхати все, що потрапляло під руку: піджаки, сорочки, черевики, штани, джемperi, все підряд, а коли впоралася з одягом, то спустилася вниз — там ще було хтозна-скільки всього, вона й не уявляла, що в Бена так багато всяких речей. І в мішок полетіли інструменти, книжки, люльки,

ключі, усе, що знайшлося в письмовому столі; Рут не давала собі жодної секунди на роздуми. Лишила всього кілька речей: рожевий кварц, збільшувальне скло, шкіряний пояс зі срібною пряжкою та Бенового кишенькового годинника — це вона хотіла подарувати Джо. Був ще перстень з печаткою, якого Бен ніколи не носив, але часто його розглядав, він дістався йому від діда. Оцей перстень вона й залишить собі, а більше нічого, анічогісінько.

Спальня цілком змінилася, одразу було видно, що належить вона одній людині. Тільки ліжко було двоспальне. І Рут захотілося позбутись і його. Може, той старий з тачкою має якогось знайомого, що забере в неї ліжко, а як ні — вона віддасть його комусь іншому. То було старе металеве ліжко, високе й широке. Як і багато інших меблів у їхньому домі, воно належало хрещеній Фрай. У маленькій кімнаті стоїть невеличке ліжко, от на ньому вона й спатиме. Якби стало сили, то одразу переставила б його сюди, щоб нічого не лишилося ні від Бена, ні від колишнього життя, ніяких спогадів. Їй буде куди краще спати на вузькому ліжку, де немає місця для зайвої ковдри або подушки, яку вона могла б спросоння обняти за звичкою.

Дверці великої шафи були розчинені навстіж. Рут зазирнула всередину, простягла руку, та відчула лише порожнечу і гладеньку круглу поперечину, на якій раніше висів Бенів одяг.

Мішки були важкі і, коли вона тягла їх наниз, лунко гупали по сходах. Рут поставила їх у кухні біля самих дверей і сіла дожидати чоловіка з тачкою. Ні про що інше вона вже не могла думати, годі було уявити майбутнє, не покінчивши з цим.

Її зовсім не обходило, що подумали б про це інші: Бенові батьки, люди в селі чи навіть сам Бен. Рут думала тільки про себе, до того ж ці речі належать їй, і вона може робити з ними все, що захоче, а нащо вони їй? Так найкраще. Можна було б, звісно, пороздавати їх чоловікам із села, але потім довелося б бачити на них те, що належало Бенові, що було на його тілі, а цього вона не знесла б.

Час минав, і вранішня мряка перетворилася на густий туман, що стелився по садку, вигону, огортав будинок, і Рут уже нічого не бачила, нічого не чула знадвору, проте байдуже — адже вона сама відгородилася від

людей, від життя, і так їй було краще. Та й люди її уникали, бо вона нагадувала їм про смерть, а про це нікому не хочеться думати.

Було вже близько п'ятої, і серце її шалено калатало — а що, як не прийде? Рут ходила з кімнати в кімнату, виглядала то в одне вікно, то в друге і благала, щоб він прийшов, бо інакше як вона житиме з цими мішками, скинутими на купу біля дверей? Вони нагадували їй мерців, що очікують похорону. Вона нізащо не зможе їх розв'язати, повиймати все й поскладати назад, їй страшно було навіть подумати, що доведеться знову торкатися їх. Пригадалися діти, яких вона зустріла в лісі. Ну що ж, вона зробить так само, якимось дотягне мішки до луки або гайка і закопає їх там. Або розкладе у садку багаття і спалить їх.

Та коли почало смеркатися і туман став ще гущішим, Рут почула торохтіння погнутого колеса. Тачка тепер була порожня.

Він нахилився над мішком, розв'язав шворку, якою вона абияк зав'язала його, і вже збирався повикладати речі на підлогу в кухні.

— Не треба!

Рут у нестямі схопила старого за руку, бо не хотіла, не могла знову дивитись на все це.

— Заберіть їх. Я хочу, щоб ви забрали їх геть.

— Мені ж треба... Я ж мушу подивитися, що там, чи воно годиться на щось...

— Ні... Я не хочу, щоб ви розв'язували мішок.

Він випростався і пильно глянув на неї.

— Там одяг... чоловічий одяг... А ще всякий інструмент... То все добрі речі...

— Ви кажете...

— Мені байдуже, скільки ви заплатите. Тільки заберіть їх, будь ласка, заберіть скоріше.

І подумала: «Однаково він про все дізнається. Йому розкажуть, і піде чутка селом».

Старий мовчки поскладав мішки на тачку, накрив їх брезентом і подав Рут гроші. Вона й не глянула ні на них, ні на нього, зачинила двері й увійшла в дім, а там сховалася в кутку кімнати, щоб не бачити навантаженої тачки. Лише чула, як стукотить колесо та віддаляються в тумані кроки старого.

Рут уся тремтіла від полегкості, й від втоми, й від

сорому: її вчинок вжахнув її, вона була вражена своїм нестримним бажанням усе повіддавати, своїм гарячковим поспіхом.

В кімнаті стало зовсім темно. Минуло чимало часу, поки вона розтулила долоню і глянула на гроші. Там лежало кілька монет. Вона навіть не порахувала їх, вони здалися їй огидними, мов тридцять Іудиних срібняків. Їй треба позбутися цих грошей, як позбулася вона всіх Бенових речей — і то негайно.

Рут вибігла з дому і поринула в мокрий туман. Провігла через садок, перелізла через огорожу на луку і бігла, й бігла, спотикаючись об купини, забризкавшись по коліна в грязюку. Вона задихалася, в грудях пекло. Продиралася крізь кущі, папороть і переплутані гілки й коріння, що рвали їй одіжку, добігла до гаю, спіткнулася там і впала, поранивши руку, а потім знову підвелася й побігла, вся в крові, обліплена мокрим листям. Нічого перед собою не бачачи, навпомацки зійшла на пагорб і шпурнула гроші. От вона й очистилася, адже викинула гроші, навіть не порахувавши їх.

Але, тільки-но відчинивши двері будинку, Рут зрозуміла, як тяжко завинила вона перед Беном, — цього ніколи їй не спокутувати. Вона стояла і розглядала свою подерту, забруднену одіжку та черевики, свої руки, на яких позасихало болото, змішане з кров'ю.

І вона впала навколішки і, ридаючи, благала прощення.

IX

Здавалося, дощам і туманам ніколи не буде кінця, а великий піст триватиме вічно.

Та коли другого дня після продажу Бенових речей Рут прокинулася рано-вранці, кімната була залита сонячним світлом. Вона підійшла до вікна і подивилася на позолочений зелений красвид, на весну. Був кінець квітня, великодня субота, і Рут зрозуміла, що прощення прийшло.

Вона спокійно поглянула на спорожнілі шухляди та полиці в шафах, усе позачиняла, потім одяглася й розчахнула вікна в усіх кімнатах, хоча було ще досить холодно. Їй хотілося, щоб будинок був повен світла й свіжого повітря.

У коморі знайшла маленьку хлібину, загорнену в білий рушник, яку, мабуть, лишив їй Джо, і, хоч вона вже

зачерствіла, Рут відрізала скибку, намастила маслом і зїла, а потім пішла випустити курей та забрати яйця.

Сьогодні навіть яйця здавалися іншими, не безбарвними і важкими, мов каменюки. Рут розбила двоє і розмішала їх з маслом до золотаво-жовтої маси, що приємно сяяла на сковорідці. Давно вже їй не було так смачно. Вона ніби зробила собі подарунок і зрозуміла, що треба прийняти його з радістю, не тільки заради себе, а й заради Бена. Саме цього він чекав від неї. Усе навколо сьогодні здавалося їй подарунком.

Близько восьмої години прийшов Джо. Він теж ніби змінився. Зачесаний, чистий, як умита дитина, він ступав легко й весело. Підійшовши до неї, подивився їй у вічі і всміхнувся. Отже, він даремно боявся...

— Завтра...— почав був Джо.

— Знаю, великдень... А я мало не забула, Джо,— ти уявляєш?..

Адже великдень — це велике свято. Вона згадала, що торік він був значно раніше, в березні, коли ще стояла зима.

— Треба буде піти на могилу,— сказав Джо,— або я сам піду, як ти не хочеш. Мені це буде приємно, а тобі, може, й ні. Та хтось неодмінно має піти.

Він озирнувся довкола, глянув на небо поверх дерев.

— Сьогодні чудова погода,— якраз для цього. Не завжди перед великоднем випадає такий погожий день.

У великодню суботу люди збирали в лісі та по берегах струмка квіти й мох і приносили все це на кладовище, щоб прикрасити могили. Годинами викладали на дерні візерунки з квітів, працювали до вечора, а іноді й при світлі ліхтарів, щоб назавтра, на великдень, покійники воскресли серед свіжих квітів.

— Я зрозумію, якщо ти не захочеш піти.

— Ні, що ти. Звісно, піду.

Адже це вперше вона могла щось зробити для Бена. І їй приємно буде ходити з Джо по навколишніх лісах, наповнюючи кошики мохом та весняними квітами.

— Ні, ні, ми підемо разом.

Джо спохмурнів і відвів погляд.

— А як інші? — запитала Рут.

Він знизав плечима.

— Може, Еліс піде?

Він заперечливо похитав головою.

Цей день сявав двома кольорами — зеленим і золотим,

а небо, здавалося, увібрало в себе все сяйво сонця та жовтих квітів, що вкрили поля, луки й узлісся.

Рут і Джо зупинилися на мить посеред поля й озирнулися навкруги: усе потопало в розмаїтті зеленого, ніби хтось накинув ажурне покривало на віти дерев, де розпукувалися перші бруньки. «Ніколи в житті не бачила я стільки відтінків зеленого,— подумала Рут.— Тут тобі і смарагова облямівка модрини навколо букових лісів, і жовтава зелень тополь, і попелясто-зелене листя верби, і світлий, вівсяно-оливковий колір молодої пшениці. У затінку берегів трава була темна, як мох, а на пагорбах, під сонцем,— світла, мов липовий цвіт. А коли вони увійшли до лісу, то й повітря здалося їм прозоро-зеленим, ніби вода в ставку, а під ногами зеленіли гладенькі гострячки пролісків.

Вони йшли буковим лісом, спускаючись до струмка, і проминули те місце, де Рут уперше розмовляла з Беном,— вона одразу впізнала його, та не спинилась, не стривожилася, на душі було спокійно.

У цей самий струмок — правда, вода в ньому сьогодні бігла швидше — вони заглядали з Беном, милуючись, як миготять їхні віддзеркалені обличчя в проточній воді. Джо став збирати білий торфяний мох і вистилати ним кошики. Мох був густий, пружний, мов дитячі кучері, і приємно пахнув вологою. Вони рвали його з землею, щоб він завчасно не зів'яв і добре вкладався на могилі. Робили все це вони спокійно й радісно, ходили схилом обережно, щоб не спіткнутися, і все ж таки Рут послизнулася й замочила ноги в крижаній воді струмка. Та дарма, ніщо не могло зіпсувати цей день. То там, то там зелена барва лісу ставала темнішою, проте листя буків було ще зовсім світле, воно зазеленіє лиш на початку травня. Все навкруги просвічувалося сонцем, воно золотило їхні руки й обличчя, торкалося камінців на дні струмка, і тоді вони здавалися прозорими овалами або бризкали пучками променів. Тепер можна іти й по квіти.

— Глянь, яке все жовте,— сміючись, сказав Джо.— Так ніби ми знайшли на дні моря цілий скарб золотих монет.

Навколо жовтів блідий первоцвіт і трохи темніші баранчики, чистотіл та пишна болотяна калюжниця, розпускалися пізні квіти лісових нарцисів і яскраві, мов золоті медальйони, кульбаби,— може, це й бур'ян, але який же гарний буде він на могилі!

У цьому золотаво-жовтому морі губилися білі та світло-бузкові квіти рясту, фіалки, анемони, барвінок і листя щавлю, помережане рожевими прожилками.

Вони пішли додому, щоб поскладати квіти в холодну комору, а потім знову вирушили по сині проліски і на збирали їх стільки, що аж розсипали по дорозі, лишаючи за собою на стежці сизувато-синій слід. Руки в Рут були брудні і слизькі від липких стебел, вона занурила обличчя в квіти, вдихала запах весни і відчувала, що в голові паморочиться. Потім звела погляд на Джо, обличчя в нього пашіло від сонця, і вперше їй здалося, що вони чимось схожі з Беном, якимсь невловним виразом очей та уст. Це її анітрохи не здивувало, навпаки, вона зраділа і тепер ще дужче любила Джо — адже він схожий на Бена і разом з тим несхожий, однієї крові зі своїм братом, але зовсім інша людина.

Піднімаючись на пагорб до церкви, Рут побачила, що на цвинтарі вже багато людей. Нахилившись або ставши навколішки, вони прикрашали могили, і на якусь мить їй захотілося повернути назад і втекти, бо вони ж дивитимуться на неї чи навіть заговорять, і їй доведеться дізнатися, що вони думають про неї або про Бена, вони вторгнуться до її світу.

Була сьома година вечора, і ще з годину не згасне вечірнє світло, що вже стало блякнути, так ніби сонце втратило весь свій блиск і тепло. Старі надгробки відкидали на траву розпливчасті тіні.

Коли увійшли в браму, Джо підступив ближче до Рут, прагнучи її захистити. Він розумів, як їй зараз тяжко, а може, й сам потребував її підтримки. Люди, зачувши кроки, оберталися, та потім знову нахилилися над своєю роботою. Ніхто не розглядав її. Отже, все так само. Вони ставляться до неї з підозрою, та це й зрозуміло, бо за останній час наслухались про неї безліч байок. Можливо, їм уже відомо й те, як учора вона продала Бенові речі. Рут високо піднесла голову.

Та спершу вони підійшли не до Бенової могили. Біля самої паперті, під простою буро-жовтою плитою спочивала хрещена Фрай — це їй Рут принесла її улюблені голубі, білі та світло-рожеві квіти. У садку старенької завжди було рясно: у січні — пролісків, а у квітні й травні — незабудок, що росли у затінку кущів лаванди.

Джо щільно вистелив могилу мохом, а Рут виклала хрест із квітів, безладно змішавши їх, бо саме так любила хрещена Фрай, вона ніколи не розділяла квітів і не садила їх рівними рядочками.

В самий розпал роботи Рут почула за собою кроки, і тїнь упала на покриту мохом могилу. Вона озирнулася.

— О, Рут, я не думала, що ти цього року прийдеш. Я хотїла це зробити за тебе.

То була міс Клара, сусїдка хрещеної Фрай, вони приятелювали понад тридцять років. Маленька висхла жїнка з розпухлими, покрученими від ревматизму руками й ногами. Та все ж вона прийшла з кошиком голубих квітів і збиралася стати навколїшки й прикрасити могилу, не думаючи, що ноги можуть задерев'янити і вона навряд чи додїбає додому.

— Я з радїстю все тут зроблю. А ти...

Джо стурбовано глянув на Рут. Та вона була спокїйна і сама сказала:

— Потїм ми пїдемо на могилу до Бена і прикрасимо її жовтими квітами.

Мїс Клара. Рут і забула про неї; якщо вона й була, на похоронї Бена, то Рут її не помітила. Ця старенька жїнка не з тих, хто любить стромляти носа в чужї справи та розносити плїтки. Рут раптом збагнула, що пїсля смертї хрещеної Фрай мїс Клара лишилася зовсїм самотня, і вїдчула докори сумлїння, що досї її не провїдала, не поговорила з нею. Бо ж замкнулася — спершу у затишному лонї щастя з Беном, а потїм — у холоднїй цїкара-лупї горя. І нї про кого не згадувала, нї про кого не думала.

— Хочете, ми викладемо вашї квіти? — спитала Рут, бо мїс Клара стояла і схвильовано дивилась на те, що вони вже зробили, — мабуть, не хотїла повертатися додому, не вшанувавши пам'ятї покїйної подруги. — Джо... — Він одразу пїдвївся й узяв у мїс Клари кошика. — Земля холодна й волога, — сказала Рут. — Вам не слїд ставати навколїшки. Та якщо ви покажете Джо, як вам хочеться викласти квіти...

Очі мїс Клари засвїтилися вдячнїстю.

— Я приїду, Рут, як тїльки тут закінчу, — сказав Джо. — Зачекай мене.

— Звичайно.

Рут узяла кошик з мохом та золотаво-жовтими квітами і, обїйшовши церкву, сама почала прикрашати

Бенову моги́лу. Тут було темніше, сонце вже сховалося за дзвіницею. Дерен на свіжій могилі був холодний, а мох на дотик нагадував водорості. І вона подумала про того страдника, якого в сутінках зняли з жахливого хреста, поклали у гробницю й завалили вхід важким каменем. Уявила, як там було порожньо й лунко, мов у печері, уявила безкровне, загорнуте в саван неживе тіло і відчула ту саму розгубленість, страх і розпач, які охопили людей, що бачили ту жахливу страту.

— О, Бене,— прошепотіла вона і поклала руку на могилу, туди, де ще не встигла покласти мох. Але була спокійна і не намагалася уявити, що там, під землею.

Сутеніло, і квіти вже не здавалися такими яскравими, як тоді, коли Рут зірвала їх, і якими вони знову будуть завтра, під першими променями сонця. Хрест вона виклала густо, кожна квіточка прилягала до іншої, гострі пелюсточки кульбаби торкалися до круглих квіточок жовтцю, а між ними — первоцвіт.

Тим часом уже зовсім споночіло, і, коли прийшов Джо, могила була прикрашена. Спина й ноги в Рут затерпли. Вона передала кошика Джо.

— Зроби й ти що-небудь.

І підвелася, розтираючи шию й плечі. У повітрі пахло вологими квітами.

— Міс Клара пішла додому. Вона просила переказати тобі...— Він завагався.

— Що?

— Вона сказала: «Я не забула її. Я щодня про неї думаю».

Дехто приніс на цвинтар ліхтарі, і то там, то там на траві мерехтіли сріблясті кружальця світла. Рут спіймала на собі чийсь погляд, що одразу ковзнув убік. Але ніхто не озвався. Джо, сидючи навпочіпки, випростався на хвилину і сказав:

— Уявляєш, як це буде завтра?

«Атож,— думала Рут,— завтра засяє сонце, і квіти на могилах здаватимуться шатами воскреслих. Але якщо він і воскресне, де я його знайду? Як я його влізнаю?»

Вона втомилась і тілом, і душею, хотілося лягти отут, біля могили, і заснути, як сплять під землею усі ці чоловіки та жінки, дочекатися завтрашнього ранку, дочекатися нового життя.

— Джо...

— То що, ходімо? Здається, все зроблено, як ти думаєш?

— Так, усе зроблено.

Порожні кошики були легкі, мов пір'їнки, Джо почепив обидва на руку і йшов, погойдуючи ними. Люди на цвинтарі ще були, вони збиралися купками біля стежки і гомоніли між собою, та, побачивши Рут і Джо, замовкли. Може, вони вже ніколи не зведуть на неї очей, не озвуться й словом? Ну що ж, вона витримає, їх не можна за це осуджувати.

Вони помітили, що одразу за брамою хтось стоїть на стежці. Джо завмер, але Рут ішла, не спиняючись. Вона вже бачила обличчя того чоловіка і знов, як і тоді, з міс Кларою, гостро відчула чуже страждання, і знову їй стало соромно за свою нечуливість, за байдужість до інших.

Артур Брайс здавався старим і змученим, покалічена рука безсило звисала. Рут бачила, що він не знає, як заговорити, з чого почати.

Ось і Джо підійшов до неї.

— Я вже йду,— сказав він.— Скоро буду вдома.

— Та нічого.— Батько похитав головою і переступив з ноги на ногу.— Я знав, що ти тут, і не турбувався.

Авжеж, ніхто з них ніколи не турбувався, Джо не раз казав їй про це: «Вони мене просто не помічають. Їм байдуже, що я роблю».

А чи справді це так? Звідки їй знати, що почуває Артур Брайс після смерті старшого сина і як ставиться до молодшого, який цурається родини. Він ніколи не висловлював уголос своїх думок, не виявляв своїх почуттів, бо соромився, а може, й сам до кінця не усвідомлював їх. Рут подумала, що ніколи не знала його, навіть не намагалася зрозуміти, а він же Бенів батько, без нього не було б і Бена. Проте він завжди видавався їй чужим. А оце ніби вперше його зустріла. І вона спитала:

— Ви підете подивитися на могилу?

— Та мабуть. Я якраз хотів піти туди.

Проте він не зрушив з місця.

— Ми прикрасили її золотим хрестом... Дуже гарно... Всі квіти мов золоті,— сказав Джо.— Та ти зараз не роздивишся. Треба зачекати до ранку.

Хтось пройшов повз них, світячи ліхтарем.

— Треба ж було хоч комусь прийти.

— А чому Еліс...

— Її немає. Тепер вона щовечора кудись ходить.

Про Дору Брайс Рут і не питала — й так знала, що

та сидять удома, біля каміна, і голосить, а коли вони прийдуть, почне скаржитись і нарікати: «Невже ви сподівалися, що я піду? Стоятиму навколішки в темряві і працюватиму? Ви думаєте, я витримаю це, знаючи, що мій син так недавно ліг у могилу? І який там великдень, коли в мене таке горе!»

«А я чим краща? — подумала Рут. — Я замкнулася у себе в домі і думаю лиш про себе, про своє горе. Хіба це не те саме?»

— То я піду. Я тільки хотів поглянути, чи все гаразд, — сказав Артур Брайс.

— А ти думав, ми забудемо? — розсердився Джо. — Як тобі могло спасти на думку, що Рут або я не прийдемо?..

Рут заспокійливо поклала руку йому на плече.

— Ходімо з нами, — мовила вона до Артура Брайса.

Нарешті щось між ними змінилося, вона помітила це з виразу його обличчя. Здавалося, він хоче сказати їй щось приємне, втішити її. Йому хотілося піти з ними і не почувати себе самотнім. Йому потрібна була її любов. Вони йшли утрюх і мовчали, але відчували, що вони разом, що спокутували минуле.

У кінці провулка Артур Брайс сказав:

— Тобі не слід іти самій через вигін.

— Ще не пізно.

— Але вже темно.

— Я звикла і не боюся темряви.

— Я тебе проведу, як завжди, — озвався Джо.

— Не треба. Іди додому. Іди додому з батьком.

Адже інші теж потребують його допомоги, його товариства, а вона всі ці тижні егоїстично тримала Джо при собі.

З кошиками в руках Рут ішла додому, і тиха радість сповнювала їй душу.

Тепер Рут навіть не могла собі уявити, як це їй могло спасти на думку позбутися ліжка, — адже вона так звикла до нього, так добре почувала себе в м'яких обіймах перини.

А завтра великдень.

І ось, лежачи в ліжку, вона ясно пригадала їхню з Беном розмову торік на страсну п'ятницю. Вони пішли тоді гуляти в буковий ліс, було холодно, руки і обличчя у Рут обвітрилися й пекли, голову надуло східним

вітром. А десь між дванадцятою і третьою небо почорніло і знялася буря. Зашуміли дерева в садку, шквал ударив по вікнах.

— Послухай що робиться!

Бен підвів очі від книжки.

— Кажуть, ніби всі пташки замовкли на ці три години. Усе стихло, крім вітру.

— А ще кажуть, ніби худоба стає навколішки у своїх стійлах в ніч перед різдвом.

— Дехто й тепер у це вірить.

— А ти не віриш?

— Це лиш спосіб тлумачити деякі незрозумілі явища.

Бен підвівся й підійшов до вікна подивитись на бурю.

— А о третій сонце вигляне знову?

— Думаю, що сьогодні навіть раніше. Дивись!

І він показав на хмари, що їх вітер шматував, мов старе ганчір'я, крізь яке то там, то там уже проглядали сині смужки. На траві лежав град, та він швидко розтане.

Рут підійшла до Бена, і він сказав:

— Колись...

— Що буде колись?

Бен завагався.

— Я часто про це думаю. Про смерть. А надто в такі дні, як сьогодні.

— Не треба!

Він здивовано глянув на неї.

— А ти не думаєш?

— Я... я не знаю. Але не люблю я страсної п'ятниці, скоріше б вона минула.

— Чому?

— Хочу, щоб настав великдень.

— Але ж спершу має бути страсна п'ятниця.

— Я піду варити обід.

— Зачекай, Рут. То ти не думаєш про смерть?

— Ні. А втім, не знаю.

Та розмова відбулася невдовзі після того, як мирно упокоїлася хрещена Фрай. Але ця смерть здалася Рут цілком природною — адже хрещена Фрай була вже дуже стара і втомилася од життя.

Рут заперечливо похитала головою.

— Ще не думала. Принаймні про свою чи твою.

— Звісно, якщо думати — то про мою або твою.

— Може, коли ми будемо старі й хворі. Може, тоді.

Я думаю про смерть, коли гинуть тварини. Та це зовсім інше.

— Чому? І чому ти цього боїшся? Якщо подумати про смерть, то зрозумієш...

— Я не хочу думати про смерть.

— Але ж це не страшно. Померти — зовсім не страшно. Невже ти не розумієш?

— Це не означає, що ми повинні думати про це й говорити. Не зараз. Не тепер.

— Ні, повинні.

Вона запам'ятала все, що він казав того дня, але так і не зрозуміла його до кінця.

— Ми повинні про це думати й говорити. Смерть завжди з нами поруч, вона в нас самих. І якщо ти це усвідомиш, тобі зовсім не страшно буде померти.

Вона тоді аж за руку його схопила, щоб утримати біля себе, на цьому світі, їй стало моторошно від його слів.

— Не говори... не говори про це, ти не повинен згадувати про смерть. Ти ніколи не помреш, ніколи. Я тобі не дозволю.!

— О, Рут! — І він подивився на неї мудрим і сумним поглядом.— О, моя Рут!

Так ніби він говорив про це з нею щойно в цій тихій кімнаті. Вона виразно чула звук Бенового голосу, бачила кожну рисочку його обличчя.

А йому судилося вмерти.

Вона схвильовано сіла на ліжку. Звідки це? Як воно їй спало на думку? Адже такого він не казав. І справді, це були не його слова, не фантазія — це була істина. Йому судилося вмерти.

Рут знову впала на подушки, неспроможна збагнути цього, але твердо знаючи, що так воно й є. Потім заснула і проспала без сновидінь, аж поки вранці її розбудив щебет перших пташок. Займався перлистий світанок великодня.

Учора весь світ був повен квітів і дерев, а сьогодні, йдучи до церкви, Рут усюди бачила-пташок. У небі знову сяяло сонце, але трава була така росяна, що Рут, пройшовши садком, наскрізь промочила ноги. У кущах висвистували вівчарики, а високо в небі, майже невидимі, заливалися жайворонки. В полі вона побачила фазанів — розумних і кмітливих птахів, яким пощастило врятува-

тися від рушниці, а тепер їм уже нічого не загрожувало, бо мисливський сезон скінчився. Їхні пишні хвости мінилися мідно-золотими та іржаво-червоними барвами. Усе навкруги співало, і Рут здалося, ніби це вона чує мелодійне гудіння світу, що обертається довкола своєї осі. І подумала: «Я досі щаслива, я все ще при своєму розумі і так триватиме принаймні до сьогоднішнього вечора, поки світитиме сонце». Їй здавалося, вона не йде, а лине над землею.

По той бік вигону чекав на неї Джо. Серйозний, у вихідному костюмі, він здавався старшим і вищим. Сьогодні Рут не побачила в ньому ніякої схожості з Беном.

Востаннє вона була в церкві на похороні Бена. Та навіть ці невеселі думки, треба думати про сьогоднішнє свято. І вона має бути сьогодні серед людей і не зважати, якщо на неї витріщатимуться й перешіптуватимуться. Та коли побачила, як підіймається вгору по схилу довга вервечка людей і цілий гурт зібрався на паперті, то стиснула руки — серце мало не вискакувало з грудей.

— Ой, Рут, поглянь! Ти тільки поглянь!

Вони якраз підійшли до цвинтарної брами. Джо протяг руку, і вона подивилась туди.

Невже вона була сліпа минулого року? Невже й торік усе було таким? Цвинтар перетворився на чудовий сад з пишними клумбами, кожна могила була прикрашена вогким зеленим мохом і свіжою травою, а на цьому тлі яскрили всіма барвами веселки білі, сині, рожеві й жовті квіти. Наче й справді мерці воскресли і вели танок у сонячному сяйві.

Рут повільно звернула за церкву до Бенової могили. Вона сяjala, мов сонце. І Рут зупинилася — їй не було потреби підходити ближче.

Джо торкнувся її руки.

— Ось, бачиш,— мовив він, і голос його аж зривався від захвату,— це сталося. Насправді.

— А ти сумнівався?

— Та якось було,— серйозно відповів він.— Лиш одного разу.

Лиш одного разу. І Рут знову пересвідчилася, які схожі були брати у своєму сприйнятті світу. Джо, як і Бен, умів одразу збагнути головне, те, що не лежить на поверхні, тоді як їй це вдалося лише раз чи двічі. А брати обидва були наділені цим божественним даром.

Коли Рут увійшла до церкви, їй здалося, що вона потрапила на освітлену сонцем лісову галявину — всюди квіти і листя, всюди духмяні пахощі. Вівтар, кафедра, купіль, поруччя — усе обвите гірляндами білих і золотавих квітів, усипаний голубими пролісками зелений мох прикрашав карнизи, мерехтливе сонячне світло, проникаючи крізь шибки, підпалювало мідь на хрестах та аналої. Рут почувала себе щасливою, вона пройшла між високими дерев'яними лавами до самого вівтаря, розглянулася довкола, ловлячи на собі чийсь недовірливий або запитливий погляд, усміхалась у відповідь. Сіла на ту саму лаву, і на якусь мить їй пригадався той день і довга світла труна, що ніби заповнила собою всю церкву, весь світ.

Нараз вона збагнула, що біля неї сидять або стоять навколішки не тільки живі люди з села, а й усі, хто будь-коли молився в цій церкві, і саме повітря наче виповнилося могутньою силою воскресіння, і Рут почула себе ніби часткою величезного живого гобелена, в якому всі нитки переплутувалися, але кожна виділялася, кожна була сама собою. Дивна музика звучала в її голові і водночас ніби десь далеко-далеко.

«А може, я таки божеволію», — подумала вона. Можливо, коли людина божеволіє з горя, то вона не тільки тужить і плаче, але й стає нечутлива, знаходить утіху в примарних образах і звуках.

Рут розплющила очі і знову побачила квіти й осяяні сонцем стіни — усе це було справжнє, живе, прекрасне, воно не привиділось їй. А потім з'явився священник з усім кліром, і люди підвелися, щоб проспівати великодній гімн, і Рут уперше, — не після Бенової смерті, а взагалі уперше, — відчула, що вона живе з ними одним життям і не повинна мати в серці ні ворожості, ні підозри, ні страху, ні гордощів — ці почуття небезпечні, отруйні і зрештою можуть призвести її до загибелі. Вона стала навколішки і промовила: «Ніколи в житті я не буду несправедливою. Ніколи не плакатиму з жалю до себе, цінуватиму щирість і не буду невдячною. Я стану доброю. Я неодмінно стану Доброю». І вірила, що так і буде, ночі гіркоти й розпачу відступили кудись далеко-далеко в минуле.

Ніщо й ніколи не завдасть їй більше болю.

Рут вийшла з церкви окриленою, сповненою рішучості. Джо десь відстав, і вона опинилася сама серед людей,

тих, кому всміхалася, йдучи до служби, а тепер їй захотілося заговорити до них, показати, що вона змінилася, що вони більше її не дратують і вона не хоче цуратися їх. Та слова завмирили на вустах, Рут чекала, поки хто-небудь підійде і заговорить перший, з надією дивилася то на те, то на те обличчя.

Але побачила, що люди не змінилися і все ще страхаються її, страхаються того тавра смерті й горя, яке лежить на ній, усе ще осуджують її за гордощі. Вони звикли цуратися її, адже вона сама цього хотіла — звідки ж їм знати про перемену, що відбулася в ній?

Рут бачила, як вони непривітно зиркали на неї, а тоді одразу відвертались і по двоє чи по троє спускалися стежкою до села, і зрозуміла, яка вона їм чужа. Тоді їй захотілося закричати їм навздогін, що сьогодні великдень, початок нового життя, що вона хоче стати іншою, а де ж їхнє милосердя, чому вони не привітають її, не скажуть теплого слова? Невже вони сподіваються, що вона зможе почати нове життя сама, без їхньої допомоги? Проте знала, що люди мають слухність, що вона зараз жне те, що посіяла. І їй нестямно захотілося, щоб Бен був поряд, захистив її від цього ворожого світу, і тоді їй ніхто не був би потрібен, нехай би всі вони йшли своєю дорогою.

Рут розглянулася довкола. Усе було таке саме, і водночас усе змінилося. Світ спорожнів, хоча й далі сяяло сонце, співали пташки, пурхаючи по завітчаному цвинтарі. Як і хвилину тому, скрізь буяло життя, але вона раптом відчула себе самотньою і беззахисною. Коли Джо нарешті вийшов із церкви, вона глянула на нього вже іншими очима, як на вразливого підлітка, що має свої турботи і своє життя. Хіба можна на нього покластися?

Що ж сталося? І чому, чому? І це після того, як вона помолилася і відчула таку впевненість у своїх силах! А тепер почуває себе ошуканою, одуреною. Люди відвернулися від неї, не допомогли почати все заново. Ну що ж, доведеться спробувати самій.

— Знаєш, Джо, якщо ти зараз збігаєш додому і перевдягнешся, то ми зможемо піти прогуляться. Зійдемо на гору, потім спустимося до річки... Якщо захочеш, звичайно...

Джо подивився на неї знічено.

— Ой, Рут, я не можу. Нікуди не можу піти з тобою.

— Не можеш?

— Я хотів би, але... Треба їхати в Даттон-Річ провідати бабусю Холмс, усі наші їдуть, і я пообіцяв, що теж поїду, ще вчора, коли повертався з батьком додому. Отже, мушу додержати слова.

Так, звичайно, він повинен їхати. Не все ж їй тримати Джо біля себе, він не належить їй. Хоч він і не любить своїх батьків, вони теж мають якісь права на нього, і треба, щоб він провідав бабусю.

— Авжеж, я не подумала. Звісно, тобі треба поїхати.

— А ти...

— О Джо, не дивися так на мене, не турбуйся. Я маю повно роботи. Треба дещо зробити в садку і піти провідати міс Клару — вона, мабуть, захворіла, бо не прийшла до церкви.

— Я не хочу, щоб ти лишалася сама.

— То дарма, Джо. Зі мною все буде гаразд.

— Розумієш, мені конче треба поїхати, я пообіцяв.

— Ну, звісно. Сьогодні ж великдень. Бабусі приємно буде побачити тебе, всіх вас.

— Я прийду завтра, я не залишу тебе саму ще на один день.

— Джо...

— Що таке?

Рут хотіла сказати йому, який він добрий, і як вона любить його, і що він ніколи не повинен потурати її забаганкам і жертвувати заради неї своєю свободою, своїм життям. Та зрештою не сказала нічого і лиш поклала руку йому на плече.

Сидячи пополудні на сонечку, Рут зрозуміла, що нема чого звинувачувати світ — це саму себе вона ненавидить. Але вона не зміниться, як не зміниться і її становище, вона — вдова, і нічого тут не вдієш. А вчора вона просто піддалась ілюзії — надто щасливій і надто передчасній; учора, збираючи квіти й прикрашаючи могилу, вона подумала, що змирилася зі своєю самотністю і з тим, що вже не побачить Бена на цьому світі, і їй здалося, що тепер у неї стане сили й мужності подивитися цій правді у вічі.

А сьогодні знову все спочатку. І доки ж це буде, доки її то підноситиме вгору, то жбурлятиме вниз? Якщо так триватиме й далі, то вона взагалі не зможе жити, бо ні радість, ні горе, ні втіха, ні біль не матимуть для неї ніякого сенсу.

Близько полудня Рут спустилася до села провідати міс Клору. Їй хотілося побути в чиемусь товаристві, а Джо поїхав з родиною в Даттон-Річ. Вона не ображалась на нього, але почувала себе самотньою і трохи заздрила цьому зближенню родини, з якої самохіть себе викреслила.

Рут не застала міс Клари вдома, всі двері були замкнені. Отже, вона не така вже й самотня і має друзів або родичів, про яких Рут нічого не знає.

Тепер вона вже не відчувала присутності Бена в домі, а те, що лежить у завітчаній могилі, буде малити й малити, аж поки перетвориться на ніщо. Рут уже сумнівалася, що Бен коли-небудь узагалі існував.

Вона заплющила очі, але це не допомогло, в голові шуміло, і здавалося, що там закипає кров. Їй стало млясно, і все попливло перед очима. Щоб встояти на ногах, вона мусила дивитися на щось — на дерево, чи на віслюка, чи на камінь, які були ліворуч од неї. Зрештою вона впала на траву і гірко заплакала, розмазуючи по щоках сльози:

— О господи, о господи... Я ж знала... Ні, я нічого не знаю, нічого... О господи, мабуть, я збожеволіла.

Її приголомшили власні слова, вимовлені у голос: «Я збожеволіла». Рут лежала нерухомо, але земля двигтіла під нею. «Я збожеволіла». І вона лежала, очікуючи на якийсь жахливий вибух або смерч, на щось таке, від чого вона справді збожеволіє і нестямно заверещить або нестримно зарежоче.

Та нічого такого не сталося. Навкруги все було тихо й спокійно. Сонце гріло її в потилицю та в розкидані руки. Вона задрімала, і їй привидівся завітчаний цвинтар і здалося, що ось-ось вона збагне просту й величну істину, усе зрозуміє — і про своє життя, і про Бенове, і про його смерть, і взагалі про життя і смерть на землі.

Вона не зрозуміла, чи справді спала, та, коли прийшла до тями, то почувала себе оновленою, розвіявся і страх, і розпач. Якось вона таки спроможеться врятуватись.

Ой, ні!

Вона повільно звелася на ноги. Щось у ній знов надломилось. Ні, у неї нема сили, щоб урятуватись. У п'ятницю і сьогодні вона збагнула це остаточно. Після смерті Бена жодна її думка, жодне її почуття не мало аніякісінької ваги. Та й узагалі, почуття — це ілюзія.

Вона зайшла до будинку — там було прохолодно. Дві

істини вже відкрилися їй: Бенові судилося вмерти, і в неї немає сили врятуватися. Усе її подальше життя — це темний тунель, з якого вона не бачить виходу. І Рут знову заплакала.

— Як я усе це витримаю? Як житиму далі?

Тиша вкривала все, мов шар пороху.

Минув великдень, весняні квіти на могилах зів'яли, і їх позгрібали та попалили. У квітні випав сніг, а в травні знову полили дощі, і Рут більше не дошкукувалася істини, а просто існувала, не думаючи, не пробуючи щось зрозуміти. А на початку липня, коли вона перейнялася відчуттям, що живе самотня одвіку, та все ж таки ще не змірилася зі смертю Бена, настали жаркі літні дні.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Х

Але наступного дня Рут не пішла до Поттера. Минув тиждень, поки вона набралася духу, і на той час вже літо непомітно перейшло в осінь.

Вийшовши якось уранці погодувати курей, вона зразу ж відчула запах осені, вдихнула його з вологим туманом, що осідав на траву краплистою рососою, яку, проте, сонце незабаром висушувало.

Рут винесла надвір стільчик і сіла латати рукав сорочки. Вона чула, як гупають на землю стиглі яблука, хоч вітер ані повівав. У гаю лискучі верхівки дерев де-не-де пожовтіли, ніби хтось їх покропив жовтою фарбою. Коли вона ходила вчора на ферму Райдела, то бачила останніх женців — стерня здавалася щетиною на постриженій голові, а солома була складена в копиці. Високо в небі кружляли ластівки.

Осінь, подумала Рут, ріжучи ножицями біле полотно. Та їй не хотілося, щоб вона настала, бо це означало, що прийде ще одна пора року, яку їй доведеться прожити без Бена. Минулої осені... Нараз Рут спохмурніла і різко вивернула сорочку, а потім похилила голову: та невже ж вона, мов та миша в колесі, мусить знову й знову повертатися до минулого?

Все довкола мінилося зеленим і золотим, та це вже були інші барви, осінні,— тьмяні й сухі, а не соковиті, як на-

весні. Вдень світило сонце, а надвечір кружляли в шаленому танці навколо неї та під фруктовими деревами зграї комарів.

Їй не хотілося ні осені, ні зими, не хотілося, щоб змінювались пори року. І все ж це буде прекрасно: листя папороті засихатиме і згортатиметься в трубочки, жовта барва перейде в оранжеву, а та — в темно-коричневу, букові ліси теж стануть іншими, приборуть кольору підсушеного тютюнового листа.

Вона уявила собі, як гарно стане біля моря — усе там буде голубе, сіре, світло-лілове, — як почорніє ліс, сонце зробиться криваво-червоним, а гори вкриються пухким білим снігом. Це літо тяглося дуже повільно, час майже спинився, і їй хотілося кудись податися звідси, проте вона знала, що це неможливо.

Та протягом останнього тижня вона майже не думала про себе. Немає в цьому потреби, досі вона якось жила, житиме й далі, просто дихатиме й більше нічого. Але до Поттера вона піде, повинна піти, і ці відвідини або зміцнять її теперішнє світосприймання, або зовсім його зруйнують.

Настав і проминув день її народження: їй сповнилося двадцять. А відчувала себе старшою на сотні, а то й тисячі років, старою, як сам світ, але водночас і зовсім маленькою, немовлям, яке щойно вийшло з теплого материнського лона.

Народження, смерть, воскресіння — з одного тунелю людина переходить в інший, потім ще в інший.

Тепер, цими вересневими світанками та вечорами, в гущавині лісу кричав пугач, а чорні дрозди співали вже не так залиvisto — весна давно проминула. Рут поглянула на акуратну латку на Райделовій сорочці і подумала, що вона таки зробила якусь роботу і може навіть трохи пишатися з цього.

На день народження Джо подарував їй одну із своїх найрідкісніших мушель — важку, з товстими й випнутими, мов губи, краями, з коричневими цятками на сріблясто-рожевому тлі. А ще він подарував їй пучечок пижма, плитку шоколаду і шматок пемзи у формі човника. Глянувши на Джо, Рут зрозуміла, що він тільки й думає про далекі моря, тільки й бачить щогли, вітрила та високі хвилі. Ну що ж, може, він і подасться в мандри, адже через рік він скінчить школу і тоді зможе, як і його прадід Холмс, стати моряком; мало не щодня він заглядає

до прадідових скринь і риється серед скарбів, привезених із далеких подорожей. Цілком можливо, що Джо звідси поїде. Вона підвела голову, а руки її і далі спочивали на сорочці. Ось тоді уже нікого в неї не лишиться, вона стане зовсім самотня...

Так воно і буде.

«Мені двадцять, — подумала вона, — ну й що з того? Скільки мені ще жити на цьому світі, і чи пам'ятатиму я через двадцять, сорок чи п'ятдесят років, яка я була тепер? А Бен? Який буде він, коли я зустріну його вже старою бабусею, чи дуже зміниться, чи стане старший, не такий, як колись? Кажуть: «Любов сильніша за смерть» Та все ж, якби вона не вірила в потойбічний світ, то, може, воліла б зникнути, розвіятися, мов дим од вітру? Відповіді вона не знаходила. Тільки нескінченні питання обсідали її голову.

Питання.

Рут підвелася, акуратно згорнула сорочку: треба йти, далі зволікати не можна. Вже чверть на сьому.

«Мені вже двадцять років, — думала Рут, ідучи стежкою через вигін, — а я досі нічого не знаю. Я нічого не читаю, — думала вона, — не знаю, про що говорять великі письменники, а Джо знає, і Бен знав також. Може, книжки багато чого роз'яснили б мені, допомогли б збагнути істину. Принаймні відірвали б мене від власних думок, і дні й ночі не здавалися б такими довгими». Проте у глибині душі вона відчувала, що повинна сама перетерпіти все.

Їй пригадалися два чи три вірші, які вона вивчила в школі, коли їй було років десять-одинадцять, і читала напам'ять батькові та його друзям — батько любив похизуватися нею перед гостями, вона була його гордістю, можливо, єдиним, чим він міг похвалитися за всі п'ятдесят років життя.

Не бійся ні сонця палючого,
Ні шалених зими хуртовин...

Тут Рут затнулася, слова змішалися у пам'яті, і вона насилу змогла укласти їх у два рядки іншого вірша:

Хлопці і дівчата, що тепер сміються,
Підуть в землю, як і ті, що в землі довбуться.

То були давні і дуже сумні вірші, і навіть тоді в неї аж сльози на очах виступали, хоч вона їх і не розуміла. Маленька Рут дивилась у вікно, де видніло болото, дивилася на небо, на воду, на очерети — усе безбарвне, мов кістки, і їй хотілося вмерти.

Я поперу, орачу, сорочку твою,
Я чисто її поперу.
Я поперу, орачу, сорочку твою
І висушу потім її.

До цього вірша була й мелодія. Але Рут і досі не знала, чому ці рядки колись викликали в неї сльози.

Книжки. Та книжок уже немає, принаймні Бенових, їх вона запхала в мішки і продала мандрівному торговцеві. Проте кілька книжок у неї ще є — ті, що дісталися їй від хрещеної Фрай: Біблія, молитовник, «Путь пілігрима», кулінарна книга, словник англійської мови і «Життя містера Джорджа Герберта». В жодну з них Рут навіть не заглядала.

«Нічого я не знаю».

Та, може, це було й на краще.

В рожево-червоних променях надвечірнього сонця прямо перед нею показався дах Поттерового будиночка, що притулювся під невисоким схилом гори. Як на самотнього чоловіка, то був дуже охайний будиночок, з газонном, з акуратно підстриженим живоплотом, з недавно пофарбованими ворітьми й дверима. Невже він сам варить собі їсти, прибирає і пере білизну, неville в нього немає ні друзів, ні товаришів? Їй цікаво було, чи почуває він себе самотнім, чи читає книжки, чи думає... А може, просто працює в лісі, потім приходиться додому, копається у садку, прогулює собаку і вкладається спати.

Рут спинилася, майже сховавшись у папороті. Що вона йому скаже, Поттерові? І раптом їй пригадалися батько й Елен, у пам'яті спливла картина, як вони знімають з дерева груші, і Рут збагнула, як давно їх не бачила, як мало знає про теперішнє їхнє життя і як змінилася вона сама. Після Бенової смерті вони писали їй, умовляли повернутись додому, пропонували приїхати до неї, але вона не хотіла цього, вона вже якось сама дасть собі раду. Та, сказати по правді, стільки років проживши удвох із батьком у їхньому незатишному домі, вона просто боялася, що її знову, ніби маленьку дівчинку, затягне старе життя, що дні, прожиті з Беном, помалу забуватимуться і кінець кінцем почне здаватися, що його ніколи

й не було. Вона відділилася, стала жити окремо, отже, нехай обходяться без неї. Батько одружився, у нього є Елен, тож нащо йому тепер вона, Рут?

Рут почула, як раз у раз вривається в землю лопата. Отже, Поттер удома, в садку. Зараз вона зайде до нього. Над живоплотом струміла вгору тонесенька цівка диму, і, коли Рут підійшла ближче і вдихнула його запах, то знову несподівано перенеслася в минуле, пригадала один з вечорів тогорічної осені. Бен тоді розпалив багаття і був весь у попелі — обличчя, волосся, руки. От саме такі дрібниці, як оте багаття, думалось Рут, от їх і найтяжче забути. Бо їй бракувало тепер не палких запевнень у коханні, не благородних вчинків і високих слів, а звичайного повсякдення: обідів, вечер, роботи, сну, розмов про се-те, шарудіння його ходи, запаху мокрих черевиків на сходах. Ніщо не замінить цього, ніщо, навіть якби вона жила вічно. Вона жаждала не пристрасті, не плотського кохання, не дітей — їй хотілося значно меншого і водночас значно більшого.

Вона взялася за клямку хвіртки. Справді, фарба ще свіжа, яскрава, вона не встигла вигоріти й потріскатися на сонці.

Рут ще могла повернутися й піти звідси. Так, вона піде додому і ніколи йому нічого не скаже, не буде ні про що розпитувати, їй не треба знати правду, вона ще може повернутися і втекти, побігти геть, поки він не помітив її. Навіщо вона прийшла сюди? Було тепло, вигін купався в променях сонця. Розмірено краяла землю лопата, і пахло горілим деревом. Рут штовхнула хвіртку, і, повільно обминувши будинок, побачила в садку зігнуту спину Поттера. Як же вона занедбала свій садок, дала йому здичавіти, а тут усе квітне, усе плодоносить, живопліт акуратно підстрижений, соняшники високі — в півтора людських зрости, а персикове дерево розкинуло своє гілля по шпалері. Кущики осінніх маргариток підв'язані, бадилля городини — соковите, густе, щойно полите. Все буяло, все було дбайливо доглянуте. Саме так хазяйнував би Бен, якби йому судилося прожити ще хоч рік. Вона ж навіть не поцікавилась, що там зробив у її садку Джо.

Поттер на хвилюку випростався, спершись ногою на лопату, і перепочивав — невисокий, майже зовсім сивий, а йому ж нема й п'ятдесяти.

Ось тепер треба повернутися й піти. Або озватися,

якось подолати відстань, що розділяє їх, адже Поттер був на другому кінці садка. Та ноги не рухалися. Крізь шпарину в живоплоті вона бачила верхівки буків. Піт стікав у неї по шиї, виступив на верхній губі; у Поттера сорочка теж потемніла від поту і прилипла до спини. Піт від страху і піт від праці. Але чого вона так боїться?

Рут стояла й мовчала. Та ось із дому вибіг собака Тіл і загавкав. Поттер озирнувся. Він помітив її, гукнув собаку до себе. Вони дивились одне на одного і довго ще не рухалися з місця, не заводили розмови: обоє очікували, думали, згадували і просто не знали, з чого почати.

Собака слухняно сів, та все ще тихо скавулів і здригався. Рут простягла руку й гукнула собаку — це був привід порушити мовчанку, — тоді й Поттер щось пробурмотів. І раптом, якось несподівано, собака заспокоївся, підбіг до Рут і тицьнувся в неї носом, а вона погладила його по голові. А через хвилину він уже біг назад, до хазяїна. Рут повільно пішла за ним.

— Рут Брайс. — Поттер запитливо подивився їй в обличчя і знову опустив очі на лопату, наполовину вгороджену в пухку землю. — Рут Брайс.

— Я... я хотіла прийти. Ще раніше. Я справді хотіла прийти...

Поттер ствердно кивнув головою. Його обличчя було ніби сплющене якимсь тягарем, що тиснув зверху на голову, глибокі й тоненькі зморшки борознили чоло, мов позначки на географічній карті.

— У вас гарний садок, — мовила Рут і відчула себе ніяково. Але треба ж якось почати...

— Еге ж. — Він зняв ногу з лопати. — Еге ж, непоганий.

— Ми... Я в своєму нічого не робила. Там усього багато — і городини, і квітів, та я навіть не знаю, як їх доглядати. Все занедбане. Нічого я не робила...

— Мені слід було б зайти, та я не зважувався.

— Ні, не треба було.

— Але ж ви потребуєте допомоги, є ж і важка робота, ось хоч би й копати.

— Дещо зробив Джо — він посіяв пахучий горошок. Він робив усе, що міг.

— Знаю.

— Та цього не досить. Я не повинна була занедбувати свій сад і город.

— Ще є час виправити це.

— Атож.

— Ось побачите, у вас на все потім знайдеться час.

— А яблуни... Я просто не знаю, що з ними робити... Вони не родять — хіба що кілька яблук на все дерево. Вони вже старі. Бен збирався їх вирубати.

— Їх просто не доглядали. Багато років.

Собака Тіл сидів біля самих ніг Рут, і вона знов нахилилася погладити його чорну шерсть. «А чи не завести й мені собаку?» — подумала вона. Хоч якийсь буде товариство. Але ж у неї є віслюк Валаам, є кури, а вона зовсім про них не дбає, від самої весни тільки й того, що дає їсти, пити. Хіба може вона взяти ще й собаку?

— У нас гостя, — пояснив Тілові Поттер. — Ти зрозумів? У нас гостя.

Собака завивав хвостом.

— Розкажіть мені все, — швидко мовила Рут, боячись, що їй не стане хоробрості і вона, вибачившись, утече. — Я... я хочу знати, як помер Бен. Давно хотіла вас розпитати, та досі не могла. Розкажіть мені все-все.

— Атож, вам треба це знати. Я розкажу.

Середина багаття провалилася, гілля зсунулося, бризнувши дощем іскор.

— Дуже люблю розкладати багаття, — сказав Поттер. — І взимку люблю сидіти біля вогню — це дає мені справжню втіху.

— У вас тут так багато квітів — і стільки різних. А це що? Я такого ніколи й не бачила.

— Це трави, — відповів Поттер. — Міс Фрай, напевне, зналася на них. І мало які квіти так гарно пахнуть. Я й вирощую їх задля пахоців, та й дивитися на них люблю.

Рут пройшлася по садку, розглядаючи духмяні зелені трави, майоран, сріблясто-сірий чебрець і високі пагони кропу. Зірвала листочок м'яти й потерла його між пальцями — він був сухий і ворсистий, — аж поки сік виступив.

— Я дам вам усе, що хочете, — мовив Поттер. — Насіння, саджанці, щепи. Доглядати їх неважко — аби прийнялися.

Та Рут стомлено відвернулася. Вона не могла зараз думати ні про що інше, крім наступної розмови з Поттером. Поки вона не розпитає про все, поки в усьому не розбереться — ніщо інше для неї не існує. Так ніби сиділа на березі річки, через яку їй конче треба було переправитись.

— Ходімо краще в дім, — сказав Поттер.

Там теж було охайно, усе сяяло чистотою, усе на своєму місці. В каміні лежали акуратно складені сухі полінки. Поттер пішов помити руки, а Рут сіла у велике важке крісло, справжнє чоловіче крісло. Усі меблі у кімнаті були старі й потемнілі. «Що він робить вечорами і чому не одружився?» — знову подумала Рут.

За вузьким вікном темніло небо, повите багряними хмарами. Напевне, Поттерові добре самому, тиша в домі його не гнітить, він задовольняється товариством свого собаки.

Ось він зайшов — вишарував руки так, аж вони пашіли; на них помітні були білі, як сіль, волосинки.

— Я наллю вам сидру.

Рут відчувала, що він збентежений, — мабуть, не звик приймати гостей, а хотів, щоб вона почувала себе як дома.

— А може, хочете чаю?

— Ні, краще сидру.

— Він у мене добрий, прозорий. Минулий рік був урожайний на яблука.

Рут узяла кухоль, наповнений трунком медового кольору, — кухоль приємно холодив руку.

— У мене часто пересихає в горлі, бо цілий день працюєш у лісі, а потім копаєш, та ще й дим від багаття.

— Сьогодні душно.

— Еге ж. Літо цього року сухе.

— Щодня спека, усе вигоріло довкола. Я втомлююся від сонця — воно таке сліпуче, аж очі ріже.

Поттер ствердно кивнув головою і сів у крісло навпроти неї, а собака вмостився на килимку. Сидр був дуже приємний на смак. Поттер поклав руки на коліна й опустив очі додолу, а Рут пригадалося, як він прийшов до неї того вечора, коли загинув Бен, як розгубився, бачачи її мовчазне горе, і нічого не міг ні сказати, ні зробити. Вона подумала, що треба зараз вибачитися перед ним або подякувати, але не могла. Просто мовчки пила сидр, вдихаючи запах яблук.

— Я збирався зайти до вас, — сказав Поттер, — не раз думав про це. Мені не хотілося б, щоб ви думали, ніби я про вас забув. Я не раз проходив із собакою повз ваш дім.

— Справді?

— Розмовляв із хлопцем і питав, чи можу чимось допомогти...

— А чим ви допомогли б?

— Ви тільки не думайте, що я забув. Від того дня, як це сталося, воно щодня в мене перед очима.

Рут дивилася на Поттера і знову відчувала сором. Ось ще одна людина, про яку вона забула, а він же знав Бена все його життя, товаришував з ним, любив його. Чи ж легко було йому пережити це? Адже він останній, хто бачив Бена живого, і перший, хто побачив його мертвого, і, мабуть, ще й відчував себе винним, хоча то й був лише нещасливий випадок. Їй давно треба було зайти до нього, поговорити з ним. А вона сприйняла Бенову смерть тільки як особисту втрату і навіть не припускала, що й інші можуть страждати; і як же вона помилялась, адже ніхто на світі не живе тільки для себе.

— Ви були чуйний до мене,— нарешті спромоглася вона сказати.— Того дня... того вечора. Я нічого не розуміла тоді, але це запам'ятала.

— Я тривожився за вас: сама в домі, не бачитеся ні з ким, крім хлопця... Проходив повз ваш будинок і дивився, чи світиться... Я так тривожився...

— Ніхто б цього не витримав... Ніхто...

Рут поставила кухоль із сидром. Тіні, мов шупальця, тяглися через кімнату, та все одно було добре видно сиве волосся, білу сорочку і сухорляві пальці Поттера.

— Розкажіть мені все. Тепер я хочу знати, як це сталося.

— А ви готові вислухати?

— Мені треба знати все, про що не можу здогадатися, чого раніше не хотіла б ні від кого почути. Тепер мені треба знати.

— Гаразд.

Та він ще довго мовчав, і Рут вдивлялася в його обличчя: мабуть, він намагався проникнути поглядом у минуле, в той день, що так змінив його. Собака лежав непорушно, мов камінь.

— Той день був погожий, сонячний. Пам'ятаю, коли випускав собаку, то зразу подумав: сьогодні буде гарна погода.

«Атож,— подумала Рут,— то був гарний день, здавалося, що вже настала весна».

— Ми працювали на косогорі, розчищали чагарник. Я був з Беном весь ранок, а молодий Колт — трохи вище, сам по собі. Звичайний день, як і будь-який інший.

— Бен розмовляв з вами? Що саме він говорив?

— Дуже мало. Він ніколи багато не говорив. Він почав працювати зі мною з чотирнадцяти років, ми добре знали один одного, але ніколи не розмовляли подовгу.

— Іноді він казав... щось дуже дивне, знаєте.

— Знаю. А того дня... Бувало, він за годину і слова не мовить, а потім скаже щось таке, чого не можна забути. І все зауважував, усе помічав, що діється довкола.

— То що ж він сказав того дня?

— Він сказав: «Яке гарне життя. Яке гарне у мене життя».

Поттер нахилився і схвильовано погладив собаку. Рут не вимовила ні слова. «Гарне життя»,— думала вона.

— Потім я відстав і працював вище, а він спустився в саму западину. Я сказав, щоб він подивився і позначив, які дерева можна пустити на зруб. Райдел звелів нам зрубати кілька великих дерев, він мав замовлення на тонну колод. Крім того, ми ще мали розчистити велику ділянку лісу. Пригадую, було жарко. А надто на сонці. Вже не пам'ятаю, про що я думав. Ні про що, мабуть, ні про що особливе. Просто радів собі, бо я з тих людей, які роблять свою роботу з радістю. А тут ще й гарна погода.

Він похитав головою.

— Я не почув тоді жодного звуку — нічого, ніякої перестороги. Я здогадався б, якби щось почув, та й він також. Коли працюєш у лісі, то швидко навчаєшся розуміти, що означає той чи той звук, і можеш за кілька місяців наперед визначити, що дерево підгнило і скоро впаде. Це й видно. Коли в'яз трухлявіє, то ворони не мостять на ньому гнізд. Знаєте той ряд в'язів на краю вигону — на самих вершечках там завжди гніздилися ворони? І ось кілька років тому два дерева лишилися без гнізд. Два дерева, що стояли якраз посередині. Бен помітив це, і вони справді виявилися трухлявими. І ми їх зрубали. Ворони знають, щось їм підказує. А те дерево — ми обидва його прогледіли. Я повинен був його помітити. Хоч Райдел і каже, що це навряд чи було можливо. Але ж я стільки працював у лісі, я повинен був помітити. Якби придивився уважно, то зрозумів би.

— Але чому воно впало саме тоді? Чому?

— Коріння розгалузилося неглибоко. Коли рубаєш або пиляєш таке дерево, воно все тремтить. А кілька тижнів тому була буря, і дерево уже ледь трималося, бо давно струхлявіло. Я ніколи не знатиму напевне, що ж

там сталося. Почув удари сокири — у кожного лісоруба свій ритм, ви знаєте. І раптом — якийсь дивний звук, та я не встиг і подумати, звідки він, бо тоді немовби повалилося небо; уявіть собі лишень, як падає величезне дерево і трощить усе довкола.

Він утер піт з чола одним пальцем, і Рут зрозуміла, що він досі чує той гуркіт, і сама почула його разом з ним. Вона знала, з яким гуркотом і тріском падає дерево.

— Ось як це було, і я не міг з місця зрушити, так ніби придушило мене, мої ноги... Я не знаю, скільки часу минуло — може, й багато. Він не закричав, бо я почув би. Було зовсім тихо. Я стояв на сонці, мов громом прибитий, і не міг змусити себе спуститися вниз, подивитися — і так знав, що це сталося. Відчував. Відчував, що він мертвий. Знав напевне.

Поттер безпорадно розвів руками — як їй це пояснити? Та вона зрозуміла, бо й сама відчула, коли це сталося, хоч була далеко звідси, в своєму садку.

— Зрештою я побіг туди й побачив... побачив дерево — те місце, де воно зламалося. Стовбур протрухлявів усередині, хоч кора й здавалася здоровою. Я повинен був помітити це... Ще за кілька місяців до нещастя.

— Ні,— озвалася Рут.— Не могли.

Та він, мабуть, не почув.

— Там утворилася ціла галявина,— сказав Поттер.— І так було тепло — наче вже настало літо.

Він замовк. Собака потягнувся й випростав лапи.

— Розкажіть,— попросила Рут,— *ви повинні все мені розказати.*

— Бен лежав під деревом, воно придушило його спину трохи нижче плечей... Лежав він обличчям до землі, розкинувши руки. Я й не доторкнувся до нього... Не було потреби...

— Про що ви подумали? Коли побачили все це... Про що ви подумали?

— Я подумав...

Як їй це пояснити? Він і сам не міг уявити зараз собі ту раптову тишу, яка зависла над лісом,— ніби все навколо перейнялося відчуттям цієї смерті.

— Потім ми стягли з нього дерево, не пам'ятаю вже як. Молодий Колт теж почув і прибіг, і вдвох ми відтягли дерево вбік. Та хлопцю стало погано — він ще молодий і ніколи такого не бачив... Я став навколішки і перевернув Бена... Поклав на спину. Я знав, що

все скінчено, та однаково треба було подивитися та й по допомозу послати. Про всяк випадок. Хоча я знав напевне...

— Що...— Рут спробувала ковтнути сидру, та руки тремтіли, і вона поставила кухоль.— Розкажіть мені, чи дуже його покалічило. Розкажіть усе...

— Йому роздушило груди, потрощило ребра...

— А голову? А обличчя?

— Ні, ні, тільки трохи подряпало. Він упав на листя. Кілька подряпин на чолі — от і все. Очі були розплющені, і я закрити їх йому. Ні, лише груди були наче... наче...— Він стиснув пальці в кулаки.— І текла кров — просочилася крізь сорочку, крізь джемпер. Але обличчя не зачепило. Зовсім.

Рут заплащила очі й уявила собі, як Бен лежить там з потрощеними грудьми... «Але обличчя не зачепило,— подумала вона.— І руки та ноги лишилися цілі».

— Я послав Колта... туди, до дороги. Там десь працював Дент, ставив огорожу... А потім вони зустріли Картера... І пішли по лікаря... по людей.

— А ви лишилися?

— Я сидів біля нього. Просто сидів на землі. Ми були сам на сам. Це таке... В житті не відчував нічого подібного. Ніколи я ще не зустрічався зі смертю, не бачив, як вона приходить і забирає людину. Мерців бачив. Але такого ще не відчував.

— А чого саме? Чого?

— Істини,— повільно відказав Поттер.— А після цього вже знав, що воно таке — істина, зрозумів це, коли сидів поруч із ним. Коли доторкнувся до нього. То була смерть і... і водночас життя. Я певен цього. І ніколи не засумніваюсь. Мені це підказував і внутрішній голос, і все навколо. І Бен також. Просто сталася зміна... велика зміна...

Поттер неспокійно засовався на стільці. Собака загарчав уві сні.

— Я не можу розповісти, що я тоді відчував. Так, щоб ви зрозуміли.

— Ні, я добре вас розумію. Відтоді я багато передумала всього — сьогодні одне, завтра інше... То вірила собі, то не вірила... Але того дня я відчула те саме, що й ви...

І вона розповіла Поттерові про все з усіма подробицями. І як поверталася напередодні з Тефтона, і як тоді змінився світ, і про рожевий кварц, і як гарно було йй

увечері з Беном, і як раптово відчула в садку, що сталося лихо.

— Я зрозуміла, — сказала вона.

У кімнаті стало зовсім темно.

— А куди вони його понесли? Хто його ніс? Хто оглянув?..

— Лікар — доктор Льюїс із Тефтона. Потім я і Картер підняли його, віднесли до дороги й поклали на воза. От і все. Більше нам не було чого там робити.

— А потім усі почули про це, всі дізналися — і Брайси, і все село... Але я знала найперша, відчула в ту саму хвилину. Як це могло статися?

— Так буває. Між двома близькими людьми.

— Я не бачила його... після смерті, — сказала Рут. — Вони всі підходили, коли він лежав удома, й розглядали його. А я не підійшла. Я боялася. Не хотіла бачити, що з ним сталося. А тепер хотіла б.

— Але у вас є що згадувати. Правда ж, Рут?

— Якби я його побачила... То обличчя було не ушкоджене?

— Я розповів вам правду... Ви маєте право знати її — от я й розповів...

— Я не хочу, щоб ви щадили мої почуття.

— А я й не щадив.

— Справді? — І вона подивилась на Поттера. — А тепер...

Їй здалося, що кімната цілком змінилася, бо нарешті вона знає правду, ділить її з Поттером і знає також, що відчув того дня він. Ніби протяглася між ними тонесенька ниточка, яка ніколи не обірветься. Поттер... Він зберіг для неї всі ці подробиці, щоб розповісти їй, коли вона буде здатна їх вислухати.

— А тепер...

Та вона не знала, що ж тепер, нічого не знала ні про теперішнє, ні про майбутнє, ні про себе, ні про Бена. Знала тільки, що тіло його лежало на землі, життя було розтрошене деревом, одяга просякла кров'ю. Але обличчя збереглося неушкодженим.

Якось несподівано до очей підступили сльози і покотилися по щоках. Поттер сидів мовчки, та все ж з ним їй було легше, він брав частку її горя собі. Вона плакала, як ніколи ще не плакала на очах у людей, і, зрештою, це було краще, ніж стільки місяців страждати на самоті. Принаймні вона відчула хоч якусь полегкість.

Поттер приготував вечерю — холодне м'ясо, хліб і квашені огірки. Спершу Рут відмагалася — їй, мовляв, нічого не хочеться їсти. Але, покуштувавши рожевого соковитого м'яса, відчула, що страшенно голодна. Поттер пильно подивився на неї.

— Вам треба їсти. Не годиться мучити себе голодом. Беніві це не сподобалося б.

Рут не розсердилася і не образилася, як раніше, коли люди говорили, що сказав би, подумав або схвалив Бен. Поттер мав рацію, і він щиро турбувався про неї.

Вона глянула на свою порожню тарілку. Досі вона ні з ким не їла після Бенової смерті, навіть із Джо. Розповівши про той день, Поттер зумів розважити її, витягти з нори, де вона сиділа досі, замкнувшись у собі. А тепер їй хотілося спитати в нього, чи не сумно йому жити самому в домі, може, він і її цього навчить, бо так житиме й вона, до самої смерті — знала це напевно. Вона житиме самотня, тож має призвичаїтися до цього. Але допитуватися, як це роблять інші, не стала — боялася образити Поттера.

Рут підвелася. Сказала, що їй час додому, і Поттер провів її через вигін, а собака біг попереду.

— Я рада, що прийшла до вас. Рада, що ви розповіли мені — розповіли все.

— Тепер вам доведеться з цим жити. Забути про таке важко.

— А я й не хочу забувати.

— Якби я не розповів вам правди, ви уявляли б собі щось ще гірше.

— О, так.

Бо ж і справді їй ввижались кошмари, і не тільки уві сні, а й наяву, часто стояв перед очима Бен з побитим, понівеченим обличчям, анітрохи не схожий на себе, або ввижалося, як він умирає, привалений деревом, стогнучи від болю, зовсім самотній. Але в дійсності усе було не таке страшне, і, можливо, їй буде легше жити, знаючи правду.

— Я навідуватиму вас. Щоразу, як проходитиму повз ваш дім, — сказав Поттер.

Але Рут знала, що він ніколи не стане втручатися в її життя.

Поттер покликав собаку і пішов назад, а вона стояла за хвірткою і слухала, як віддаляються його кроки. Була тиха тепла ніч, і, коли вона поглянула на небо, то

пригадала, як Бен пробував навчити її розпізнавати зірки, називав їх. «Це ж так просто,— казав він.— Все одно що знати вулиці свого міста». Та їй не просто було запам'ятати, як називається та чи та зірка, вони щонаочі змінювали своє місце, були безладно розкидані, мов ті квітки на луках. Рут подобалися їхні імена. Деякі з них Бен написав для неї, і вона вимовляла їх уголос просто так, для власної втіхи.

Персей. Водолій. Туманність Андромеди. Великий Віз. Візничий. Ерідан. Жираф. Плеяди...

Ще малою дитиною вона не вірила, як вірили інші, що небо високо вгорі, там, де зірки. Було щось страшне й холодне в чорному зоряному просторі, і здавалося, там нема нічого, крім крижаної пустки. А небо, вона відчувала, зовсім поруч, просто людина не може його бачити. Таке відчуття охопило її й тепер. Досить тільки простягти руку...

Але Рут опустила руку. Нічого вона не дістане. Їй лишається тільки жити і сподіватися. А сьогоднішній день був важливим, вона ступила якийсь крок уперед.

І вона пішла через сад — треба впустити на ніч курей.

XI

Іноді їй здавалося, що вона взагалі не жила до зустрічі з Беном. Бо всього навчив її Бен, і вона беззастережно вірила йому, їй не було потреби мати власну думку, щось вирішувати самій. А тепер ось доведеться. Та вже й осінь давно настала, а все, що Рут бачила, чула або впізнавала, нагадувало їй про Бена. Здавалося, живучи вдома з батьком, вона мала б дечого навчитися і знати, скажімо, як змінюється природа протягом року, але єдине, що спливало у неї в пам'яті з тих часів,— це гола рівнина, небо, річка, розгалужена на безліч проток, і більше їй не пригадувалося нічого з того одноманітного, буденного життя. Приїхавши сюди, вона мов заново народилася, зрозуміла, навіщо дано їй вуха й очі, навчилася розрізняти речі на запах, на смак і на дотик. Дехто вважає, ніби лише в дитинстві всі відчуття загострені, та це не про неї. Вона була ніби лялечка в непрозорій оболонці, поки Бен не розбудив її, не навчив жити.

Після зустрічі з Поттером вона знову якось непомітно

повернулася до того ритму життя, яким жила з нинішньої весни. Сама-одна спала, працювала і їла, дні були схожі один на один, і вона вже не знала, понеділок сьогодні чи п'ятниця. Плакала менше, хоча не раз сльози самі лилися з очей, навіть якщо вона й не згадувала в ту хвилину про Бена.

Вона не була щаслива, але не була й зовсім нещасна. Вона існувала. Змінилися барви й звуки, вечори стали коротшими, ранки пахли вологою, а ночі були холодні.

Бував у неї Джо,— він приходив прямо зі школи,— але не щодня. Більш нікого вона не бачила, тільки чоловіка, що приносив шитво від Райделів, та раз чи двічі Поттер, проминаючи її ворота чи йдучи вигоном із собакою, зупинявся, дивився на неї і піднімав на знак привітання палицю. Але ближче він не підходив.

Листя на деревах темнішало, ставало іржаво-коричневим або, навпаки, світлішало і жовтіло, щодалі менше листочків лишалися тьмяно-зеленими. На живоплотах червоніли ягоди шипшини і глоду, терен робився сизим і темно-синім, а на вигоні та при дорогах достигали ягоди ожини, прибираючи винного кольору. Рут думала, що можна було б назбирати кислиць і приготувати з них желе, нарвати терену на наливку, купити в Райдела груш-падалиць і законсервувати їх. За два роки Бен навчив її, які плоди і коли збирати, як робити сік або прозоре й густе повидло. Але тепер вона тільки нарвала якось жменю ожини і з'їла, викидаючи недостиглі й кислі ягоди. Навіщо їй наповнювати кошик ягодами і годинами стояти в кухні, адже взимку ніхто, крім неї, не покуштує, не оцінить того, що вона зробила. А може, назбирати ягід на продаж і вторгувати трохи грошей? Але й цього вона не зробила. Просто сиділа в садку або йшла до лісу, де було тихо, темно і пахло прілим листям, ходила до річки й дивилась на воду, і всі ці дні їй здавалося, що світ навколо неї руйнується і тільки вона ще жива й ціла. Птахи збиралися в небі зграями, готуючись летіти у вирій, а дрозди-ялівники ще тільки мали прилетіти; чайки та куріпки ходили за плугом, що перевертав скиби чорної землі. Ніде вже не чулося пташиного щebetу, тільки стрекотіли сойки та сороки. На пожовклих деревах мовчки сиділи горлиці, а коники поховалися у траві.

Але й досі світило опівдні сонце, було тепло й сухо,

фермери ходили стурбовані, худоба була млявою, а в церкві молилися, щоб пішов дощ.

XII

Рут весь час вабило в ліс, тепер вона рідко ходила гуляти в поле або на схили гори. Минув вересень, і повітря між деревами було задушливе, непорушне, в лісі пахло прілим торішнім листям, землею, ягодами й грибами — усе просякло вологою від роси й туманів, і здавалося, що це піт, вичавлений з кори дерев. Рут навіть ставало трохи лячно від солодкавого запаху гниття і глибокої тиші. Та ось почало опадати листя, і вгорі з'явилися прогалини, крізь які, мов ранньої весни, пробивалося сонце. У повітрі кружляло крилате насіння явора.

Якщо одразу після Бенової смерті Рут поринала у важке забуття, то тепер її ночі були безсонними й тривожними. Вона рано вставала, дивилася на себе в дзеркало і бачила на засмаглій шкірі обличчя ледь помітні смуги під очима. «Я стала старшою», — думала Рут. І справді, її обличчя змінилося, втратило дитячу округлість і м'якість, проступили вилиці. Двадцять років — це багато чи мало? Вона не знала...

Перевернувшись у ліжку, вона розплющила очі — у кімнаті ще було темно, але Рут знала, що вже не засне. Було прохолодно, але її шкіра, простирадла і ковдри аж пашіли. Рут підійшла до вікна і побачила, що вже та пора, коли ніч кінчається, а ранок ще не настав.

Вона вийшла надвір — тиша, спокій. Рут уже звикла до цього і не боялася. Проте й сама не знала, чого їй заманулося піти о цій порі до лісу, зовсім самій, — адже все навкруги було холодне, мертве, і вона нічого не бачила, нічого не чула, крім своєї ходи та биття власного серця. Мабуть, їй захотілося відпочити від денної спеки, від сліпучого сонця, та й думалося о цій порі краще.

Спочатку вона пішла до западини. Мертва кора в'яза, що впав на Бена, обросла м'якими поруватими грибами. У щілинах ховалися комахи, вони перебігали через її руку, заповзали між пальці. У повітрі пахло гнилизною.

«Це запах смерті», — подумала Рут. Навколо неї витала смерть, і не раптова, як у Бена, а повільна й підступна. Те, що раніше росло й нуртувало соками, тепер зів'яло, засохло, згнило. Тоді була весна, а тепер надходить

зима. Та потім знову прийде весна. Спершу смерть, потім — відродження. Вона почувала в собі і те, і те: стара кров ніби висихала, жили наповнювалися новою, та це в неї тільки-но починалося. Вона відчувала в собі переміну і радо прийняла її, хоча й не знала, що її чекає далі,— які почуття, сподіванки, випробування придуть на зміну минулим. Та нове може зрости лише на старому ґрунті. Отже, треба було все те пережити.

На узліссі починало сіріти, і вона сіла, чекаючи, поки світанок досягне до неї. Сріблясті стовбури дерев помалу виступали з темряви. Рут підвелася й пішла до струмка. Він майже висох, тоненька цівка води струміла між замуленими камінцями.

«Господи,— думала Рут,— скільки ж я ще отак блукатиму, пектимуся на сонці, сидітиму годинами в лісі або кружлятиму між дерев, коли ж нарешті пробудиться в мені якесь бажання, якась надія і дасть мені силу жити далі?» Іноді вона картала себе: нічого, мовляв, само собою не зміниться, поки вона цього не захоче, а іноді сподівалася на якусь допомогу — щось прийде і поверне її до життя.

Адже досі їй не доводилось надіятися на себе, на власні сили. Вона жила бездумно, не усвідомлюючи того, чи добре вона робить, чи погано, чи слушно, чи неслухно. Завжди боялася зробити що-небудь на власний розсуд — кудись піти, до когось звернутись,— бо спершу про неї дбав батько, а потім Бен. І тому вона однаково нічого не зможе зробити і просто чекатиме.

Камінці в струмочку побілішали, і вода заблищала у вранішньому світлі. І тоді Рут почула розпачливий чоловічий крик і ридання. Вона не злякалася, не зрушила з місця. Але хто, крім неї, міг з'явитися тут о такій ранній порі, спотикатися, але йти і йти, надривно голосячи і скрикуючи від люті, болю чи страждання? Хто б то міг бути?

Вона почекала біля струмка, сподіваючись, що незнайомець пройде повз неї. Вже трохи розвиднілося, вставали сірі передранкові сутінки. Сонце ще не зійшло.

Кроки стихли, проте плач не змовкав — приглушений, раз у раз уриваний важким зітханням. Ці звуки щось нагадували Рут. Ну звичайно, так само тужила вона в перші дні і ночі по смерті Бена.

Вона рушила на голос, розглядаючись довкола. Та, побачивши нарешті того чоловіка, стала мов укопана, не

наважуючись підійти ближче і нічого не розуміючи. То був Рейтмен, священник. Він сидів, обхопивши руками коліна і похиливши голову. Ридав і плакав, раз у раз стискав пальці в кулаки, волосся в нього було сплутане і скуйовджене. Він щось бурмотів, ковтаючи слова, так що Рут нічого не могла зрозуміти. Він не чув, коли вона підійшла, і їй нічого не лишалося, як очікувати, не знаючи, що робити. Вона помітила, що одяга в нього пом'ята, ніби він спав у ній, штани забризкані грязюкою і подерті — мабуть, біг наосліп крізь колючі чагарі та гілля. Ніколи в житті не чула Рут чоловічого плачу. І спочатку хотіла піти геть. Але ж у нього, напевне, якість страшне горе, і вона не може покинути його тут самого. Нарешті вона зважилась і підійшла ближче. Рейтмен не ворухнувся. Почав сіятися дрібний дощик.

— Що сталося? — спитала вона. — Ой, що це з вами? Та сказала вона це майже пошепки.

За якусь мить він підвів голову, але Рут знала, що він не бачить її, не знає, де він і навіщо. Безвиразний погляд, очі червоні й запухлі, обличчя залите сльозами. Він здавався зовсім старим, хоча був молодий. На ньому не було стоячого комірця, і виділа мертвотно-біла шия. Він тремтів і нестямно хитав головою. Потім знову подивився на Рут і опустився навколішки. Вона підійшла і теж стала навколішки поруч із ним.

— Я була біля струмка і почула ваш голос... Що сталося?

Він і далі дивився на неї безвиразним поглядом, не озиваючись, не витираючи сліз. Зіщулився, мов звірятко або дитина, коли їх мучить нестерпний біль. Нечутно мрячив дрібний дощик, волосся й плечі Рейтмена були вже мокрі. «Ми молилися, щоб пішов дощ,— подумала Рут,— і ось нарешті настав кінець посухи».

Вона торкнулася його плеча.

— Вам треба йти додому. Накрапає дощ. Зараз тільки шоста година ранку. Хочете, я проведу вас?

Вона збагнула, що каже те саме, що казали їй інші люди, і тоді це її дратувало, і тільки тепер вона зрозуміла: коли людина в горі, її треба втішити, нехай навіть це будуть звичайнісінькі слова. А вона й слухати не хотіла...

— Що ви тут робите? Чого ви тут? — спитав він різко.

— Я... Я часто сюди приходжу... Тут тихо. Прокидаюся серед ночі й приходжу. А сьогодні оце почула вас. Ви не хворі?

Він знову затремтів.

— Ви чули, що я казав?

— Ні. Я чула, як ви плакали, але слів не зрозуміла.

— Плакав... Атож... Я плакав..

Він говорив спокійно, але якимсь безживним голо-
сом. Дощ посилювався і скапував з листя важкими кра-
плями.

— Ходімо звідси. Тут мокро.

— Справді...

Але Рейтмен не зрушив з місця. А тоді сказав:

— Моя донька померла. Учора захворіла, а сьогодні
померла. Уже померла.

Його донька. Рут пригадала, як кілька тижнів тому —
коли ж це було? — Картер казав, що священникова дру-
жина народила другу дівчинку. У них уже була одна
дівчинка, років трьох, з чистою білою шкірою. Рут навіть
не знала, як її звуть.

— Моя донька вмерла.

І він схопився на ноги і закричав, аж луна пішла лісом;
здавалося, він збожеволів.

— Вона мертва, а де ж ти, господи, де твоя любов
і милосердя? Вона мучилася від болю, а ти не по-
легшив її страждань, і вона вмерла! Ти все, все за-
брав у мене! Чому ти вбив не мене, а її? Я б з радістю
віддав за неї своє життя. Але дитина моя вмерла,
а.я...

Голос його урвався, і він мовчки втупився в небо, що
проглядало синіми клаптями крізь завісу пожовклого
листя. Рут із жахом чекала, що його спостигне кара,
ударить блискавкою. Або впаде дерево. Або небо.

Та нічого такого не сталося. Дощ не вщухав. Рейтмен
знову заплакав, затуливши обличчя руками.

— Прости мені, господи,— благав він.— О господи,
прости мені!

Тоді Рут підвелася, лагідно взяла його за руку — він
не опирався — і повела до села. З похмурого неба лив і лив
дощ, і вони змокли до рубця. Рейтмен слухняно ішов за
нею, плачучи, мов дитина. Рут знала, що повинна допо-
могти йому...

В домі було темно й тихо. Рут стояла біля Томаса Рейтмена в темному, обшитому деревом передпокої, і краплі дощу стікали з її волосся на плечі, а з сукні — на підлогу. Вона тут ніколи раніше не була і взагалі майже не знала цих людей. Що ж їй тепер робити — іти додому чи лишитися тут? Здавалося, Рейтмен її зовсім не помічає.

Від дверей війнуло протягом. А десь нагорі чувся плач голодної дитини.

— Треба скинути мокрий одяг,— сказала Рут.

Рейтмен обернувся і здивовано глянув на неї.

— А ваша дружина де — нагорі чи...

Вона затнулася, бо зрозуміла: він не чує, що вона каже, і не усвідомлює, ні де він, ні що сталося.

Рейтмен пройшов уперед, відчинив двері, потім зачинив їх за собою. Запала тиша, яку порушував лише плач дитини.

Це був великий старий будинок. Сходи покривав витертий килим. Бен казав їй, що священник — бідна людина, та все одно її вразила занедбаність і вбогість цієї оселі. Так ніби тут мешкали дуже старі люди, які позамикали половину порожніх кімнат, щоб не платити служницям і за опалення.

Дитина плакала без упину, і Рут не витримала. Піднялася сходами й погукала місіс Рейтмен. Відповіді не почула, навіть коли двічі постукала в двері, звідки долинав плач. Вона увійшла до кімнати.

Штори були напіврозсунені, а вікна так забризкані дощем, що якусь мить Рут нічого не могла роздивитися. Вона стояла і нервово стійкала ручку дверей.

— Що там таке?

Місіс Рейтмен лежала в ліжку, спершись ліктем на подушку, біляве волосся було заплетене в коси, що спадали на плечі. Ще зовсім молода жінка, мабуть, не набагато старша за Рут, але в очах і скривленому роті застиг вираз страждання. І Рут пригадала, як хтось казав, ніби після народження другої дитини вона весь час нездужала. Місіс Рейтмен дивилася на Рут без подиву і особливої цікавості.

— Що там таке?

Дитяче ліжечко стояло поруч з великим, і звідти чувся дедалі голосніший плач. Мати повернула голову і глянула

туди, та не промовила до дитини ні слова, навіть не спробувала взяти її на руки.

Рут пройшла в глиб кімнати. Краще було б узагалі не приходити, бо чим вона може зарадити? Що подумас про неї ця жінка?

— Воно плаче. Весь час плаче. Нема вже сили терпіти цей плач.

— Може, йому щось дати? Або взяти на руки?

— Воно тільки й знає, що плакати. Ізабел — та не плакала. Майже ніколи не плакала. Навіть учора, коли була так тяжко хвора, і то зовсім не плакала. А тепер вона мертва і вже не заплаче ніколи. Вона померла, ви знаєте? Наша Ізабел померла.

— Так, я зустріла вашого чоловіка. Я гуляла в лісі, і він теж... був там. Він сказав мені. Я привела його додому.

— Ви вдова Бена Брайса.

— Так.

— Чого ви прийшли сюди?

— Та я... Я подумала, що містерові Рейтмену краще повернутися додому. Надворі дощ. Він був такий схвильований і... я подумала, що зможу чимось допомогти.

— А чим ви можете допомогти?

— Нічим,— спокійно відповіла Рут.

— Отож-то й є, що нічим.

— Може...

— Що «може»?

— Може, я зварю їсти або догляну дитину. Я ж можу це зробити.

— Навіщо воно вам?

— Чи ви хочете, щоб я пішла? Щоб не було чужих у домі?

— Де мій чоловік?

— Він унизу. Зайшов у якусь кімнату.

— Він плакав, ви знаєте? Усю ніч плакав. Не лягав спати, не роздягався. Сидів на стільці і плакав, а я нічим не могла допомогти йому. Але я не плакала. Я не плачу, хоч мені й найтяжче. А мій чоловік і дитина весь час плачуть. Зате Ізабел ніколи не плакала, навіть коли була зовсім маленька.

— Атож, ви казали мені.

Проте місіс Рейтмен говорила і говорила, ніби боялася тиші:

— Коли вона була немовлям і хотіла їсти, то просто

розплющувала очі; пхикала лише тоді, коли різалися зубки, та досить було взяти її на руки і заговорити, як вона замовкала. Її легко було заспокоїти і приспати. А вчора...

Вона засовалася в ліжку і випростала руки й ноги, зсунувши набік злинялу стьобану ковдру.

— Вона сказала: «У мене болить голівка, у мене болить голівка». Але не плакала, зовсім не плакала. Я б і не здогадалася, що вона хвора. Так серйозно хвора. Але Том — він знав. Вона була більше його дитиною, він дуже любив її — і все зрозумів. Очі в неї стали якісь дивні, і вона раз у раз затуляла їх долонькою. І повторювала: «У мене болить голівка». Була така гаряча, що жар можна було відчутися навіть крізь ковдру. Потім прийшов лікар і сказав, що вона вмирає, що в неї запалення мозку чи щось таке, і вже ніхто їй не допоможе, і ніхто не винен у цьому. Я не могла витримати, не могла сидіти й чекати, поки вона помре. Тому я пішла. А Том лишився. Він сидів біля неї, а немовля кричало й кричало. Воно завжди кричить. А Ізабел не кричала, поки й померла... Ніхто не міг урятувати її. Ніхто не винен у цьому.

Раптом вона підвелася і закричала на дитинча:

— Замовкни, чуєш, замовкни! Несила далі терпіти твоє скигління!

Рут перейшла кімнату і взяла немовля на руки. Воно одразу ж замовкло і дивилося на неї темними, мов сливи, оченятами. Рут сіла на стілець і почала гойдати дитину. Тоді глянула на молоду матір. Але та уже відвернулася, товста коса впала їй на обличчя, і через мить вона заснула, а Рут усе сиділа з немовлям на руках, аж поки й воно заснуло, сиділа й дивилася, як стікають краплі дощу по шибках.

Рут і сама не знала, як це вийшло, але вона лишилася в Рейтменів на цілий тиждень. Ніхто нічого їй не казав, не просив її лишитися чи поратися по хазяйству, та коли наступного ранку вона викупала й сповила немовля, а потім затопила в кухні і приготувала сніданок, вони просто цілком поклалися на неї, як і вона свого часу на Джо. Рут усе робила в домі — і прала, і прасувала, і готувала їсти, і прибирала, бо знала, що, крім неї, ніхто цього не зробить.

Дружина Рейтмена вставала десь опівдні, вдягалася й

сідала біля вікна, дивлячись на дерева. Або — це траплялося частіше — ходила слідом за Рут і говорила, говорила без упину про свою померлу дитину, про плач немовляти, повторюючи одні й ті самі слова, так ніби Рут ніяк не могла зрозуміти, про що йдеться. І Рут аж лячно ставало, вона почала боятись цієї жінки з безтямним поглядом і істеричним голосом. Мабуть, Міріам Рейтмен була хвора ще до смерті Ізабел, і не тільки тілом, а й розумом, думала Рут. Очі її бігали, навіть коли вона розмовляла, вся її увага була зосереджена на чомусь, що ховалося в ній самій, слова лилися з неї бездумно, і вона їх просто не помічала, не усвідомлювала, що каже.

Бувало, підійде до Рут, безпорадно зупиниться перед нею й питає:

— Чи не час мені їсти? Чи не пора мені перевдягатися? А дитину будемо купати чи ні?

Рут звикла до цього і відповідала їй, але така безпорадність дивувала і лякала її.

Самого священика вона бачила дуже рідко. Але що найдужче її вражало, то це відчуженість між чоловіком і дружиною — вони майже не помічали одне одного. Рейтмен або замикався у себе в кімнаті, або виходив з дому і годинами десь блукав, а повертався блідий, стомлений, у промоклому або подертому одязі, сідав і їв що-небудь, приготоване Рут, не помічаючи, що перед ним на тарілці. Приходили люди, та він не виходив до них. Рут нарешті зрозуміла, що сама була така, такою здавалася іншим, коли ховалася від людей, годинами блукала в лісі або ходила вночі на могилу Бена, цілком утративши почуття часу.

Як Рут ходила на могилу, так Рейтмен ходив у маленьку спальню, де лежала його мертва дитина і сидів біля неї, можливо, сподіваючись, що якимось чудом йому вдасться оживити її.

Рут уникала цієї кімнати. Та за день до похорону, витерши руки після миття посуду, вона зрозуміла, що повинна зараз піти туди, подивитися і побути там.

Коли взялася за ручку дверей, до горла їй підкотився клубок, і вона аж задихнулася. Але треба було зайти, і вона повільно відчинила двері.

Рейтмен сидів і плакав, похиливши голову на руки. Рут підійшла до ліжка, що стояло біля вікна. Він її не помітив. Рут подивилася.

«Ось яка вона, смерть»,— подумала Рут. Такий був Бен, і хрещена Фрай, і кожен, хто жив на світі, а потім перестав дихати. Ось яким стає тіло, коли з нього вилітає дух. Рут простягла руку і торкнулася дитини: шкіра була холодна й гладенька, мов шкуринка якогось плоду. Але в кімнаті панував спокій, спокій і відчуття неминучості — здавалося, ця дівчинка була приречена вмерти, і їй не судилося вирости. Саме стільки було їй відмірено.

Але що вона відчула б, якби це була її власна дитина, зачата від Бена і виплекана в її лоні? Чи не здалася б їй тоді ця смерть несправедливою і безжальною? Хто його знає. Вона бачила тільки горе і розпач батька, потьмарення матері і розуміла, як їм тяжко і скільки ще вони мають вистраждати.

Молодий священник підвів голову. Неголений, з пом'ятим обличчям, він ще менше скидався на живого, ніж дитина, що лежала перед ним.

— Чому? — спитав він. — Чому інші живуть — і старі, і хворі, і всякі негідники,— а моя дитина померла? Чому не вони? Чому?

Рут мовчала.

— Хіба ви над цим не думали? Мабуть, думали, мабуть, думали. Чому помер ваш чоловік? Де ж правда, де ж справедливість? А я ж молився. Молився, щоб вона одужала, а коли вмерла, молився, щоб сталося чудо й вона воскресла. Але вона мертва. Вона все одно мертва.

— Так, мертва.

— А завтра я мушу віднести її на кладовище і покласти в могилу. Як же я це зроблю? Як я зможу розлучитися з нею?

— Але ж треба.

Обличчя в нього перекошилося, мов від удару, і він одвернувся. Нахилився над ліжечком і знову гірко заплакав, і Рут вчувалися в його риданнях гнів і обурення.

Вона вийшла, бо не знала, що сказати, як зарадити його горю. Повернулася на кухню і стала прати пелюшки, а за вікном сяяло сонце, зеленіла трава і стрибали чорні дрозди. Їхнє пір'я виблискувало на сонці, як мокре вугілля.

Рут сиділа в кріслі-гойдалці біля вікна у кухні, і там її знайшов Рейтмен.

Зараз їй хотілося одного — повернутися додому, лишитися знову самій, бо за цей тиждень у Рейтменів вона зовсім вибилася із сил. В домі було повно роботи, і під кінець дня у неї все нило від втоми, хоч двічі й приходила допомогти Картерова дружина. Та найбільше змучило Рут їхнє горе, їй здавалося, що вони змусили її розділити його з ними, а іноді навіть нести за них цей тягар, а вона ще й від свого горя як слід не отямилась.

Їй хотілося знов опинитись у своєму спустілому домі, де вона зможе вільно снувати свої думки й поволи одужувати, але їй стало соромно за свій егоїзм.

Рут не пішла на похорон дитини, а лишилася з Міріам Рейтмен, яка цілий день пролежала в ліжку. Вона то мовчала, то спала, то сиділа й щось белькотіла, ледь устигаючи звести подих і пильно дивлячись в очі Рут.

Рут бачила у вікно, як священник виходив із дому з маленькою труною в руках. Що він, мабуть, відчував у цю мить! І вона подумала: «Допоможи їм, боже!» Але не дуже вірила, що це можливо.

— Вони обидві поснули,— сказав Рейтмен, підійшовши до Рут.— А в мене на душі таке, що, здається мені, я вже ніколи не спатиму. Я хотів, щоб лікар оглянув її, та вона нізащо не хоче. Я й не знаю, чи справді вона хвора, чи справді не при своєму розумі. Не знаю. І нічим не можу зарадити.

— А хіба лікар їй допоможе? — Рут здавалося, що, як і вона, Рейтмени повинні пережити своє горе і ніякі ліки їм не допоможуть.

— Я прийшов подякувати вам,— сказав священник.

— Немає за що.

— Я повинен вам подякувати.— У голосі його чулися ввічливі, майже офіційні нотки, та раптом він закричав:— Навіщо ви це робили? Навіщо лишилися з нами? Чи мало вам своєї смерті, своїх страждань?

«Справді»,— подумала вона. Та не відповіла нічого. А він важко опустився на дерев'яний стілець.

— Я мушу виїхати звідси,— сказав Рейтмен.— Я відмовлюся від сану священника і поїду геть. Яке я маю право лишатися тут?

— Це тому, що померла ваша дитина?

— І дитина моя померла, і разом з нею померло все, у що я вірив, заради чого жив. І виходить, що моє життя — обман. Як я зможу приходити тепер до людей, що хворіють, помирають, мучаться і потребують слова правди, що я казатиму їм? Як я зможу тепер правити службу, проповідувати й молитися, розуміючи, що все це брехня? Я знав, якими словами розраджувати людей, та насправді немає таких слів, таких вчинків і немає розради ні в чому. Коли я згадую, як ходив до людей, розмовляв з ними про смерть, милосердя і втіху, то стає соромно, бо я нічого не розумів, не відчував того, що вони. Я читав книжки, завчав прочитане і думав, що все знаю. Та це було брехнею. Як же мені лишатися тут?

— Усе змінюється,— сказала Рут.— Минає час, і все здається нам зовсім іншим.

Та це були теж тільки слова, і вона не знала, чи зрозуміє він їх, бо й самій їй було ще не все ясно.

— Але ж ви почували те саме. Я знаю. Ви відгородилися від усіх, не хотіли бачити ні мене, ні будь-кого, а на його похороні навіть не плакали. Я бачив, як уночі ви лежали біля його могили,— про що ви думали тоді? Хіба міг вам хтось допомогти? Я тоді засуджував вас, але тепер я добре це розумію.

— Проте бували дні... після його смерті... Бували дні, коли мені ставало легше. І я починала дещо розуміти...

Він рвучко похитав головою.

— Що тут можна розуміти? Цьому немає пояснення. Ваш чоловік був молодий, здоровий, статечний, він був щасливий, і ви з ним були щасливі, та він помер, а тепер і моя дитина померла. У світі панує несправедливість, і в усьому цьому немає ніякого сенсу. Ніякого.

Рут сиділа і м'яла пальцями спідницю. Розпач і гіркота, що бриніли в голосі Рейтмена, лякали її, адже досі вона вважала, що пастор має знати більше, ніж інші люди, краще розуміти й пояснювати життя.

Вона спробувала розповісти йому, як іноді змінювався для неї світ і яким здавався прекрасним і як іноді вона починала розуміти сутність речей,— розповіла про свої почуття на похороні і про те, що відчував Поттер, коли стояв навколішки біля мертвого Бена. Рейтмен дивився на неї, та вона бачила, що її слова не доходять до нього. Мабуть, даремно вона завела цю розмову, бо зараз не може полегшити його горя.

— Все розлетілося на друзки, і ніхто вже не збере його докупи. Чому? Чому? — вигукнув Рейтмен.

Та звідки ж їй це знати?

— Мій батько був пастор і батько мого батька також, і ні в кого не було сумніву, ким стану я. Батько був добра людина, і я сподівався, що буду схожим на нього. Перед смертю він довго хворів, страшенно змарнів, схуд і страждав від болю. Він терпів, пробував працювати, правив службу і відвідував людей, бо вони довіряли йому, але під кінець уже не міг навіть читати. Проте смерть не поспішала, хоч він і просив про це. Я тоді вчився в університеті, і мене викликали додому; досі не можу забути, який він був. Я не впізнав його. Весь висох, сама шкіра та кістки. А шкіра була жовта як віск. Він здавався дуже старим і не міг нічого їсти. Мати сиділа біля нього й давала йому попити води, ото й усе. А однієї ночі, коли ми думали, що він уже вмирає, я лишився біля нього, і він тоді сказав: «Я завжди вірував. А тепер я знаю». А що сталося зі мною? Я не вірю і нічого не знаю. Навіщо я взагалі живу?

Він похилив голову на стіл і сидів нерухомо, не в змозі навіть плакати, — такий був стомлений і змучений.

— А ви, Рут? Як ви збираєтесь жити далі?

— Я про це не думаю. Я звикла жити з Беном. А тепер не знаю.

— Чому б вам не виїхати звідси?

— А куди я поїду?

— Як ви можете витримати, живучи в тому ж будинку, ходячи у той самий ліс, знов і знов згадуючи?

— Я нічого не забуду, хоч би куди виїхала.

— Брайси...

— Я не бачуся з ними. Тільки з Джо. Брайси мені чужі.

— Усі люди чужі одне одному.

— Але ж у вас лишилася дружина. І друга донька.

— А мені потрібна Ізабел. Вона єдина, без кого я не можу жити, і я втратив її.

— Не треба так.

— Що зі мною буде?

«А що буде з нами всіма?» — подумала Рут. Вона трохи боялася і Рейтмена, і його схибленої дружини — адже її власний світ ще такий несталий, і вона повинна уберегти його.

— Я завтра піду додому.

— Так. Звичайно.

Але, побачивши вираз його обличчя, вона відчула гострий сором.

— Ви маєте когось, хто міг би побути тут? Щоб доглянути за вами, допомогти вашій дружині?

Рейтмен потер рукою чоло.

— Моя сестра... або... не знаю... Я подумаю...

«Я повинна лишитися,— подумала Рут,— я не маю права тікати, я повинна допомогти їм». Але вона не могла, уже ніяк не могла.

— Вам дати чогось поїсти?

— Ні.— Він звівся на ноги.— Ні.— І вийшов з кухні. Рут почула, як клацнув ключ у дверях його кабінету.

Нагорі було тихо. Міріам Рейтмен і немовля спали. Рут запнула фіранки і вийшла.

Наступного ранку вона покинула цей дім. Тепер вона прийде додому, зачинить двері і нарешті лишиться сама, відповідатиме тільки за себе, житиме своїм життям, плакатиме за Беном і згадуватиме.

«А ви, Рут? Як ви збираєтесь жити далі?»

Можливо, отак і житиме.

Повітря було холодне, і вже пахло першими морозами. Усе живе готувалося до зими, коли дерева стоятимуть голі, завиватиме вітер, ночі будуть довгими, а дні — короткими.

XIV

Рут стояла біля вікна й дивилася на куці глоду та гостролисту, вкриті гронами ягід — оранжевих, мов полум'я, і червоних, наче кров. Глибоко вдихнула, й повільно видихнула повітря, і подумала: «Я знов стала сама собою». Коли раптом побачила, як до її дому неквапно йде якась жінка. Над живоплотом було видно її голову, запнуту синім шарфом. Хто ж це до неї іде? Рут згадала дружину пастора, і її охопила тривога, вона відчула себе винною, що покинула напризволяще хвору жінку; атож, вона була хвора, і не тільки з горя за померлою дитиною: белькотіла всякі нісенітниці, нестямно втуплювалася поглядом перед собою, поринала на години в тяжкий сон і не зносила плачу власної дитини. І вона

по-своєму просила, щоб Рут допомогла їй, щоб хтось зцілив її збурений розум і хворе тіло, але ні Рут не змогла нічого зробити, ні Рейтмен, бо він поринув у своє власне горе, свої власні безнадійні думки і сумніви. Що вони тепер там роблять — самі у своєму домі, чоловік і дружина, але такі далекі одне від одного, мов люди з різних світів? Хто з ними поруч, хто догляне малу дитину, хто скупає і заспокоює її?

«Я зробила все, що могла», — подумала Рут і заплющила очі.

А коли розплющила їх, то побачила молоду жінку з розпухлим і блідим, мов ягода омели, обличчям. Вона йшла стежною, якимось дивно притискаючи до грудей руку, ніби захищалася від когось. Та це була не Рейтменова дружина, а Еліс Брайс. Та сама Еліс, що завжди ставилася до Рут вороже, була сувора і непривітна — ніколи, було, не всміхнеться до неї. Вона й тепер не всміхалася. Але якимось дуже змінилась і мала такий вираз обличчя, ніби її щойно спіткало якимсь велике лихо. Вона не бачила, що Рут стежить за нею крізь вікно. І минуло чимало часу, перш ніж вона несміливо постукала в двері.

Еліс Брайс. Чого це вона прийшла? Щоб розбити шкаралупу самотності, в яку сховалася Рут, щоб воскресити спогади про минуле, про давні сварки й кривди, нагадати, що Бен не завжди належав їй, Рут? Ні, їй немає про що говорити з Еліс. То, може, краще не відчиняти дверей, а піти нагору й дочекатися, поки зовиця піде собі. Окрім Джо, ніхто з Бенової родини не прагнув бачити Рут, та й вона не дуже хотіла зустрічатися з ними, для них вона вмерла так само, як і Бен. «Чужі», — сказала вона Рейтменові.

Еліс уже не стукала в двері, але і не йшла геть. Ну що ж, однаково день зіпсовано. Треба піти й відчинити.

Бенова сестра сиділа на східцях спиною до Рут. Вітер знявся над вигоном, розгойдував верхівки дерев і зривав з гілля пожовкле листя. Еліс повернула голову, але не підвелася.

— Мені більше нічого не лишалось робити, — сказала вона. — Я збиралася сидіти тут і чекати, доки ти з'явишся. Гадаєш, я прийшла б сюди, якби мені було куди піти?

Вона здавалася хворою, та в голосі її вчувалась

давня ворожість. Проте Рут відчула, що зараз Еліс говорить, немов захищаючись.

— Я була у священика. В нього померла донька.

— Джо казав мені.

— Хтось же мусив допомогти їм.

— Хтось завжди допоможе. Коли вже запізно.

Еліс підвелась і довго дивилася Рут в обличчя. Вона мовчала, а Рут, як і завжди при зустрічах з Еліс або Дорою Брайс, відчула себе приниженою, але водночас і розсердилась — вона не дозволить їм глумитися з себе. Вони не люблять її і навіть не намагаються це приховати. Здається, жодного разу вона не чула ні від кого з них доброго слова.

Але щось інше змінилося. Еліс, яка завжди була надією матері, її гордістю, Еліс, якій не дозволяли й за холодну воду братися, яка мала чекати нагоди, що не трапилася Дорі Брайс, Еліс, для якої не шкодували ні часу, ні хвали, ні грошей, хоч і забували про любов і ласку, ця сама Еліс була не просто стомленою чи хворою, а ще й неохайною, розхристаною, брудною, з-під бавовняного шарфа вибивалося немите волосся, комірець на сукні був несвіжий. А на лівій щоці червоніли якісь смуги, ніби хтось її подряпав або побив. Виявляється, й Еліс не була чимось винятковим, рідкісним — і з нею могла трапитися біда.

Вони стояли й дивились одна на одну, а вітер усе дужчав і грюкав хвірткою. Зрештою Рут відступила вбік і розчинила двері ширше, щоб пропустити зовицю.

Їхні голоси переслідували його, він нікуди не міг сховатись від них, навіть, коли замикався у своїй кімнаті нагорі, ці розлючені голоси проникали крізь стіни, крізь підлогу. Тремтячим голосом мати повторювала одне й те саме, мов папуга, яку він колись чув на базарі у Тефтоні, а потім голосила, як і тоді, коли помер Бен. Еліс кидалася короткими, мов удари ножа, глузливими словами, а батько щось бубонів, намагаючись угамувати їх. Щоправда, Джо й не пам'ятав, коли в цьому домі був спокій. Тільки інколи западала напружена тиша, що розповзалася по кімнатах, та це було схоже на море, яке причаїлося перед штормом.

Він лежав на ліжку, і голоси здавалися йому інструментами якогось жахливого оркестру, вони звучали невлад і неприємно деренчали. Коли тут жив Бен, було трохи

краще, він умів заспокоїти їх — і не так словами, як самою своєю присутністю.

Джо затиснув вуха, аж боляче стало, і спробував читати щоденник — він знайшов їх кілька в прадідовій скрині. Спробував уявити собі те, що читав, перенестися в інший, уявний світ.

9 вересня. Ось уже сім днів стоїть гарна погода, і це нам винагорода за ті злигодні й прикросці, що спіткали нас під час штормів минулого місяця. Команда трималася стійко, і, хвалити бога, у нас досить питної води і нарешті втихла дизентерія, яка нам далася добре взнаки.

11 вересня. Ми кинули якір у бухточці, на самому заході цього архіпелагу, і перед нами просто дивовижні краєвиди. Такої пишної і яскравої зелені не побачиш у жодному, навіть наймальовничішому куточку Англії. Чиста, прозора вода стає то зелена, то голуба — залежно від освітлення. Сьогодні ми збираємося висадитись на берег. У Портсмуті я мав розмову з капітаном Колфексом, який запевнив мене, що тут нас приймуть добре, хоча тубільці й виявлятимуть неабиякий інтерес і до нашого вигляду, і до наших вчинків.

25 вересня. Другий помічник капітана Голлард помер сьогодні вдосвіта від проривної виразки шлунка, що супроводжувалася гарячкою, і ми нічим не могли зарадити. Майже шість годин він лежав непритомний, та все ж таки зміг вислухати слова потіхи з євангелія та молитовника і помер як добрий християнин. Поховали його у морі, і вся команда салютувала. Люди журилися, бо Голларда всі любили, а щодо мене, то я сприйняв його смерть як особисту втрату.

На цьому тижні пропливемо повз острів Яву, і пошли нам, господи, ще кілька днів такої погоди.

Джо прочитав уже один такий зошит, а тепер закінчував і цей. Були й ще зошити в темно-зелених шкіряних палітурках із застібками, він прочитає в них про шторми, про тропічні джунглі, про дивовижні палаци, про птахів з довжелезними хвостами, що грають усіма барвами

дорогоцінного каміння, про табуни дельфінів, що пливуть за кораблем, про всіяне зорями нічне небо. Він читатиме щовечора, аж поки очі злипатимуться, і картини прочитаного з'являтимуться йому в снах, і він за якісь хвилини долатиме тисячі миль, і ніколи це йому не набридне, і він слухатиме голоси моря й вітру і ще якісь дивні голоси. А вранці прокинеться — і не знатиме, де він, і цілий день носитиме в собі ці мрії, і страх, і непевність, і почуття провини і навіть зради. Бо він не знав напевне, і ніхто, ніхто не міг йому підказати, чи не помиляється він, прагнучи стати моряком, чи знайде він у цьому справжнє щастя. Він не знав. Він розгортав прадідів щоденник і читав, а потім ішов гуляти через зорані осінні поля до гір. А вдома не змовкали злі, бездушні й розпачливі голоси. Він не розумів, чому вони сваряться і чому нарешті не запанує мир і спокій у їхньому домі.

«Рут», — подумав він, і на душі одразу полегшало. Рут має знати відповідь, вона, напевне, уже вдома. Ось він піде до неї, і нехай вони тут хоч покажуться — йому байдуже.

Нараз Джо сів у ліжку, виглянув у вікно й подумав: «Якби я тільки зміг жити тут разом з Рут, то нікуди б я й не поїхав, не захотів би мандрувати по чужих краях або навіть жити в якомусь іншому домі». Чого ж він тоді не піде до неї? Хіба це когось обходить? Та Джо не знав, як їй сказати про це і чи захоче вона, адже він завжди нагадуватиме їй Бена. Та й у глибині душі знав, що їй найкраще самій, їхні взаємини могли бути такими, як тепер, але не ближчими.

Він знову ліг і нарешті заснув, а голоси лунали все гучніше, перекриваючи один одного і сповнюючи сні Джо тривогою і сльозами. Він уже не чув, як ніч нарешті затопила будинок і в кімнатах запала напружена, непевна тиша.

XV

— Куди б я ще могла піти? Що мені було робити? Але тепер це був не виклик. Не зневага й гордість звучали в голосі Еліс, а волення про допомогу. Скільки вона, Рут, чула останніми тижнями таких безнадійних запитань — серед них їй вчувався і власний голос.

— Що мені було робити?

Еліс знеможено відхилилася на спинку стільця, але тіло її лишалося напруженим. Їй було страшно.

Отак вони й сиділи, довго-довго,— то розмовляли, то мовчали, дивились одна на одну або кудись убік. Рут не знала, що сказати, і не тому, що була приголомшена або сердилась, що Еліс з'явилася непрохана зі своїми турботами. Вона намагалася бути лагідною і нічого не розпитувала, просто мовчки слухала, бо не знала, що тут можна сказати. Та все ж таки спитала:

— А чом би тобі не одружитися з ним?

— Одружитися?

— Атож, з Робом Фолі. Це ж його дитина. Він повинен одружитися з тобою. Так буде порядно.

— Ні.

— Чому?

Еліс лише мимохідь згадала про коваля, як про щось неістотне для неї.

Рут не знала, чи довго вони зустрічалися і що між ними було.

— Він не одружиться зі мною. Та й яке це має значення? Хіба в цьому річ?

— Але якщо він тобі не байдужий, а ти й дитина не байдужі йому...

— Байдужі...

— Він так сказав?

— Він сказав: «А що мені до цього, дівчино? Інші теж приходили до мене з цією ж баєчкою. І думаю, що будуть ще не раз приходити». Зрештою, нічого іншого я й не сподівалася.

— Та це з безчесно!

— Ні. Це реально. Принаймні він сказав правду. Він ніколи нічого не обіцяв мені. Навіть не прикидався.

— Він любився з тобою.

— Ох; Рут! Я бачу, ти нічогісінько в цьому не тямиш.

— Може, й ні.. Але я знаю, як мають поводитися двос людей.

— У тебе був Бен.

— Атож.

— І більше нікого. Правда ж?

— Більше ніхто не був мені потрібний.

— Ти думаєш, я не знаю? І не знаю, що й він почував те саме? — Еліс підвищила голос, і в ньому забриніли задрозці і давня неприязнь.— Пробач.

— Чого тут вибачатися. Бен помер. Ти знаєш тільки це одне. А я знаю й інше.

— І що ж ти почуваєш? Ти любиш його?

Якийсь час Еліс мовчала, водячи пальцем по краєчку стільця. Рут уперше затопила цієї осені — тими ясеновими дровами, що їх нарубав і привіз Бен за тиждень до смерті. Рут акуратно наклала їх у камін, як він учив її. Та, розпаливши вогонь, аж здригнулася. Серце стислось, і вона відчула себе винною, коли побачила, як голубі язички полум'я, мов зміїні жала, лижуть дрова. Це ж вона спалює ще якусь частку свого минулого. Воно перетворюється на дим і ніколи вже не повернеться.

Зате вони сиділи вдвох біля каміна, і вогонь зігрівав їх, і було на що дивитися, коли уривалась розмова, а запах диму навіював спогади.

Еліс сказала:

— Мабуть, я нікого не любила в своєму житті. Нікого, крім свого брата Бена.

Ці слова потрясли Рут. Але потім на душі їй потепліло, прийшло розуміння і відчуття полегкості. То ось чому Еліс ніколи не любила її, а потім зненавиділа й усіляко принижувала. Ось чому. Бо Еліс любила Бена, а Рут забрала його.

Але любов до Бена може їх і об'єднати, хоч цього ніколи й не було раніше. А він помер і вже не побачить їхнього зближення.

Тепер у Еліс буде дитина від чоловіка, який їй зовсім байдужий. Чого ж тоді вона з ним зійшлася? Якщо між ними не було ні любові, ні навіть приязні, то що ж було?

— Хіба ти не знаєш, що за життя в нашому домі? Хіба не можеш уявити, як я його зненавиділа за ці роки? Тільки завдяки Бенові там ще можна було якось жити, почувати себе в рідній домівці. А коли він помер, то всьому настав кінець. Тепер там тільки мати, що день і ніч голосить, та батько — а що з нього?

— Джо...

— Джо? Та він же дитина.

«Е, ні,— подумала Рут.— Джо розуміє більше, ніж будь-хто з вас». Та вона нічого не сказала.

— І всі ці роки я змушена була сидіти і вислуховувати її: яке майбутнє вона для мене готує, ким я маю стати, чого досягти. Вона й гадки не припускала, що я хочу жити своїм життям,— я мусила жити для неї, бути

знаряддям її честолюбних мрій. Вона ніколи й нічого не знала про мене. Ні про будь-кого з нас. Вона дбає лише про себе, а мене стала називати гордячкою. Та що тут говорити! Усе своє життя вона жила тільки гордістю. Я мусила знайти якийсь вихід, кудись утекти. Все одно куди. Головне було показати їй, що я можу сама обрати собі дорогу.

— Справді...

Рут ясно уявляла собі, як усе це відбувалося, як Еліс на зло матері зійшлася з Робом Фолі, хоч він для неї не був і шеляга вартий. Зате він уособлював усе, що зневажала Дора Брайс; така людина, на її думку, не гідна була навіть привітатися до її дочки.

І от Еліс скоро стане матір'ю, і їй сказано й ногою не потикатися в батьківський дім; вона може робити усе, що їй заманеться, народжувати дитину чи позбутися її, заводити собі друзів, чоловіка, домівку або ні. Дору Брайс це більше не обходить.

— Вона репетувала як несамовита: «Забирайся звідси, забирайся геть!» А батька навіть не слухала — а він умовляв її дозволити мені лишитися вдома. Йому хочеться спокійного життя. І він мене не соромиться. Але мати правила своєї: «Геть з мого дому!» Ну, та я не дуже й сумувала, зрештою, це не те місце, де хотілося б лишитись до скону віку, правда ж?

Вона заплющила очі. Обличчя в неї схудло і зблідло від пережитого. «І як люди можуть отак поводитись,— подумала Рут,— вигнати свою дитину, навіть не вислухавши її? Ніхто не має права так чинити».

А вголос мовила: -

— Я рада, що ти надумала прийти сюди. Ти вчинила розумно.

— Я не хочу, щоб ти жаліла мене. І щоб дала мені притулок з почуття обов'язку, як Бенівій сестрі. Не думай, що мені це потрібно.

— А я й не думаю.

— Я знайду, куди податися. Щось вигадую. Коли зможу зібратися з думками.

— Лишайся тут.

— Ти ж мене не любиш.

— Я не знаю тебе,— сказала Рут, і це була правда.— Я ніколи тебе не знала.

— А ти хотіла? Намагалася?

— Ні.

— У тебе був Бен. І ти більше ні про що не думала.
— Так, ні про що.
— О, я тебе не звинувачую. Ти не думай, що я тебе звинувачую.

Еліс тихо заплакала, сльози текли по щоках, та вона їх не витирала, а Рут сиділа поруч, гріла руки біля вогню і мовчки дивилась на язики полум'я. «Як багато лється на світі сліз,— думала вона.— О боже, і чого це люди такі нещасливі, безсилі й самотні, чого вони лютують і не можуть порозумітися одне з одним?» У цю мить їй здалося, що всі, кого вона тільки знала, плачуть і дні і ночі, що останні місяці вона не чула нічого, крім голо-сіння.

Невже так і далі буде? Доки ж це може тривати?

Рут постелила Еліс у маленькій кімнаті, і та одразу ж лягла. А Рут ще сиділа з годину біля вогню, аж поки пересвідчилась, що Еліс заснула. В домі було зовсім тихо, тільки потріскували дрова, бризкаючи іскрами. І все ж таки щось змінилося— здавалося, у кожній кімнаті, у кожному, куточку відчувається присутність чужої людини.

Рут знала: те, що вона сьогодні вчинила, потрібно не лише Еліс, а й їй самій, це правильний крок, і тільки вона могла зважитися на нього. Не можна їй лишатися тут зовсім самотньою, ні про кого не дбаючи, та їй уже й не хотілося цього. Так далі жити не можна. Треба забути про давні сварки та приховану ворожнечу, адже в цьому винна й вона сама, може, навіть більше, ніж інші.

Рут надягла пальто і вийшла з дому. Вітер не вщухав, дув їй у спину, мало не підіймав її над землею. Деревя під його поривами гнулися і гоїдалися, мов корабель, що попав у бурю. Останні солодкі запахи осіннього гниття поступалися першому холодному й свіжому подихові зими. У лісах, мабуть, тепер опадає, кружляючи, мов сніжинки, листя, і вже завтра крізь чорне плетиво гілля засиніють клаптики неба.

Ніч була безмісячна, та Рут звикла ходити поночі цими стежками й дорогами, вона не могла б тут заблукати навіть із заплещеними очима.

На розі Фос-Лейн вона зупинилася, щоб перевести дух, набратися хоробрості. Десь у глибині душі вона сподівалася, що Брайси вже лягли спати і в неї буде виправдання, щоб повернутися додому. Що вона їм скаже, з чого почне? Їй здавалося, ніби Брайси говорять якоюсь чужоземною мовою — так важко з ними буває порозумітися.

«Але ж і вони люди,— заспокоювала себе Рут,— з людськими почуттями й турботами. До того ж вони вже немолоді й самотні».

Крізь запнуті завіски проходило світло. Рут повільно наближалася до будинку, міцно притискаючи до грудей руки. І благала: «Допоможи мені, будь ласка, допоможи». Це до Бена вона зверталася, бо без нього їй досі почувала себе безпорадною, ніколи не знала напевне, чи гаразд вона говорить або чинить.

«Допоможи мені».

Пронизливий вітер гуляв по провулку. Заходячи з Артуром Брайсом до кімнати, Рут пригадала, як уперше прийшла сюди з Беном і що тоді почувала, та те, здавалося, було сотні років тому,— так вона відтоді змінилася. А вони — ті самі. Дора Брайс поглянула на неї байдуже — і не сказала нічого.

В кімнаті було дуже тепло, в каміні яскраво палахкотів вогонь, а меблі, здавалося, з усіх боків посунули на Рут. Вона вдихнула задушливе повітря, і їй знову пригадався той ранок, коли ховали Бена, і чорні постаті, схожі на круків, що сиділи на стільцях і з осудом розглядали її.

Ні, вона не осуджує Еліс, що та захотіла втекти з цього дому — байдуже куди, хоч світ за очі.

Артур Брайс підсунув Рут стілець до самого каміна, та вона відсунула його і сіла на самий краєчок. Їй перехопило горло, язик затерп, а в роті пересохло. «Допоможи мені!»

Нарешті Артур Брайс порушив мовчанку і мовив:

— Ну й вітер надворі. Справжній буревій.

— Еге ж.— І Рут швидко заговорила, дивлячись на Дору Брайс: — Я прийшла сказати вам про Еліс. Що з нею усе гаразд. Вона у мене. Я думала...

— Я не хочу, щоб у мосму домі згадували її ім'я. Прошу тебе не ходити сюди, не нагадувати, не ворушити все знову. З цим покінчено. Вона згнъбила нас — чи ж легко мені це зносити?

— Прошу вас, вислухайте мене...— Рут була тепер зовсім спокійна. Вона не хоче сваритися. Досить уже цього було.

— Чого це ти раптом прийшла сюди?

— Я хотіла... Я знаю, що мені давно треба було зайти до вас... Чимось допомогти вам, поговорити...

— Про що нам говорити?

— Доро...

Але дружина зміряла Артура Брайса таким зневажливим поглядом, що той одразу замовк, згорбившись на стільці.

— У тебе ж ніколи не знаходилося часу для нас.

— Я хотіла б усе це змінити. Принаймні спробувати. А Еліс нехай лишається у мене, і ви зможете з нею бачитися. Якщо, звичайно, вона захоче.

— Атож, ви обидві однакові, ніколи не думаете про інших.

— Облиште...— Та Рут одразу ж опанувала себе.— Будьмо друзями. Навіщо нам і далі ворогувати, не бачитися одне з одним? Спробуємо знайти спільну мову! Хоча б спробуємо.

Дора Брайс одвернулася і втупилась у вогонь.

Рут у відчаї провадила:

— Заради Бена. Хіба не можемо ми стати друзями заради нього? Він був вашим сином і моїм чоловіком. Ми обидві пережили цю втрату, обидві страждаємо. Невже це не може зблизити нас?

— Звідки ти знаєш, що я почуваю? Нічого ти не знаєш. Я носила його під серцем, народжувала, ростила. А що ти про все це знаєш?

— Нічого. Але ж...

— Ніхто з вас не знає.

— Іншим теж не легко,— озвався Артур Брайс,— кожному по-своєму. Але, зрештою, це одне й те саме.

І Рут пригадала, як він прийшов увечері на цвинтар, коли вони з Джо прикрасили могилу квітами, згадала, як зблизили їх спільні любов і горе. Між нею і Артуром Брайсом не було ніякої ворожнечі, хоч вони майже не знали одне одного.

— Еліс...

— Я ж тобі сказала, хіба ти не чула? Її більше нема. Вона сама цього захотіла, і я не хочу більше про неї чути.

— Та вона ж нещасна. Налякана.

— Ти не чула, чого вона наговорила мені вчора увечері. Чим я заслужила це?

— Таке й з іншими траплялося. Адже вона чекає дитини, в якій не буде батька. Вона просто не тямала, що говорила.

— Вона тямала. І знає, що́ я відповіла. А я не звикла кидати слів на вітер.

— Але ж ви її мати!

— Мені нема чого цим пишатися.

Рут хотіла заплакати від безсилля, їй здавалося, що вона молотить кулаками і дряпає пальцями залізні двері, замкнені на важкий засув.

— Невже ви ніколи не захочете побачити її, чимось допомогти?

— Мені більш немає чого сказати.

— А я? Як же зі мною? Невже ви не вибачите мені, нехай там що я зробила, не спробуєте зблизитися зі мною... Хоча б спробуйте... Я ж була дружиною *Бена!*

Мовчанка. Полум'я в каміні розгорілося ще дужче. Рут стало млосно — і від задухи, і від марних зусиль, а ще було їй страшенно прикро, адже вона прийшла сюди, зібравши всю свою мужність, щиро прагнучи помиритися і подружитися з ними, назавжди забути минуле. Та марно. Вона зробила все, що могла, — і більш не пробувала заговорити до Дори Брайс.

Вітер не вщухав, стало ще холодніше, та вона раділа, що зможе охолоннути після задухи, гніву й напруження, що панували у тому домі. Коли відчиняла хвіртку, Артур Брайс торкнувся її руки.

— Вона сама не своя. Це для неї страшний удар. Адже вона сподівалася зовсім на інше, стільки надій поклала на дочку. Це важко знести.

— Звичайно.

— Не гнівайтесь на неї.

Рут обернулася і глянула на нього. Подумала: «Він усе ще любить її. Любить, незважаючи ні на її слова, ні на вчинки».

— А ви? — спитала вона у нього. — Ви хочете зустрічатися з Еліс? Хочете, щоб вона повернулась додому?

Він похитав головою.

— Вона зробила хибний крок. І мусить сплатити за це. Їй буде нелегко.

— Але ж їй потрібна чуйність, увага. Потрібні мати й батько — потрібні всі ми.

— Трохи згодом, — сказав він, озирнувшись на дім. — Нехай мине якийсь час, і все владнається. Нехай тільки мине час.

— Якщо захочете побачити її, то знаєте, де знайти.

— Ви добра, Рут. — Він стис її руку. — Я був радий за нього... за Бена. Чи казав я про це раніше? Ви добра.

Їй треба було б відповісти, принаймні сказати, що вони одне одного розуміють, та він уже пошкандибав назад до будинку і тільки злегка підняв на прощання руку, перш ніж зачинити за собою двері.

«Ну що ж, — подумала Рут, — я спробувала, зробила все, що могла».

І вона рушила через село додому, поринувши в темряву і долаючи зустрічний вітер.

На самому вершечку гори лежав долілиць Джо. Вітри та дощі, здавалося, стерли і змили з природи всі барви. А сьогодні випав сухий і погожий день. Голі поля то спадали вниз перед його очима, то знову підіймались на пагорби, а на самому обрії видніли, мов крізь серпанок диму. Небо було молочно-біле. Джо поглянув туди, де стояли букові ліси, — дерева вишикувались, ніби закуті у крицю воїни, що чекали наказу кинутися вперед і захопити поля. Дві сороки пролетіли в Джо над головою.

Цими ночами, коли надворі завивав вітер, Джо лежав у себе в кімнаті з розплющеними очима, відчував, як од вітру ходить ходором під ним ліжко, чув, як шумлять і хитаються дерева, мов хвилі на морі, і твердо вирішив, що поїде звідси. І побачив це у своїх снах.

А от сьогодні все було інакше. Цілий ранок він блукав лісом, ходив понад річкою, що виблискувала, наче метал. Слухав, як шарудить під ногами зів'яле листя, погладжував холодну кору ясенів, модрин та буків, і тріск гілля здавався йому хрускотом кісток. Він постояв у западині, вдихаючи морозне повітря, просякнуте духом плісняви,

відчував, що навколо сплять по своїх норах та барлогах багато всяких тварин. А потім вийшов сюди на гору і уявив собі, що вибрався на дах світу. Десь далеко бекали вівці. Довкола — незорний простір і чисте повітря.

І Джо зрозумів, що нікуди він не поїде, що ніколи не буде щасливим ні на морі, ні в чужих краях. Як і в Бена, його місце тут, він належить оцим лісам, ярам, гаєм та струмкам, йому треба чути, як щебечуть пташки, як шарудять білки в гіллі дерев, як пробираються кущами лисиці та борсуки, йому треба підставляти обличчя під зимовий вітер, вдихати пахощі весни, грітися у промінні літнього сонця.

Нікуди він не поїде. Є на це й інші причини. Адже він не може покинути Рут, а також матір і батька, які, хоч і не розуміють, але потребують його, він це бачить по їхніх очах, а надто тепер, коли Бена не стало, а оце пішла з дому й Еліс. Вони не переживуть, якщо й він утече. Джо знав себе, розумів, що дуже схожий на Бена, а тому він, хоч і по-своєму, повинен заступити брата. Десь за рік він закінчує школу, а тоді піде працювати до Райдела, стане лісником або єгерем.

Джо перевернувся на спину і подивився на безкрає голубе небо. Потім заплющив очі і відчув, як обертається земля, заколисуючи його.

Наближався кінець року, усе готувалося до зими, папороть і трава на вигоні зморщилися, зів'яли й потемніли. Про смерть Бена Брайса дехто уже забув, а дехто ще пам'ятав. Та ця смерть у той чи в інший спосіб зачепила усіх, і наприкінці року це відчув кожен.

Рейтменову дружину відвезли за багато миль до лікарні, а її немовля — до сестри, отже, Рейтмен лишився сам. Він молився в темному будинку, плакав, інколи згадував про Рут Брайс і тоді вірив, що зможе пережити своє горе. Але щоночі лежав з розплющеними очима і почувався далеким і від людей, і від бога, а ще далі від істини і будь-якої надії. Ночі здавались йому нескінченними, але й дня йому не хотілось бачити, коли нарешті він просотувався крізь штори.

Хоч Еліс Брайс і не виходила з дому, люди однаково довідалися про все і пліткували, а в Роба Фолі була вже інша дівчина, Енні Петерс; вона була за прислугу в Райдела, і щонеділі приходила в дім коваля, і теж думала, що кохає його. Люди жили, працювали, готувалися до зими. В одну з листопадових ночей помер у своїй халупі старий Муні, а ворон сидів нашорошений і мовчки дивився на тіло хазяїна. Минуло аж три тижні, перш ніж Поттер знайшов його мертвого, гуляючи з собакою біля халупи. Поттер знову опинився віч-на-віч зі смертю і сумно похитав головою: тепер це була холодна, самотня й невтішна смерть — кому й коли було якесь діло до старого Муні?

У домі на Фос-Лейн Дора Брайс усе ще не згадувала про свою дочку, але, сидючи вечорами біля каміна, вона відчувала, як у ній зростає цікавість до майбутньої дитини. Уночі, знаючи, що дружина не спить, і згадуючи, скільки нещастя спіткало їх цього року, Артур Брайс обнімав її своєю скаліченою рукою і бажав, щоб він був іншим чоловіком, здатним утішити її й підтримати. А на горі, перед тим як лягти спати, Джо тихо зачиняв прадідову скриню і відсовував її у самий куток кімнати, за завісу.

Ударили перші морози, і все вкрилося льодом, вода в баках і стічних трубах позамерзала, а на подвір'ї Райделової ферми звисала з кранів, мов сталактити. Але сніг усе не випадав. Уночі вівці спускалися на поля і тулились одна до одної, важкі й незграбні під грубою збитою вовною.

Настав грудень. Була неділя. Вийшовши з чорного ходу надвір, Рут пройшла садом і спинилася між яблунями, на тому самому місці, де була того полудня, коли відчула, що Бен помер. Стояла і вдихала морозне нічне повітря. Трава й бадилля городини були вкриті інеєм, мов цукровою пудрою.

Вона зовсім самотня. І все ж таки не самотня. Вона та сама Рут Брайс. І все ж таки не та сама. Вона й досі любить Бена, і жує за ним, і досі не знає, як житиме

далі. Та повинна жити від дня до дня. Тепер зима. Але настане й весна.

Підібгавши ноги і склавши руки на округлому животі, спала у своїй кімнаті Еліс. Рут не знала, ні що вона почуває, ні що думає, і, можливо, вони так і не полюблять одна одну, так ніколи й не стануть близькими. Та поки що горе і пам'ять про Бена зблизили їх, і вони якимось жили, чекаючи народження дитини. Джо провідував їх. А якимось зайшов і Артур Брайс, і, хоч він майже не розмовляв, Рут зраділа — ці відвідини були приємні для Еліс та й для неї також. Бо вона вже чула про смерть Муні — і її страшенно вразило, як це людина може померти, не маючи ні рідних, ні друзів. Вона не допустить, щоб таке сталося з тими, хто близький їй.

Рут провела рукою по стовбуру яблуні. Потім повернулася і пішла стежкою до будинку, де вже не було порожньо, де жила не тільки вона. «О Бен!» — вимовила вона, майже викрикнула його ім'я.

Уже на порозі вона озирнулась і побачила, як, скрадаючись, пробігла через садок лисиця. Та кури були вже замкнені, у безпеці, і лисиця побігла далі через луку до темного лісу.

У світлі місяця, що плив у небі, нерухомо, мов вирізьблений із граніту, стояв віслюк Валаам.

Рут зачинила двері.

ХТО КОРОЛЬ СЕРЕД ЛЮДЕЙ

Літературний дебют Сьюзен Хілл свого часу вразив англійську критику оригінальністю задуму: шістнадцятирічний автор роману «Загорожа» (1961) досліджував перипетії душевної драми немолодого подружжя. Заговорили про «англійську Франсуазу Сеган», і, хоч юнацькі твори Хілл були ще недосконалими, в них відчувались природна обдарованість автора, здатність тонко розумити внутрішній світ людини, зацікавленість духовними проблемами сучасності. Закінчивши Королівський коледж Лондонського університету, С. Хілл працювала літературним оглядачем у газеті «Ковентрі івнінг телеграф» і енергійно й наполегливо вдосконалювала літературну майстерність. Талант Сьюзен Хілл привернув увагу відомих прозаїків-реалістів. Уважно слідкувала за її творчим розвитком, допомагала порадами Памела Хенсфорд Джонсон. Найобдарованішою серед молодих письменниць вважав С. Хілл Чарлз Персі Сноу.

Загальне визнання молода письменниця здобула на рубежі 70-х років. Успіх її творів у читачів і критики підтвердила премія імені Сомерсета Моєма за роман «Я в замку король» (1970). С. Хілл пише літературні рецензії, п'єси для радіо. Мала проза її відзначена авторитетною премією Дж. Ллевеліна Райса (збірка «Альбатрос та інші оповідання», 1971). За роман «Нічний птах» (1972), в якому письменниця звернулася до проблеми митця й мистецтва, вона нагороджена премією Вітбреда.

Навколо прози С. Хілл не припиняюгся літературні суперечки. Її зміст і стиль напевно повністю відповідають характерним ознакам так званої «жіночої прози»: лаконізм, драматизм композиції, ювелірна техніка психологічного аналізу, вміння через одиничне, індивідуальне передати типове для зображуваних характерів і ситуацій. А втім, сучасна англійська «жіноча проза» — зовсім не тихий куточок для дамських літературних екзерсисів: і в ній відбуваються зіткнення естетичних тенденцій, боротьба ідей. Разом із традиційною для реалізму «малої теми» інтерпретацією морально-психологічних проблем подружнього життя в творах англійських письменниць нерідко піднімаються питання боротьби жінок за свої соціальні й духовні права (Д. Лессінг, М. Дреббл). В критичних дослідженнях жіночої прози ХХ ст., яких на хвилі сучасного фемінізму різних відтінків з'явилося чимало, творчість Сьюзен Хілл лише подекуди згадується, не стаючи предметом конкретного аналізу. Справді, героїні її не часто бунтують

проти долі «бути жінкою», а якщо й переживають такі моменти, то своє незадоволення від інерції моральних норм виявляють не в такий спосіб, як персонажі американки Дж. К. Оутс чи канадки М. Етвуд.

Реалістичним творам С. Хілл не відмовити в сучасності звучання, але досягає вона цього не опорою на документальність, як багато інших письменників, не прямим зв'язком з нервовим пульсом теле-тайпів, політичних новин, соціальних струсів. Герої Хілл загублені в мікросвіті провінційних містечок («Зміна на краще», 1969; збірка «Трохи пісень і танців», 1973), віддалених ферм («Напровесні», 1974), занедбаних мастків («Я в замку король»). Але ритм сучасності в його глибинних проявах переймає десятки людських доль, зображених письменницею з майже чеховським умінням під шаром буденних подій і вчинків побачити красу неординарної людської природи. Внутрішню спорідненість творів Хілл з уроками російської літературної класики відзначають багато англійських рецензентів, згадуючи передовсім про вплив Л. М. Толстого. Твори великого майстра російського реалізму і сучасної англійської письменниці різняться глибиною філософських узагальнень і соціального аналізу, масштабами історизму й епічності. Але Сьюзен Хілл, як більшість сучасних західних реалістів, приваблює атмосфера духовності толстовських творів і ті особливості гуманізму Толстого, які ще французький критик Е. де Воґюе назвав мистецтвом «соціального співчуття» до людини. Історія, її дух і ритм входить у романи Хілл не засобами «чистої» епіки, а через сферу ліричного. Актуальністю роздумів про злочинність війни як сили, що загрожує найпрекраснішому в світі — людині, приваблює психологічний роман Хілл «Дивна зустріч» (1972) — розповідь про дружбу молодих людей часів першої світової війни. Гострим викриттям небезпеки для творчої особистості періодів наступу дегуманізуючих сил відчуження, розумінням вразливості психології митця під тиском знеособлюючих сил відрізняється серед сучасних інтерпретацій проблеми митця і мистецтва історія Френсіса Крофта («Нічний птах»). Позбавлена сентиментальності, часом зовсім не «жіноча» суворістю моральних присудів, проза С. Хілл багатьма моментами змісту й форми тяжіє до сучасної філософської прози, викликає аналогії з творами В. Голдінга, Дж. Фаулза, А. Мердок та інших майстрів цієї школи.

Вивчаючи складність людських натур, письменниця, як правило, зображує героїв у драматичних обставинах, створює якщо не сюжетне, то психологічне напруження, вихід з якого — на вершині трагедії. Посидинок її персонажів з життям часто закінчується крахом людських поривань, у оповіданнях і романах повторюються мотиви самотності, безпомічності людини перед метафізикою смерті, нездатності героїв усвідомити доцільність свого існування. Це п об'єктивні

властивості ідейно-художнього змісту, які викликали в певній частині критиків як вітчизняних, так і зарубіжних схильність вбачати в художньому світі С. Хілл одну з ланок песимістичної культури екзистенціалізму. В англійському мистецтві 50-х — 70-х рр., так само, як і в інших західних культурах, вплив екзистенціальних тенденцій на літературний процес є реальністю, яку слід враховувати. І все ж було б спрощенням атмосферу трагічного в творах Хілл розуміти як реалізовану ідею вічної поразки життя в боротьбі зі смертю. Істотне значення в цьому плані має гуманістична концепція героя Хілл. До речі, в творах письменниці середини 1970-х — поч. 80-х рр. — у романі «Напровесні», в ряді новел, у лірико-документальній повісті «Чарівна яблуня» (1982) — спостерігаємо духовне й естетичне зростання таланту письменниці, зміцнення життєстверджуючих ідей її реалізму.

*
*
*

Перегорнувши останню сторінку роману «Я в замку король», читач гірко замислиться над змістом щойно прочитаної історії. Художній вплив твору на людей різних за віком, темпераментом, художніми уподобаннями обумовлений багатьма факторами, серед яких драматичній розв'язці — самогубству одинадцятирічного Чарлза Кіншо — належить суттєва, але не вирішальна роль. Смерть героя приголомшує не засобами емоційного шоку. Колізія, підготовлена всім розвитком художньої дії, психологічною мотивацією та стильовими символами, не знімає проблеми, з якої постала, тому змушує дошукуватись глибинних причин максимального загострення зовні банальної ситуації.

Приїзд до Уерінгсу тридцятисемилітньої вдови Хеліни Кіншо змальований С. Хілл з відчутною іронією: перед нами традиційна зав'язка інтриги пересічного любовного роману чи фільму — старовинний маєток, його самотній власник, не позбавлена чарівності героїня, яка на порозі нового життя отримує листа-пересторогу, що віщує їй лихо. Автор свідомо пародіює всі атрибути бульварного «готичного» роману. Всю свою землю Хупери потроху розпродали, «показний», на думку господаря, будинок насправді потворний, містер Джозеф Хупер схожий на худу общипану ворону, жвавість місіс Кіншо дещо награна, а лист-пересторога написаний не їй, а її сину Чарлзу. На перший погляд, для хлопчика, який «ще ніколи не мандрував полями й лісами, але знав, що там мають бути струмки», канікули в селі — це справжній дарунок долі. Навіть туманна перспектива зближення новоприбулих з власником маєтку містером Хупером та його сином Едмундом, однолітком Чарлза, обіцяє останньому безліч нових вражень, можливості самоствердження в новому середовищі, має імпонувати авантурному началу хлопчачої вдачі.

А втім, С. Хілл послідовно піддає нищівному аналізу всі аспекти так званої «романтики» Уерінгсу. «Робінзонада» Чарлза Кіншо включатиме відкриття таємниць маєтку, підкорення Крутої діброви, радощі спілкування з жителями ферми Філдінгів. Але безліч нерадісних пригод, зневіра й розчарування в матері, відчуття зневаженої людської гідності зростають з кожним епізодом і приводять Кіншо до відчуття повної самотності і фатальної безнадії у фіналі твору.

В атмосфері трагічних передчуттів читач роману подумки шукає аналогій зображеному конфлікту в інших творах сучасної англійської прози чи в минулому: процес цілком органічний у сприйнятті англійського роману, велика реалістична традиція якого об'єднує в певну цілісність образи, теми, мотиви творів давніх і сучасних. У системі таких загальнокультурних співвідношень дитинство Кіншо з усіма його складностями — рання смерть батька, нестатки, страждання через принизливість ролі матері як «неофіційної економки» і власного статусу «учня на державному утриманні» в приватному пансіоні для хлопчиків з заможних родин — об'єктивно відрізняється від долі малих героїв вікторіанських романів. Кіншо не знає тортур голоду, непосильної праці, побоїв. Це звичайний хлопчик — допитливий, розумний, майстровитий, в міру життєрадісний, якого доля не позбавила материнської ласки та чашки теплого овальтину щовечора. Він має гроші на кишенькові витрати, його возять на екскурсії, водять у цирк (який він, щоправда, ненавидить), йому купують зручний одяг і обіцяють перевести до кращої, тобто більш «престижної» школи. І все ж логіка життя Кіншо в Уерінгсі виявляється подібною до страхітливого мучеництва дітей-героїв Діккенса чи Шарлотти та Емілі Бронте. С. Хілл підкреслює це прямою залежністю образних прийомів: в Уерінгсі є своя Червона кімната, в якій наодинці зі своїми страхами, як колись Джен Ейр, проведе жахливі години Кіншо.

Певні аспекти соціального оптимізму та всеперемагаючий гуманізм англійських романістів ХІХ ст. дозволяли їхнім героям і в нетрях злочинного Лондона, і в тюремних умовах дешевого притулку зустрітися з виявами доброти, уваги, людяності й милосердя. Вже дорослими Піп («Великі сподівання»), Девід Копперфілд, Джен Ейр чи Хіткліф («Грозовий перевал») співставлятимуть зміст моральних уроків їхнього дитинства з реаліями «холодного дому» вікторіанської Англії. Відбиваючи загострення історичних антагонізмів, реалізм рубежа віків драматизує тему дитинства. В романі Т. Гарді «Джуд Непомітний» малий Джуд бере на себе непосильний тягар вибору між життям і смертю, позбавляючи життя себе і молодших брата й сестру. Крайнощі індивідуальної драми Чарлза Кіншо, таким чином, мають під собою не тільки ґрунт реальних фактів: західні соціологи пишуть про зниження вікового цензу самогубства, — але й художню традицію теми дитинства в англійському романі.

В той же час хвороблива схильність головного героя до кошмарів деякими читачами сприймається як нарочитий інтерес до дитячого неврозу, а інтенсивну драматизацію духовної агонії Кіншо вважають «підходящим випадком для психіатра», якщо пригадати назву популярної п'єси англійського абсурдиста Девіда Мерсера. Безперечно, існує принципова відмінність між трактовкою теми самотності та відчуження у письменників-екзистенціалістів та С. Хілл. Переконливим доказом цього може бути співставлення концепції героя в романах С. Хілл та В. Голдінга. «Робінзонада» Ральфа у притчі Голдінга «Повелитель мух» обумовлена актом сліпої фатальності (аварія літака), помноженої на неминучий, на думку Голдінга, спалах у подібних обставинах атавістичних інстинктів, насильства, жорстокості в людині. Едмунд Хупер, до речі, в романі Хілл теж уявляє себе мисливцем у лісі, і реакції його на навколишнє мало чим відрізняються від голдінгівських прибічників «повелителя мух». Трагедія невимовної самотності Кіншо у Хілл мотивована соціальними причинами, точніше, рисами соціальної психології антагоністів головного героя. Характерний для реалістичної манери аналітичний підхід конкретизує причини вчинків героя, шукає коріння зображених суперечностей у суспільних закономірностях, а не в комплексах підсвідомого.

Мистецтво художнього реалізму володіє тонким арсеналом прийомів, з допомогою яких стає очевидним, як мораль власництва спустошує людські душі. Ось Едмунд Хупер вперше слухає історію Уерінгсу: «Звичайнісінький дім... нема чим хвалитися. Проте йому було присмню, що в нього власний дім, що їхня сім'я має історію». Контрапунктом пройде цей мотив через роман, вагомо доповнюючи всі інші причини ворожнечі героїв — психологічну несумісність, ревності тощо — принципом несумісності соціальної. Ще до появи Кіншо Хупер думає: «Дім мій — наш власний. І ніхто мені тут не потрібен». В сцені першої конфронтації: «В цьому домі нічого вашого нема, все наше...» В лісі: «Ти повинен робити те, що я накажу: адже твоя мати служить у нас». Позицію Хупера-молодшого опосередковано підтримує Хупер-старший: «Він розумів, що в житті йому не повелося, що йому бракує сили й таланту, і хоч ставляться до нього приязно й прихильно, проте цінують не дуже високо... Дім... надавав йому ваги і впевненості». Соціальна упередженість і снобізм — в підтекст гладенької фрази, за допомогою якої Джозеф Хупер намагається гармонізувати стосунки хлопців: «В т а к і й д р у ж б і потрібні взаємні поступки» (розрядка наша. — Н. Ж.).

Є певна парадоксальність у тому, що головний винуватець загибелі Кіншо — такий же, як і його жертва, нещасний, хворобливий хлопчисько, непоправно самотній і нікому не потрібний. Але є безперечна закономірність у тому, як лицемірна сімейна і шкільна атмосфера, соціальні амбіції й психологічні комплекси формують з Хупера мо-

ральну потвору. Маленький «Наполеон» (макет битви при Ватерлоо — це деталь, яка багато важить в контексті образу), холодний і жорстокий деспот тріумфує над мертвим Кіншо: «...це через мене, це я зробив, це він через мене,— і його охопило почуття тріумфу...»

В той час, як вік героїв і особливості їхньої психології надають їхній ворожнечі характеру безкомпромісної конфронтації, відвертої ненависті, зміст існування дорослих — всіма засобами уникнути правди, голого сенсу ситуації. Джозеф Хупер і Хеліна Кіншо — це пара немолодих комедіантів, які не мають жодного уявлення про сутність речей, які з різних причин однаково навчилися ковзати по поверхні життя. Прагнення «здаватися» давно переважило намагання «бути», стало другою натурою. Стосунки з дітьми однаково фальшиві у багатого комерсанта і бідної приживалки, лиш у місіс Кіншо духовна пустота вражає більше — адже вона панує там, де належить бути святому почуттю материнства. С. Хілл багатьма виразними деталями підкреслює «комедіанство» героїні: і схильністю її до яскравих кольорів у одязі, біжутерії, макіяжі, і постійним переодяганням («Ну, тепер пора і про себе згадати...— й почала вибирати, що надягти в дорогу»), нещирими інтонаціями і мімікою і, головне, вічною грою в турботливу матусю, крізь яку пробиваються власні егоїстичні наміри: «Йй хотілося, щоб синові тут сподобалось, щоб він швидше призначився»; «Все чудово, тут уже я свого не пропущу. Тобто всі ми будемо дуже щасливі». Фарсове начало цього характеру досягає апогею у фіналі: над тілом сина місіс Кіншо втішає Едмунда, і від її плаща пахне парфумами...

Фарс на вершині трагедії — цим прийомом С. Хілл виносить остаточний вирок світові нікчемних, байдужих людей, їхнім дріб'язковим пристрастям. Своему відомому роману «Комедіанти» Грем Грін дав віршований епіграф з Т. Гарді: «Мірило в нас самих, і хто з лица король, той і король насправді». В романі С. Хілл є герой, який, попри свою негероїчну зовнішність, міг би стати «королем серед людей». Твір С. Хілл — поліцентричний, форма якого нагадує музичний ансамбль. У партитурі тексту звучать голоси квартету героїв, переплітаються, перебивають один одного, доповнюються спогадами й роздумами, коригуються подекуди авторським коментарем. Подібно до класичного музичного ансамблю з поліфонії поступово виростає головна, центральна мелодія — партія Кіншо. С. Хілл далека від ідеалізації хлопчика, і його моральна вищість над Хуперами і матр'ю — це результат внутрішніх перетворень, постійної духовної роботи. За всіма законами вікової психології, герой схильний романтизувати власне «я», але Кіншо вміє доскіпливо й раціонально аналізувати власні почуття і вчинки, активно прагне самовдосконалення. Чесний, гордий, наділений талантом доброти, який робить його особливо вразливим для життя серед відчужених егоцентриків, Кіншо з його

нав'язливим комплексом самотності протистоїть багатьма своїми вчинками порочному колу духовної алієнації. Він здатний врятувати свого ворога, перейнятися почуттям відповідальності за нього. Не приймаючи ідеї смерті, Кіншо приходять до гуманістичної думки про взаємозв'язок усього живого, про необхідність взаємодопомоги і співчуття. Епізод у лісі, де всесильна гармонія природної краси здатна нейтралізувати ворожнечу Хупера й Кіншо, і ферма Філдінгів — це світ нормальних людських стосунків, ідеал вільного, простого, трудового життя, що виступає в романі альтернативою похмурого, затхлого Уерінгсу. Проте на відміну від маленького героя роману сучасної англійської письменниці Урсули Холден «Узи грошей» (1973), з яким у Кіншо є багато спільного, зустріч з Філдіंगाма не здатна вже нічого змінити у фатальній його історії. Це не значить, що в розумінні філософської ідеї роману ліс і ферма Філдінгів не мають художньої ваги. Ці образи складають той полюс добра, який характерний для реалістичної оповіді, а в екзистенціальному романі або зовсім відсутній, або існує як об'єкт руйнації, знищення з боку дегуманізуючих сил. Об'єктивне існування такої художньої системи в романі «Я в замку король» — ще одне свідчення належності твору до традиції високого реалізму.

При безперечній єдності гуманістичної концепції людини в романах «Я в замку король» і «Напровесні», другий твір письменниці дає можливість відчутти діалектику зрушень у творчій свідомості С. Хілл, які, не змінюючи художнього методу, зберігаючи принципи особливості стильової манери, позначилися на проблематиці та ідейній структурі останнього твору. Нові риси духовного світу героїв, їх ставлення до світу свідчать про те, що письменниця активно шукає для особистості шляхів єднання з оточенням, засобів подолання відчуження.

Ще в романі «Нічний птах» вчений Гарві Лоусон відчув, що його власне життя набирає певного сенсу саме тому, що він бере на себе відповідальність за долю поета Френсіса Крофта. Ця моральна ідея має чинність у багатьох оповіданнях С. Хілл: в гротесковому сюжеті новели «Трохи пісень і танців» і в трагічному підтексті оповідання «Коли я можу їхати?». Моральна відповідальність за інших, турбота й опіка над слабшими, що потребують уваги й допомоги, — ось ті вічні, загальнолюдські істини, які стають основою гуманістичної філософії письменниці.

Хоч героїні роману «Напровесні» Рут Брайс всього двадцять один рік, в її передісторії С. Хілл поєднує різний емоційний досвід. Внутрішніми суперечностями було сповнене життя Рут у батьківському домі: після смерті матері вона стала єдиним змістом життя свого батька, егоїстична любов якого обмежувала духовні горизонти героїні. Її переїзд до хрещеної Фрай сповнює Рут щасливим відчуттям свободи і безмежних можливостей. До неї приходять щастя кохання й подруж-

нього життя. Але чоловік Рут трагічно загинув від нещасливого випадку в лісі. Рут відповідає на це потрясіння цілковитим розривом контактів з навколишнім світом, заглиблюється в свій мікросвіт замикається в трагічному спогляданні власного горя й несправедливості долі. Ціною великого духовного зусилля героїня зуміє подолати самотність і відчай, спробує стати корисною людям. Рут допоможе сім'ї пастора Рейтмена пережити тяжку хвилину. Незважаючи на минулі антагонізми, вона знайде в собі сили підтримати в складній ситуації і надати притулок сестрі свого покійного чоловіка Еліс, спробує налагодити нормальні стосунки з сім'єю Брайсів.

Крім внутрішніх духовних ресурсів особистості, у еволюції героїні важливе місце належить впливу її оточення. Особливе місце в системі образів твору надається самому Бену Брайсу. Він постає перед читачами тільки в спогадах героїні та свого молодшого брата Джо, але художня правда образу, його внутрішня багатогранність роблять його не символом-схемою, не романтичним абстрактним ідеалом, а одним з кращих реалістичних характерів роману. Бен приваблює не тільки любов'ю до праці, оптимізмом, невичерпною енергією, але й філософським складом думки, який допомагав йому бачити сутність речей. Односельчани переживають загибель Бена як свою особисту трагедію. Ніхто не лишився байдужим до цієї смерті, і характеристики реакції різних людей на трагічну подію складаються в мозаїку індивідуалізованих характерів.

В психологічному малюнку образу Рут Брайс письменниця прагне об'єктивності. Ми бачимо героїню в стані шоку, коли, усвідомивши свою втрату, вона годинами перебуває в цілковитій апатії. Їй притаманна непослідовність вчинків: піддавшись пориву, вона віддає усі речі Бена, хоч збиралася зберегти в будинку все так, як було до смерті коханого. Рут — натура, яка обставинами свого буття позбавлена можливості шукати розради в момент моральної кризи в сфері культури книжної чи серед філософських абстракцій. Традиційна народна мораль, життя природи, вічний коловорот селянської праці — ось ті філософські категорії, спираючись на які, героїня не усвідомлює їхньої онтологічної сутності, але інтуїтивно тягнеться до позитивних аспектів цієї природної філософії.

А втім, навряд чи героїня змогла б перебороти внутрішню кризу якби поруч не було Джо, молодшого брата її чоловіка. В характері Джо Брайса чимало спільного з образом Філдінга з роману « Я в замку король». Душевна врівноваженість, цілісність оптимістичного світосприймання, тонке знання рідної природи і тверде переконання у всеперемагаючій силі доброти у юного Філдінга — риси здебільшого природжені. У Джо — це результат свідомої внутрішньої еволюції, самовдосконалення, мета якого — стати корисним людям. У Джо нестримне прагнення знань. Подорожні щоденники діда-моряка, спроба

збирати колекції мінералів — це перші кроки Джо до своєї мрії. Відмова героя від романтичної мрії про далекі подорожі — це не свідчення конформізму. Це свідомий вибір морального обов'язку, а не тотальної свободи. Тема моральної відповідальності в романі — ознака власне реалістичної спрямованості твору, тим часом як розвиток образу Джо в контексті цієї проблеми виявляє його високі духовні якості.

В структурі роману «Напровесні» домінує принцип моноцентричний. В центрі уваги письменниці свідомість головної героїні, але і в цьому творі Хілл іноді вдається до поліфонії, зображуючи душевний стан різних персонажів та їхні спільні реакції на суттєві моменти психологічного сюжету. Надзвичайно велика роль в композиції твору належить природним описам. С. Хілл виступає в романі «Напровесні» майстром одухотвореного пейзажу, наслідуючи кращі традиції реалістичного пейзажу в творах Т. Гарді, Дж. Голсуорсі й російських майстрів психологічної прози.

В романі «Напровесні» відбилися особисті переживання письменниці. Яскраво виражене ліричне начало надає сторінкам твору вагомості програмного етичного маніфесту. Після публікації роману в 1974 р. Сьюзен Хілл довго не виступала як прозаїк, і тільки в 1982 році ця своєрідна творча пауза закінчилася. Лірична автобіографічна повість «Чарівна яблуня» логічно продовжила ту гуманістичну лінію творчості Хілл, поворотним моментом якої став роман «Напровесні». Проста й невимушена розповідь про будні маленького села Барлі неподалік від Оксфорда, про рік життя його жителів, про веселі й сумні моменти особистого життя, яке тепер пов'язане з цим оточенням — Хілл з чоловіком, шекспірознавцем Стенлі Уеллсом, і дочкою Джессікою оселилася в Барлі, — це і підсумок духовного розвитку талановитого майстра реалістичної прози, і, як хочеться думати, своєрідна творча лабораторія, в якій під крилатими гілками старої яблуні народжуються задуми нових творів.

Наталя Жлуктенко

З М І С Т

Я В ЗАМКУ КОРОЛЬ
Переклав Євген Крижевич
3

НАПРОВЕСНІ
Переклала Оксана Тараненко
180

Наталя Жлуктенко
ХТО КОРОЛЬ СЕРЕД ЛЮДЕЙ
314

СЬЮЗЕН ХИЛЛ
Я в замке король
Ранней весной
Романы

Перевод с англійського
Е. Д. Крижевича и О. М. Тараненко

Київ, видавцтво
художественной літератури
«Дніпро», 1985

(На українському мові)

Редактор *О. В. Хатунцева*
Художник *В. Т. Гончаренко*
Художній редактор *А. І. Клименко*
Технічний редактор *І. М. Шевель*
Коректор *Т. В. Грузинська*

Інформ. бланк № 2929

Здано до складання 26.06.84.
Підписаю до друку 10.01.85.
Формат 84 × 108¹/₃₂. Папір друкарський № 3.
Гарнітура балтика. Друк високий.
Ум друк арк. 17,22. Ум фарб відб. 17,428
Обл.-вил арк. 18,81 Тираж 65 000 пр
Зам 4—266. Ціна 2 крб.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

З фотоформ Головного підприємства
республіканського виробничого
об'єднання «Подіграфкинг»
на Київській книжковій фабриці.
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Хілл С.

Х45 Я в замку король; Напровесні: Романи / Перекл. з англ. Є. Крижевич, О. Тараненко; Післям. Н. Жлуктенко.— К.: Дніпро, 1985.— 323 с.

В романах відомої англійської письменниці Сьюзен Хілл ідеться про страждання і розпач, трагедію невимовної самотності серед холодних, жорстоких, байдужих людей. Бути корисним людям — тільки це, на думку письменниці, може наповнити життя глибоким змістом.

Х 470300000—197 197. 85.
M205 (04) —85

И(Англ)

**. ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»**

*Вийшли в світ
та готуються до друку*

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

ПОДАРУНКОВІ ВИДАННЯ

Фрідріх Шіллер
РОЗБІЙНИКИ. ПІДСТУПНІСТЬ І КОХАННЯ
Драми
(*З німецької*)

ДВОТОМНІ ВИДАННЯ

Марк Твен
ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ
(*З англійської*)

СЕРІЯ «ВЕРШИНИ СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА»

ДАМОКЛІВ МЕЧ
Новели
(*З давньогрецької та латинської*)

Алессандро Мандзоні
ЗАРУЧЕНІ
Роман
(*З італійської*)

Генріх Манн
ЛІТА ЗРІЛОСТІ КОРОЛЯ ГЕНРІХА IV
Роман
(*З німецької*)

СЕРІЯ «ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА»

Гі де Мопассан
ПЕРШИЙ СНІГ
Новели
(*З французької*)

СВІТЛО У ВІКНІ
Новели
(*З іспанської*)

СЕРІЯ «ЗАРУБІЖНА САТИРА І ГУМОР»

Альфонс Доде

ТАРТАРЕН ТАРАСКОНСЬКІПІ

Роман

(З французької)

СЕРІЯ «ДРУЖБА»

Йозеф Кадлец

ВІОЛА. Повість

У КОЖНОГО СВІЙ ДЕНЬ Роман

(З чеської)

Владимир Мінач

ДОВГИЙ ЧАС ЧЕКАННЯ

Роман

(З словацької)

Васил Попов

ЧАС ДЛЯ РОЗДУМІВ І ЧАС ДЛЯ ДІЇ

Роман

(З болгарської)

**ОКРЕМІ ВИДАННЯ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН**

Йон Брад

РАЙ РОЗСТРИГ

Роман

(З румунської)

Мао Дунь

ІРЖА

Роман

(З китайської)

Зоф'я Налковська

РОМАН ТЕРЕЗИ ГЕННЕРТ. МЕЖА

Романи

(З польської)

Меша Селімович

ФОРТЕЦЯ

Роман

(З сербськохорватської)

**ТВОРИ ПРОГРЕСИВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ
ІНШИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Е. Л. Доктороу
ОЗЕРО ГАГАРИ
Роман
(З англійської)

Спірос Пласковітіс
ГРЕБЛЯ
Роман
(З новогрецької)

ОЙ НЕ ТЕЧИ, ГАНГО, ВНОЧІ...
Повісті
(З хінді)

ТАКИМ БУЛО НАШЕ КОХАННЯ
Повісті
(З французької)

2КР6